

✓ TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 9

1972

8-9

iz vsebine

- **BORIS MAJER:** Samoupravne možnosti kulture
- **STIPE ŠUVAR:** Samoupravljanje in mednacionalni odnosi
- **JANKO JERI:** Slovenska narodnostna skupnost v Italiji
- **SAŠO CVAHTE:** Sedanjost in prihodnost našega zdravja
- **OKROGLA MIZA:** Politična organiziranost mladine
- **JANEZ FERBAR:** Osip v osnovni šoli in socialno razlikovanje
- **BOŠTJAN MARKIČ:** Društva in družbene organizacije kot del samoupravne strukture družbe
- **BREDA PAVLIČ:** Potrebe in vrednote v samoupravni družbi
- **ADOLF BIBIČ:** Pomembno srečanje italijanskih komunistov
- **GIUSEPPE VACCA:** Politika in teorija italijanskega marksizma v šestdesetih letih

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; izdajanje revije sofinancira kulturna skupnost Slovenije

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Fillpič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1972

8-9

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; *za organizacije:* letna 80 din; *za študente:* letna 40 din; *za tujino:* letna 120, posamezen izvod 12 din; *v prosti prodaji* je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo *Teorija in praksa*; devizni račun FSPN: 501-620-7-32040-10-646 — za revijo *Teorija in praksa*

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovin-kov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova ce-sta 35, septembra 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 8-9, str. 1105-1328, Ljubljana,
september 1972

vsebina

BORIS MAJER: Samoupravne možnosti kulture 1107

ČLANKI, RAZPRAVE:

STIPE ŠUVAR: Samoupravljanje in mednacionalni odnosi 1113

JANKO JERI: Slovenska narodnostna skupnost v Italiji 1125

SAŠO CVAHTE: Sedanost in prihodnost našega zdravja 1137

OKROGLA MIZA:

Politična organiziranost mladine 1151

POGLEDI, KOMENTARJI:

JANEZ FERBAR: Osip v osnovni šoli in socialno razlikovanje 1183

RUDI LEŠNIK: Vrednotenje — pogoj vzgojne uspešnosti 1194

ANDREJ BERDEN: Študentje in samoupravna univerza 1200

VPRASAŃJA POLITIČNEGA SISTEMA:

BOŠTJAN MARKIČ: Društva in družbene organizacije kot del samoupravne strukture družbe 1204

DRUŽBA IN ZNANOST:

ERNEST PETRIČ: Izhodišča za raziskovalno politiko 1212

DRUŽBA IN KOMUNICIRANJE:

BREDA PAVLIČ: Potrebe in vrednote v samoupravni družbi 1219

SLAVKO SPLIHAL: Produktivna analiza vsebine 1230

MNENJA:

BLAŽ MESEC: Izobraževanje socialnih delavcev na razpotju 1242

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

ADOLF BIBIČ: Pomembno srečanje italijanskih marksistov 1254

GIUSEPPE VACCA: Politika in teorija italijanskega marksizma v šestdesetih letih 1270

BREZ OVINKOV:

M. D. MURKO: Praga in Brno 1287

BR. KOVAČ: Kriza za krizo 1290

M. D. MURKO: Politična aseptika 1292

D. NEČAK: Ali je molk potreben? 1294

PRIKAZI, RECENZIIJE:

NOAM CHOMSKY: Gramatika i um (M. Grosman) 1297

Gramscijev inštitut v Rimu (A. Žun) Srečanje jugoslovanskih študentov sociologije (I. Svetlik) 1300

FRANE JERMAN: Med logiko in filozofijo (V. Motaln) 1302

Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja (S. Hribar) 1307

MICHAEL J. APTER: Nova tehnologija izobraževanja (J. Makarovič) 1310

BRANKO BOŠNJAK: Grška filozofska kritika biblije (F. Jerman) 1313

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Iz domačih revij 1324

Avtorski sinopsisi 1325

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9, št. 8—9, str. 1105—1328, Ljubljana, september 1972

CONTENTS

BORIS MAJER: Self-Management Possibilities of Culture 1107

ARTICLES, STUDIES:

STIPE ŠUVAR: Self-Management and the Relations among Peoples 1113
JANKO JERI: Slovene National Community in Italy 1125
SASO CVAHTE: The Present and Future of our Health 1137

ROUND TABLE:

How Youth Is Politically Organized 1151

VIEWS, COMMENTS:

JANEZ FERBAR: Drop-out in Elementary Schools and Social Differentiation 1183
RUDI LESNIK: Evaluation — the Condition of Success in Education 1194
ANDREJ BERDEN: Students and Self-Management University 1200

QUESTIONS OF THE POLITICAL SYSTEM:

BOSTJAN MARKIČ: Societies and Social Organizations as a Part of Self-Management Social Structure 1204

SCIENCE AND SOCIETY:

ERNEST PETRIČ: Starting-points of Research Policy 1212

SOCIETY AND COMMUNICATION:

BREDA PAVLIČ: Needs and Values in Self-Management Society 1219
SLAVKO SPLIHAL: Productive Content Analysis 1230

OPINIONS:

BLAZ MESEC: Education of Social Workers Facing Cross-way 1242

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

ADOLF BIBIČ: An Important Meeting of the Italian Marxists 1254
GIUSEPPE VACCA: The Politics and Theory of Italian Marxism in the Sixties 1270

STRAIGHT AWAY:

M. D. MURKO: Prague and Brno 1972 1287
BR. KOVAČ: Crisis for Crisis 1290
M. D. MURKO: Political Asepsis 1292
D. NEČAK: Is Silence Necessary? 1294

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1317

From Domestic Reviews 1324
Authors' Synopses 1325

СОДЕРЖАНИЕ

БОРИС МАЙЕР: Возможности культуры в системе самоуправления 1107

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

СТИПЕ ШУВАР: Самоуправление и межнациональные отношения 1113
ЯНКО ЕРИ: Словенское национальное сообщество в Италии 1125
САШО ЦВАХТЭ: Настоящее и будущее нашего здоровья 1137

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

Политическая организованность молодежи 1151

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ЯНЕЗ ФЕРБАР: Отсев в начальной школе и социальные различия 1183
РУДИ ЛЕШНИК: Оценка — условие успеха в воспитании 1194
АНДРЕЙ БЕРДЕН: Студенты и автономный университет 1200

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

БОШТЯН МАРКИЧ: Общества и общественные организации — часть общественной структуры в системе самоуправления 1204

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Исходная точка научно-исследовательской политики 1212

ОБЩЕСТВО И КОММУНИКАЦИИ:

БРЕДА ПАВЛИЧ: Потребности и ценности общества в системе самоуправления 1219
СЛАВКО СПЛИХАЛ: Продуктивный анализ содержания 1230

СООБРАЖЕНИЯ:

БЛАЖ МЕСЕЦ: Образование работников социальной охраны на распуте 1242

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

АДОЛЬФ БИБИЧ: Важная встреча итальянских марксистов 1254
ДЖУЗЕППЕ БАККА: Политика и теория итальянского марксизма шестидесятых годов 1270

БЕЗ ОВИНЯКОВ:

М. Д. МУРКО: Прага и Брно в 1972 году 1287
БР. КОВАЧ: Кризис за кризисом 1290
М. Д. МУРКО: Политическая асептика 1292
Д. НЕЧАК: Нужно ли молчать? 1294

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 1317

По страницам наших журналов 1324
Авторские синопсисы 1325

Boris Majer

Samoupravne možnosti kulture

Če bi hoteli z enim stavkom opredeliti položaj kulture v sodobni slovenski družbi, bi morali zapisati: vključevanje v samoupravne strukture. To vključevanje je slovo od obeh doslej znanih modelov kulture v slovenski zgodovini: od nacionalno paternalističnega in od državno socialističnega. Kultura dobiva danes isti samoupravni status, iste samoupravne pravice in dolžnosti kot vsa druga področja združenega dela. S tem se bistveno spreminja dosedanje razmerje med kulturo in družbo, med kulturo in državo in ne nazadnje med kulturo in politiko. Samoupravni status postavlja slovensko kulturo v bistveno novo situacijo in ji odpira bistveno nove, zgodovinsko še ne izkoriščene možnosti, a tudi številna nova vprašanja in dileme.

Samoupravno konstituiranje kulture postopno ukinja tradicionalno odvisnost kulture od države in državne administracije kot bolj ali manj prosvetljenega mecena, ki po svoji uvidevnosti in po svojih merilih »reže kruh kulturi«. Prav ta odvisnost kulture od državne administracije je porajala in poraja videz, češ da je kultura »neproduktivna sfera«, ki se ima za svoj obstoj zahvaliti »darežljivosti« države, njenemu »razumevanju« za družbeno pomembnost in potrebe kulture. Najbrž ni treba posebej poudarjati, kaj pomeni osvoboditev kulture izpod tutorstva države za njeno notranjo avtonomijo in za svobodo kulturne ustvarjalnosti sploh. Kultura se

konstituira kot samostojno področje združenega dela v okviru samoupravnih družbenih odnosov in šele ta položaj zagotavlja kulturi resnično avtonomijo tako glede države kot glede drugih področij združenega dela. Seveda pa s tem kultura izgublja nekatere značilnosti, ki so bile značilne za nacionalno paternalistični model kulture. Kultura ni več izjemno in posevčeno prizorišče, na katerem se dogaja emfatična igra zgodovine kot nadomestilo za resnično zgodovinskost, temveč postaja sestavni del resnične zgodovine same v mejah in možnostih svoje ustvarjalne moči in svojega ustvarjalnega deleža. Ne more biti dvoma, da bo ta demitologizacija kulture, ki se bo nujno dogajala z vključevanjem kulture v samoupravne strukture naše družbe, globoko posegla v številne naše tradicionalne predstave in prispevala k nastanku moderne in sodobnim družbenim procesom ustrežnejše zavesti o zgodovinskosti naše nacionalne in kulturne biti.

Samoupravno konstituiranje kulture pomeni predvsem — in to je njena najdaljnosežnejša implikacija — vstop množic, vstop delavskega razreda v kulturo. Vendar ne kot prosvetljijsko kulturno vzgajanje, kot vnašanje kulture med množice, temveč prav nasprotno: kot vstop samoupravljalca in zavestnega soustvarjalca kulturne politike. Prav ta vstop delovnih množic v kulturo kot kulturnih samoupravljalcev je najpomembnejša nova, zgodovinsko

še neizkoriščena možnost avtonomnega in hkrati ljudsko demokratičnega razvoja kulture. Nekdanjo vlogo države nasproti kulturi prevzamejo skupaj kulturni ustvarjalci in množice, ki jim je kulturna ustvarjalnost namenjena, vendar ne (zgolj) kot kulturni potrošniki, temveč hkrati (in predvsem) kot samoupravljalci, ki doživljajo kulturo kot svojo življenjsko potrebo in svojo samoupravno pravico. Tu se odpirajo razvoju kulture čisto nove možnosti, ki jih je težko v celoti videti vnaprej, ki pa jih bo treba skrbno analizirati in na njih zasnovati temelje prihodnjega nacionalnega kulturnega programa Slovenije.

Pravni okvir naše kulturne samouprave so kulturne skupnosti. Vendar se je treba zavedati, da kulturne skupnosti niso konec, izpolnitev, temveč samo izhodišče za samoupravno konstituiranje kulture. Kulturne skupnosti same na sebi še ne zagotavljajo samoupravnih odnosov v kulturi (kakor tudi delavski sveti v podjetjih ne samoupravnih odnosov v gospodarstvu), pač pa so nujno potrebna pravna oblika samoupravnega statusa kulture. Kulturne skupnosti prevzemajo zdaj od države funkcije, ki jih je doslej glede kulture opravljala država in ki jih bo morala opravljati ta še naprej, če kulturne skupnosti ne bodo sposobne te svoje naloge uspešno izvrševati same. To pa bi pomenilo ohranjanje etatistične odnose v kulturi — z vsemi posledicami, ki iz tega izhajajo

— ali pa — če bi se država kratko malo umaknila — prepuštili kulturo samotoku, ki bi bil najbrž nekakšna mešanica tržne anarhije in občasnih državno administrativnih intervencij. Iz tega izhaja, da bo boj za samoupravne odnose v kulturi odvisen prav od uspešnega ali neuspešnega funkcioniranja kulturnih skupnosti. Zato je v tem trenutku hitra in učinkovita osposobitev kulturnih skupnosti za njihovo novo funkcijo ena temeljnih nalog kulturne politike.

Ena izmed največjih nevarnosti za razvoj kulturnih skupnosti je v tem trenutku ta, da se spremene v uradniške institucije in omejijo svojo dejavnost zgolj na razdeljevanje materialnih sredstev. Kulturne skupnosti morajo predvsem postati pobudniki in nosilci socialistične kulturne politike na svojem področju, s svojim lastnim programom in jasno določenimi cilji. Prevzemajoč funkcije, ki jih je doslej glede kulture opravljala država, morajo hkrati vzpostavljati most med kulturnimi ustvarjalci in socialno podlago samoupravljalcev na različnih področjih združenega dela ter jih povezovati v višjo samoupravno kulturno asociacijo. Kulturne skupnosti bi zgrešile svoj namen, če bi se usmerile izključno samo na kulturne ustvarjalce ali samo na socialno podlago. V prvem primeru bi v kulturnih skupnostih začel prevladovati kulturniški elitizem, v drugem primeru politični praktikizem in kulturniški diletantizem. Samouprav-

na socialistična kultura se bo lahko razvijala le, če se bodo hkrati in nenehno med seboj oplojevali najvišji dosežki klasične in sodobne kulturne ustvarjalnosti ter prvinski, nedotaknjeni, še ne izkoriščeni kulturni potenciali širokih delovnih množic. Kulturne skupnosti moramo odkrivati in razvijati nove oblike medsebojnega vplivanja, ustvarjati stike in odpirati pretoke ustvarjalne kulturne energije v obe smeri. Številni primeri dokazujejo, da so v delovnih organizacijah velike in dragocene še neizkoriščene količine kulturne energije, posebej med mlado generacijo, ki ne najde prave smeri za svoje delovanje, dostikrat pa tudi ne potrebne spodbude, podpore in organizacijske pomoči. Menim, da bi morale kulturne skupnosti v tem stratumu iskati in graditi svojo socialno podlago skupaj z obstoječimi kulturnoprosvetnimi organizacijami — in se ne omejevati izključno na tradicionalno strukturo prosvetnih in kulturnih delavcev. Prodor teh novih kulturnih potencialov bi brez dvoma bistveno spremenil dosedanje, še vedno v marsičem tradicionalno strukturo naše kulture, posebej še, ker gre za populacijo z razmeroma visoko razvito samoupravno zavestjo in vplivom v delovnih organizacijah. Prodor te populacije v kulturo bi brez dvoma močno vplival tudi na samo usmerjenost in vsebino kulturnega ustvarjanja, ki bi črpalo iz novih pobud, bližjih prvinskega in nepopačenemu življenju

skemu utripu delovnega človeka. Znano je, da so prav iz takšnih pobud nastala največja in najpomembnejša umetniška dela preteklosti in sedanjosti. Hkrati pa bi bila to pot k novi, ustvarjalni sintezi med kulturno tradicijo preteklosti in umetniškimi iskanji sedanjosti, ki se sicer morajo odtrgati od preteklosti, da bi lahko govorili sodobnemu človeku v njegovem jeziku in o njegovem življenju, ki pa vendarle morajo povzeti vase dediščino preteklosti, da bi resnično lahko govorili sodobnemu človeku v njegovem jeziku in o njegovem življenju.

Naša samoupravna socialistična družba nima nobenega interesa, da bi se zavzemala za zastarelo gledališče, provincialno umetnost, dogmatično filozofijo, zastarelo sociologijo, nesodobno literarno kritiko itd. Prav narobe: naša družba je življenjsko zainteresirana, da bi naša kultura hodila vštric z najnaprednejšimi tokovi v svetovnem merilu, da bi se brez tradicionalnega zamudništva oprijela pri njih in tudi sama vplivala nanje v neposrednem in živem stiku, izhajajoč iz našega lastnega kulturnega, socialnega in političnega izkustva, iz izkustva neuvrščene socialistične dežele, ki lahko popolnoma svobodno in izvirno izbira svojo pot. Prav tako pa tudi nima nobenega interesa, da bi se podrejela ideološki indoktrinaciji meščanskega sveta, meščanskemu modelu kulture in meščanskemu načinu življenja sploh. Ko govorimo o samoupravnih možnostih kulture,

moramo imeti tudi to pred očmi. Ta možnost ne izvira zgolj iz podleganja tujim vplivom. Svoje korenine ima v stvarnih protislovjih našega družbenega razvoja, v težavah, ki spremljajo graditev socialističnih samoupravnih družbenih odnosov v razmerah in okvirih tržno-blagovnega gospodarstva. Ta protislovja vplivajo tudi na kulturo in ji vtiskajo svoj pečat. Prodor komercialno potrošniške mentalitete na področju kulture, šund, bolj ali manj zavestno razkranjanje socialističnega vrednostnega sistema in najtemeljnejših humanih vrednot sploh so del tega pritiska na kulturo. V bistvu je to obnavljanje odvisnosti kulture od tržišča, ki ga ustvarjajo in vzdržujejo tehnokratsko-menežerske strukture, »socialistični« businessmen, ki spretno izkoriščajo vakuum med državnim nadzorom nad kulturo, ki postopoma slabi, in med samoupravnimi mehanizmi kulture, ki se še niso uveljavili. To spet izpričuje, kako veliko odgovornost imajo kulturne skupnosti in drugi organi kulturne samouprave in kako pomembno je, da se čim hitreje usposobijo za učinkovito akcijo.

Zapletenost in protislovnost našega družbenega dogajanja poraja na področju kulture zelo nasprotujoče si težnje in poglede, take, ki delujejo v smeri samoupravnega konstituiranja kulture, in take, ki delujejo proti njemu. Pojavljajo se zelo močne težnje po obnovitvi državno administrativnega urejanja kulture, ki naj napravi ko-

nec sedanji anarhiji in idejni zmedi v kulturi, in zelo močne težnje proti kakršnekoli (zlasti pa socialističnemu) političnemu in idejnemu usmerjanju kulture. Čeprav si obe težnji med seboj nasprotujeta, sta v bistvu enako konservativni: prva vleče k državno administrativnemu, druga k meščanskemu, poznekapitalističnemu modelu kulture, se pravi k dvema preživelima modeloma, ki sta oba enako daleč od možnosti, ki jih samoupravljanje odpira kulturi v naši družbi.

Seveda pa je do zmage samoupravnih odnosov na področju kulture (kakor v naši družbi sploh) danes še zelo daleč. Empirična slika naše današnje kulturne (in družbene) stvarnosti je še zelo oddaljena od modela, ki smo si ga zamislili. In skoraj gotovo je, da se bo tudi ta model sam v stiku s stvarnostjo, medtem ko se bo uresničeval, še zelo spreminjal. To nam ne sme vzeti poguma. Pomembno je, da tak model imamo, da jasno vidimo možnosti, ki se nam odpirajo in da poskušamo te možnosti uresničiti. V čem so te možnosti?

Prvič — v neodvisnem položaju, ki nam ga zagotavlja naš mednarodni status neuvrščene socialistične države. Ta status nam omogoča, da gradimo svoje notranje odnose in svojo kulturo popolnoma svobodno, ne da bi nam bilo treba kogarkoli vpraševati za dovoljenje, ne Rim, ne Dunaj, ne Moskvo ne katerokoli drugo središče svetovne moči. To je izredno velika in izredno redka zgodovin-

ska priložnost, ki jo moramo znati izkoristiti. Zdaj je odvisno popolnoma od nas samih, od naše lastne sposobnosti, iznajdljivosti in ustvarjalnosti, ali bomo znali ustvariti kaj novega, izvirno jugoslovanskega in slovenskega ali pa bomo ostali pri posnemanju drugih, tudi in še celo na področju kulture.

Drugič — v samoupravljanju kot prevladujočem odnosu v naši družbi. Ne glede na to, kako nepopolno, pomanjkljivo in protislovno je danes samoupravljanje, se vendarle vse bolj uveljavlja kot temeljni, prevladujoči odnos v naši družbi. To pa ima daljnosežne posledice tudi za kulturo. Kot sestavni del družbene strukture kultura ne more ostati zunaj tega odnosa, se pravi, mora se odlepiti, odtrgati od države in se samoupravno konstituirati. Razvoj samoupravljanja tako rekoč »izvrže« kulturo iz njenega dosedanjega odnosa z državo, pusti jo »obviseti« v praznem in ji tako omogoča, da se konstituiira v skladu s svojo naravo kot specifično področje človeške ustvarjalnosti (ne da bi bila takoj od začetka potisnjena v nove, že dane družbene odnose), tako da (lahko) s svojo lastno konstitucijo vpliva tudi na konstitucijo novega družbenega odnosa, ki se vanj vklaplja. To je izredna zgodovinska možnost, tako za kulturo kakor za družbo, da vzpostavita nov medsebojni odnos v zgodovinsko višji sintezi.

Seveda pa za kulturo ta »lebdeči« položaj, v kakršnem se nahaja danes, nikakor ni la-

hak in tudi ne brez nevarnosti. Zgubila je svojo nekdanjo relativno varnost, materialno in ideološko, ki ji jo je dajala država, ni pa še našla pravega mesta in prave »opore« znotraj samoupravnega sistema. To ima svojo slabo stran, pa tudi nekatere dobre. Slaba stran tega položaja je v tem, da veliko laže postaja plen različnih komercialno potrošniških ambicij in kombinacij, da se v njej veliko laže uveljavljajo različne nesocialistične in celo protisocialistične idejne koncepcije in tokovi. Dobra stran tega položaja kulture pa je v tem, da se prehitro socialno in politično ne utrdi, da laže ohranja kritičen odnos do družbenega dogajanja, hkrati s tem pa tudi do svojega položaja in svoje vloge v družbi, kar je (oboje) eden bistvenih pogojev za kulturno ustvarjalnost. Prav ta »lebdeči« položaj kulture na prehodu iz etatističnih v samoupravne družbene okvire je morda največja zgodovinska »priložnost« slovenske (in jugoslovanske) kulture, da se vkljub vsem zunanjim pritiskom in vplivom in kljub vsem notranjim protislovjem uveljavi kot avtohtona slovenska in jugoslovanska zgodovinska alternativa obema danes obstoječima modeloma kulture: državno socialističnemu in pozno kapitalističnemu.

So seveda tudi drugačne možnosti. Rojevajo se dvomi in nevera v možnost samoupravljanja in socializma sploh. Vemo za ocene, da ves povojni razvoj slovenske in jugoslovanske kulture v bistvu ni nič dru-

gega kot postopni razkroj mitov, ki jih družbena stvarnost ni potrdila. Poznamo možnost, da kultura »obvisi« v praznem prostoru in postane plen tehno-kracije in malomeščanskega snobizma, še preden se uspe samoupravno konstituirati. Je možnost, da se samoupravni status kulture zlorabi za uveljavljanje najrazličnejših samoupravnemu socializmu tujih ali celo sovražnih ideologij. Vse te možnosti so in z njimi moramo računati.

Samoupravnost kulture je torej njena odprtost. Odprtost za različne možnosti. Katera izmed njih se bo uresničila, postaja vse bolj odvisno od kulture same. Zato je samoupravnost kulture predvsem njena samoodgovornost.

Samoodgovornost kulture ne razbremenjuje odgovornosti subjektivnih sil za razvoj kulture. Prav narobe: prav od njih, od njihove sposobnosti, ustvarjalne volje in moči je odvisno, ali bo slovenska kultura znala izkoristiti izjemno zgodovinsko možnost, ki se ji odpira z uvajanjem samoupravnih odnosov, ali ji bo uspelo, da se bo konstituirala kot zgodovinsko nov model kulture, ustrezajoč možnostim in potrebam samoupravne socialistične družbe, ali pa bo ostajala na obrobju socialno-političnega dogajanja, nostalgичno zaverovana v času, ki se je iztekel. Samo kot avtohtona in avtonomna zavest samoupravne socialistične družbe je slovenska kultura danes resnično zgodovinska in resnično sodobna.

Samoupravljanje in mednacionalni odnosi*

Problemi mednacionalnih odnosov nastajajo v socialistični družbi tako v teoriji kot v praksi. Socialistični družbi ni do tega, da bi narode uničevala, jih zanikovala ali dušila, marveč si prizadeva za njihov razcvet, povezovanje in medsebojno solidarnost.

Kaj bo z narodi v daljnji človeški prihodnosti, nas v tem trenutku v prvi vrsti ne zanima. Morda narodi kot posebne družbene skupnosti ne bodo zginile; vsekakor pa bo socializem, kolikor se dejansko uresničuje in krči pot za prehod v komunizem, spremenil naravo naroda kot take družbene skupnosti, ki je lahko hegemon za druge narode, ki je lahko njihov izkoriščevalec; odpravil bo tiste konflikte med narodi, ki nastajajo danes zaradi objektivnih razmer ali kot posledica celotne zgodovine razredne družbe. Lenin je glede tega izrekel znamenito misel, da zginjajo v socializmu vsa nasprotja med narodi šele tedaj, ko zaživi resnična demokratizacija družbe — na vseh ravneh in v vseh oblikah, ko med drugim zgineva tudi profesionalna armada, ko odмира država itd.

Dokler bodo narodi v posamičnih državah ali v okviru celotne svetovne skupnosti v zelo različnih ekonomskih, kulturnih in političnih razmerah, dokler bodo občutne razlike v stopnjah ekonomske, kulturne in splošne družbene razvitosti, mora prihajati do medsebojnih napetosti, spopadov nacionalnih interesov, nujno pa so navzoči tudi problemi mednarodnih odnosov. To velja tudi za našo državo, ki glede nacionalnosti ni najbolj izjemna socialistična država v svetu (Sovjetska zveza je v primerjavi z Jugoslavijo glede nacionalnosti veliko bolj zapletena država, četudi njen nacionalni sestav ni najbolj poseben v svetu; tudi Kitajska je nacionalno bolj zapletena kot Jugoslavija, čeprav je tam glede kvantitete razmerje drugačno: ljudstvo Han, torej kitajsko ljudstvo, sestavlja 94 % vsega prebivalstva Kitajske. Toda gre za velika števila; med 700 milijoni Kitaj-

* Ta tekst sem pisal posebej za revijo Teorija in praksa ter pri tem uporabil del svojih javnih nastopov na Hrvaškem — op. S. Š.

cev živi v tej državi tudi 80 milijonov članov drugih narodov, med katerimi so nekateri večji kot sta hrvaški ali srbski narod itd.).

Jugoslavija je izrazita država z zgodovinsko podedovano neenakostjo v ekonomski, kulturni in družbeni razvitosti narodov, nacionalnosti in etničnih skupnosti. Glede podedovanih razlik med nacionalnimi skupnostmi oziroma glede njihove stopnje razvitosti je med evropskimi državami na prvem mestu. Že to dejstvo kaže, da so v naši državi problemi mednacionalnih odnosov objektivna danost.

Za socialistično družbo torej ni najpomembnejše vprašanje, ali nastajajo problemi, težave in tudi spopadi v mednacionalnih odnosih, marveč vprašanje, kako se jih družba loteva, kako jih postopno prevladuje, odpravlja ali razrešuje. Za to ima na izbiro več možnosti. Lahko uporabi na primer odkrito birokratsko zatiranje, tako da se nacionalni interesi oziroma razlike med interesi sploh ne morejo uveljaviti, marveč se kažejo le v prikritih oblikah. Druga možnost je, da sicer demokratično, vendar pa formalistično nacionalne interese usklajuje prek političnega zastopstva, političnega sporazumevanja med reprezentanti narodov, igre parlamentarizma, nacionalnih sporazumov, kompromisov med nacionalnimi elitami itd. To so zgodovinske oblike, ki jih je buržoazija preskusila že drugod in seveda tudi pri nas pred revolucijo. Kajpak ta pot ne pelje k razreševanju ali blažitvi nacionalnih problemov in spopadov interesov.

Samoupravljanje je najbolj ustrezna oblika usklajevanja in razreševanja mednacionalnih odnosov v socializmu že zaradi tega, ker velja — ali bi moralo veljati — pravilo, da lahko vsakdo, ki v tej družbi proizvaja, s plodovi svojega dela tudi razpolaga oziroma nadzoruje, kam te plodove usmerjajo. Če to prenesemo na narod, to pomeni, da vsak narod sam razpolaga z viškom dela, ki ga je ustvaril; o tem je izrecno pisal in govoril tovariš Edvard Kardelj. Seveda je to teoretično stališče in teoretični ideal, ki se v političnem življenju doslej le s težavo uresničuje; kajti dokler obstaja enotni trg in enotni družbenoekonomski odnos, brez njiju pa večnacionalna skupnost v bistvu ne more več živeti, prihaja zaradi različne produktivnosti dela pri menjavi na trgu do prelivanja sredstev med nacionalnimi skupnostmi in do tega, da si razvitejši prisvajajo višek dela manj razvitih. To je zakonitost svetovne ekonomike moderne dobe in ta zakonitost polno učinkuje tudi v naši državi. Zato je ena temeljnih nalog vsake socialistične družbe, zlasti pa naše, ki je podedovala velike zgodovinske razlike med narodi, da s pravilno politiko te razlike — zlasti glede ekonomske razvitosti — z načrtovano pomočjo, z izoblikovanimi družbenimi določili postopno zmanjšuje ter z zavestno družbeno politiko manj razvitim vrača del tistega, kar so si na enotnem trgu prilastili razvitejši.

Če s pogoji in rezultati svojega dela razpolaga tisti, ki jih ustvarja, potem mu je seveda dosti do tega, da mu tega nihče ne jemlje, prav tako pa mu ne bo do tega, da bi drugim pobiral plodove

njihovega dela. Brez tega si samoupravnega odnosa — vsaj v njegovi idealni zamisli — ne moremo predstavljati.

Seveda smo glede tega — čeprav smo že dve desetletji privrženi samoupravni usmeritvi — zgodovinsko še zelo daleč od uresničitve samoupravnega ideala, namreč da tisti, ki ustvarjajo rezultate dela, z njimi povsod dejansko tudi razpolagajo in si jih prisvajajo. In ne samo to: temeljno protislovje naše današnje družbe je spopad med to samoupravno usmeritvijo v družbi in dejstvom, da se še vedno ohranja način družbene reprodukcije, ki daje državi in drugim, ki so odtujeni od ustvarjalcev dela, pretežno neproizvodnim strukturam v družbi, oblast nad rezultati njihovega dela. Prav na tem protislovju kličejo tudi zaostreni mednacionalni odnosi. Če je samoupravna usmeritev v družbeni stvarnosti močnejše zavrta, prisiljena k stagnaciji, takrat lahko z gotovostjo pričakujemo, da se bodo med drugim zaostрили tudi mednacionalni odnosi, ki se zlahka sprevržejo v politične krize. Zdi se mi, da je do tega prišlo pri nas v zadnjih letih.

Če tisti, ki proizvaja, nima nadzora nad rezultati dela — v tem pa je bistvo samoupravljanja — se najde posrednik ali več posrednikov, ki razpolagajo z družbenim viškom dela, z družbeno razširjeno reprodukcijo, si prilaščajo upravljanje in razporejanje akumulacije in naložb, upravljanje in razporejanje z družbenimi skladi splošne potrošnje; ti posredniki so bili ali pa postanejo glavni povzročitelj skaljenih mednacionalnih odnosov. Če iz tega vidika opazujemo problematiko mednacionalnih odnosov v socializmu — ne le pri nas, marveč v vseh socialističnih deželah, zlasti pa v deželah z bolj zapleteno nacionalno strukturo — bi lahko postavili in zagovarjali naslednjo tezo: da je birokracija v socializmu, ki še ni čisto samoupravno organizirana družba, v marsičem in tudi v nacionalni politiki naslednik buržoazije in da tudi v urejanju mednacionalnih odnosov ravna tako kot buržoazija. Hoče biti razsodnik, imeti hoče glavno besedo ter urejati mednacionalne odnose predvsem v skladu z lastnimi interesi, torej z interesi posebnega družbenega sloja, katerega privilegirani položaj temelji na upravljanju z družbeno reprodukcijo.

Socializem kot družbena ureditev obstaja že več kot petdeset let. Pri tem je značilno, da so vse socialistične dežele — razen naše v zadnjem desetletju — zelo stroge pri omejevanju stikov svojih državljanov z državljani drugih dežel, s kapitalističnim svetom — kot da jih je strah povezovanja ljudstev, neomejenega potovanja državljanov in njihovih stikov s tujci. V tej restriktivni politiki, strogem varovanju meja — ne v vojaškem smislu, pač pa v smislu strogega nadzorovanja pretoka dobrin, idej in ljudi čez državne meje — se izraža tudi bojazen birokracije, da ne bi bila ogrožena kot družbeni arbiter; zato usmerja vse mednacionalne odnose znotraj države in čez državne meje tako, kakor najbolj ustreza njenim težnjam, da se ohrani kot družbeni hegemon.

Ce birokracija razporeja družbena sredstva, lahko pride predvsem do dveh nevarnosti:

Prvič, birokracija se predstavlja kot nadnacionalna, kot enoten družbeni sloj, ki zanika vsakršno upravičenost nacionalnih interesov; zato te interese zatira in propagira nekakšno ideologijo nacionalnega nihilizma — kar seveda počenja zaradi utrjevanja lastnega socialnega položaja. V sodobnih razmerah se rojevajo iz tega izhodišča pri nas in drugod v svetu taki družbeni nazori o ureditvi mednacionalnih odnosov, take družbene teorije in praktične posledice, ki jih pri nas navadno imenujemo unitarizem.

Na drugi strani je birokracija pripravljena v nekaterih razmerah in v posebnih družbenih okoliščinah zaigrati tudi na karto predvsem nacionalne birokracije; tiste birokracije, ki postaja advokat in predstavnik svojih narodov — zlasti kadar gre za nasprotja ali kaljenje odnosov z drugimi narodi — kajti tudi tako utrjuje svoj socialni položaj.

V takih družbenih odnosih, ki potemtakem v socializmu še niso samoupravni, pač pa etatistični, podržavljeni, mora tudi prelivanje materialnih sredstev med narodi, ki ga uveljavljajo bodisi trg ali pa ljudje z dogovorjenimi družbenimi instrumenti — nujno povzročati deformacije in pojave mednacionalne eksploatacije, zaostrovanja in prikrivanja odnosov, številne mistifikacije in napetosti, ki lahko bistveno zastrupljajo odnose med narodi. Sodim, da tudi naše sedanje in dosedanje izkustvo govori v prid tej ugotovitvi.

II

Ti temeljni usmeritvi — unitaristična in nacionalistična — kot dva nazora in načina urejanja mednacionalnih odnosov lahko v naši državi kot tudi v katerikoli večnacionalni državi — bodisi v socialistični ali v taki, ki še ni socialistično urejena v smislu političnega družbenega reda — v svojih skrajnih posledicah spravljata v nevarnost — ali pa celo za ceno lastne zmage — povzročita razpad večnacionalne skupnosti. Samo politično razglašanje socializma — zlasti v večnacionalni državi — ni pravo zagotovilo, da bi v nekaterih razmerah država ne mogla razpasti prav zato, ker sta unitaristična ali nacionalistična koncepcija postali v sodelovanju z vladajočo birokracijo in drugimi posredniškimi družbenimi sloji tako močni, da lahko v trenutku, ko zmagujeta, tako skupnost pokopljeta. Ne teoretično ne praktično že doslej nismo živeli brez nevarnosti — pa tudi vsaj še kako desetletje ne bomo — da se srečamo s skrajnimi posledicami takih družbenih usmeritev urejanja mednacionalnih odnosov, kot sta nacionalizem in unitarizem — ki sta odsev celotne zgodovinske dediščine, povzemanja tradicij buržoaznega uravnavanja mednacionalne politike ter izjemnega položaja nekaterih družbenih skupin in sil, ki so odtujene ustvarjalcem družbenih plodov dela.

Veliko se jih zelo čudi temu, kako da pri nas dve in pol desetletji po zmagi oboroženega dela socialistične revolucije, v kateri smo dodobra spoznali in tudi z izredno ostrino ter strastno temeljitostjo obračunali z nacionalističnimi gibanji, pa tudi z unitaristično tradicijo stare Jugoslavije, naenkrat spet s ponovno močjo vznikata unitarizem in nacionalizem ter tudi spopadi v mednacionalnih odnosih. Sodim, da nam bo nekaj tega, kar sem navedel, olajšalo odgovor na to vprašanje.

Zlasti se na primer čudimo temu, da sta omenjeni ideologiji kot usmeritvi v mednacionalnih odnosih pritegnili tudi del mlade generacije, ki se v družbeni praksi ravna po teh načelih; pri tem seveda pozabljamo, da socialistična družba morda še stoletje ne bo docela urejena družba — brez nasprotij, antagonizmov, socialnih neenakosti, družbenih krivic in seveda tudi ne brez mednacionalne neenakosti. Kajti eno je politično proklamirati družbeno enakopravnost narodov, drugo pa to enakopravnost v ekonomiki, v kulturi, v politiki tudi dejansko uresničiti; to je zgodovinski cilj socializma, ki ga ni moč uresničiti v enem, dveh ali treh desetletjih.

V naših razmišljanjih o mednacionalnih odnosih v literaturi, v našem marksističnem lotevanju tega problema, v naših razgovorih nismo dovolj upoštevali bremena zgodovinske dediščine v glavah ljudi, v njihovi zavesti, vsega tistega, kar se po nuji zgodovinske inercije prenaša iz generacije v generacijo. Pozabljali smo, da žive v naši državi še pripadniki ustaškega gibanja, pripadniki četniškega gibanja, pripadniki balističnega gibanja itd., da žive še družbene sile in odnosi, ki so lahko nosilci stare — v bistvu buržoazne zavesti o narodu in o mednacionalnih odnosih; teh sil pa ne moremo obvladovati s strogo represivno politiko, le s policijo in z administrativnimi prepovedmi, niti tako, da polnimo zapore, marveč s takim družbenim razvojem socializma, da bodo te zgodovinsko podedovane tradicije in na njih zgrajene obnoviteljske težnje zgubile stvarno družbeno podlago.

Pri nas se je zadnja leta dogajalo nekaj takega, kar bi lahko imenovali spajanje »starega« in »novega« nacionalizma. »Stari« je tisti nacionalizem, katerega protagonisti, ideje in celotno ogrodje so zapuščina poraženega meščanskega razreda. Ta nacionalizem danes razširjajo posamezniki, socialne skupine in družbeni sloji, ki s svojim družbenim položajem še posedujejo tudi del privilegijev poraženih razredov; ti privilegiji so tako rekoč njihova »dota«. Ta nacionalizem se povezuje s težnjami »novega« nacionalizma — to pa je »naš« birokratski nacionalizem, spočet in donošten v naši družbeni eliti, v našem partijskem, državnem in gospodarskem aparatu; njegov ustvarjalec je inteligenca, za katero smo bili prepričani, da sodi h komunističnemu gibanju, ki pa z dejanskim ravnanjem često izpričuje, da je le njegov naključni sopotnik, ali pa bolj ali manj lojalni

služabnik, medtem ko v odločilnih trenutkih prehaja v odkrito opozicijo itd.

Ta naš »novi« nacionalizem temelji na arbitrarni vlogi birokracije — kar zadeva zastopanje in predstavljanje nacionalnih interesov; ta vloga birokracije pa bo do temeljev porušena šele z razvojem samoupravljanja in samoupravnih odnosov.

Prav zaradi tega je izredno zanimiva osvetlitev družbenih razmer, ki so pri nas zadnjih nekaj let zaostrovale mednacionalne odnose.

Sodim, da se je v jugoslovanski družbi in celo v vrstah komunistov v zadnjem desetletju — zlasti pa zadnjih nekaj let — širilo in krepilo mnenje, da delavski razred ne more biti vodilna sila družbe in da je samoupravljanje iluzija. V vsakodnevnem političnem življenju se je tako mnenje izražalo dokaj paradoksalno. Zelo pogosto smo se sklicevali in se še danes zelo bučno sklicujemo na delavski razred, naše samoupravne proklamacije vse bolj obravnavamo, kot da so uresničene, kot da so postale del stvarnosti. In prav v oči bijoče neskladje med zaklinjanjem na delavski razred, slovesnim razglasjanjem samoupravljanja ter dejanskimi gibanji dokazuje, da tudi glavna vodilna politična sila naše družbe — zveza komunistov — pa tudi druge organizirane socialistične sile — niso imele čiste vesti glede razvoja samoupravljanja.

Pri nas je prišlo do velikih sprememb v socialni strukturi. Širil se je vpliv trga, razraščali so se novi elementi v tehnologiji in kulturi — toda vse to ni imelo ustreznih posledic na kontinuirani razvoj samoupravnih odnosov; še več: te spremembe niso bile niti ustrezna podlaga za nadaljnji razvoj samoupravljanja. Razvoj proizvodnih sil je objektivno — čeprav nekoliko stihijno — vse bolj širil materialno podlago samoupravljanja; toda organizirana družbena zavest in institucionalni mehanizem nista šla skladno s tem procesom. Prišlo je celo do stagnacije samoupravljanja, kajti samoupravljanje se ne more razvijati samodejno; če tudi v sicer bolj zapletenih družbenih razmerah — v družbi, ki je postala bolj zapletena in razvitejša, organizirane družbene sile ne najdejo novih rešitev za samoupravljanje, mora to samoupravljanje zakrneti, pa če ga še tako povzdigujemo v časopisju, v resolucijah in govorih.

Zakaj je prišlo do vse večjega neskladja med družbeno stvarnostjo in samoupravnimi ideali? Brez globlje analize bi navedel le nekaj vzrokov.

V začetku, ko je bilo pri nas samoupravljanje utesnjeno s skromnimi pravicami delavskih svetov v podjetjih in tudi z zelo omejeno vlogo delovnih organizacij v lastni in družbeni razširjeni reprodukciji, je še nekako šlo; prevladovala sta polet in optimizem, ki je trajal nekako eno desetletje. To je bilo prvo desetletje po razglasitvi samoupravljanja. Skladno z naraščanjem materialnih sil narašča tudi družbena zavest, ki postaja glede širjenja in pogloblja-

nja samoupravljanja vedno bolj zahtevna. V tem času bi morali nujno razlastiti tako državo kot birokracijo. Toda zavestni dejavnik, zveza komunistov, na ta zgodovinski preobrat ne le da ni bil pripravljen, pač pa ga tudi ni bil sposoben izbojevati, kajti tudi sam se je poddržaval in zbirokratiziral. Bolj kot partija delavcev in kmetov je postal partija srednjih družbenih slojev in elit ter postal zato tudi v boju za samoupravljanje dokaj licemeren.

Prav vse gospodarske, družbeno-organizacijske in politične ukrepe od šestdesetih let pa doslej smo razglasili in vpeljali v korist razvoja samoupravljanja — toda do dejanskega preobrata ni prišlo. Vzroka za to ne smemo iskati le v nesposobnosti zveze komunistov, ki se je *via facti* preveč oddaljila od delavskega razreda in katere članstvo že dolgo ni več pretežno delavsko; večji del zagonetke nam razkrije dejstvo, da so se razmnožili posredniški družbeni sloji, ki si prilaščajo vse večji del nacionalnega dohodka, ki bogate z grabežljivostjo — hkrati pa dokazujejo, da delavci niso dozoreli za samoupravljanje, da pelje samoupravljanje v slepo ulico in družbeno anarhijo. Če pa že zagovarjajo samoupravljanje, potem si ga zamišljajo kot samoupravljanje zase in po svoji meri.

Delavski razred živi pri nas v razmerah, ki mu zagotavljajo le eksistenčni minimum, medtem ko vsi drugi sloji (izvzemši kmete) zelo dobro napredujejo. Delavce in kmete so neprestano in vse bolj potiskali iz političnega življenja in odločanja, medtem ko so drugi sloji vse bolj uspešno vsiljevali politiki svoje interese, se medsebojno grizli za kar največji kos družbene moči, vsi skupaj pa so si prizadevali, da bi se družbene moči ne polastili delavci. Mislim, da je v tej temeljni družbeni težnji, ki sem jo le površno skiciral, najgloblji izvir politične krize, ki je zajela Jugoslavijo in ki še ni presežena — in seveda tudi najgloblji izvir naraslih težav v mednarodnih odnosih, nekaterih kriznih stanj in napetosti v teh odnosih. S to ugotovitvijo seveda ne zanikam relativnega pomena in samostojne teže nacionalnega vprašanja. Vendar pa se je nacionalno vprašanje v Jugoslaviji danes — poleg svoje objektivne podlage na ekonomskem, kulturnem, demografskem in tradicionalnem področju ter tudi v biti naših narodov — zaostriло predvsem ob odporu posredniških slojev, zbirokratiziranih političnih struktur in posebnih elitnih segmentov inteligence, da bi prišel delavski razred do resnične veljave v družbi in da bi se samoupravljanje poglobilo. Ta odpor se izraža v težnji, da se ti sloji, strukture in segmenti ovekovečijo kot predstavniki in advokati svojih narodov, da svoj položaj utrdijo s pomočjo narodov in da se z vodenjem politične nacionalne homogenizacije, s krepitvijo nacionalnih gibanj in z absolutizacijo nacionalnih interesov prikrijejo.

Do nedavnega monolitna in pretežno unitaristično opredeljena birokracija je vsled reform, ki so težile k deetatizaciji, niso pa dosegle tega, da bi se v politiki in odločanju uveljavilo delavstvo,

razpadla na nacionalne monolite; začela se je močneje povezovati s tradicionalistično inteligenco, ki je v svoji provincialni neizživetosti komaj čakala, da bi se kot zaveznik prilepila nacionalnemu boju; prav tako se je začela povezovati tudi s tehnokracijo kot novorojenim rešenikom delavstva, ki se ne more huje pregrešiti, kot če še samo nadene nacionalno in republiško preobleko. Tako smo bili priča in smo še zdaj priča »nacionalnih« bojev, mistifikacij, manipulacij, homogenizacij, evforij, prepородov, gibanj, licitiranja, vsiljevanj, dogovorov, iger strasti, sovraštva — ki imajo predvsem to in tako socialno ozadje in to na celotnem jugoslovanskem prizorišču.

III

V zvezi z obravnavano snovjo moramo omeniti tudi krizo, ki je s posebno ostrino izbruhnila na Hrvaškem.

Za razumevanje tega, zakaj je prav Hrvaška postala žarišče politične krize — kar seveda ne pomeni, da bi to ne mogla postati jutri katerikoli naš narod ali republika — moram najprej osvetliti nekatera objektivna dejstva.

Hrvaška je med vsemi jugoslovanskimi republikami doživljala največje razseljevanje, najmočnejši odtok ljudi v tujino; hkrati je to republika, katere gospodarstvo je v primerjavi z drugimi republikami najmočnejše usmerjeno na izvoz; v družbenoekonomskem sistemu pa doslej nismo ustrezno izoblikovali in upoštevali interese, ki bi v gospodarstvu Hrvaške močneje poudarili njegove komparativne prednosti — zlasti izrabo morja kot velikansko potencialno bogastvo — glede ekonomike in glede vsega drugega. K temu se je pritaknil klasični, tradicionalno »stari« nacionalizem s svojimi tezami in interpretacijami ter jih vsilil delu Zveze komunistov Hrvatske prav zaradi tega, ker je del vodstva ZKH in del političnega aparata vsled stališča nacionalnega birokratskega monolita omahoval in se začel spogledovati ter sklepati zveze s »starim« nacionalizmom.

Naprej: Hrvaška ima na primer v primerjavi s Srbijo pa tudi s Slovenijo revnejše kmetstvo in bolj proletarsko delavstvo. Drugače povedano: kmečka posestva na Hrvaškem so veliko manjša in so pretežno v revnejših predelih, relativno največ pa ima čistega delavstva, ki ni vezano na zemljiško posest. To je dodatni element, ki lahko vedno zaostri socialne razmere, zlasti če so dani ustrezni povodi in skupno politično izhodišče.

In še: z veliko večjo silovitostjo so prišle na dan zgodovinske tradicije glede nacionalne zavesti, vloge inteligence in kulturnih institucij.

Navzoče je bilo tudi pomembno dejstvo: tudi diferenciacija med privrženci in nasprotniki socialistične ideje in perspektive je bila zaradi zgodovinskih razmer na Hrvaškem tako pred vojno kot med vojno in po vojni, vse do danes veliko ostrejša kot v drugih predelih Jugoslavije.

K tem dejstvom, ki jih ne bom nadrobneje razčlenjeval, bi dodal še vidike, ki so pretežno subjektivne narave.

S tirnice boja za samoupravljanje je politično dogajanje skrenilo na tirnico boja proti federaciji in drugim republikam — z obilico lažnega avantgardizma. Zveza komunistov Hrvaške je odigrala sicer zelo pozitivno in progresivno vlogo v razbijanju zveznega etatizma, vendar pa je odpovedala pri enako pomembni nalogi: pri samoupravnem organiziranju družbe v republiki ter gospodarstva na svojem ozemlju. Iz tega neskladja so nastale številne težave, ki so jih poskušali »odpravljati« tako, da so za vse tegobe krivili federacijo in tudi druge republike.

Morali bi tudi zamenjati generacije, torej nujno prenoviti kadre: morali bi izoblikovati in afirmirati nove smeje nazore in vizije v družbi. Toda glede tega so v naši republiki pristali na stališče o nekakšni nacionalni brezpravnosti, katero so naprtli starejši generaciji komunistov; iz tega se je izcimila težnja po zanikanju kontinuitete revolucije in odklanjanju medrevolucionarne generacije. Razen tega je v naši republiki zmagovalo tako pojmovanje demokracije, da so se zbirale množice na ulicah ter vzklikale političnim voditeljem, da so jim na mitingih izražali podporo, da so imeli svobodo za govoričenje v časopisju, na radiu in na malih ekranih — niso pa demokracije (če gre za socialistično in ne kakršnokoli drugo demokracijo) razumeli kot proces, v katerem morajo imeti odločujoč vpliv delavci in vsi drugi delovni ljudje v institucijah in strukturah družbe. V tej zvezi je zanimivo vprašanje (ki se ga bom dotaknil le mimogrede), zakaj tako imenovano nacionalno gibanje ni iskalo in tudi ni našlo podpore v velikih delovnih kolektivih v naši republiki; zakaj mu to ni uspelo — pač pa je naletelo na boljši odziv v malomeščansko-kmečkih občinah?

Močno opazna je bila tudi težnja, ki bi razglasila za prave bojovníke za socializem in napredek vse tiste, ki so se z besedami potegovali za nacionalno enakopravnost in nacionalno enotnost — da pa bi vsem drugim, ki so kakorkoli podvomili o pravilnosti take usmeritve, ta prilastek odrekala.

Končno smo opazili tudi težnjo, da bi vse socialne neuspehe, spopade interesov in neenakosti pojasnili z razmerami zunaj lastnega naroda, da so zanje krivi pravzaprav drugi narodi; k taki miselnosti je v dobršni meri prispevalo vse bolj sinhronizirano manipuliranje s sredstvi množičnega obveščanja, tako da je del hrvaškega ljudstva res začel verjeti, da mu je že usojeno, da bo v Jugoslaviji vedno izpostavljen množični eksploataciji.

Vse to je ustvarjalo totalitarno družbeno ozračje, v katerem bi smeli svobodno razmišljati in o vsem najpomembnejšem odločati le politični voditelji, ki so spretno pritegnili naklonjenost ljudstva. Seveda to ni vse, kar bi se dalo povedati in tega tudi ne morem v tem prispevku podrobneje razčlenjevati.

In kakšne so bile praktične posledice sklopa navedenih okoliščin v politični sferi oziroma v čem so po moji sodbi najbolj pomembni praktični poudarki politične krize — posebej na Hrvaškem?

Zdi se, da so najbolj pomembne posledice tele:

Članstvo v zvezi komunistov in v drugih političnih organizacijah je bilo vedno bolj na obrobju dogajanj in postajalo vse bolj pasivno. Njih so klicali skupno z drugimi pripadniki naroda na mitinge; od njih so pričakovali le to, da bodo vzklikali, se strinjali in občudovali odločitve. Partija za novo nacionalno politiko ni bila najbolj ustrezna; zato je bilo potrebno »gibanje«, ki naj bi partijo absorbiralo in nevtraliziralo; da bi pa partija lahko koristila »gibanju«, jo je bilo treba porazdeliti na zaupljivi del, ki ga je treba podpirati, in na nezaupljivi del, katerega je treba obsojati in domala izriniti v ilegalnost. V takih razmerah je seveda pojemala notranja partijska demokracija, zgubljala se je pomembnost in vloga organizirane sile družbe, uveljavljalo pa se je labilno, manipulirano »vsenacionalno« gibanje.

Opora »nove politike« postane tisti del političnega aparata, ki je zaradi svoje prilagodljivosti pravočasno opazil možnosti za manipuliranje, ki mu jih preobrat daje, in je ugotovil, da si tako lahko zagotovi kariero, se prilagodi poprečju, si uzurpira notranje-partijsko moč, ki se je del političnega vrha SKH polasti prav s pomočjo občenacionalnega gibanja. To je tista uradniška in podaniška miselnost, ki je dokaj znana in razširjena tudi v partiji.

Mladina in študenti so po naravi plemeniti nezadovoljneži; s sistematično indoktrinacijo je del mladine in študentov ob asistenci karierističnih skupin mladih v politiki, novinarstvu in kulturi prešel na pozicije tistih, ki so ogorčeni nad nekakšno nacionalno zasužnjenostjo. Ob velikih ovirah v delovni karieri, ob soočanju s korumpirano in birokratsko uzurpacijo je del mladih ljudi domneval, da bo na mah vse urejeno, ko zaveje veter imaginarne nacionalne osvoboditve.

Posebej bi omenil, da so bila sredstva množičnega obveščanja v službi dveh ali treh ljudi; v pojasnilo za to lahko rečemo, da se je pri delu ljudi iz sredstev obveščanja razpasla služabniška in malomeščanska miselnost, za katero je značilno, da pri pisanju, razmišljanju in delu nasploh ne izhaja iz komunističnega prepričanja in socialistične ideologije, pač pa se ravna po tem, kaj nekdo iz političnega aparata o njih misli.

Tako stanje je povzročilo, da je postal del hrvaškega ljudstva ogorčen in obupan. In tudi ko je notranji boj Zveze komunistov Hrvaške s pomočjo tovariša Tita in celotne Zveze komunistov Jugoslavije pripeljal do razpleta, do zrušenja prej omenjenih teženj, jih še vedno veliko ne pozna resnice in ne vidi stvarnosti; vse to imajo za inscenirano. Tega se moramo zavedati.

Malomeščanski nacionalizem je lahko pokazal svojo politično moč zaradi razdiralnih silnic v sami Zvezi komunistov Hrvaške — in to je bistvo krize, ki se z njenimi posledicami danes na Hrvaškem srečujemo.

IV

Na kratko se bom dotaknil tudi nekaterih nerešenih vprašanj mednacionalnih odnosov. S političnim rušenjem nacionalizma v eni ali drugi republiki, če bi jutri do njega spet prišlo, lahko izbojujemo le začasno zmago. Trajno lahko odpravimo njegovo obnavljanje le z razreševanjem vseh odprtih in zapletenih vprašanj mednacionalnih odnosov.

Eno teh temeljnih vprašanj je predvsem problem pomoči nerazvitim. Pri nas bodo vedno — če to hočemo ali ne — razviti težili k temu, da čim manj prispevajo, nerazviti pa si bodo prizadevali, da dobe kar največ iz sklada za pomoč nerazvitim. Glede tega bo še nadalje prihajalo do spopadov in pogajanj. Zato je izredno pomembno, da imamo institucionaliziran mehanizem in zagotovilo celotne socialistične skupnosti, da se mora dosledno izvajati politika nadomestil nerazvitim, torej taka politika pomoči, da se bodo nerazviti relativno kar najhitreje razvijali in da razviti ob tem ne bodo stagnirali.

Drugo vprašanje so kompenzacije v gospodarstvu nasploh. Kajti če je neka gospodarska veja, ki ne uspeva na tržišču in ima tudi sicer slab položaj v gospodarskem sistemu, pretežno v eni republiki — druga pa, ki uspeva in je konjunktorna ali pa mora imeti zaradi skupne ekonomske politike nekatere prednosti, je posejana pretežno v drugi republiki — potem bo prihajalo do bitk, če že ne odkritih, pa vsaj prikritih vse dotlej, dokler ne bomo odkrili nekega veliko bolj izpopolnjenega mehanizma, kot je dosedanji.

So težnje po zapiranju republiških meja — in ne samo republiških, marveč tudi regionalnih in celo občinskih. Toda bistvena je težnja po zapiranju v republiška tržišča, kajti pobudniki tega početja so velika podjetja, ki hočejo izrabiti republiko kot svoje matično področje — seveda sporazumno s političnimi vrhovi republik. Kljub temu sem prepričan, da je ta nevarna težnja le začasna, kajti s stališča skupnega razvoja proizvodjalnih sil jugoslovanske družbe se velika podjetja ne morejo razvijati zgolj v mejah lastne republike, marveč bodo morala pristati na jugoslovansko delitev dela, na dogovarjanje, samoupravno povezovanje, integracijo ter na mednarodni trg.

Tretja izmed najpomembnejših nalog — če se hočemo v prihodnosti izogniti ponavljanju težav v mednacionalnih odnosih — je samoupravno urejanje republik in pokrajin. Daleč smo še od tega, da bi bil proces političnega urejanja federacije že končan. Spremembe v delovanju federacije so pozitiven plod prizadevanj v pre-

teklih letih in pri tem imamo tudi mi na Hrvaškem veliko zaslug. V bistvu so odnosi v federaciji pravilno izoblikovani, kar pa seveda ne pomeni, da ne bo treba še marsikaj spremeniti. Toda pred nami je zdaj bitka, da se tudi republike in pokrajine samoupravno organizirajo, da poslej te ne bodo etatiistični arbiter nad gospodarstvom in družbenimi službami v lastnih mejah. Kajti če bodo tudi v prihodnje tako organizirane kot so doslej, se bodo nujno še naprej spopadale. Če bodo obveljali dosedanji odnosi, se bodo še naprej sestajali in se dogovarjali posebej predsedniki vlad, posebej ministri in posebej sekretarji komitejev; nam pa ni toliko do tega, temveč bi nam bolj ustrezalo, da bi se dogovarjali proizvajalci ne glede na republiško pripadnost, da bi se povezovali delovni ljudje prek samoupravne integracije in družbenih interesnih skupnosti. Lahko pričakujemo, da bodo napovedane ustavne spremembe pospešile prav odmiranje političnega posredništva in okrepile vpliv proizvajalcev v mednacionalnih odnosih.

Končno je tu še bitka okoli statusa bank, zunanje trgovine, okoli popolne razlastitve oziroma likvidacije državnega kapitala itd.

Sodim, da je zdaj v Jugoslaviji v bistvu ugodno ozračje, da se začno uspešno razreševati temeljna nerešena vprašanja; toda ne smemo si delati utvar, da bo to delo naglo steklo, če ne bomo zagotovili prodora samoupravnih rešitev v sami družbeni podlagi. Sporazumi, dogovori, integracije, čisti računi, solidarnost — vse to se lahko uveljavi tudi v mednacionalnih odnosih le tedaj, če dokončno razlastimo birokracijo in tehnokracijo v družbeni materialni sferi, na področju družbenega proizvodnega dela ter da izvedemo reorganizacijo samoupravne podlage družbe po načelih tako imenovanih delavskih amandmajev k ustavi SFRJ.

Slovenska narodnostna skupnost v Italiji

1. Nekateri elementi zgodovinske geneze

15. septembra letos je minilo petindvajset let, kar je začela po koncu druge svetovne vojne veljati mirovna pogodba z Italijo. Četrto stoletja je še posebej v današnjem, dinamičnem času pač dovolj dolgo obdobje, ko je že mogoče tudi celoviteje z označbo vsaj nekaterih temeljnih dejstev in procesov razčleniti, kaj je to obdobje tudi glede narodnosti bilo Slovencem v Italiji, za to skrajno zahodno mejo kulturno in tudi sicer enotnega slovenskega debla.

Če želimo stvarno, tehtneje presojati narodnostni razvoj naših rojakov po zadnji vojni, je treba izločiti vsaj nekatere temeljne prvine zgodovinske geneze, saj so tod korenine tudi prenekaterih današnjih težav in problemov. Beneška Slovenija, to najbolj zahodno slovensko narodnostno območje, sicer pa hribovita, gospodarsko in socialno še danes zaostala pokrajina, leži med jugoslovansko-italijansko mejo, med Tilmentom in Furlansko nižino. Avtohtono slovensko prebivalstvo tega področja je prišlo pod Italijo leta 1866, se pravi v času, ko so se Slovenci sploh začeli šele odločilneje politično uveljavljati (volitve 1867) in ko se začenja na Slovenskem (1868) doba taborov, če se omejimo le na to primerjalno splošno ponazoritev. Ko so se Slovenci (1866) odločili za takratno risorgimentalno Italijo, so pričakovali ne le vsaj toliko samoupravnih svoboščin, kakor so jih že uživali v svojih »soseskah« in »župnijah« pod beneško republiko, ampak tudi bolj širokosrčno narodnostno politiko v primerjavi s politiko avstrijske monarhije. Zgodilo pa se je obratno: Italija je takoj po plebiscitu sicer obljubila več stvari, med drugim tudi to, da bo odprla šole v materinem jeziku, vendar pa obljub ni držala.

Če se le kar se da delno dotaknemo nekaterih značilnosti zgodovinske geneze primorskih Slovencev v tem času, velja predvsem opozoriti na specifično vlogo Trsta, tega na prelomnici stoletja tako pomembnega pomorskega emporija, sicer pa narodnostno mešanega

mesta. Takratna izjemna demografska rast Trsta je večidel temeljila na doseljevanju iz neposrednega slovenskega zaledja. F. Zwitter po kritični analizi takratnih razmer sodi, da je bila več kot polovica doseljencev v Trst Jugoslovanov (predvsem Slovencev), približno tretjina Italijanov (emigranti iz Italije, regnicoli) in manj kot šestina pripadnikov vseh drugih narodnosti.¹ V Trstu so po revidiranem štetju leta 1910 ugotovili 56.916 Slovencev in 2.403 Hrvatov in Srbov (narodnost so ugotavljali na podlagi vprašanja o »občevalnem jeziku«).

Glede takratne razporeditve etničnega elementa v Trstu je zanimivo, da so leta 1910 v tako imenovanem ožjem mestu našli 12,6 % prebivalstva slovenske narodnosti, v predmestjih skoraj polovico (47,6 %) in v zgornji okolici (91,7 %). Še posebej velja opozoriti, da je bil slovenski »delež« poseben občuten v nekaterih najhitreje rastočih predmestjih: tri četrtine v Barkovljah, več kot polovica v Rojanu, Kolonji, Vrdeli, Sv. Mariji Magdaleni in Škednju ter več kot tretjino v Greti, Škorklji in Rocolu. Slovenski živelj v Trstu se je namreč takrat nenehno krepil z dotokom iz neposrednega slovenskega zaledja. Podatki popisa iz leta 1910 so še danes sorazmerno edino kolikor toliko zanesljivo merilo o številčni moči tržaških Slovencev, za katero pa je bilo pred prvo svetovno vojno značilno, da je težila k naraščanju zaradi izboljšanja ekonomskih in kulturno-prosvetnih razmer. Te ugotovitve o splošnem narodnostnem ravnovesju se v glavnem ujemajo s sodbo komisije izvedencev štirih velesil (1946), ki je opozorila na »otoško naravo italijanskega mestnega središča«, pri čemer navaja, »da ima večina predmestij, ki so v neposredni zvezi z mestom, slovensko večino z znatno italijansko manjšino. Obrobna naselja pa so skoraj popolnoma slovenska.«

Sicer pa so leta 1910 našli v Julijski krajini z izjemo Trbiža in Zadra (upravna razdelitev iz leta 1924) skupno 516.690 Slovencev in Hrvatov, 379.789 Italijanov in 66.757 tujcev, kar pomeni 136.901 Slovencev in Hrvatov več, kot je bilo takrat na tem področju Italijanov.² V goriški provinci (Gorica, Gradišče, Sežana, Tolmin, Tržič) je bilo po teh podatkih 154.750 Slovencev (v to številko je vključenih tudi nekaj deset oseb s srbsko-hrvatskim občevalnim jezikom) in 90.119 Italijanov; v istrskem okrožju (Koper, Lošinj, Pazin, Poreč, Pula — Rovinj, Volosko — Opatija, Krk) 223.318 Hrvatov in Slovencev proti 147.417 Italijanom; v notranjskem okrožju (Idrija — Postojna) 59.565 Slovencev proti 11 Italijanom ter na Reki 19.738 Hrvatov proti 23.283 Italijanom.³

¹ Razvoj prebivalstva in spremembe odnosov med posameznimi narodi, Slovensko Primorje in Istra (zbornik), Beograd 1953, str. 95.

² Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943—1954*, Bruxelles 1966, str. 28.

³ Prav tam.

Izredno pomembno vlogo ne le pri splošnem gospodarskem dvigu našega življa v Primorju, marveč tudi glede nacionalnosti je imelo zadružništvo. Leta 1912 je bilo v slovenskih zadružnih zvezah organiziranih 135 zadrug na Goriškem, 47 v Trstu in 56 v Istri, prištet pa velja še Gospodarsko zvezo istrskih Hrvatov.⁴ »Slovanska organizacija kmetijskega kredita na istrskem podežlju«, ocenjuje A. Vivante, »je prehitela italijansko približno za dvajset let.«⁵ V Trstu je sicer italijansko meščanstvo ohranilo svoj monopol v krajevni upravi, vendar pa tega ni doseglo v gospodarstvu, kjer odločilne postojanke niso bile v njegovih rokah. In prav v tej specifičnosti tržaških razmer je tudi ključ za razumevanje dejanskih možnosti in perspektiv takratnega slovenskega narodnostnega položaja v Trstu.

Pred izbruhom prve svetovne vojne je imel slovenski in hrvatski kapital v Trstu že dokaj močne postojanke. Slovensko denarništvo pa se je zlasti razmahnilo v začetku 20. stoletja. Leta 1911 je bilo v Trstu 6 domačih denarnih zavodov in podružnic Ljubljanske kreditne banke ter 7 podružnic tujih bank. Razen tega pa še dve domači zavarovalni društvi, podružnica zagrebške »Croatie« in 9 podružnic tujih društev (8 avstrijskih in enega madžarskega). Istra pa je bila pretežno kmetijska dežela. Glede gospodarstva je bil najpomembnejši Pulj (glavno vojno пристanišče Avstro-Ogrske), kjer sta bili podružnici Tržaške trgovske banke in podružnica Avstrijskega kreditnega zavoda za trgovino, industrijo in obrt na Dunaju. V Opatiji je bila 1 banka in 2 podružnici (banke iz Trsta in Reke).⁶ V Trstu so tudi (1911) ustanovili »Društvo jugoslovanskih uradnikov denarnih zavodov«.⁷

Dalmatinski Hrvati in Srbi so bili močno zastopani v tržaškem ladjarstvu. Tržaški Slovenec Franc Reyer, ki je bil soustanovitelj številnih najpomembnejših tržaških podjetij, je bil tudi prvi predsednik paroplovne sekcije tržaškega Lloydja.

Posebej pa velja opozoriti na dejstvo, da je bila nepremična posest (zemljišča) skoraj docela v slovenskih in hrvatskih rokah. V goriški provinci je bilo v slovenskih rokah 96 % zemljišč, v tržaški pokrajini 88 %, medtem ko so v puljski provinci imeli Hrvati 84 % zemljišč, v reški pa celo 98 %.⁸

Postopna demokratizacija volilnega sistema (stari je spričo takratne socialne strukture popolnoma podpiral italijanske stranke), ki pa se v avstrijskem obdobju še ni končala, je olajšala relativno večjo politično uveljavitev slovenskih in hrvatskih narodnih strank in

⁴ Istra in Slovensko Primorje, str. 94.

⁵ Irredentismo adriatico, Firenze 1912, str. 126.

⁶ Milorad Asković, Jerko Radmilović, Novica Petrović, Savez bankarskih i osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije — Botić 1902—1941, Beograd 1971, str. 36.

⁷ Prav tam, str. 40.

⁸ J. B. Duroselle, Le conflit de Trieste, str. 43.

jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki je združevala slovenske in hrvatske delavce in socialiste.⁹ Stanje ob koncu avstrijske dobe je bilo v Primorju po razčlenitvi F. Zwittra naslednje: na Goriškem sta precej ostro ločena slovenski in italijanski del, slovenska večina in italijanska manjšina sta zaradi razdelitve volilnih okrajev nekako enako zastopani v parlamentu in deželnem zboru, kraj trenj je pa v glavnem le mesto Gorica, kjer je italijanska občinska uprava že precej ogrožena; v Trstu, kjer so trije tabori (italijanska liberalna stranka, slovenska nacionalna stranka in združeni italijanski in slovenski socialni demokrati), noben tabor pri nobenih volitvah na podlagi splošne volilne pravice od 1900 naprej ne dobi absolutne večine glasov, vendar ostaja tržaška občina glavna trdnjava tržaške liberalne stranke, ker se pač v tržaški občinski svet še vedno voli na podlagi »razredov« davkoplačevalcev. V Istri se hrvatskoslovenska večina prebivalstva izraža ne le pri štetjih, ampak tudi pri volitvah, vendar je do konca v deželnem zboru zaradi neenake volilne pravice večina italijanska. Splošni vtis v vseh taborih je, da je položaj italijanskega meščanstva zaradi doseljavanja, nacionalnega gibanja Slovencev in Hrvatov in pa demokratizacije ustanov vedno bolj ogrožen, med tem meščanstvom in v sami Italiji pa se širi prepričanje, da more ta trend zaustaviti le vojna.¹⁰

Teza italijanskih nacionalistično usmerjenih krogov je namreč bila, da je mogoče ohraniti »italijanstvo« Trsta in Primorja samo s priključitvijo h kraljevini. Leta 1913 je izšla knjiga »Il problema di Trieste nel momento attuale«, ki je dokazovala, da se tržaški Italijani ne bodo mogli dolgo upirati prodiranju Slovanov, in da mora Italija Trst, kolikor ga ne more dobiti mirno, po diplomatski poti, osvojiti s silo.¹¹ Leta 1914 so tržaški iredentisti poslali adresu italijanskemu parlamentu, v kateri opozarjajo, da sta Gorica in Istra »na koncu svojega odpora«, kar velja tudi za Trst.¹²

Še kratka historična digresija o medsebojnih stikih med slovenskim in hrvatskim ter italijanskim prebivalstvom. Tudi za obmejno področje je namreč le za prvo obdobje in pod vplivom risorgimentalnih idej značilna medsebojna narodnostna strpnost. C. Cantù je na primer takrat vrednotil Trst »za pristanišče prihodnje Slavije«. Sicer pa se je takrat krog okoli tednika »La Favilla« (1835 do 1846) zavzemal za narodnostno enotnost Južnih Slovanov in štel

⁹ Ko se leta 1896 reorganizira avstrijska socialna demokracija na narodnostni podlagi, ustanovijo tudi Jugoslovansko socialno demokratsko stranko, ki zajema slovensko ozemlje, istrske in dalmatinske Hrvate in Srbe. Slovenska in italijanska socialnodemokratska stranka v Trstu nastopata skupno (volitve), ker ju razen drugega veže tudi protiiredentistično stališče, saj obe sodita, da bi pomenila rešitev v smislu italijanskih aneksionističnih zahtev za Trst gospodarsko uničenje.

¹⁰ Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev, Srečanja, št. 19, 1969.

¹¹ Dragovan Šepić, Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918, Zagreb 1970, str. 2.

¹² Giorgio Pitacco, La passione adriatica nei ricordi di un iredento, Bologna 1928, str. 13.

Trst (tako sodelavec »Faville« N. Tommasseo v zapisu »Intorno a cose dalmatiche e triestine«) za »dragocen prstan zaupanja med narodi«. V tem obdobju krog okoli tega časnika še ni imel jasneje izoblikovanega načrta za rešitev mejnih vprašanj, vendar je P. Valussi (preden je prešel na maksimalistične, nacionalistične pozicije) sodil med drugim, da bi moral biti Trst skupaj z vzhodno jadransko obalo nekakšno vmesno področje, prosto pristanišče, kar naj bi bilo kot nekakšna spona med obema narodoma. Italija si ne želi drugega kot doseči svojo neodvisnost in zato »ne sme in ne more gospodovati zunaj svojih meja«.¹³ Nacionalistično usmerjeni krogi so sicer te poglede prikazovali kot pomanjkanje realizma, nekakšno romantiko v obdobju, ko se Italija »še ni zavedla sama sebe«, vendar pa to v splošnem ne zmanjšuje pomena izhodišča, naj bi odprta mejna vprašanja reševali sporazumno vsi neposredno prizadeti narodi.

»Ko pa je italijanska buržoazija utrdila svoje notranje pozicije in je začel popuščati revolucionarni demokratični polet v Italiji,« kritično razčlenjuje to obdobje E. Kardelj v svoji študiji o slovenskem narodnem vprašanju, »je nastal preokret tudi v njeni nacionalni politiki«.¹⁴ Italijansko meščanstvo je po letu 1870 »izdalo svoje velike mislece in postalo breznačelno«, ugotavlja liberalno usmerjeni mislec P. Gobetti. To v polni meri velja tudi za njegovo narodnostno politiko, ker je pač vladajoči razred ostal (sodba A. Gramscija) prepoln konservativizma in je v trenutkih krize degeneriral v reakcijo in agresivni nacionalizem. Tako se je lahko zgodilo leta 1914, da je nacionalistični polet postal ena izmed najmočnejših sil in da je ta tok prevladal v proglašitvi vojne, čeprav je bila proti vojni večina prebivalstva,¹⁵ pri čemer je bil »zlohotni londonski pakt« iz leta 1915 (ocena F. Parrija) njeno diplomatsko sredstvo.

Tudi v obmejnih področjih je za to, drugo obdobje bistveno značilna radikalna sprememba v splošnem stanju duhov in konceptih. Nekdanji pobudniki demokratičnih nazorov so postali zagovorniki čisto nasprotnih stališč. Za celovito, stvarno presojo takratnih razmer je pač nujno še posebej upoštevati to negativno metamorfozo, če ta proces tako vsebinsko označimo. Etnično, narodnostno vprašanje hočejo zdaj nacionalistično usmerjeni italijanski publicisti (od »spreobrnjenega« P. Valussija, P. Antoninija, C. Correntija in drugih) rešiti z asimilacijo »slovenskega prebivalstva« z metodami, ki postopoma postajajo vse bolj načrtne in nasilne. Avtohtoni slovenski in hrvaški živelj so namreč na spornem območju Julijske krajine prikazovali kot nekakšno amorfno maso »brez lastne

¹³ Gl. Angelo Tamborra, Cavour e i Balcani, Torino 1958, str. 54.

¹⁴ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. 47.

¹⁵ Za takratne italijanske notranje razmere je predvsem značilna tudi velika socialna ločnica med latifundistično aristokracijo in industrijsko-finančno buržoazijo na eni ter pauperizirano množico kolonov, spolovinarjev, pa industrijskega in kmečkega proletariata in polproletariata na drugi strani ob rigorozno centralizirani notranji (administrativni) ureditvi.

zgodovine, kulture in narodne zavesti«. P. Valussi je vrednotil slovanske jezike na tem območju za »kmečke dialekte, ki se spreminjajo od območja do območja, brez medsebojne povezave, brez pravil in literature«. ¹⁶

K temu velja dodati še dejstvo, da so tudi italijanski izobraženci v obmejnih predelih sorazmerno zelo pomanjkljivo poznali svoje »slovanske sosede«, da večina med njimi ni ločevala med posameznimi jugoslovanskimi narodi in da so bili še posebej slabo obveščeni o Slovencih. Sicer pa je bilo to neznanje, kakor med drugim opozarja italijanski historik P. Pieri, sploh značilno za takratni italijanski vodilni razred, saj jih je le malo vedelo, kakšna je bila pravzaprav Avstro-Ogrska, kakšni so bili stvarno notranji boji ter elementi moči in šibkosti dvojne monarhije. Zamenjavali so Romune in Rutene, Slovence in Slovake. Glede »neodrešenih ozemelj« pojmi tudi niso bili dosti zanesljivejši. Predvsem ni bilo nobene jasne ideje glede pomena tujih elementov, kakor navaja Pieri, njihove zgodovine, njihovih idej, glede realnega etničnega položaja v zgornjem Poadižju, Posočju, v goriškem in tržaškem zaledju, znotraj Istre, da o Dalmaciji sploh ne govorimo. ¹⁷

Če povzamem temeljne prvine narodnostnega položaja na narodnostno mešanih področjih Julijske krajine pred izbruhom prve svetovne vojne, velja predvsem ugotoviti, da je asimilacija proti koncu avstrijskega obdobja skoraj docela prenehala. Italijanski nacionalizem naleti na nepričakovano oviro, na Slovenca, Hrvata ki se čuti Slovenec oziroma Hrvat in želi to tudi ostati. »Lokalno slovanstvo«, vrednoti glavni italijanski izvedenec C. Schiffrer, »je tako zgubilo svojo kmečko fiziognomijo in italijansko-slovansko vprašanje se je začelo začrtovati v meščanskih razredih«. ¹⁸ Na narodnostno prebujanje je namreč treba gledati »kot na rezultanto celotnega procesa notranje rasti naroda, kot na čisto prebujen socialni proces notranjega povezovanja, premagovanja partikularizma, gospodarskega in kulturnega osredotočenja, skupnega duhovnega oblikovanja, ki je prihajal do izraza na vseh področjih narodnega življenja«. ¹⁹ To teoretično izhodišče E. Kardelja v polni meri velja za primer Trsta, Gorice in Primorja sploh.

Gospodarski temelji, ki jih je v tem času že zgradil slovenski in hrvatski živelj, so bile prvine bistvenega pomena, saj se lahko le na trdnih gospodarskih temeljih razmahne duhovna infrastruktura, celovito prosvetno in kulturno življenje ter narobe: gospodarska zaostalost, splošna inferiornost je eden izmed osrednjih dejavnikov, ki pospešuje denacionalizacijo. Narodnostne razmere v Trstu so

¹⁶ Trieste et l'Istrie, Leurs droits dans la question italienne, Roma 1954, str. 51.

¹⁷ Gl. L'Italia nella prima guerra mondiale, Torino 1965, str. 57.

¹⁸ Autour de Trieste, Paris 1946, str. 46.

¹⁹ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. 46.

bile sicer v primerjavi s položajem v drugih pomorskih mestih v marsičem specifične, vendar je bilo slovensko prebivalstvo (gospodarsko in kulturno) pred izbruhom prve svetovne vojne v nenehnem vzponu. »Trst je najvažnejše trgovsko mesto Avstrije«, je ugotavljal dve leti pred prvo svetovno vojno V. Knaflič, »in najvažnejše gospodarsko središče Slovencev ter Jugoslovanov. V Trstu smo ustavili asimilacijo in posedujemo manjšino, ki je večja kot vsako slovensko mesto. V Trst kakor sploh na Primorsko teži slovenska naselitev, tu raste slovenski srednji sloj, se sploh utrjuje slovensko denarstvo in podjetništvo.«²⁰ Angleški zgodovinar A. J. P. Taylor pa je sodil, »da bi ščasnoma, ko bi se bili zabrisali razločki med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi, nedvomno Trst postal slovenski kakor je Praga postala češka in Budimpešta madžarska; Slovenci so imeli smolo, da so se prepozno narodno zavedli.«²¹ Naj še dodam, da je bil narodnostno politični boj pred prvo svetovno vojno omejen na področja z etnično mešanim prebivalstvom, predvsem pa na mesti Trst in Gorico. Razen tega pa še na zahodni del Istre, kjer se je (vendar le tod, kar je treba posebej poudariti) italijanski element razširil delno tudi v notranjost.

Pogodba, sklenjena v Rapallu 12. novembra 1920, je prisodila Italiji Goriško — Gradiško, Trst z okolico, del Notranjske, Istro brez dela občine Kastav in otoka Krka ter v Dalmaciji mesto Zadar in otoka Lastovo ter Palagružo, medtem ko naj bi Reka postala »svobodna, neodvisna država«. Podpisali so še protihabsburško konvencijo, zunanja ministra pa sta izmenjala pismi, da sodi prištanišče Baroš k Sušaku, se pravi k Jugoslaviji. Značilno je pri tem, da se je rapalska razmejitev v veliki meri ujemala s črto premirja iz leta 1918. Še posebej je ustrezno opozoriti, da je bila razmejitev, ki jo je jugoslovanskim narodom oktroirala Giolitti-Sforzova vlada, na slovenskem območju bistveno neugodnejša celo v primerjavi s črto londonskega pakta (26. aprila 1915), saj je z njo Italija dobila preko te linije Trbiž, Postojno in Snežnik. Na podlagi rimskega dogovora 27. januarja 1924 je Italija naposled anketirala še Reko, medtem ko je pristanišče Baroš pripadlo Jugoslaviji. Tako je Italija v celoti dobila ozemlje z 8.766 kvadratnimi kilometri in 217 občinami.

Rapalska razmejitev je bila ena izmed najhujših etničnih amputacij v Evropi po prvi svetovni vojni. Asimilacijski pritisk proti slovenskemu in hrvatskemu življu se je začel že v času liberalno-meščanskih režimov, vendar pa je treba pri tem ločiti Nittijevo obdobje (nekaj več razumevanja za »tujerodno« prebivalstvo) od Giolittijevega. Sedmi člen rapalske pogodbe je izčrpno navajal ukrepe v korist italijanskih državljanov in italijanskih interesov v Dal-

²⁰ Vseučilišče v Trst, Gorica 1912 (brošura).

²¹ Habsburška monarhija, Ljubljana 1955, str. 229.

maciji, medtem ko slovenska in hrvatska manjšina v Italiji sploh nista omenjeni, čeprav je sporazum med Trumbićem in Torreom (7. marca 1918) predvideval (člen 7) vzajemno zaščito manjšin. Pristranost rapalske pogodbe je bila na tem torišču najbolj kričeča: deset tisoč Italijanov v Dalmaciji (ugotovitev britanskega zgodovinarja Taylorja) je imelo več šol in časopisov kot vseh šeststo tisoč Slovencev in Hrvatov v Italiji skupaj.²²

Zgolj za parcialno ponazoritev naj omenim dejstvo, da je bilo leta 1918 na tem področju 541 slovenskih in hrvatskih šol s približno 80 tisoč učenci, leto dni pozneje (1919) pa se je to število skrčilo že na 392 šol z okoli 60 tisoč učenci. Takratne oblasti niso zavarovale naše narodnostne skupnosti pred nasiljem nacionalističnih (fašističnih) krogov. Začetek je bil požig slovenskega narodnega doma v Trstu (13. julija 1920), sledil mu je požig narodnega doma v Pulju, pa razdejanje 26 kmečkih hiš v Krnici, dalje vasi Mačkovlje, vse torej že leta 1920 in 1921. Posledica tega skrajno surovega raznarodovalnega pritiska je bilo tudi izseljevanje pripadnikov avtohtone slovenske narodne skupnosti v Jugoslavijo (okoli 70 tisoč) in drugih dežel (čez 20 tisoč)²³ ter hkrati doseljevanje italijanskega etničnega elementa iz notranjosti Italije.

Za ponazoritev takratnih splošnih razmer je značilen rezultat italijanskega popisa prebivalstva leta 1921, ki je na primer v Trstu ugotovil samo še 18.150 oseb s slovenskim občevelnim jezikom. Proti slovenskim izpadom so se v teh letih, kakor ocenjuje M. Pacor, pridružili vedno novi legalni ukrepi vlade in lokalnih oblasti, da bi tako dosegli, kakor so upali, popolno denacionalizacijo.²⁴ Tržaški (italijanski) avtor A. Vernier pa opozarja, ocenjujoč lokalni vidik tega problema, »da se je tržaško, še bolj pa istrsko meščanstvo samo od sebe pridružilo fašizmu in se je z redkimi izjemami strinjalo s politiko diskriminacij ali jo spodbujalo.«²⁵

Kraljevsko-fašistična zakonodaja v skladu s svojim temeljnim izhodiščem, »da v Italiji ni nobenega drugega naroda in nobenega drugega jezika razen italijanskega,« sploh ni priznavala obstoja manjšin in je izvajala to načelo z vsemi represivnimi sredstvi, ki so ji bili na voljo, do skrajnosti na vseh področjih javnega življenja. Kraljevski dekret št. 800 z dne 28. marca 1923 je poitalijančil slovenska in hrvatska imena, slovenski in hrvatski jezik pa so docela izključili iz uradov in sodišč. Župani in javni uradniki so bili s posebnim ministrskim sklepom obveščeni, da je prepovedana uporaba

²² Trieste, New York 1945, str. 19.

²³ Lavo Čermelj, Bilanca našega naroda za mejami, Ob dvajsetletnici Jugoslavije (zbornik), Ljubljana 1938, str. 209.

²⁴ Confine orientale, Questione nazionale e Resistenza nel Friuli—Venezia Giulia, Milano 1964, str. 119.

²⁵ Trieste e il confine orientale, Politica e sentimento, revija »Most«, št. 26/27, 1970.

»lokalnih jezikov«. Kraljevski dekret št. 1796 z dne 15. oktobra 1925 pa je določil, da se mora na sodiščih uporabljati izključno italijanski jezik. Sledila je prisilna italijanizacija osebnih priimkov in imen. Kraljevski dekret št. 17 z dne 10. januarja 1926 o »vrnitvi prvotno italijanskih priimkov, ki so bili potujčeni, v italijansko obliko«, je najprej veljal le za tridentinsko provinco, a je bil z dekretom št. 494 z dne 7. aprila 1927 razširjen na vse na novo priključene province.²⁶ Razen tega je zakon št. 233 z dne 8. marca 1928 pooblastil anagrafske urade, da spremene že registrirana krstna imena v italijansko obliko. Vzporedno s tem so postopoma ukinili slovensko in hrvatsko šolstvo. Tako imenovana Gentilijeva reforma (zakon št. 2185 z dne 1. oktobra 1923) je postavila ta rok do šolskega leta 1928/29. Ko je reforma začela veljati, je bilo v Julijski krajini 464 slovenskih in hrvatskih šol z 840 razredi in 52.000 učenci. Italijanske oblasti so odpustile večino slovenskih in hrvatskih uradnikov, zlasti na temelju zakona št. 2300 z dne 24. decembra 1925, ki je omogočal odpust slehernega, »ki ne jamči v uradu ali zunaj njega za lojalno izpolnjevanje dolžnosti ali ki ne nastopa v skladu s politično linijo vlade«.

Razumljivo je po vsem tem, da skupna spomenica vseh slovenskih političnih, kulturnih in drugih organizacij v Italiji, ki so jo poslali 3. decembra 1970 takratnemu predsedniku italijanske vlade E. Colombu, prav na prvem mestu zahteva »takošnjo ukinitve vseh, predvsem fašističnih zakonov, ki kršijo pravice italijanskih državljanov slovenske narodnosti ali pravice slovenske narodne skupnosti kot celote«, pri čemer se izrecno sklicujejo na prej omenjene zakonske predpise.

Sistematično so začeli razpuščati slovenska in hrvatska društva ter omejili na skrajni minimum slovenski in hrvatski tisk. Na zborovanju tajnikov fašistične stranke obmejnih provinc (12. junija 1927) v Trstu pa so sklenili razpustiti vsa slovenska in hrvatska društva, kar je pravzaprav pomenilo uničiti vse kulturno in politično življenje našega ljudstva. Do januarja 1928 so skoraj vsa razpustili, njihovo premoženje zaplenili in ga večidel dali na voljo prav organizacijam, katerih namen je bil nasilna asimilacija našega življa. 18. januarja 1928 so razpustili upravni in nadzorni odbor slovenske zadružne zveze v Gorici, 8. februarja 1929 pa za zadružno zvezo v Trstu (22. avgusta 1941 so fašistične oblasti ukinile še zadnji slovenski denarni zavod »Tržaško hranilnico in posojilnico«).

Uničenje zadružništva je seveda usodno vplivalo na splošno gospodarsko stanje slovenskega in hrvatskega prebivalstva zlasti na podeželju. Množili so se rubeži, davčni uradi pa so postali najbolj brezobzirni izterjevalci. 14. avgusta 1931 so ustanovili »Ente per la rinascita agraria delle tre Venezie«, katere naloga je bila kupovati

²⁶ Gl. podrobneje o tem Aldo Pizzagalli, *Per l'italianità dei cognomi*, Trieste 1929, str. 45 in naprej.

slovenska in hrvatska posestva, ki so prišla na boben in jih nato preprodajati italijanskim kolonistom, kar so fašisti imenovali »bonificazione etnica«. 4. septembra 1928 so oblasti končno prepovedale edini slovenski dnevnik »Edinost«, ker »tendenciozno« ni maral zapisati, da je vojvodinja iz Aoste na potovanju po Krasu »navdušeno sprejelo prebivalstvo, posebno v Štorjah«. V začetku leta 1929 so nehali izhajati vsi slovenski in hrvatski listi oziroma publikacije v Julijski krajini. Vrhunec je to nasilje doseglo ob parlamentarnih volitvah leta 1929²⁷ oziroma ob puljskem procesu, katerega smrtna žrtev je bil Vladimir Gortan. Prišlo je do prvega tržaškega procesa (septembra 1930), ko je posebno sodišče obsodilo na smrt Ferdinanda Bidovca, Franca Marušiča, Zvonimira Miloša in Alojzija Valenčiča.

Po sklenitvi konkordata med italijansko vlado in Vatikanom (11. februarja 1929) je tudi visoki kler podprl fašistično denacionalizatorsko politiko. Odstranjeni so bili škofje, ki so nasprotovali raznarodovanju, na njihovo mesto pa so prišle osebe (Santin,²⁸ Margotti), ki so na podrejeno duhovščino vplivale v duhu italijanskih asimilacijskih teženj. »Brez obotavljanja je moč reči,« vrednoti vatikansko politiko G. Salvemini, »da je pomenilo sleherno imenovanje škofov na področjih, naseljenih z manjšinami, po letu 1929 nov udarec za interese manjšin.«²⁹ Namen drugega tržaškega procesa, do katerega je prišlo že po italijanski agresiji proti Jugoslaviji (decembra 1941) in ki je zahteval pet smrtnih žrtev (Pino Tomažič, Viktor Bobek, Ivan Ivančič, Simon Kos in Ivan Vadnal), je bil obglaviti antifašistično rezistenčno gibanje slovenskega in hrvatskega prebivalstva Julijske krajine. Če bi skušali strniti položaj Slovencev in Hrvatov v Italiji med dvema vojnama, je bila točna Vivantejeva napoved, češ da je utopistično pričakovati, da bi slovanstvo Julijske krajine zginilo, če bi prišlo do aneksije. V tem primeru bi se po njegovem mnenju le postavil ves prisilni aparat nove države v službo enega rodu proti drugemu, se pravi, da bi se začela nova oblika boja, nov italijanski režim jožefinskega tipa, a verjetno z nič ugodnejšim rezultatom.³⁰

»Bila je to,« je te razmere retrospektivno (po koncu zadnje vojne) označil tržaški zgodovinar F. Cusin, »bedasta in okrutna pobuda, ki je šla sčasoma na slabše in slabše tako v sredstvih kot v ciljih in o kateri je dobro, da so Italijani prav posebno poučeni.«

²⁷ Od volitev 24. marca 1929 so bili Slovenci in Hrvati v Italiji brez svojih parlamentarnih zastopnikov, ker po fašistični ureditvi poslancev ne volijo več neposredno, ampak je mogoče listo kandidatov, ki jo predloži fašistično vodstvo in vlada, samo *en bloc* odobriti ali zavrniti. Seveda so bili slovenski in hrvatski predstavniki izključeni iz te liste.

²⁸ Knjiga L. Čermeljja »Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria« (Ljubljana 1953) podrobno dokumentira to Santinovo dejavnost.

²⁹ Mussolini diplomatico, Bari 1952, str. 489.

³⁰ Irredentismo adriatico, Firenze 1912, str. 156.

Vse te nečlovečnosti iz komaj minulega obdobja sem namreč podrobneje razčlenil tudi zavoljo tega, ker humana iskreno demokratična manjšinska politika zahteva *tudi danes* (podčrtal J. J.) korenito popravilo posledic teh krivic in to ne nemara samo z razveljavitvijo diskriminacijskih zakonov iz tistih časov, kar doslej še niso popolnoma izvedli, marveč tudi drugih kompleksnih posledic preganjanja — od materialnih do duhovnih. Preganjavška in diskriminacijska dejavnost namreč ne učinkuje samo na kakšne konkretne okoliščine. Dejansko njen učinek sega tudi čeznjo, saj oropa manjšino vseh tistih materialnih in moralnih sredstev, ki jih potrebuje za ponovni povzdig.

Z množičnim, plebiscitarnim sodelovanjem v revolucionarnem, osvobodilnem boju najprej proti fašizmu in pozneje nacizmu se je slovensko prebivalstvo v Julijski krajini primarno bojevalo tudi za svoje narodnostne pravice. Toda po koncu vojne (1945) so se ta pričakovanja le v zelo skromni meri izpolnila zaradi pristranskega ravnanja angloameriške vojaške uprave. Na temelju devinskega dogovora (20. junija 1945) je označba »Julijska krajina« obsegala bivše italijanske province: Gorico, Trst, Reko (Kvarner) in Pulj (Istro). Značilno je, da zasedbeno področje ni zajemalo nekdanje italijanske province Zadar in (vkljub našim protestom) območja Beneške Slovenije in Kanalske doline. To pa je pomenilo, da se bo italijanska administracija ponovno raztegnila tudi na Beneško Slovenijo, kjer je bilo po italijanskem štetju iz leta 1911 36.171 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, in Kanalsko dolino (po avstrijskem štetju leta 1910 je bilo tod 1.682 Slovencev), ki je bila do konca prve svetovne vojne del Koroške. V noti z dne 3. decembra 1945 britanski in ameriški vladi (že med devinskimi pogajanjmi so angloameriški predstavniki zavrnil podobno jugoslovansko zahtevo z izgovorom, da to ne sodi v njihovo pristojnost in da se mora naša vlada glede tega obrniti na zavezniški vladi) je Jugoslavija vnovič zahtevala, da se vključita Beneška Slovenija in Kanalska dolina v angloameriško okupacijsko cono, vendar je bilo to posredovanje brez uspeha.

Avtohtono slovensko in hrvatsko prebivalstvo je zaradi svojega prispevka k skupni zavezniški stvari pač upravičeno pričakovalo, da bodo nove (vojaške) oblasti odpravile diskriminacije in posledice surove italijanske raznarodovalne politike v času med dvema vojnama. Ostalo je razočarano: tri dni po oktroiranem beograjskem dogovoru 9. junija 1945 (po katerem so naše enote bile prisiljene zapustiti Trst) je angleški feldmaršal H. Alexander izdal razglas št. 1, ki je uveljavil v angloameriški coni italijansko zakonodajo, kakršna je veljala tod pred 8. septembrom 1943. Splošni ukaz št. 3 z dne 3. julija 1945 angloameriške vojaške uparve je sicer razveljavil vse obstoječe protižidovske zakone, vendar ta praksa ni veljala za Slovence. Razglas št. 6, 18. avgusta 1945, ki je razpustil vse faši-

stične organizacije, je napoveda, da bodo še izdali uredbe, »ki bodo spremenile oziroma razveljavile zakone, ki so omogočali razlike v škodo kakršnihkoli oseb zaradi rasnih ali verskih razmer«. Toda ostalo je le pri tej splošni obljubi, v praksi pa so še naprej, razen redkih izjem, veljali že omenjeni protislovenski »kraljevsko fašistični« dekrete. Ukaz angloameriške vojaške uprave št. 19, 13. oktobra 1945, je sicer ukinil pogoj, da morajo biti javni uslužbenci le italijanski državljani, vendar so ga po nekaj tednih razveljavili. Splošni ukaz št. 60, 27. maja 1946, o ponovnem reaktiviranju uslužbencev, ki so bili odpuščeni iz političnih razlogov, ni zajel tistih, ki so izgubili državljanstvo.

Edino stvarno pozitivnejša postavka je bila obnovitev (okrožnici št. 4 in 8, leta 1945) slovenskega osnovnega in srednjega šolstva na tržaškem in goriškem območju (Beneška Slovenija je bila izvzeta!), medtem ko je drugo ostalo večidel po starem. Ko se je z uveljavitvijo mirovne pogodbe 15. septembra 1947 Italija vrnila v Gorico in na del goriškega območja (toda je po štetju iz leta 1910 živelo 20.666 oseb s slovenskim občevelnim jezikom) je glede slovenske manjšine večidel tolerirala *status quo*, kakršnega je podedovala od angloameriške vojaške uprave (šole s slovenskim učnim jezikom). V šolskem letu 1951/52 je bilo v goriški pokrajini 19 osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom in 4 srednje šole.³¹

Mejnik, tudi glede narodnosti, je tržaški sporazum (5. oktobra 1954), saj je integralni del memoranduma o soglasju »Posebni statut«, ki na vzajemni podlagi jamči narodnostne pravice slovenske oziroma italijanske manjšine na področju, na katerega se je raztegnila italijanska oziroma jugoslovanska uprava. Spričo veljavnih (ustavnih in drugih) zakonskih predpisov je bila recipročnost statuta za našo državo večidel le vnovično preciziranje že pravno in v praksi uveljavljenih načel. Posebni statut sicer ni nikakršen optimum specifične narodnostne zaščite, vendar pa zagotavlja, kolikor bi bil seveda integralno v praksi uresničen, dokaj soliden temelj, jamstvo dejanske narodnostne enakopravnosti avtohtone slovenske narodne skupnosti z »večinskim« italijanskim prebivalstvom.

³¹ L. Cermelj, *Slovenci pod Italijo*, Beograd 1953, str. 52, 53.

Sedanjest in prihodnost našega zdravja*

I

Za obravnavanje prihodnosti zdravja, torej gibanje zdravja med prebivalstvom v času, imamo na voljo že marsikateri podatek. Vsi pa nimajo iste teže, predvsem s stališča zgodovinopisja prihodnosti ne.

Med njimi sem samovoljno prebral in v svoj izbor uvrstil tisto, kar se mi zdi posebej pomembno. Morda se vsakdo ne bo strinjal z mano! Ko bi vsaj bilo tako! in bi se tako krog razpravljalcev večal!

Vse, kar smo povedali, temelji na tehle izhodiščih:

— da je zdravstveno stanje odsev stopnje, ki jo doseže možnost zdravstvenega varstva, in pa prosvetljenost prebivalstva v nekem okolju. S pojmom »možnost zdravstvenega varstva« imamo tu v mislih vse materialne in strokovne pogoje v neki družbeni ureditvi in klimi; s pojmom »prosvetljenost prebivalstva« pa so zajeti vsi kulturni, civilizacijski in osebnostni elementi posameznika, družine ter skupnosti;

— da zdravstveno stanje kaže pretekla, sedanja in prihodnja stanja, pri čemer je vloga preteklih dogajanj izrazito močna (filo-ontogeneza). Spremenljiva in v večji meri dostopna vplivu so le dogajanja, ki izvirajo iz učinkovanja zunanjega okolja;

— da so dogajanja zdravstvenega stanja dosegljiva našemu vrednotenju le v daljših časovnih obdobjih; posamezne vrednote pa šele tedaj, kadar dosežejo v svojem gibanju relativno trdnost. Gibanja so seveda spremenljiva, tako kot pri vseh naravnih dogajanjih.

Če se giblje zdravje v mejah, ki jih določajo možnosti zdravstvene službe in stopnje prosvetljenosti prebivalstva, potem moramo določene opredeliti le prvo, druga pa nam je zaradi pomanjkanja zanesljivejših meril le posredno dostopna.

* V pričujočem zapisu povzema avtor vsebino razprave, ki jo je imel na II. kongresu slovenskih zdravnikov.

Dolžni smo še razložiti pojem »naša prihodnost«, ki ga uvažamo. »Naša prihodnost« razumem kot tisto prihodnje časovno obdobje ter vsoto dogajanj in dogodkov, za katere še veljajo zakonitosti vzročne povezanosti z »našo sedanjostjo«.

II

Danes je že vse splošno prevzeto stališče, da je umrljivost dojenčkov zaenkrat najboljši sintetični kazavec o zdravstvenem stanju prebivalstva.

Umrlijivost dojenčkov 1965—1969 po zdravstvenih regijah

Regije	1965	1966	1967	1968	1969
Celje	33,9	27,3	28,0	27,4	22,9
Gorica	20,1	21,0	21,3	17,1	18,1
Koper	23,5	28,3	25,9	32,5	23,2
Kranj	24,2	23,0	22,9	24,1	26,3
Ljubljana	27,5	24,1	25,0	24,6	25,5
Maribor	28,5	23,1	28,7	30,2	29,5
Murska Sobota	37,0	31,0	30,4	40,3	32,0
Novo mesto	30,7	27,2	28,2	23,8	18,2
Ravne	21,3	21,4	26,5	20,0	24,7
Slovenija	28,4	25,0	26,4	26,8	25,3

V kolikšni meri je umrljivost dojenčkov odvisna od ekonomskega stanja in od razvitosti zdravstvene službe? Za zastopnika ekonomskega stanja smo izbrali narodni dohodek, za razvitost zdravstvene službe pa število zdravnikov splošne prakse.

Poprečna umrljivost dojenčkov se nanaša na sredino obdobja, tj. na 1967. leto, zato smo upoštevali podatke o narodnem dohodku in številu zdravnikov splošne prakse iz istega leta. Narodni dohodek in število zdravnikov smo preračunali na prebivalca. Tako smo se izognili vplivu različnega števila ljudi po področjih. Izločili smo Ravne in Gorico, ker se na njihovem področju zaradi relativno majhnega števila rojstev umrljivost hitreje spreminja. Korelacijski koeficient med umrljivostjo dojenčkov in zdravniki splošne prakse je: $r = 0,81$; koeficient statistično sicer ni signifikanten. Kaže pa visoko negativno povezavo, kar pomeni, da je tam, kjer je več zdravnikov, umrljivost manjša in narobe. Povezanost med umrljivostjo dojenčkov in narodnim dohodkom je tudi negativna, toda manjša: $r = 0,64$. To pomeni, da so tudi še drugi pomembni dejavniki, ki zmanjšujejo umrljivost (npr. zdravstvena prosvetljenost mater). Koleracijski koeficient med višino narodnega dohodka in številom zdravnikov je: $r = 0,83$. Koeficient je statistično signifikanten. Povezava je visoka, pozitivna in kaže, da je na področjih z več zdrav-

niki tudi narodni dohodek višji. Nakazana povezanost pa še ne dokazuje vzročne povezave. Če je namreč korelacija med številom zdravnikov in umrljivostjo negativna, s tem še ni rečeno, da se s povečanjem števila zdravnikov zmanjšuje umrljivost dojenčkov. Lahko da, lahko pa tudi ne; oba dejavnika sta namreč lahko odvisna od kakega tretjega, npr. od zdravstvene prosvetljenosti ali od splošnih življenjskih razmer.

Povezanost umrljivosti dojenčkov z narodnim dohodkom in razvitostjo zdravstvene službe

Regija	Umrlijvost dojenčkov	Narodni doh. v 1000 din	Zdravnik sploš. prakse na 1000 preb.
Murska Sobota	34,1	3,97	0,254
Maribor	28,0	6,94	0,287
Celje	27,9	6,81	0,345
Koper	26,7	9,46	0,413
Novo mesto	25,6	6,03	0,440
Ljubljana	25,3	15,20	0,536
Kranj	24,1	9,47	0,443

Koeficienti korelacije: umrljivost in razvitost zdravstva

$$r = -0,81 \quad P > 0,05$$

umrljivost in narodni dohodek

$$r = -0,64 \quad P > 0,05$$

narodni dohodek in razvitost zdravstva

$$r = 0,83 \quad P > 0,05$$

Podoben rezultat nam je dala raziskava tega razmerja v evropskih državah: $r = -0,14$. Večjo povezanost $r = 0,86$ smo našli šele, ko smo upoštevali evropske države s socialistično ureditvijo in z enotno organizacijo zdravstvene službe.

Vse kaže, da na področju umrljivosti dojenčkov nimamo v prihodnje pričakovati več kaj prida posebnih sprememb. Zanje pravzaprav tudi ni več prostora — v kratkem bomo dosegli biološko mejo normalnega, onkraj ni več kam stopiti.

III

Naslednje pomembno dogajanje, močno povezano s produktivno skupino prebivalstva, je invalidnost.

Da se dogajajo pomembne spremembe v življenju ljudi, lahko razberemo iz podatkov o invalidnosti.

Število invalidov kaže stanje, kakršno je bilo konec leta. Vendar smo upoštevali samo ljudi, ki dobivajo invalidsko pokojnino. Nismo pa upoštevali hib, ki se zanje izplačuje odpravnina. V desetletnem razdobju 1960—1969 narašča število invalidov s 5,3-odstotno, prebivalstvo, staro 20 in več let pa z 1,1-odstotno stopnjo. Posledica

Gibanje invalidov in prebivalcev v starosti 20 in več let

Leto	Invalidi	Prebivalci 20 in več let v tisočih	Invalidov na 100 pre- bivalcev	t
1960	24.746	1.025	2,41	1
1961	25.786	1.036	2,49	2
1962	27.384	1.048	2,61	3
1963	29.377	1.060	2,77	4
1964	30.687	1.070	2,87	5
1965	31.648	1.078	2,93	6
1966	33.769	1.086	3,11	7
1967	35.447	1.103	3,21	8
1968	37.419	1.116	3,35	9
1969	39.617	1.133	3,50	10

Trendi: invalidi $y = 23.467 \cdot 1,053^t$

Prebivalci (v tisočih) $y = 1.014 \cdot 1,011^t$

Invalidnost (na 100 prebivalcev) $y = 2,31 \cdot 1,04^t$

dejstva, da število invalidov narašča skoraj 5-krat hitreje kakor število prebivalstva, pa je, da imamo vedno več invalidov. Leta 1960 je bilo med prebivalci, starimi nad 20 let, 2,4 %, leta 1969 pa 3,5 % invalidnih oseb. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da smo upoštevali le invalidske upokojence, ki so le vidni del ledene gore začasnih ali trajnih, popolnih ali delnih zgub življenjske sposobnosti prebivalstva.

Vzroke invalidnosti smo razdelili na bolezenske in nasilne. Dobili smo podobno razmerje kot pri vzrokih smrti. Od 4962 novih primerov invalidnosti v 1968. letu jih odpade na bolezenske 4341 ali 87 %, na nasilne pa 641 ali 13 %. Med nasilne vzroke štejemo nezgode pri delu, nezgode zunaj dela in poklicne bolezni.

Vzroki invalidnosti v letu 1968

Vzroki	Primeri	Odstotek	Pogostnost na 1000 zavarovancev
I. BOLEZENSKI:	4.341	87,1	116,0
1. Bolezni obtočil	1.000	20,1	26,7
2. Bolezni gibal	945	19,0	25,3
3. Duševne motnje	604	12,1	16,1
4. Bolezni dihal	479	9,6	12,8
5. Druge bolezni	1.313	26,3	35,1
II. NASILNI:	641	12,9	17,1
1. Nezgode pri delu	310	6,2	8,3
2. Nezgode izven dela	241	4,9	6,4
3. Poklicne bolezni	90	1,8	2,4
Skupaj	4.982	100,0	133,1

Vodilni bolezenski vzroki invalidnosti so bolezni obtočil in bolezni gibal; vsaka teh bolezni se uveljavlja s petino vseh primerov invalidnosti. Duševne motnje so pogosten vzrok in povzročajo toliko invalidnosti kot vse nezgode skupaj. Obolenja dihal so tudi nevarna, saj povzročajo več invalidnosti kot nezgode pri delu ali zunaj dela.

Za invalidnost je pričakovati, da se bo umirila in da se bodo posledice umilile. Malo pa je verjetno, da bi v obdobju naše prihodnosti že ukinili pojav v celoti.

IV

Pomembne podatke o zdravju dobimo od smrti. V nadaljevanju preglejmo, kako je s smrtjo za boleznijo pri nas.

Bolezni in nasilni vzroki smrti po skupinah prebivalstva

Skupine	Bolezni		Nasilni		Skupaj	
	umrljiv.	struk.	M	%	M	%
Mladina	1,63	78	0,45	22	2,08	100
Odrasli	4,51	82	1,04	18	5,85	100
Starejši	73,60	97	1,95	3	75,55	100

Kot je razvidno, umre 97 % za bolezenskimi in le 3 % za nasilnimi smrtmi.

V naslednjo tabelo smo razporedili bolezenske vzroke smrti in njihovo gibanje:

Vzroki smrti	Mladina		Odrasli		Starejši		Skupaj	
	stanje	porast	stanje	porast	stanje	porast	stanje	porast
Tuberkuloza	0,90	— 1,20	22,8	— 2,89	116	— 7,34	21,5	— 1,91
Novotvorbe	8,41	—	139,6	—	902	—	148	+ 2,04
Živčni sistem, čutila	3,36	—	41,1	—	1058	—	115	+ 2,68
Obtočila	4,31	—	97,2	—	2275	—	239	—
Bolezni dihal	20,2	— 1,46	27,2	—	633	—	74,4	—
Bolezni prebavil	6,54	— 0,74	29,0	—	188	—	32,6	—
Druge bolezni	119	—	114	—	1606	—	240	—
Vse bolezni	208	—	481	—	6777	—	869	—

Pri starejših osebah je razumljivo umrljivost zelo visoka pri vseh vzrokih smrti. Največ pa jih gre na rovaš srca in žilja, bolezni centralnega živčnega sistema in novotvorb. Razen za tuberkulozo ne moremo opaziti kakšnih bistvenejših sprememb v strukturi. Tuberkuloza pa močno upada.

V umrljivosti prebivalstva se bodo z vse večjo močjo uveljavili v našo prihodnost trije glavni vzroki smrti, in to: smrt, povzročena

zaradi oslabilve obtočil s srcem in možganskimi žilami kot središčno kakovostjo: dalje nasilne smrti ter smrti zaradi psihosomatskih dejavnikov, torej zaradi vse večjega nesoglasja med razvijajočim se duhom in zaostajanjem telesa ter zunanega okolja. Ta vrstni red se je praktično že danes dovolj močno potrdil. Rastoče nesoglasje med duhom ter telesom in okoljem se razodeva tudi v samozničenju, ki kar se da jasno narašča. Tu lahko pričakujemo le naraščanje v časovni vrsti.

Nasilne vzroke smrti smo razporedili glede na spol in starostno skupino prebivalstva in zajemajo obdobje 1960—1967. Umrljivost se nanaša na 100.000 prebivalcev v skupino.

*Nasilne smrti po spolu in skupinah prebivalstva
(na 100.000 prebivalcev)*

Skupine	Moški		Ženske		Skupaj	
	stanje	porast	stanje	porast	stanje	porast
Mladina	65,1	+ 1,28	23,4	—	45	0,81
Odrasli	182,0	+ 4,48	35,6	—	104	2,70
Starejši	300,0	—	128,0	—	195	—
Skupaj	137,0	—	40,0	—	86	1,65

Če opazujemo umrljivost, vidimo, da narašča s starostjo pri obeh spolih. V vseh generacijskih skupinah je umrljivost pri moških 3,4-krat večja kot pri ženskah. Tako je pri mladini za 2,8-krat, v skupini odraslih za 5,1-krat in v skupini starejših pri moških za 2,3-krat večja kot pri ženskah.

Umrljivost zaradi nasilnih vzrokov smrti pri ženskah ne kaže, da bi naraščala. V moški skupini pa se trend začne dvigati in narašča pri mladih s stopnjo 1,28, pri odraslih pa s stopnjo 4,48.

Poučna je primerjava nasilnih vzrokov smrti z bivšo Kranjsko, če jih razdelimo na smrtne nezgode, uboje ali usmrtitve in na samomore. Za ta namen smo uporabili podatke iz leta 1968 za Slovenijo in iz leta 1890 za Kranjsko. Za vsako kategorijo smo navedli tudi absolutna števila poleg običajne umrljivosti na 100.000 prebivalcev in strukturnega deleža v odstotku.

Primerjava vzrokov nasilnih smrti med Slovenijo in Kranjsko

Vzroki smrti	Slovenija 1968			Kranjska 1890		
	primeri	umrljivost	sestava	primeri	umrljivost	sestava
Smrtne nezgode	1107	65,0	67,4	169	33,9	74,1
Uboji, usmrtitve	38	2,2	2,3	31	6,2	13,6
Samomori	498	29,2	30,3	28	5,6	12,3
Skupaj	1643	96,4	100,0	228	45,7	100,0

Tabela kaže naslednje spremembe: smrtne nezgode so postale pogostejše. Izračunano po obrazcu:

$$z = \frac{m_0 - m_i}{m_0} = \frac{33,9 - 65,0}{33,9} = 0,92$$

pomeni, da so življenjske razmere postale za 92 % bolj nevarne, kakor so bile v nekdanji kranjski deželi leta 1890; ali da se je število smrtnih nezgod podvojilo;

— uboji in usmrtitve so se zmanjšale za 65 %;

— samomorji pa so močno narasli in imamo praktično 5-krat več samomorov, kot jih je bilo leta 1890.

V

Izdatki za zdravstveno varstvo kažejo možnosti, ki jih zdravstvena služba za svoje delo ima.

Kakor kažejo podatki za obdobje 1956—1969, naraščajo izdatki za zdravstveno varstvo precej redno, in sicer geometrično. Razvidno rednost v podatkih lahko izrazimo matematično z obrazcem

$$y = 66.973 \cdot 1,234^t$$

ki nam pove, da se izdatki za zdravstvo povečujejo podobno, kot če bi glavnico 66.973 milijonov din obrestovali s 23,4 odstotno obrestno mero in računali tako, kot se računajo obrestne obresti.

Narodni dohodek in izdatki za zdravstveno varstvo 1956—1969

(V milijonih din)

Leto	Narodni dohodek	Izdatki za zdravstveno varstvo	% izdatkov od narodnega dohodka	Izdatki v din na prebivalca
1956	2.379	79,8	3,35	52
1957	2.775	98,0	3,53	63
1958	3.070	130,9	4,27	84
1959	3.552	152,0	4,28	96
1960	4.415	184,1	4,17	117
1961	5.202	254,7	4,90	160
1962	5.698	287,8	5,05	159
1963	6.825	345,0	5,05	214
1964	9.054	440,9	4,87	270
1965	11.267	629,1	5,58	381
1966	13.508	793,7	5,88	475
1967	14.123	799,4	5,66	473
1968	15.694	984,1	6,27	578
1969	18.726	1133,6	6,05	661

Trendi:

Narodni dohodek $y = 1930,51 \cdot 1,18^t$

Izdatki za zdravstveno varstvo $y = 66,97 \cdot 1,234^t$

Odsotni delež izdatkov $y = 3,469 \cdot 1,045^t$

Izdatki na prebivalca $y = 43,94 \cdot 1,224^t$

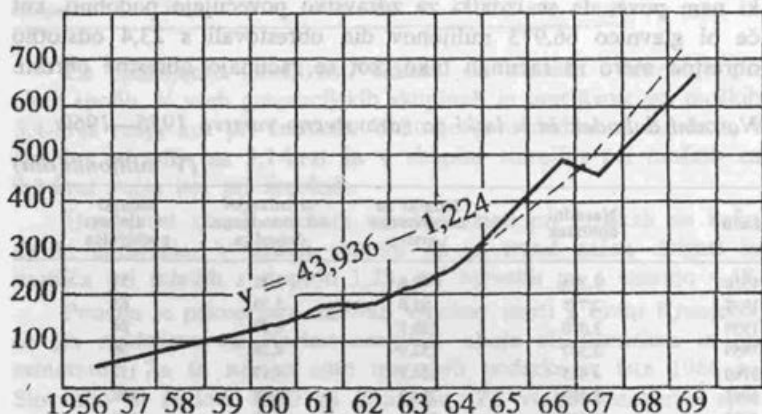
Tudi narodni dohodek narašča redno in geometrično po obrazcu $y = 1930,51 \cdot 1,18^t$, vendar z nekoliko nižjo 18 % mero. Ko primerjamo delež izdatkov za zdravstveno varstvo, ki ga vključuje narodni dohodek, vidimo, da se ta neprestano večja. Za koliko se poveča, lahko ugotovimo s količnikom obeh mer:

$$\text{povečanje deleža} = \frac{1234}{1,1805} = 1,045$$

Delež izdatkov za zdravstvo v narodnem dohodku se torej povečuje za 1,045-krat in mera narašča za 4,5 %. Od 1956. leta, ko je odstotek mere znašal 3,35, se je delež izdatkov za zdravstvo v letu 1969 dvignil na 6,05 % narodnega dohodka.

Če izdatke za zdravstvo preračunamo na prebivalca zato, da bi odstranili vpliv naraščanja prebivalstva na količino izdatkov in da bi dobili kazavec, ki bi nam povedal kaj tudi o preskrbi prebivalstva, dobimo količine, ki jih navajamo v tabeli in jih ponazarjamo tudi z diagramom.

Zdravstveni izdatki na prebivalca

Skladno z izdatki za zdravstveno varstvo naraščajo tudi izdatki *per capita* geometrično z 22,4 % mero. To pomeni, da so izdatki vsako leto poprečno za 1,224-krat večji kakor v prejšnjem letu. Mera naraščanja na prebivalca je 1,008-krat nižja od mere 1,234, ki se nanaša na celotne izdatke za zdravstveno varstvo. To pa popolnoma ustreza 8-promilni meri, s katero narašča prebivalstvo v Sloveniji.

Diagram lepo ponazarja skladnost med dejanskimi izdatki in teoretičnim trendom izdatkov vse do leta 1964. Po epidemiji gripe v letu 1964 so izdatki presegli teoretično izračunano raven.

Zlasti pa je opaziti izrazito škrbino v 1966—1967 letu, ki pottisne izdatke pod teoretično izračunano raven. V naslednjih letih se skladnost med dejanskimi izdatki in teoretičnim trendom še ne izravna in dejanski stroški še vedno zaostajajo.

Da bi dobili vsaj približno sliko, kolikšni so izdatki na prebivalca v drugih evropskih državah, objavljamo tole tabelo:

Zdravstveni izdatki na prebivalca v nekaterih evropskih državah

Država	Leto	Izdatki v valuti	Tečaj Izdatki	v din
Avstrija	1966	1632	0,4808	785
Danska	1966	795	1,6666	1325
Finska	1966	230	2,9762	685
Grčija	1966	488	0,4166	203
Italija	1966	6928	0,0200	139
Nizozemska	1966	217	3,4504	749
Poljska	1968	898	0,5208	468
Švedska	1965	489	2,4163	1181
Švica	1966	236	2,5886	676
Velika Britanija	1967	28,2	30,0000	846
Slovenija	1966	—	—	475

Pripominjamo pa, da je zlasti primerljivost podatkov zelo relativna. Kot omenja publikacija, tičijo razlogi za to v različnem gledanju na zdravstveno službo, v različnem vodenju izdatkov, v različnem definiranju zdravstvenih podatkov, različnih virih itd. Nekatere države ne prevzemajo odgovornosti za urejanje zdravstvenih problemov prebivalstva in prepuščajo to privatni iniciativi; druge države štejejo med zdravstvene izdatke tudi stroške za socialno skrbstvo; nekatere upoštevajo samo stroške, ki jih daje vlada za zdravstvo iz proračuna itd. Skratka, podatki ponazarjajo le zelo približno sliko o stvarnih izdatkih za zdravstvo, ki odpadejo na prebivalca v neštetih državah. Odtod tudi močna relativnost glede primerljivosti izdatkov.

Glede gibanja izdatkov za zdravstveno varstvo je v prihodnje pričakovati (skladno s tem, kar smo že povedali), da se bo težišče premaknilo na socialno stran v razmerju socialno—zdravstveno. Izhajajoč iz razvijajočih se novih družbenih odnosov učinkovitosti zdravstvenega dela ter možnostmi zdravstvene službe bo človekovo dobro počutje vse bolj postala njegova pravica, z uveljavljanjem te pravice pa tudi smer potrošnje sredstev.

VI

Merjenje učinkovitosti zdravstvenega dela je nasploh zelo težavno. Doslej ga niso uspeli praktično izpeljati še nikjer. Eksaktne meritve skušamo nadomestiti s primerjavami. V nadaljnjem prikazujemo nekaj takih primerjav:

Primerjalna tabela o gibanju nekaterih nalezljivih bolezni, sestavljena po poročilu SZO za leto 1968:

	Tifus		Paratifus		Bac. dizent.		Davica		Ostrov. kašelj		Polio		Tetanus	
	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U
Svedska	18	—	77	—	x	2	—	—	966	—	—	—	x	3
Holandija	22	—	19	2	155	1	3	1	2	—	7	—	x	2
Francija	x	17	1.289	24	14	1	75	6	1.685	53	88	27	x	228
Švica	79	2	112	5	161	1	3	—	2.068	1	1	—	x	13
Madžarska	242	2	33	—	x	14	16	—	151	1	7	—	x	55
Poljska	694	20	98	—	6.231	12	123	17	18.733	32	464	15	x	92
Avstrija	103	3	184	2	56	—	43	—	1.813	5	5	1	x	28
Italija	12.320	x	1.179	x	165	x	1.211	x	16.468	x	90	x	x	x
Jugoslavija	1.354	14	1.065	10	x	x	371	54	10.634	307	18	11	x	299
SLOVENIJA	34	1	62	—	314	—	—	—	266	3	—	—	31	6

Uspeh kompleksnega in sistematskega dela na področju nalezljivih bolezni:

Leta 1946	889	bolnikov s trebušnim tifusom
Leta 1971	22	
Leta 1946	280	paratifusa B
Leta 1971	27	
Leta 1946	754	dizenterija
Leta 1971	296	

V primerjavo še nekaj podatkov o preskrbljenosti prebivalcev z zdravniki (SZO).

	Leta 1968 zdravnikov	Prebivalcev na zdravnika
Svedska	9.840	800
Holandija	15.128	840
Francija	64.212	780
Švica	9.304	660
Madžarska	19.722	520
Poljska	44.806	720
Avstrija	13.175	560
Italija	93.537	560
Jugoslavija	18.030	1.120
Slovenija	1.801	950

Če primerjave pozorno pregledamo, potem zlahka ugotovimo, da je z ustreznimi družbenimi odnosi učinkovitost dela moč značilno povečati. Pričakovati je torej, da se bo v naši prihodnosti učinkovitost dela najbolj povečala tam, kjer bodo ustvarjeni tudi ustrezni družbeni odnosi ter skladno s tem tudi možnosti zdravstvenega dela.

VII

O razmerah človekovega življenja je dolžina življenja zelo pomembna tako za posameznika kakor za vso družbo. Poglejmo si nekaj podatkov.

Razlika v dolgotrajnosti življenja med spoloma znaša 3,7 let, če odstranimo vpliv republik in sprememb v koledarskih letih. Z upoštevanjem vpliva republik in pokrajin pa nam interakcija obeh dejavnikov pokaže tole sliko:

Medspolne razlike dolgosti življenja po republikah in avtonomnih pokrajinah

Republika oziroma AP	Moški	Ženske	Razlika
Slovenija	65,61	72,24	6,63
Hrvatska	65,04	70,05	5,01
Vojvodina	64,90	69,80	4,90
Črna gora	64,92	69,08	4,16
Srbija	64,89	68,47	3,58
Bosna in Hercegovina	60,99	63,97	2,98
Makedonija	60,32	63,15	2,83
Kosovo	58,22	57,92	— 0,30
SFRJ	63,11	66,84	3,73

Kakor je razvidno iz podatkov v tabeli, so razlike v dolgosti življenja živorojenih otrok med republikami in avtonomnima pokrajinama precejšnje. Po splošnem vtisu, ki ga dajejo podatki v tej tabeli, je medspolna razlika tem večja, čim večja je dosežena dolgost življenja. Slovenija z najvišjo življenjsko dobo kaže tudi največjo razliko med spoloma, in sicer 6,63 let. Druga značilnost, ki jo kažejo podatki v tabeli pa je, da je življenjska doba pri ženskem spolu vedno daljša kakor pri moškem. Izjema je le Kosovo, ki še kaže negativno razliko in kjer so življenjske razmere za moškega ugodnejše kakor za žensko.

Ko smo ugotovili, da pričakovana doba narašča v vseh republikah razen v Sloveniji, si jo oglejmo podrobneje:

Pričakovana dolgost življenja v Sloveniji po spolu

Leto	Moški	Ženske
1961	66,11	71,96
1962	66,09	71,98
1963	65,48	71,90
1964	65,19	72,27
1965	64,98	71,94
1966	65,45	72,74
1967	65,95	72,92

Podatki, ki smo jih povzeli iz umrljivostne tablice, kažejo, da se je življenjska doba pri moških krajšala, pri ženskah pa rahlo daljšala. Če ta dva poteka prevedemo v linearni trend, dobimo za moški spol negativni koeficient naraščanja, ki sicer ni signifikanten, vendar pa opozarja na upadanje.

$$y = 65,927 - 0,080t$$

Pri ženskem spolu nam trendna enačba pove, da je naraščanje pozitivno, večje in statistično tudi signifikantno.

$$y = 71,61 + 0,159x$$

Odtod sklep, da je treba proučiti podatke o umrljivosti in ugotoviti, kje je razlog, da je podaljševanje dolgotrajnega življenja pri moških zaustavljeno.

V ta namen smo izbrali kazavec, ki ustreza tej naši zahtevi in ki ga bomo imenovali koeficient zboljševanja ali na kratko zboljšanje. Izračunamo ga po obrazcu:

$$\text{zboljšanost} = \frac{\text{pričakovana umrljivost} - \text{dejanska umrljivost}}{\text{pričakovana umrljivost}}$$

$$\text{ali simbolično: } z = \frac{m_0 - m_1}{m_0}$$

Če po tej formuli izračunamo umrljivost moških v 1968. letu in izračunamo pričakovane primere smrti po življenjski tablici iz leta 1953, vidimo:

Spremembe v umrljivosti moških leta 1968

Starost	Dejanski	Primeri smrti Pričakovani	Razlika	Zboljša- nost %
0—9	580	1.427	+ 847	+ 59,4
10—19	112	147	+ 35	+ 23,8
20—29	289	297	+ 8	+ 26,9
30—39	420	397	— 23	— 57,9
40—49	560	488	— 72	— 14,8
50—59	1.081	990	— 91	— 9,2
60—69	2.299	2.003	— 296	— 14,8
70—79	2.451	2.068	— 383	— 18,5
80—	1.430	1.108	— 322	— 29,1
Skupaj	9.222	8.925	— 297	— 3,3

V spodnjem desnem kotu tabele smo izračunali poprečni odstotek zboljšnosti, ki je — 3,3 %. Ta nam zaradi komuliranja kaj malo pove o večanju ali manjšanju umrljivosti. Po starostnih dekadah razporejeni odstotki nam nazorno kažejo, da se je umrljivost zmanjšala le v prvih treh dekadah. Umrljivost v drugih dekadah pa se je celo povečala.

Če si skušamo tako stanje razložiti, potem imamo hitro pri roki hipotezo, da je pač tako stanje pri nas posledica vojn, tako v obliki stvarne kot administrativne (v naš čas padejo razglasitve, ko so razlašali za mrtve ljudi, ki so pogrešani v vojnah).

Za to hipotezo pa ne govori dejstvo, da so spolne razlike v dolgosti življenja v korist žensk tudi tam, kjer teh vojn niso doživeli. Zaradi takega stanja menimo, da je ta razlika normalna in jo pripisujemo boljši biološki kondiciji žene.

Taka trditev bi bolj ali manj pritrdila hipotezi, po kateri bi lahko v zaostajanju moške populacije zaslužili delovanje neznanega biološkega mehanizma, ki postopoma izloča moške in jih specializira le za nekatere funkcije reprodukcije (podobno kot pri žuželkah — čebela — trot, usoda pajka po oploditvi samice itd.).

Končno nam preostane še hipoteza, da v takem stanju, kakršnega ugotavljamo pri moških, zasledimo zgodnje simptome vpliva družbenih odnosov na človeka. Dolgotrajna patriarhalna družbena ureditev je kot posledica prav tako dolgotrajnega delovanja dejavnikov negativne selekcije povzročila posledice, ki jih v času izmeriti še ne moremo. Nesporno pa smo priča prvim simptomom tega dogajanja. Razrešitev v naši prihodnosti je torej iskati v ustrežnejših družbenih odnosih, ki, tako kaže, pri človeku zavzemajo immanentno mesto.

VIII

S tem, kar smo povedali, bi našo temo pravzaprav lahko končali. Težko pa je zamolčati nekatera vprašanja, ko govorimo o človeku, in se omejiti samo na Slovence. Kaj pa vrsta homo-sapiens, ki ji tudi mi pripadamo? Predvsem potrebuje odgovor vprašanje: kdo bo prihodnji homo-primitivus?

Razlike v družbenih odnosih in ustreznih odnosih proizvodnje se večajo s tako naglico, da se nas upravičeno loteva bojazen, da je to neskladje poslalo nove populacije človeka na pot neizbežne usode zgodovinskega konca, torej prihodnjih divjakov. Kdor ne zmore v zadostni meri vplivati na svoje okolje, ta ne bo doživel naše prihodnosti. Storiti torej vse, da mi nekoč ne bomo med njimi, je morda tudi plemenita naloga in gibalno za nadomestitev pesimizma, ki že nekaj časa sem mrtvi delo najbistrejših glav Vzhoda in Zahoda, nemara tudi naših. Prav nič nujno ni, da bi svet »naše prihodnosti« propadel in z njim vred tudi naše pokolenje in zdravje. Goethejeva vizija kot sklep drugega dela Fausta o učinkoviti dejavnosti človeka v mojstrenju narave stvari in narave okoli sebe ostaja še vedno odločilno merilo človekove poti v prihodnost. Za tako učinkovito delo pa so potrebni ustrezni družbeni odnosi, ki so hkrati tudi njegov prvi pogoj.

Če je »Homunculus« še vedno nepresežena stvaritev človekove znanosti, je še vedno njen cilj. Ustvariti torej boljšega in popolnejšega človeka od nad in tako pričeti novo prihodnost. Na žalost pa to ni več naša prihodnost in tudi mene več tedaj ne bo, da bi ob tej veličastni slavnosti smel držati vsaj kadišnico v roki in pošiljati oblačke dišav v meglo zgodovine naši odhajajoči vrsti v slovo.

Politična organiziranost mladine

V nadaljevanju objavljamo redigirane in avtorizirane prispevke z razgovora za okroglo mizo, ki ga je naše uredništvo sklicalo sredi junija letos. »Skico za razpravo o političnem organiziranju mladine« je pripravil predsednik republiške konference ZMS. Od večjega števila povabljenih so se razgovora udeležili: Bončina Igor, predsednik občinske konference ZMS Idrija, Boštjančič Stane, sekretar zvezne konference ZMJ, Bučar Bojko, predsednik študentske skupnosti na FSPN, Filipovič Zvone, predsednik komisije za idejno-politično delo in kulturo pri republiški konferenci ZMS, Gorjup Mitja, glavni urednik »Dela«, Klopčič Joco, absolvent FSPN, Kranjc Stane, glavni urednik revije, Kreft Lev, član občinske konference ZMS Ljubljana Center, Makarovič Jan, strokovni sodelavec na FSPN, Pregl Živko, predsednik republiške konference ZMS, Rojc Emil, direktor pedagoške gimnazije Maribor, Roter Zdenko, odgovorni urednik revije, Stanič Gojko, sekretar univerzitetnega komiteja ZKS, Šest Bogo, predsednik mestne konference ZMS Ljubljana in Voh Alfred, sekretar republiške konference ZMS.

S. KRANJC: Današnji pogovor je eden v vrsti pogovorov »za okroglo mizo« revije Teorija in praksa. Tokrat smo izbrali temo o političnem organiziranju mladine. V imenu uredniškega odbora bo razgovor vodil Mitja Gorjup.

M. GORJUP: Za začetek bo predsednik republiške konference ZMS Živko Pregl tezam, ki jih je napisal za razgovor, dodal še nekaj misli, da bi se lažje pogovarjali.

Ž. PREGL: V kratki uvodni besedi bi kazalo postaviti pismo predložena vprašanja, ki so pravzaprav vsako po sebi vseobsegajoča, v čas in prostor. Glede na to, da so ta vprašanja temeljna, aktualna so že nekaj časa in aktualna so vedno bolj, bi kazalo dati kratko iztočnico za diskusijo.

Treba je ugotoviti, da je po 2. konferenci ZKJ diskusija o mladini postala eminentna politična tema, ena središčnih tem v naši družbi. Vsekakor je treba upoštevati dogodek na Hrvaškem, kjer se dober del mlade generacije ni pokazal v taki luči, kot jo idealizirano prikazuje družba. To je odločilno vplivalo na kritično oceno konference ZKJ. Po Titovi izjavi se je v družbi pojavilo mnogo slabonamernih manipulacij na račun mlade generacije in še posebno mladinske organizacije.

Imamo lahko vtis, kot da bi se prejšnje navdušenje in nekritičnost družbe do mladih v praksi spremenili v smeri nekakšne negotovosti glede mladega roda in zveze mladine. Posebno za jugoslovansko merilo velja, da obstoje prizadevanja ali iluzije, da je mogoče z nekaterimi organizacijskimi spremembami v ZM razrešiti vsa vprašanja družbene vloge mlade generacije, če že ne kar vseh družbenih vprašanj, ki bremenijo našo družbo kot celoto.

Zato mislim, da je smotrno preveriti temeljna izhodišča o vlogi mladih v družbi, da bo le-ta od mladih čimveč imela v pozitivnem pomenu besede. Pri tem moramo pregledati, kaj se je spremenilo — če se je — v pogojih za družbeno politično opredeljevanje mladega rodu, in ne nazadnje, kaj se je spremenilo v samem opredeljevanju mladih (družbenopolitično); ali so nastopile bistvene spremembe, ali kaže ponovno uveljaviti nekatere že dogovorjene resnice in jih ponovno uresničevati v vsaki družbeni akciji.

Mislim, da je v smislu priprav na tretjo konferenco ZKJ ta okrogla miza vsebinsko dragocena. Tema o mladini je središčna tema, vendar se je malokdo jasno loteval, vse se dogaja v ozračju pričakovanj tega, kaj bo rekla tretja konferenca. Jasno je, da bo tretja konferenca odigrala veliko vlogo pri vzpodbujanju mladega rodu v smeri socialistične angažiranosti. Lahko rečem, da priprave, ki so v teku, kažejo na to, da bo konferenca pogumno postavila nekatere zahteve, ki jih družba mora uresničiti, če želi, da bo mlad rod bolj dejavno socialistično usmerjen. Čeprav ne želim podcenjevati pomena konference, mislim, da je preveč pričakovanj glede tega, kaj bo rekla in sklenila. Naša okrogla miza ima vse možnosti, da dá neke vrste pozitivno alternativo, da pove sklenjeno mnenje o tem, kaj naj mlada generacija v družbi počne.

Prvi del tez odpira predvsem vprašanja, kako naj se družba organizira in kako naj bo razpoložena do mladih. Drugi del tez pa predvsem govori o mladih samih, o njihovi politični organizaciji — o zvezi mladine.

Seveda ni namen te delitve, da bi mladi rod kakorkoli ločevali od celotne družbe, vendarle se mi zdi, da je sprejemljiva, ker omogoča bolj racionalno razpravo in bolj realno možnost za oblikovanje dobrih stališč. Družba kot celota

mora gotovo preanalizirati sebe in svoj odnos do mlade generacije, opredeliti pa je treba tudi, katere so vzpodbude, ki jih moramo predramiti v samem mladem rodu, da bi odigral dejavnejšo vlogo.

Na koncu še to: V komisiji za pripravo tretje konference so še vedno žive razprave o raznih oblikah oziroma inačicah političnega organiziranja mladih. Pogledi se gibljejo od ene do druge možne skrajnosti.

Prvi predlagajo, naj bi mlado generacijo organizirali v zvezi mladine in enotni politični organizaciji mladih; v zraku lebdi predlog za ukinitve študentske organizacije.

Po drugi inačici, ki ima večje število pristašev, naj bi se mladi organizirali po svoje: vzpostavili naj bi organizacijo mladih delavcev, kmetov, dijakov itd., temu naj bi se pridružila posebna organizacija študentov.

Po tretji inačici naj bi mladina ostala organizirana kot neodvisna organizacija v odnosu do zveze študentov; in sicer ob istih načelih v obeh organizacijah in različni praksi uresničevanja teh načel.

Dobro bi bilo, če bi razprava pretresla tudi te obstoječe ponudbe za organiziranje mladega rodu.

M. GORJUP: Metod za nadaljevanje pogovora je lahko več. Predlagam, da se držimo tez kot osnovnega okvira in da z novimi uvodi ne izgubljam besed. Predlagam tudi, da damo možnost repliciranja, takoj ali pozneje, kakor se bo razprava odvijala.

Z. FILIPOVIČ: Govoril bom o političnih razsežnostih nekaterih značilnosti mladih, in sicer o štirih.

1. Predpostavljam, da mladina ni homogena družbena skupina, kar je že prevladujoče spoznanje v naši družbi. Kljub temu pa si ne morem kaj, da ne bi iskal tistih prevladujočih značilnosti mladih, ki nas vendar konstituira kot skupino. Lahko bi vprašanje zastavil tudi manj ambiciozno: ugotoviti bi želel tiste značilnosti mladih v družbenopolitičnem življenju, ki so nam skupne. Seveda se pri tem ne morem zadovoljiti z značilnostjo, kot je starost, in z biofizičnimi ter psihičnimi karakteristikami, ki so neposredno vezane na starost.

2. Zato se namenoma omejujem na elemente politične kulture mladih in s tem v zvezi pričenjam razmišljati o eni tipičnih potez politične socializacije mladih. Gre za zelo nekritično seznanjanje otroka in mladostnika s svetom in družbo, v kateri živi, gre za vzgojo, ki mlade navda z iluzijami o svetu, v katerega realne odnose bodo vstopili jutri.

S tem v zvezi se pojavlja temeljni konflikt med vzgojo in resničnostjo, ki povzroča dve politični reakciji mladih: na eni

strani apatičnost, na drugi pa protest. Ta konflikt obenem ohranja ideološko zmedo med mladimi ljudmi, v kateri jim je socializem vrednostno in čustveno sprejemljiv, v kateri pa institucionalizirani nosilci procesa socializacije niso vedno sprejemljivi ali celo niso sprejemljivi. Posledica je, da se odmikajo samoupravljanju, politični aktivnosti. Razloge je treba iskati zlasti v nerazvitosti neposrednega odločanja, in sicer nerazvitosti v tem smislu, da mladi ljudje sami neposredno ne doživljajo samoupravne prakse. Kaj v tem položaju storiti?

Na eni strani so seveda naloge na področju vzgoje in izobraževanja, znotraj katerih je treba idealom dodajati tudi več snovi o sedanjem uresničevanju teh idealov, da bodo mladi ljudje tako поблиže spoznavali socializem in protislovja v njem.

Na drugi strani pa se je treba stalno boriti za take pogoje življenja in takšne odnose v družbi, v katerih konflikti idealov s stvarnostjo ne bodo zavirali iniciative in v katerih bo izbira mladih tako vrednostna kot kognitivna, vedno ali v večini socialistična.

3. Sklop vprašanj, o katerih bom predvsem razmišljal, je problem naprednosti mladih. Tudi tu smo presegli stanje, ko se je postavljala enačaja med mlade in naprednost. Zavedli smo se tudi moči manipulacije z mladimi. Le-ta poteka kot siceršnja mobilizacija mladih ob konkretnih vprašanjih, pri katerih pa si sredstva in proklamirani cilj ne sledijo, česar pa se včasih najtežje in najmanj zavedo mladi, zato je manipulacija možna. Zgodovinskih primerov za to je dovolj.

Vprašanje naprednosti pa ne vključuje le to dilemo, gre tudi za značilnosti družbenega položaja mladih, ki zlasti oblikujejo objektivne pogoje za njihovo napredno pozicijo. Našel bom le nekatere od teh značilnosti:

- prvič: širša in večja izobraženost mladih;
- drugič: večja zmožnost za delo in prilagajanje novemu, kar je pomembno v tej fazi družbenega razvoja, ko se začenja znanstveno tehnološka revolucija;
- tretjič: manjša obremenjenost mladih s tradicijo; mladina pri oblikovanju svojih aspiracij izhaja iz že osvojenega — tistega, kar je bilo svojčas ideal starejšim, pa so le-ti zato do tistega manj kritični.

Ob teh posebnih značilnostih pa pogledjmo še njih zveze s položajem mladih. Ugotavljamo, da je premalo uresničen ideal nagrajevanja po delu, da delovna mesta še zdaleč niso zamenljiva po merilu zmožnosti, da so mnoge bistvene življenjske potrebe težko uresničljive, na primer stanovanje, in ne nazadnje — kar je zelo pomembno — da neposredna samoupravna demokracija ni razvita.

Vse to, ravno v zvezi s prejšnjimi pozitivnimi značilnostmi, šele oblikuje objektivno pozicijo mladih ljudi v naši družbi.

Menim, da se ravno v nasprotju med temi značilnostmi in temi pogoji oblikuje ta objektivna pozicija. Zato menim, da je perspektiva za mlade ljudi, kakršno so sposobni tudi realizirati in ki predstavlja objektivno napredno pozicijo mladih, v naslednjem:

- v bolj resničnem nagrajevanju po delu, v katerem se bo izkazala tudi zmožnost mladih,
- v boljši kadrovski politiki, kjer bo mladina bolj prišla do izraza,
- v taki rasti proizvodnje, ki bo hitreje – zlasti prihajajočim mladim – urejala materialne potrebe,
- v takih odnosih, sredi katerih bodo mladi na to in še na kaj drugega lahko vplivali, to pa omogoča edino razvoj samoupravne demokracije.

K zadnjemu še tole: skoraj splošen pojav v vseh družbah je, da je mladina tista kategorija, ki nima politične moči. Vsak, ki je mlad, je brez pravega vpliva na širšo družbo. V tem vidim generacijski konflikt v nasprotju stari-mladi, čeprav je to poenostavljano, saj je kategorija starih prav tako zdiferencirana.

Nemoč mladosti v političnem smislu ne pa mladost kot starostna doba je vir avtoidentifikacije mladih. V ideji »mladosti« razpoznavam zato obstoj ideološkega faktorja, ki pomeni vir konfliktov – vsaj potencialno – kot med drugimi emotivno obarvanimi kategorijami – rasami, verami itd.

4. Obstoj ideologije »mladosti« – če se tako izrazim – kot tudi njena vsebina, ki je z željo po novem v nesoglasju z obstoječim, vendarle nista dovolj za spreminjanje sveta in položaja mladih v njem. Ob pripravljenosti je bistvena tudi sposobnost za akcijo in organiziranost. Akcija, ki bo v samoupravni družbi usmerjena v uresničevanje prej omenjene napredne pozicije mladih, seveda ne potrebuje generacijske fronte, ampak fronto, temelječo na naprednosti, na zavestni pripadnosti opisani poziciji. Merilo naprednosti pri tem kajpak diferencira tudi mlade kot konkretne posameznike in socialne skupine.

Obstoj ideologije »mladosti« na drugi strani spodbuja nastajanje avtonomnih mladinskih organizacij ob drugih subjektivnih dejavnostih. Zato smo v zadnjem stoletju po vsem svetu priča širjenju in krepitvi mladinskih organizacij.

Sodim pa, da obstoje nevarnosti, ki zadevajo smisel mladinskih organizacij. Navedel bom samo eno: te organizacije se v obstoječih političnih odnosih ne smejo usmerjati le v pripravo akcije, v diskusije, torej ne smejo biti le idejno-vzgojne, kot smo govorili nekoč, ali ne le diskusijski klubi, kot govorimo še sedaj. To je sicer zelo pomembno za mladinske organizacije, ni pa to ves njihov smisel.

Torej: mladinske organizacije morajo pripravljati in usposabljalati mlade in jim omogočati, da se čimbolje dogovorijo,

preden gredo uresničevati svoje ideje s spreminjanjem drugih subjektivnih sil. Obenem pa morajo kot subjektivna sila družbi tudi povedati svoja hotenja in stališča o njej v celoti ali o delih, ki jih prizadevajo bolj močno. Aktualno povedano: sedaj smo že v položaju, ko smo v procesu spreminja vloge ZM v nekaj letih prešli iz prvega dela vloge v drugi del, zato govorimo o premajhni učinkovitosti, osmišljenosti, usposobljenosti mladih v organizaciji.

G. STANIČ: O mladini je mogoče govoriti samo kot o sestavnem delu delavskega razreda. Kot pa govorimo o različnih slojih delavskega razreda, lahko govorimo tudi o različnih slojih mladine. Večino mladine karakterizirajo tri značilnosti:

- prvič, da je od samoupravnega družbenega odločanja skoraj popolnoma odrinjena, bolj kot druge plasti delavskega razreda.

- drugič, da je mlada in da še ima možnost razviti se in uveljaviti znotraj delavskega razreda (lahko pa tudi zunaj njega in proti njemu);

- tretjič, da velik del te mladine živi v takih družbenoekonomskih odnosih, ki so uveljavili samo nekaj načel nagrajevanja po delu oziroma samo nekaj naših temeljnih družbenoekonomskih odnosov. Mislim, predvsem na sloj srednješolske in študentske mladine. Le-ti živijo v družbenoekonomskih odnosih, v katerih je sorazmerno malo samoupravljanja in samostojne odgovornosti in zato tudi malo samostojnih socialnih izkušenj. Zato so možnosti za manipulacijo s temi deli delavskega razreda tako velike, kot so in kot smo jih imeli priložnost srečevati v zadnjem času v Jugoslaviji. Ne manipulira se samo z mladino, to se počne tudi z delavci v nekaterih tovarnah – na primer v Jutranjki. Zdi pa se mi, da so možnosti za manipulacijo največje prav v teh delih delavskega razreda, zato je pozornost ZK do teh delov delavskega razreda izredno pomembna, ker moramo znotraj teh slojev opravljati vlogo osveščanja in organiziranja potencialnih revolucionarnih sil in nastopati proti tem manipulacijam.

Od vsega delavskega razreda je četrtnina mladih. Vprašanje lahko zastavimo tudi tako: kdaj se neha vzgoja in kdaj se začne. V sodobni družbi se vse generacije vzgajajo, in celo temeljito. V mladostnem obdobju lahko govorimo o intenzivnejši vzgoji, postavimo pa se lahko tudi na stališče, da v mladosti ne moreš biti samo objekt vzgoje. Že otrok, dijak, študent naj živi srečno življenje. Študij in šola morata biti veselje, ne pa »nujno« delo.

Zdi se mi dvomljivo postavljati mladost kot neko starostno obdobje. Treba jo je morda postavljati kot obdobje, v katerem poteka intenzivni proces uvajanja v temeljne produkcijske

odnose, da prehaja mladina v normalne odnose, v katerih živi danes večina delavskega razreda.

Kar zadeva razpravo o tem, ali naj bo študentska mladinska organizacija posebna organizacija ali ne, se mi zdi, da je to dokaj nepotrebna debata. Študentska organizacija je nastala iz dokaj pragmatičnih razlogov. Do ustanovitve je deloma prišlo iz mednarodnih razlogov. Zdaj je tu. Ali imamo toliko časa, da se o teh vprašanjih pogovarjamo? Zdi se mi, da je tako za študentsko organizacijo kot za ZM poglavitno vprašanje, koliko so to dejansko množične politične in samoupravne organizacije. To je zame temeljno vprašanje, s katerim bi se morala predvsem ukvarjati ZK. V Ljubljani imamo študentsko skupnost, ki je samoupravni organ, hkrati pa dejansko opravlja tudi vse politične in ideološke funkcije. Nekoč so se o tem veliko pogovarjali. Toda poglaviti problem, ki ni rešen, je, da s spremembo naslova ni prišlo do tega, da bi politična ali samoupravna aktivnost študentov postala množična. Množični smo bolj ali manj le takrat, kadar pride do najhujših zaostritev, praktično do prekinitve dela. Demokratičnega, neposrednega upravljanja ali političnega življenja vse mladine ne zaznamujemo. Tu ZM ni nekaj drugega kot SZDL ali sindikat. Občutimo podobne težave.

Iz vseh dosedanjih razprav o mladini je sledilo malo praktičnih ukrepov. Če se bomo na tretji konferenci kaj pogovorili, naj se dogovorimo o bolj konkretnih ukrepih na tem področju. Samoupravljanje mladih se na primer — kolikor jaz vem — razvija s tako muko, da skoraj nikamor ne pridemo. Vprašanje delovnih akcij: včasih smo deficit samoupravljalvske prakse vsaj deloma reševali s tem, da so vsaj čez poletje mladi sami sebe upravljali. Manjkajo akcije, ki bi razvile idealne, niso materialno podprte. Odnos do izobraževanja se počasi sicer spreminja, vendar še vedno preveč počasi, da bi uveljavili enake možnosti za start mladih ljudi.

E. ROJC: Iz širokega razpona nakazanih vprašanj so me pritegnile zlasti tiste teze, ki vzpodbujajo k razmišljanju o odnosu mladih do revolucionarnih tradicij in do razrednih protislovij, ki se še pojavljajo. K dosedanji razpravi nimam kakih polemičnih nasprotnih tez.

V zvezi z zgoraj navedenim in z družbeno mobilizacijo mladine bi dejal, da bi morali pregnati sodbo, ki je razširjena med precejšnjim delom mladine, da so revolucionarne tradicije za sedanje družbene odnose že zastarele, preživele in da je je treba iskati novih pobud za spreminjanje družbe. S tem, ko pravim iskati, mislim ozirati se preko naših meja, iskati tuje vzore — ultra leve ali druge — in iz njih črpati pobudo za kritiko, za nekakšen kritičen odnos do te stvarnosti. To često pripelje do

tega, da smo pri delu mlade generacije zelo radodarni s kritiko — pavšalno — manj pa z vzpodbujanjem boljših odnosov in učinkovitejšega razreševanja družbenih problemov. Vzrok za tako stanje je po mojem predvsem v tem, da se revolucionarne tradicije iz ene generacije na drugo prenašajo zgolj historično pozitivistično, ne pa emocionalno in vrednostno kritično. Tako prenašanje prav gotovo ne more oblikovati pravega odnosa dela mlade generacije do teh tradicij, o katerih še vedno menim, da moramo iz njih črpati in iskati vzpodbudo za spreminjanje sedajšnjih družbenih odnosov in za višjo, bogatejšo vsebino v teh odnosih.

Pritegnilo me je tudi vprašanje o položaju mladine z vidika razrednih protislovij. Prav gotovo je res — o tem sta govorila tovariša Filipovič in Stanič — da je bila mladina objektivno vedno najmanj deležna razrešitev tistih problemov, ki so izvirali iz razrednih protislovij. To ugotavljamo tudi sedaj. Delavski amandmaji se počasi uresničujejo, počasi dobivajo vsebino v zavesti ljudi. Najbolj počasi pa se uresničujejo prav v delu mlade generacije, ki jih zavestno še ne sprejema. Vzrokov je več, danes so bili nekateri že omenjeni, zlasti manjše socialno izkustvo mladih in pomanjkljivo družbeno ekonomsko znanje. Na drugi strani je vzrok temu pogosto tudi njihov nižji položaj v organizaciji proizvodnje. Tudi socialistična družba še ne daje mlademu človeku popolnejših možnosti za višje mesto v organizaciji proizvodnje; običajno mora mlad človek v proizvodnji prehoditi vse stopnice, od vajenca naprej, pa če ima še tako dobre dispozicije in sposobnosti. Taka je objektivna situacija, ki jo je možno spreminjati z doslednejšim uveljavljanjem duha ustavnih amandmajev.

Protislovnost v položaju mladine vidim tudi v naslednjem: ko je več formalnih možnosti za razredno osveščanje mladega človeka, zlasti če upoštevamo vso širino oblik izobraževanja, ki so na voljo, pa se to le ne pozna dovolj konkretno v spreminjanju družbenih odnosov. To potrjuje prepričanje, da je treba vztrajati pri procesu permanentne reforme sistema vzgoje in izobraževanja. Treba je biti odločno bitko za korenitejše spremembe v šolskem sistemu, zlasti pa se moramo boriti proti temu, da bi na eni strani imeli vajenski sistem in usposobljali nekoga izključno za delovni proces, na drugi strani pa šolski sistem z namenom nuditi najvišjo izobrazbo.

Drugi problem s tem v zvezi: študente in dijake je treba bolj povezati s prakso. Ne morem se strinjati s tem, da je mlad človek v najboljšem primeru 4, pa tudi 6 ali več let odtrgan od delovnega procesa. Ko bi bil vsaj en mesec v letu v delovni organizaciji, da bi vsaj opazoval življenje v njej, če že ne tudi kaj fizično delal — da bi se udeleževal sestankov družbenopolitičnih organizacij, da bi videl, kakšno je v praksi

samoupravno življenje. Vidimo, da nekatere delovne organizacije celo svojih štipendistov ne vabijo na delovno prakso, da bi jim pokazali organizacijo podjetja in sistem samoupravljanja. Mislim, da bi morali bolj povezovati študij z delovnim procesom, delo z učenjem, od poklicne šole do univerze.

Še zadnje vprašanje. Že v tezah, pripravljenih za posvet, ki je bil nedavno v domu sindikatov v skupni organizaciji CK ZKS in zveze mladine, o nalogah komunistov med mladino, sem postal pozoren na to vprašanje. Mi preveč gradimo na izhodišču, ki za mlade ni mobilizacijsko, govorimo namreč — »o delu ZK med mladino«. Zlasti, kadar gre za mlajše komuniste, bi morali postavljati bolj afirmativno njihovo vlogo v ZK in poudarjati mesto mladine pri revolucioniranju ZK, pri razbijanju njene, včasih tudi neustrezne strukture in metod dela. Zlasti pa bi morali usmerjati naloge oz. vlogo mladih članov ZK v spopad z meščanskimi normami, nesocialističnimi odnosi in v boj zoper oportunistem v ZK, ki je prisoten v delu članstva in vodstva ZK.

Posebno pa sodim, da bi se moral mlajši del ZK z nekoliko več navdiha spopadati za avtentično revolucionarnost, pomagati ZK izbojevati vsebino procesov idejne diferenciacije, zlasti pa zavračati meščanske norme v odnosih med ljudmi. Konkreten primer: če prisluhneš, kako se pogovarjajo v delovnih organizacijah — redko slišiš besedo »tovariš«, najmanj med nadrejenimi in podrejenimi, ampak le besedo »gospod«. To zame ni formalno vprašanje in nima ligvistične formalne karakteristike, marveč izpričuje nekaj globljega — odnose med ljudmi. Zoper tako meščansko atmosfero bi se morali boriti zlasti mladi.

Z. Roter: Emilu Rojcu bi zastavil samo eno vprašanje. Tovariš Filipovič in on sta omenila, vsak na svoj način, problem odnosa do revolucionarnih tradicij ali tradicije revolucionarnih vrednot. Oba imata, mislim, skupno stališče, da bi moral biti ta odnos tudi vrednostno kritičen. Mene zanima, ali pod tem razmišljanjem razumete tudi pravico do spraševanja o tej revoluciji, do postavljanja vprašanj, ali samo to, da se v procesu vzgoje in izobraževanja ta revolucija bolj objektivno prikaže. Ali bi bil pripravljen to malo bolj razložiti?

E. Rojc: K temu vprašanju se bom vrnil kasneje.

M. Gorjup: Ali nadaljujemo s prvo eksplikacijo?

S. Boštjančič: Politično organiziranje mladih prav gotovo ni eno izmed manj pomembnih vprašanj in so mu že v okviru dela same komisije za pripravo III. konference ZKJ posvečali kar precej prostora. Ob raznih dilemah, ki so se pojavljale tako v okviru te komisije kot zunaj tega okvira, se mi zdi potrebno poudariti tole:

Tako v pripravah na VIII. kongres ZMJ kot na kongresu samem je bilo sprejeto načelo, da mora politično organiziranje in delovanje mladih v okviru ZM temeljiti na interesih mladih in uresničevanje teh interesov permanentno povezovati z bojem delavskega razreda za nadaljnjo socialistično preobrazbo družbe. Zame je bilo zato popolnoma razumljivo, da smo se po VIII. kongresu ZMJ lotili reorganizacije organizacije in delovanja ZM. Ravno tako je razumljivo, da gre za proces, ki ni končan in ki bo trajal vse dotlej, dokler bo trajala preobrazba družbe. Ne morem pa se pri tem strinjati, da se zgoraj navedeni cilj našega političnega organiziranja ne da uresničevati v enotni mladinski politični organizaciji, ampak da je treba, organizacijsko gledano, mladino organizirati po slojih, ker bo le tako moč ustrezno uresničevati interese npr. mladih delavcev, srednješolcev, kmetov. Če se že hoče ta recept preizkusiti ravno na ZM, potem ni prav nobenega razloga, da se ne bi vprašali, zakaj ne bi to veljalo tudi za druge družbenopolitične organizacije. Po mojem iskrenem mnenju je izhod treba iskati v delovanju in akciji organizacije same in s takim delovanjem v polni meri omogočiti uresničevanje raznovrstnih delovnih in življenjskih interesov (mladega) človeka. Da se to da, potrjujejo rezultati, ki jih je dosegla ZMS.

Mislim, da v razpravi, ki bo pred III. konferenco ZKJ, nikakor ne bi smeli osredotočiti pozornosti javnosti pretirano na politično organizacijska vprašanja ZM, zlasti pa ne, če bi to šlo na račun bistvenih družbenih problemov, za katere so mladi še posebno občutljivi.

Kar se tiče vprašanja o mladih in revolucionarnih tradicijah oziroma negovanju in razvijanju le-teh, mislim, da mlada generacija o tem nikdar ni dvomila. Na tak ali drugačen način se je vključevala v boj za naš samoupravni socializem kot največjo pridobitev revolucije, pri čemer se je poudarjalo, da mora revolucija biti živa, da je nikakor ni moč omejiti samo na obdobje 1941–45 ter da je treba vsak dan sproti na revolucionaren način razreševati družbeno problematiko s ciljem, da se doseže dejanska osvoboditev človeka kot nosilca samoupravnega socializma.

I. BONČINA: Zanima me, kaj bi lahko v sedanjem trenutku storili za večjo učinkovitost samoupravnih odnosov. Danes predvsem v delovnih organizacijah razpravljavci trdijo, da samoupravnih odnosov ni moč razvijati, če ni sredstev. V tem gospodarskem trenutku pa je vse tako urejeno, da so razne dobrine v delovnih organizacijah že porazdeljene. Prav bi bilo, če bi začeli razpravljati o tem, kako uresničevati znanstveno-tehnološko revolucijo na našem področju.

Tovariš Boštjančič je omenil, da se dogovori z 8. kongresa ZMJ ne uresničujejo — med drugim na primer načelo samoupravnega dogovarjanja med republikami in federacijo. Prav sedANJI sestav onemogoča, da bi se dogovori uresničevali oziroma se ti zato le delno uresničujejo.

Sodim, da je za naš samoupravni sistem zelo važno, ali bomo vse zaposlene vključili v družbeno-politično izobraževanje. Pri tem se sprašujemo, ali smo v Sloveniji sposobni, da bi vsem zaposlenim zagotovili znanje, ki ga kot samoupravljalci potrebujejo — na primer prek delavskih univerz, ki sicer kar dobro delujejo, so pa precej drage.

Kar zadeva odnos do socialistične revolucije bi predlagal, naj bi se o tem pogovorili predvsem z zavodom za šolstvo, da bi šole posredovale mladini mnogo bolj objektiven odnos do socialistične revolucije.

Moj prispevek so torej bolj vprašanja za razmišljanje.

B. ŠEST: Delati bi morali začeti v zgodnjih otroških letih, vse od male šole pa do univerze. Kakor lahko ugotovim, nam kolikor toliko gre delo v osnovni šoli — tam imamo še nekaj stika s pionirsko organizacijo, v srednji šoli pa zagnanost osnovnošolca kar usahne, verjetno zato, ker pride do večje raznolikosti interesov, ki jih ne znamo izkoristiti. V tej zvezi bi se dotaknil interesnih organizacij mladih, specializiranih organizacij, za katere mislim, da so preveč zaprte vase in da je organizacija ZM preveč zaprta nasproti njim. V praksi pogosto doživimo, da predstavniki teh organizacij, tudi mladi, ki v njih delajo, večkrat želijo vsaj slišati za politično organizacijo mladih in se prepričati, da njihovi interesi niso le formalni pri forumih oblasti in družbenopolitičnih organizacij.

Po drugi strani imamo problemske konference zveze mladine, ki so izraz **interesov** mladih. Nikoli ni problem organizirati konference o posameznih vprašanjih, ki tarejo mladino. Za probleme učencev v gospodarstvu je bilo izredno zanimanje, tako da so učenci v gospodarstvu aktivno sodelovali ter skupaj z ZM pripravili konferenco. Prav tako so sodelovali pri formulaciji sklepov in stališč, ki naj jih zveza mladine kot politična organizacija zagovarja pri drugih forumih oz. organih oblasti.

Verjetno je problem pedagoškega kadra v tem, kako revolucijo prikazuje mladi generaciji — ali je sam prepričan o tem, kar predava, ali opravlja to zgolj zaradi formalnosti. Prepričan sem, da bo tisti, ki predava o vrednotah revolucije, snov verjetno pravilno podal, če je te vrednote zavestno dojel, in se ne bo omejeval le na zgodovinska dogajanja. Da bo mlada generacija revolucionarne tradicije res vsrkala, je treba začeti že pri cicibanih. V mali šoli pa temu ne posvečajo

nobene skrbi. Verjetno ne gre zanemarjati zgleda drugih socialističnih dežel, zlasti Kitajske, čeprav nisem za tako absoluten način predstave. Verjetno pa drži, da tisto, kar zraste iz otroških let, ostane do starosti. Kar zadeva razslojevanje, drugačno organiziranje mladinske organizacije, nisem proti temu, ker mislim, da moramo to organizacijo, ki jo imamo, razviti, in sicer, prvič, po interesnem principu in, drugič po principu idejnih jeder.

Pri idejnih jedrih bi rekel le to, da se mi zdi, da povsod tam, kjer druge politične organizacije ne delajo dobro, tudi zveza mladine težko deluje ali sploh ne deluje. Če v konkretni delovni organizaciji ne delata dobro zveza komunistov in sindikat, če na terenu ne deluje socialistična zveza, potem tam mladina težko kaj stori. Starejši veliko premalo aktivno vključujejo mlade v svoje delo. To bi morala biti njihova prva dolžnost, da se mladi povsod tam kjer delujejo starejši, uveljavljajo, zagovarjajo svoja stališča in podobno. Znano je, da človek sam prav gotovo ne bo silil v zaprto strukturo. Kjer so te strukture zaprte, je mladina izločena, kasneje pa pride do konflikta, ki ga mladi izražajo predvsem s konfliktom generacij.

J. MAKAROVIČ: Oglasil sem se zato, ker me je v razpravi zbodlo nekaj stvari. Predvsem moram reči, da me moti, ker toliko govorite o tem, kako kaj organizirati, na kakšen način z mladino govoriti, kako je poučevati itd., premalo pa o tem, kaj dejansko z mladino delamo.

V prvem prispevku k razpravi je bila postavljena teza, da naša vzgoja ustvarja mladini iluzije, da ji predstavlja našo družbo kot zelo dobro, idealno družbo. S tem se ne bi strinjal. Seveda je res, da v naši šoli mladini o tem stalno govorimo: toda gre ravno za to, da proces vzgoje v bistvu ni proces pripovedovanja, temveč proces konkretnega ravnanja z mladino. Ni namreč zavest tista, ki določa bit, marveč bit določa zavest.

Pa pogledjmo, kako v resnici z mladino ravnamo.

Govor je bil o tem, da pri nas še ni dovolj uresničeno nagrajevanje po delu. S tem se seveda strinjam, saj vsi vemo, koliko pri nas govorimo o nagrajevanju po delu, kako malo pa je le-to uresničeno. Ne bo držalo, da mladina ne ve, kako je s tem, da ima o tem iluzije, ker da ni še vključena v delovni proces. Mladina se zelo dobro in zelo zgodaj seznani s tem. Mislim namreč, da je nagrajevanje, ki ga je mladina deležna v šoli, morda večkrat še veliko bolj pomembno in globoko občuteno, kot pa tisto nagrajevanje, ki predstavlja plačo ob koncu meseca; zraven tega pa je prav od šolskega uspeha v veliki meri odvisno, kako dobro plačan poklic bo nekdo

opravljaj v življenju. Kako je z nagrajevanjem mladine v šoli, pa vsi dobro vemo. Vemo, da imamo decentraliziran šolski sistem v katerem kmečki in delavski otroci večinoma obiskujejo slabše šole, ki so slabše opremljene, imajo slabšo kadrovsko sestavo, so skromnejše financirane itd. — in da mestni otroci, ne glede na to, ali so bistri ali ne, obiskujejo bolj organizirane šole z boljšo kadrovsko sestavo. Prepričan sem, da je to pomemben dejavnik, ki razbija mladini iluzije o idealnem, kakršno je nagrajevanje po delu. Vemo tudi to, da obstaja velika korelacija med šolskim uspehom in socialnim sestavom mladine. Kmečki in delavski otroci imajo ne glede na nadarjenost veliko slabše učne uspehe kot otroci privilegiranih slojev. To ravno tako zelo vpliva na percepcijo mladine o tem, kakšno je v resnici »nagrajevanje po delu«.

Nadalje je bilo rečeno, da mladina, žal ne dobiva v naši družbi — zato, ker je mladina — od začetka dovolj ustreznega in pomembnega položaja v procesu proizvodnje in tudi v procesu samoupravljanja. S tem bi se tudi samo deloma strinjal.

Mogoče se še spomnite analize kadrovske strukture v naših podjetjih pred leti. Takrat smo pričakovali, da bomo ugotovili visoko korelacijo med kadrovsko strukturo in starostno strukturo; pričakovali smo, da so direktorji z neustrezno izobrazbo večinoma starejši ljudje iz NOV, za katere lahko upamo, da bodo kmalu odšli, da pa se mladi zaposlujejo primerneje svoji izobrazbi. Ugotovili pa smo, da temu ni tako. Med mladimi kadri je prav toliko neustrezno zaposlenih kot med starejšimi ljudmi: deloma so na zahtevnejših delovnih mestih, kot bi jim pripadala glede na njihovo izobrazbo, deloma pa na premalo zahtevnih, kjer svoje izobrazbe ne morejo izkoristiti. Ne gre torej za to, da je mladina diskriminirana, ampak za to, da je nepravilno nagrajena: en del je nagrajen za tisto, česar ne zasluži, drugi del pa je nagrajen premalo. To seveda verjetno spet učinkuje na percepcijo mladine o tem, kako je v naši družbi.

Poleg vseh teh resničnih neenakosti, ki obstajajo v naši družbi in šoli, pa imamo seveda, kot je znano, neko, na zunaj splošno in enotno osnovno šolo. Strogo vztrajamo pri tem, da je osnovna šola splošna in enotna, da mora vsakdo končati to osnovno šolo, da mora vsakdo, ne glede na to, za kaj je sposoben, kakšna nagnjenja in talent ima absolvirati en in isti učni program. Iz te navidezne, zunanje enakosti pa sledi, seveda, še več neenakosti. Samo nekateri, ki imajo čisto določene sposobnosti mišljenja, dober spomin in velik besedni zaklad, imajo možnost, da v taki šoli uspejo, medtem ko tisti, ki imajo druge sposobnosti in interese, te možnosti nimajo. Toda namesto, da bi napravili našo osnovno šolo bolj diferencirano in elastično, se danes zatekamo k administrativnemu ukrepu, s

katerim naj bi preprosto ukinili ponavljanje v osnovni šoli. S tem bomo ustvarili še fasado navidezne enakosti, za katero se bo skrivala dejanska neenakost.

Podobno je bilo tudi z nedavno »reformo« šol II. stopnje, v kateri so se vse te šole izenačile — seveda le po imenu, tako da se zdaj vse imenujejo »srednje« šole. Rečeno je bilo, da se na ta način ukinja razlika med umskim in fizičnim delom. Resnične razlike pa so seveda ostale. Tudi nekdanje vajenske šole nimajo nič boljših kadrov zato, če jih formalno izenačujemo s tehniškimi. Pa tudi sicer razlika med umskim in fizičnim delom ni neka takega, kar bi se dalo ukiniti z domisljico kakega birokrata.

V današnji razpravi je bilo rečeno, da je čas, da ukinemo razliko med intelektualnim in fizičnim delom tako, da ne bi imeli več šol, ki vzgajajo samo za fizične poklice, in šol, ki vzgajajo za strogo intelektualne poklice. Oprostite, to se mi zdi fraza. Splošno znano je, da zahteva sodobna ekonomika veliko diferenciacijo poklicev in delovnih mest, ne samo po horizontali, ampak tudi po vertikali. Svojčas smo lahko shajali s »splošnimi poklici, ki so združevali v eni osebi tako delovno-pripravljalno funkcijo kot izvajalno, medtem ko jih imamo danes celo hierarhijo, od inženirjev do delavcev, ki so samo izvajalci, delavci ozkega profila. Vemo, da zahteva proces samouprave široko izobraženega delavca, ki ne bi vedel samo tega, kako se privije vijak, vendar mislim, da je nesmiselno dajati nekemu strokovno izobrazbo, ki nima zveze z zahtevami delovnega procesa.

Naj navedem še en primer, kako lepo moramo govoriti in kako prazno izzvenijo te besede spričo resničnosti: tako bo jasneje, da pri vzgoji mladim ni bistveno to, kaj govorimo, temveč to, kaj v resnici delamo. V razpravi je bil govor o oživljanju in ohranjanju revolucionarnih tradicij, in postavilo se je vprašanje, kako »danes« te tradicije oživljati. Kakor da se je revolucija dokončala po vsem svetu že leta 1945 in da nam preostane samo še to, kako jo ohranяти in proslavljati spomin nanjo, ko pa je vendar vojna v Vietnamu, ki divja prav ta trenutek, še daljša in okrutnejša od druge svetovne vojne in najbrž nima primere v vsej zgodovini. Odnos do te revolucije je zame pomembnejši kot pa spomin na tisto, kar se je hvala bogu, končalo leta 1945. Hic Rhodus, hic salta!

Ne bi se spuščal v vprašanja političnega realizma, postavil bi samo vprašanje, kaj naj si mlad človek misli, ko vidi, da na eni strani Nixon meče svoje bombe na Vietnam, po drugi strani pa ga sprejemamo v Beogradu z veliko prisrčnostjo. Vprašujem samo, kako mlad človek to doživlja.

Naj ilustriram z nekaj konkretnimi podatki, kako se vsa ta neskladja med besedami in resničnostjo odražajo v zavesti naše mladine. Lani smo izvedli med študenti anketo, v kateri smo

ugotovili predvsem dvojje: po eni strani izredno veliko politično angažiranost študentov, veliko zavzetost za družbene spremembe za vplivanje na družbo — študentje niso reakcionarno, ampak prej revolucionarno razpoloženi.

M. GORJUP: Ali si upate trditi to v poprečju?

J. MAKAROVICH: Morda se nisem dovolj dobro izrazil, morda bodo podatki nazorneje pokazali, kaj hočem povedati. Toda to je samo ena plat zadeve. — Po drugi strani je namreč očitna velika razočaranost študentov nad družbo, v kateri živijo. Obe trditvi bom skušal nekoliko osvetliti.

Nekaj vprašanj, ki kažejo na družbeno angažiranost študentov:

— Upravljanje podjetij rade volje prepustim drugim, če imam le dovolj dobro plačo in si lahko marsikaj kupim: samo 12 % anketirancev se s tem strinja.

— S sotovariši se rad pogovarjam o tem, kako bi se dalo praktično izvesti nagrajevanje po delu: 74 %

— Če opazim, da dela vlada napake ali pa ravna svojevoljno, se bom vedno pridružil tistim, ki protestirajo: 67 %

— Premalo razmišljamo o položaju koroških Slovencev ter se premalo zavzemamo za njihove pravice: 72 %

Vsaj po svojih izjavah so torej naši študentje zelo družbeno angažirani. Druga plat medalje pa je nekako takšnale:

— Vodilni ljudje v podjetju le redko izgubijo položaj, tudi če se izkaže, da slabo vodijo podjetje: 80 %

— Največji problem naše družbe je prej pomanjkanje idej, kot pa pomanjkanje možnosti izraziti te ideje: samo 28 %

— Tisti, ki imajo v rokah oblast, te bodo pustili govoriti le toliko časa, dokler jim ne boš postal nevaren: 87 %

— Članstvo v ZK je bolj izraz želje po uveljavljanju kot pa izraz dejanskega prepričanja: 57 %

— pri čemer velja upoštevati, da je tudi med anketiranci precej članov ZK. To je vse.

M. GORJUP: Predlagal bi, da bi nadaljevali razpravo o tako imenovani revolucionarni tradiciji. Ali bo k temu še kdo povedal kaj več?

E. ROJC: Oglašam se ponovno, ker me je k temu vzpodbudil Zdenko Roter. Ko sem se zavzemal za ustvarjalen odnos do revolucionarnih tradicij, sem menil, da se, če poznamo moralno etnična načela in norme revolucionarnega gibanja, tudi obnašamo v skadu s temi normami, od tovarštva, solidarnosti do hrabrosti in drugih; uresničujemo jih v konkretnih življenjskih pogojih in v odnosih v svojih kolektivih. Konkreten primer: del hrabrosti, ki je bila potrebna pri prevzemanju odgovornosti

v revoluciji, je potreben tudi sedaj tako mlademu delavcu na delovnem mestu, kjer mu mojster odreja delovno perspektivo, kot študentu na univerzi, če hoče kritizirati vzgojni proces in slabosti na univerzi. Zato nisem imel v mislih tega, kar je tovariš Makarovič omenil kot nevarnost, namreč — da bi se le učili teh vrednot in menili, da so z letom 1945 postale zgodovinska kategorija, ampak so v bistvu kategorija sedanje bitke za boljše socialistične odnose.

Drugo, kar bi v tej zvezi želel povedati, je to, da bi morali mladino seznaniti z vsemi sedanjimi potmi v socializmu po svetu. Nekaj ve o sovjetskem modelu, nekaj o samoupravljanju, kako pa se ta ideja uresničuje drugje po svetu, s tem pa je tudi gimnazijska mladina slabo seznanjena, čeprav ima verjetno največ splošne izobrazbe. Mislil sem tudi na to, da jo je treba seznanjati s posledicami logike lastnega iskanja poti v socializmu, ker nobeno iskanje ni brez stranpoti in žrtev.

Ker se bo sklenila tudi razprava o prvem delu, to je o vprašanju organiziranosti ZM in o vprašanju, ali naj bo več mladinskih organizacij, še nekaj besed o tem.

Po mojem mnenju generalna reorganizacija ZM ni potrebna. Programska zasnova ZM, koncipirana v smislu samouprave, je bila postavljena že od velenjskega kongresa sem; dokaj jasno je slonela na idejnih jedrih in interesnih aktivnostih. O globalnih vprašanjih ne more biti veliko diskusije.

Bistveno je, da skrbimo za programsko enotnost. Glede tega menim, da ni potrebno misliti na odcepitev delavske mladine, kmečke mladinske organizacije itd. — celotno mladinsko gibanje mora biti podrejeno mobilizaciji mlade generacije za graditev samoupravne družbe.

Ne smejo nas motiti različne oblike in metode dela: če so tako zastavljene, da je delu mladine omogočeno, da bolje izrazi svoj položaj in svoje interese.

Menim, da je enotnost osnovnih programskih izhodišč v našem mladinskem gibanju pogoj za to, da bi bilo gibanje uspešno. V nasprotnem primeru bi lahko prišlo do tega, da bi pričeli razpravljati, kdo je bolj progresiven — študentje ali tovarniški delavci itd., — kar ne bi pripeljalo nikamor.

L. KREFT: Zastavlja se vprašanje: ali lahko vzgoja in izobraževanje, tudi objektivno in kritično, revolucionirata mlado generacijo v družbi, ki je pretežno nerevolucionarna. Naša družba po mojem mnenju ni revolucionarna — kljub revolucionarnim razpravam. Revolucija v dejanskem družbenem dogajanju nastopa kot izvršena do te mere, da gre le za bolj ali manj bistvene popravke v sistemu. In vendar stalno tožimo o neuresničevanju samoupravljanja in demokratičnih oblik ter o

potrošniški družbi itd. Sistem je pravzaprav zgrajen, a le formalno in v glavnem kot ideološka fasada. Realizacija sistema pa zahteva revolucionarno akcijo in kritičen odnos do obstoječe družbe ter revolucionarno organiziranost, tudi v vzgoji in izobraževanju.

Nerevolucionarnost naše družbe se pojavlja kot odpor do radikalne realizacije sistema, ta odpor pa ima močno oporo v družbenih organizacijah, od ZK do ZM. Revolucionarnost ostaja bolj zavestna, kjer ima realne osnove v nezadovoljstvu z družbenimi odnosi. Sloj, ki pretežno obvladuje naše delo, je zelo zadovoljen s tem, kar obstaja. To velja tudi za precejšen del mladine, zlasti pa za vodstva ZM.

M. GORJUP: Pozno ste se lotili te uničujoče ocene in drugi ne bodo imeli zaradi pomanjkanja časa možnosti polemizirati.

L. KREFT: Oproščam se za zakasnel prispevek k razpravi, ker sem ga šele kasneje napisal.

M. GORJUP: Dvomim, da gredo lahko te ocene mimo brez protiocene ali polemike. Svetujem, da razmislite o tem, čeprav je v njih najbrž mnogo točnega.

Z. FILIPOVIČ: Gre za misel tovariša Makaroviča, da se ne strinja s tem, da vzgoja in izobraževanje dajeta mladim iluzije o družbi. Pravi, da sicer šola mladini govori v tem smislu, vendar se ji to v vzgojnem procesu ne posreči. S tem se strinjam. Moram pa pristaviti, da nisem govoril o šolski vzgoji, marveč o celotnem procesu socializacije, čeprav šola predstavlja najbolj organiziran element izobraževanja in obenem tudi zelo učinkovit element vzgoje, in sicer tisti element, ki obenem v daljših pogojih dela omogoča najbolj širok in najbolj globok stik, prvi najbolj globok stik s širšim družbenim okoljem.

V politični socializaciji mladega človeka spada šola nedvomno v sekundarno fazo socializacije človeka. Od samega družbenopolitičnega sistema, prek raznih dejavnikov — družinskega, okolja v ožjem smislu, političnih organizacij, informativnega sistema itd. — se odvija politična socializacija, v kateri pa mladina vendarle prihaja do iluzij, ki so v konfliktu z obstoječo stvarnostjo, do iluzij in predstav, na primer, o mednarodnem delavskem gibanju — kot o nečem boljšem, kot je v praksi. Veliko teh iluzij se je podrlo v letu 1948 — iluzij o tem, kakšna je »prva država socializma«; veliko iluzij pa se mladini podre zlasti takrat, ko konkretno »vstopa« v življenje, ko spozna svoj širši družbeni položaj, odnose v širši družbi. Verjetno torej še vedno obstoji iluzija, pri njenem oblikovanju pa ima pomembno vlogo tudi šolska vzgoja in izobraževanje. Iluzija se verjetno oblikuje že od rane mladosti, saj že v pravljicah vedno

zmaguje dobro. V prikazovanju sveta in odnosov v njem odrasli na sploh prevečkrat prikazujejo le lepše lastnosti, slabšim pa se skušajo izogniti.

Morda prej nisem bil dovolj razumljiv, upam pa, da sem s tem dopolnilom to pojasnil.

M. GORJUP: Oba sta govorila iz malo različnih zornih kotov o isti stvari, vsaj tako se je zdelo drugim poslušalcem, čeprav je gotovo zadnje pojasnilo celemu toku razprave koristilo.

Jaz bi razpravljajal o revolucionarnih tradicijah, ker bi od tega lahko prešel na nekatere točke, ki jih je omenil Kreft.

Zdi se mi, da ne bi smelo biti razpravljanja o tem, da jugoslovanska družba temelji na socialistični revoluciji, z orožjem izbojevani v vojnem obdobju, in da je njeno socialno in politično izročilo danes temeljni, vodilni motiv te družbe. To je zame v celoti nesporno. Mlada generacija bi morala v svojem političnem jedru čisto in brez omahovanja vztrajati pri socialnem in političnem izročilu revolucije. Ob tem sem prepričan, da delamo v odnosu do mladih nekatere napake. Pričakujemo namreč od mladih ljudi, da se bodo do revolucije vedli tako, kot da bi v letih 1941–1945 v njej sodelovali in kot bi bila ta revolucija v tem času definitivno končana, ko da se ne bi mnoge vrednote iz obdobja 1941–1945 v naslednjih 30 letih nadaljevanja revolucije spreminjale in razvijale. V tem spreminjanju je rastla današnja mlada generacija. Njen odnos do revolucije je v bistvu odnos do današnjega socializma in po mojem mnenju tudi drugačen ne more biti. Mi pa silimo mlade ljudi s tem, da se do revolucije vedejo zgolj kot do nekega zgodovinskega dejstva, tako da je zavest, da je nadaljevanje revolucionarnih tradicij v bistvu nadaljevanje socialistične graditve manj prisotna med mladimi, še manj pa med mnogimi, ki ji o revolucionarni tradiciji govorijo. Zato je reduciranje t. i. »revolucionarnih tradicij« na proslave lahko, dolgoročno gledano, v odnosu do mladih kratkovidno.

Zame tudi ni posebno pomembna razprava o tem, ali je jugoslovanska družba revolucionarna ali ne. Jugoslovanska družba je v mnogih trenutkih po končani oboroženi revoluciji pokazala bistvene revolucionarne poteze. Dosedanji razvoj jugoslovanskega socializma je v bistvu stalno revolucionarno dejanje. O tem sem prepričan, čeprav ne morem tudi mimo dejstva, da se resnično pogosto nekateri vedejo do sedanje družbe kot do dokončane, zgrajene družbe, ki jo je treba hvaliti, sicer sem in tja korigirati, v svojem bistvu pa ima dokončno podobo. Absurdno pa je postavljati tezo, da jugoslovanska družba v bistvu le popravlja sistem — minimalno — ne pa da ga radikalno spreminja prav danes, ko se z uvajanjem »delavskih amandmajev« in delegatskega sistema jugoslovanska družba

spreminja tako radikalno, da mnogim ni jasno, ali je že čas za to.

Seveda tudi nisem prepričan, da se lahko postavi teza, da je jugoslovanski sistem le fasada, zgrajen kot formular, da je v bistvu le ideološka fasada. Preveč dolgo že funkcionira, da bi realisti lahko rekli, da je le fasada in ideološka tvorba. Ob tem pa sem tudi daleč od trditve, da je jugoslovanski sistem v bistvu dograjen in dokončan, da so vse ideološke predpostavke realizirane, in tudi nisem prepričan, da kmalu bodo; kot hkrati mislim, da se bodo tudi nekatere ideološke postavke z razvojem spreminjale in da statično gledanje na revolucijo in socializem lahko pripelje mladega človeka v apatijo in v bistvu na rob družbenih prizadevanj za spreminjanje sveta.

Z vsem tem seveda nočem reči, da živijo mladi ljudje danes v družbi, ki bi bila v celoti naklonjena svojemu lastnemu spreminjanju, ki bi bila vedno v skladu z vsemi vitalnimi interesi mladih ljudi. Zato je zame razprava o mladini razprava o družbi in razprava o problemih mladine, razprava o elementarnih problemih družbe. Nič drugače se mladi ne vedejo do družbe kot mnogi družbeni sloji v njej, nič drugače njena politična organizacija kot druge politične organizacije, z majhno razliko morda, ki pa ni nepomembna: da mlada generacija odraža družbena protislovja bolj enostavno, plastično, ostreje kot druge generacije. Prvič, zaradi bistvenega elementa, namreč mladosti, in jaz nanj ne bi nikoli pozabljal, drugič, zaradi večjega nekonformizma in zaradi dejstva, da mladi ljudje v nekem starostnem obdobju še nimajo česa izgubiti. To pa je eden pomembnih elementov, ki vpliva na družbeno vedenje pri nas in drugje.

Ne verjamem v nobene seje, ki bi postavljale nove formule kot odrešujoče. Če bi danes hoteli kot politični ljudje, zavestno opredeljeni za samoupravni socializem, ocenjevati, kako bi mlado generacijo angažirali za socialistični razvoj, bi morali najprej čimbolj jasno opredeliti nekatere bistvene elemente jugoslovanskega socializma, jasno in mladim ljudem razumljivo. Mi se gibljemo tako sunkovito, cik-cak, tako daleč je pogosto naše življenje od tistega, kar se učimo, za kar se borimo itd., da se mladi ljudje pogosto znajdejo v položaju, da pravzaprav ne vedo, kaj je naš in njihov cilj. To je vprašanje nadaljnega razvoja jugoslovanske družbe, vprašanje socialne pozicije delavskega razreda v družbi, socialistične orientacije družbe, temeljnih demokratičnih odnosov v njej, razvoja samoupravljanja in demokracije. Mislim, da se ob teh vprašanjih mnogo bolj opredeljuje odnos mladih do družbe danes, kot ob vprašanju boljšega ali slabšega šolskega sistema, boljšega ali slabšega materialnega položaja. Tudi vsi študentski odgovori,

ki jih je citiral profesor Makarovič, so po mojem mnenju v bistvu odraz dejstva, da mnogi mladi ljudje niso zadovoljni z današnjim obrazom našega socializma in da ne vedo zanesljivo, kako se bo razvijal naprej, ter da se zato tudi za njegov nadaljnji razvoj ne znajo ali niso pripravljeni dovolj angažirati. To pa ni samo krivda šole, ampak tudi neke pogosto nedoločne situacije, v kateri smo, in gibanja, ki je premalo premočrtno, čeprav ne verjamem v čisto premočrtnost družbenih gibanj.

Povedal bi samo toliko, čeprav vem, da je to zelo nekompletno za tako obširno in zapleteno temo, kot jo je načel tovariš Kreft.

B. BUČAR: Zdi se mi, da je danes mladina, z redkimi izjemami, pravzaprav ostala dejansko samo politična tema dneva in da mladi nimajo ustreznega mesta v družbi ter da mladina danes resnično nima nobenega vpliva ali ima zelo minimalen vpliv na politično odločanje, ker vlada pri starejši generaciji nekakšno nezaupanje do te mladine. To bi malo razložil.

Ne moremo se dejansko vpraševati o tem, kaj naj mladina dela v tej družbi, ker je mladina del družbe in mora participirati kot vsi drugi — participirati v naši revoluciji, ki poteka oziroma ki naj bi potekala in ki se tej mladini dozdeva, da se je ustavila.

Menim, da obstajajo neke družbeno pogojene ovire za resnično participacijo mladih v samoupravljanju, ki ga, mimogrede rečeno, mladina podpira kot idejo in sistem, ker je bila vzgojena v duhu socializma in nima nobene ambicije, da bi ta sistem zrušila. Gre za to, da bi vsebinsko uresničili teorijo, ki je izdelana. Zdi se namreč, da je starejša generacija že opravila svojo zgodovinsko vlogo in da del te generacije zdaj želi počivati na nekaterih lovorikah »uspele« revolucije, da želi končati revolucijo, ker je pač človek končno bitje, ki se vedno zavzema za to, da nekaj začne in konča, in preprosto ne more razumeti, da gre razvoj naprej in da mladina ne želi socializma le v družbeni bazi, to je, da ne želi samo revolucije v odnosih do produkcijskih sredstev, ampak želi spremembo tudi v ideološki nadstavbi. Da želi, če lahko tako rečem, prevrednotiti vrednote potrošniške družbe, ki nas čedalje bolj zajema, in da želi nadaljevanje revolucije v nekaki, lahko bi rekli, kulturni revoluciji. Zato ni naključje, da se je pojavila nova levica, ki je hotela tudi z imenom poudariti razliko od klasične levice, od katere pa se loči po vrednotah in po ideološki orientaciji.

Govorili smo o delu starejše generacije, ki ustvarja tako družbeno napetost, da prihaja do izraza v generacijskem konfliktu. Prav tako na drugi strani ne gre za mladino v celoti,

kajti jasno je, da so nekateri pripravljeni sodelovati s starejšo generacijo. Videti pa moramo, katere so pravzaprav tiste družbene sile, ki so nosilke vrednot in idejnih tokov napredka in humanistične socialistične preobrazbe. Gledati moramo predvsem ta del mladine in to mladino bi lahko imenovali aktivno jedro. Naloga družbe, vseh družbenih dejavnikov, ki se ukvarjajo z mladino, in predvsem mladine same je v tem, da učinkuje po eni strani navzven na družbo in njene probleme, po drugi pa na tisti neaktivni del, ki ga je treba politično aktivirati.

Tak koncept delovanja pa seveda zahteva različne organizacije, da se tako lažje izrazijo in uresničijo interesi. Verjetno si ne smemo zatiskati oči pred tem, da obstajajo različni interesi. Če že obstoje različni sloji, ki mejijo na razrede, potem je tudi mladina razslojena, ker je pač direktni biološki produkt teh slojev. Različni interesi obstajajo — tudi zaradi različne vloge, ki jo imajo različni sloji mladine v družbenem sistemu.

Ta mladina se vsekakor mora med seboj povezovati, vendar pa si moramo biti na jasnem, da se ne sme povezovati z neko organizacijo mehansko, ampak organsko, delovno. Problem teh različnih organizacij ni v tem, koliko so ali niso množične, ampak v tem, koliko v njih deluje aktivno jedro mladine in kakšen vpliv na družbena dogajanja in kakšno družbeno moč imajo te organizacije.

S. KRANJC: Vsak pogovor o mladini, če hoče biti celovit, je mnogodimenzionalen. Mladina kot sloj je zelo strukturirana v raznih smereh. Zato je vsak pogovor o mladini težak in istočasno privlačen.

Med osrednja vprašanja položaja mladih v družbi, njihovega deleža in smotrov pri spreminjanju družbe sodi tudi vprašanje tako imenovanih konfliktov med generacijami. Seveda lahko o generacijskih konfliktih govorimo le pogojno. Generacijsko ločevanje v socialnem pomenu besede ni pglavitno. Predvsem je izraz številnih determinant, biološka mladost je le ena izmed njih. Če smo sprejeli tezo, da je konflikt nekaj normalnega, da je sila razvoja, potem lahko postavimo tudi tezo, da so določena protislovja ali konflikti med generacijami v določenem smislu nekaj normalnega, nekaj, kar je mnogostransko pogojeno, da so eden od elementov družbenega napredka. Ne strinjam se s tistimi, ki vidijo v teh protislovjih, konfliktih, ki se izražajo na različne načine, zgolj nekaj slabega. Seveda, ti konflikti ne izvirajo v prvi vrsti iz biološke mladosti, iz biološkega faktorja. Izviri napetosti so veliko širši, pogojeni so predvsem s sociološkim izkustvom, s položajem v družbeni delitvi dela, z mestom v strukturi družbene in politične moči, z družbenimi odnosi, s sistemom vrednot, s sistemom aspiracij,

tudi z načinom, kako v družbi delujejo socializacijski faktorji itd. Proučevanje konfliktov mora vključiti vse te in še druge dejavnike.

Bistven je način, kako se ti konflikti izražajo in kako se razrešujejo. Če se ti konflikti razrešujejo v najširšem smislu na pozicijah zavzemanja za humani socializem v samoupravljanju — kot je dejal Bučar — za temeljne vrednote naše revolucije, ki jih je treba stalno potrjevati in dopolnjevati, potem je to nekaj povsem normalnega in je samo znamenje, da je družba v stalnem spreminjanju in razvoju. Socialna energija se sprošča na normalen način.

Slabo pa je, to je treba povedati, če želimo mlado generacijo ocenjevati, meriti po svoji aktivistični podobi, viziji, pogledih in vrednotah, kot jih doživljamo starejši. Iz preteklosti v današnji čas prenešana »aktivistična« podoba je pogosto deformirana. Vrednote sedanje mlade generacije so v marsičem drugačne kot pa vrednote tistih, ki so rasli v drugačnih razmerah. Revolucionarnost se kaže sedaj na nov način. Čeprav nosi nekatere iste temeljne elemente kot v času revolucije, ima mnoge nove prvine.

Kritika, nezadovoljstvo z doseženim, razlikovanje fasade od resničnosti, besed od dejanj, vsega tega so sedanji mladi ljudje polni. Kritika meščanskega »homo duplexa« je zelo ostra. Mladi, ki nimajo kaj izgubiti, izražajo svoje nezadovoljstvo na različne načine. V tem vidim nekonformizem mladih, ki ga v naši družbi dostikrat ne izkoriščamo dovolj. Kako usmeriti socialno energijo mladih, da ne bo postala predmet različnih manipulacij, je pomembno vprašanje. Zveza komunistov želi biti organizacija revolucije, spreminjanja sveta. Spreminjanje obstoječega sveta, odnosov, vrednot je ena izmed značilnosti večjega dela mlade generacije. In to je temeljna razsežnost enakosti in bližine socialnih interesov in akcije mladine v ZK. Kolikor bo ZK resnično avantgarda v praktičnem življenju, bo vedno lahko računala na podporo večjega dela mlade generacije.

Zanima me, kaj mislijo mladi o dveh vprašanjih, ki sta zelo opazni v jugoslovanskem prostoru, tudi pri nas. Gre za vprašanje konservativizma v zvezi mladine, o katerem je tisk veliko pisal, in za vprašanje o tako imenovani krizi ZM; kateri so elementi krize, kako jih presegati itd.

B. ŠEST: Ne bi se mogel strinjati s tem, da mladina nima vpliva na politično odločanje, ker kaže vrsta primerov, da mladina ima možnost političnega odločanja, vendar tega sama ne zna izkoristiti. Vprašanje je, koliko in kje se zna mladina sama organizirati, da ima vpliv na odločanje. Starejša generacija, največkrat se z njo srečujemo na terenu, nas sicer vabi

k sodelovanju, mi pa se premalo zanimamo za bistvene probleme, zlasti kadar gre za odločanje o tej ali oni stvari. Kadar smo dobivali kake programe ali orientacijske načrte, ki so se zastavljali v naši družbi na vseh področjih življenja, dostikrat sami nismo dali svojih kritičnih pripomb in smo tako zamudili vlak. Kasneje smo pač ugotavljali, da smo zamudili, in smo začeli vpiti, da nimamo možnosti. Pri svojem delu sem se prepričal, da to možnost imamo. V okviru zveze mladine je dosti primerov, da smo lahko temeljito spremenili tudi dnevne rede zasedanj skupščine in družbenopolitičnih organizacij.

Drugo vprašanje, ki se navezuje na vprašanje tovariša Kranjca o krizi zveze mladine: prevečkrat forumsko delujemo oziroma posamezni predsedniki ali komisije sestavljajo programe za zvezo mladine, namesto da bi sama mladina načrtovala program ter da bi izvršilni organ ta program dela izvajal. Konkretno: na programskih konferencah skupina ljudi pripravi programska izhodišča in program. Konferenca to samo verifikira in pogosto ne da niti kritičnih pripomb. To je premalo, potruditi bi se morali, da bi dobili pripombe že v aktivih zveze mladine, to je v organizacijah združenega dela, v šolah na terenu. Ta odnos se bo moral prej ali slej spremeniti.

E. ROJC: Tudi jaz bi postavil tovarišu Bučarju vprašanje, in sicer če je raznolikost interesov med posameznimi strukturami in sloji tolikšna, da to terjaja njihovo posebno organiziranost. Vprašal bi, kaj je tista poglobljena integrativna vez, ki lahko kot osnovna vez združuje mladinsko gibanje v globalni interes. Sodim, da v globalnih interesih le ni tako velike raznolikosti; to lahko rečemo že na podlagi doslej izrečenih ocen, da namreč dosežena stopnja socializma kaže, da mladina nima negativnega odnosa in da je objektivni dolgoročni interes izgradnja samoupravnega socializma z osvobajanjem človeka in vse družbe.

Strinjam se, da so prav gotovo modifikacije globalnega interesa v konkretnih pogojih na konkretnih delovnih mestih raznolike. Gre za pestrost, raznolikost interesov posebnih delov mladine. Zato sem prej omenil, da čutimo potrebo po večji pestrosti metod in oblik dela, kar pa je nekaj drugega kot organizacijska ločenost, ki neogibno vodi k zaprtosti posameznih struktur, mi pa želimo prav večjo povezavo med njimi.

Kar zadeva krizo zveze mladine, se ne strinjam, da bi bila permanentna, ampak je občasna in odvisna od kadrov, programa, metod dela posameznih sredin, vodstev itd. Ponekod mladinska organizacija dve leti sijajno deluje; potem pride do spremembe v vodstvih, kadrih, odnosih med njimi — in dejavnost povsem upade. Podobno je s številnimi našimi

terenskimi organizacijami. Zato ne bi mogli govoriti o permanentni krizi ZM.

Povsem pa se strinjam s tovarišem Šestom, da obstoja možnost vplivanja mladine na odločitve. Na mnogih zborih občanov, kjer se je odločalo o zelo bistvenih zadevah, kjer bi lahko število glasov spremenilo odločitve, je mladina zelo malo sodelovala. Potrebno bi bilo preučiti, zakaj so določene možnosti neposrednega odločanja pri mladih ljudeh tako nepopularne.

S. BOŠTJANČIČ: Kar se tiče tega, kar Bogo Šest trdi glede možnosti odločanja, težko sprejemam njegovo argumentacijo.

Teoretično so možnosti za družbeno odločanje vsem enako dane. Če stvar postaviš tako, takoj sledi vprašanje, kdo je kriv, da se te možnosti ne izkoriščajo. Ali je to posameznik, so takšne družbene razmere ali je to kaj tretjega? Postavil bi trditev, da možnosti izkoriščati možnosti danes niso vsem enako dane, ali drugače rečeno, vsak ima toliko pravic, kolikor se jih zaveđa in kolikor je v položaju, da jih uresničuje, ne glede na to koliko pravic mu daje naš samoupravni ali pravni sistem. Ponavadi gre pri teh (ne)možnostih za splet okoliščin, ki posameznika temeljno opredeljujejo kot ustvarjalno osebnost našega socialističnega samoupravnega sistema. Pa naj bo to možnost izobraževanja, njegov položaj v proizvodnem procesu, v šolskem in univerzitetnem izobraževalnem sistemu. Skratka hočem reči, da v nobenem primeru ne moremo privoliti v akademsko razpravo o možnostih odločanja, če sproti ne odpravljamo vseh vzrokov, ki imajo to posledico, »da delavčev dinar seže dlje kot njegov vpliv«.

Drugo, s čimer se ne strinjam z Bogom Šestom, pa je vključevanje ZM v družbeno odločanje in prek nje (ZM) mladega človeka. Ne gre za to, da bi mi soddločali še z drugimi »partnerji« o usodi in poti družbe, ampak za to, da bi s politično akcijo v samoupravnem sistemu, torej na samoupraven način, uresničevali interese »mladega« človeka, ne glede na to, ali je član ZM ali ne. Gre za politično mobilizacijo, organiziranja in idejno politično usposabljanje mladih s ciljem razvijati samoupravljanje in demokracijo. Torej ZM nikakor ne more biti institucionalen posrednik med mladimi in družbo, ampak del socialistične fronte, ki pa je samostojen družbenopolitični dejavnik, katerega programska usmeritev temelji na idejnem temelju programa ZKJ.

Pri vprašanju: konservativizem v ZM ali kdo je konservativen in kdo ni, je zanimivo to, da so se taka razmišljanja v okviru mladinskih vrst pojavila kot rezultat odnosov v določenem okolju s tendenco sprožiti polarizacijo v okviru ZMJ, ne da bi upoštevali, da so pogoji delovanja in

odnosi v različnih okoljih različni. Glavna značilnost avtorja teze, predsednika ZM Srbije Pere Simića naj bi bila ta, da je ZM preveč spogledljiva in da ne glede na družbene pogoje delovanja ne spreminja tistega, kar jo ovira na poti uresničevanja »mladinske« politike. Vsekakor ta njegova teza ravno zaradi svoje družbene nerealnosti ni dobila podpore v Zvezi mladine Jugoslavije in je na kratki življenjski poti shirala, namesto nje pa se je v ZMJ začela razprava o vlogi, funkcioniranju in nalogah ZM in njenih organov, kar je brez dvoma konstruktiven pristop k nadaljni demokratizaciji in uveljavljanju ZM. Čeprav so ob konzervativizmu začeli nekateri govoriti tudi o krizi v ZM, menim, da ta kriza ni kaka posebna, zunaj družbene krize obstoječa kategorija.

S. KRANJC: Nisem mislil le na krizo forumov, ampak na razpravo o mladini in o organiziranju ZK, SZDL. Dejstvo je, da imamo opravka z določeno krizo političnih organizacij. Na raznih mestih so bile o tem izrečene različne teze, zato sem želel, da bi jih na določen način ovrednotili; v čem obstajajo, kako jih presegati, katero razmišljanje lahko sprejmemo, kaj moramo

zavreči itd.

Ž. PREGI: Na kratko bi se želel dotakniti možnosti odločanja mladih v družbi. To možnost pojmem tako, da družba s svojimi elementarnimi funkcijami usposablja mlade ljudi za razumevanje družbenih tokov in vplivanje nanje. To pomeni, da mora družba s sistemom šolstva, sredstvi obveščanja, politično prakso itd. mlade usposabljaati za razumevanje družbe in vplivanje nanjo. Možnost vplivanja, možnost napredovanja mladih ljudi na podlagi sposobnosti oziroma dela mora temeljiti na tem, da lahko vsak v svojem konkretnem okolju učinkuje na okolje. Zame so faktor odločanja tudi pravila igre o odločanju v družbi — kdo določa ta pravila, kam moraš priti, da boš posvečen v to, da boš lahko odločal v družbi. Kjer so zelo nedvoumno eksplicirane vrednote, kot sta red in disciplina, redko pa ustvarjalnost in podobno, tam so ta pravila igre seveda zelo zahtevna in je težko ujeti vlak, na katerega moraš stopiti, če želiš sodelovati pri družbenem odločanju. Še posebno, če se ob redu in disciplini govori o platformi mladine. Zame je možnost političnega soodločanja mladih v družbi samó ali predvsem na zborih volivcev, na redovalnih konferencah, na skupščinah — najboljša pot v politični elitizem, reprezentantstvo med mladino, kar je brez dvoma škodljivo. Prava možnost soodločanja mora biti možnost vsakega delavca, kmeta, dijaka, študenta, da lahko v svojem okolju pove svoje mnenje, da je to mnenje sprejeto in tudi upoštevano tam, kjer je resnično napredno.

Po teh merilih možnost soodločanja mladih v družbi ni velika in je položaj slab, vendar v tem ne vidim nobene tragike. To je rezultat preproste resnice, da samoupravljanje še ni razvito. Ni pa mogoče govoriti, da ima družba mlade ljudi kaj posebno na piki. Zato moramo napeti vse sile, da ustavne amandmaje čim hitreje uveljavimo, ker obstajajo pota za to, da bomo vsi širše pojmovali možnosti za uveljavljanje mladih in da bodo te možnosti res širše.

Z. FILIPOVIČ: Povedal bi nekaj v zvezi s krizo v ZM in z mislijo Staneta Boštjančiča, za katero menim, da ni popolnoma točna. Tovariš Boštjančič pravi, da kolikor se kriza pojavlja v ZM, toliko se pojavlja tudi v družbenih organizacijah. Razlika nastaja v nekem pogledu: kolikor so mladi bolj izrazito za nove odnose, bolj izrazito v slabšem položaju v kakršnemkoli pogledu, toliko večjo zavzetost mladih ljudi za delo v ZM bi pričakovali in toliko se očitneje odraža ta kriza v tem, da ZM v bazi ne razrešuje teh problemov ter dostikrat sploh ne razrešuje zadovoljivo teh problemov.

Obenem se kriza zaznava tudi na drugih ravneh. Ocenjujem, da je določen del ZM reprezentativen, namreč da so vodstva odlepljena od baze ali vsaj v preslabem stiku z bazo in so zato prisiljena, da asistirajo pri oblasti. Kriza v ZM je takrat toliko bolj izrazita, ker so ta njena vodstva manj »pri koritu«, manj deležna »dobrot« oblasti.

Mislím, da sta vsaj ti dve razliki, pa še katera, ki mi trenutno ne pride na misel, ob verjetno nekaterih boljših možnostih za premostitev te krize, te možnosti pa so zlasti v preseganju reprezentativne organizacije v resničnem valoriziranju interesov, ki se pojavljajo med mladimi, ne pa le v odsevanju in ne v pričakovanju, da bo kdo drug del teh interesov sprejel za svoje; v akciji, ki bo po poti idejnega boja znotraj družbenih struktur in pa frontalno v odnosu do družbe spreminjala tako te strukture kot tudi celotno družbo.

V tem pogledu ZM premalo angažira mlade ljudi v vseh različnih sredinah, da bi bili agensi spreminjanja sveta, s stališči, ki jih ZM vrednoti kot najbolj napredna. V tem pogledu mislim, da kriza je. Jaz seveda ne razpravljam o različnih vzrokih te krize. Če bi razpravljal o vzrokih, bi bila to razprava zase. V njej bi odkrili marsikakšen element, ki bi šel na račun vodstev v ZM, še več elementov pa je tesneje povezanih s širšim okoljem, z družbeno situacijo in zlasti s tistimi stvarmi, o katerih je bil že govor v razpravi in jih je Pregl še posebno poudaril kot stvari, ki so v zvezi s položajem mladih.

B. BUČAR: Glede krize v ZM se mi zdi predvsem čudna izjava, če sem jo prav razumel, da ZM sicer ima vpliv, ne more pa ga izkoristiti.

M. GORJUP: Ima možnost za vplivanje, ne more pa je izkoristiti, je rekel Šest, oziroma je ne izkoristi, bi jo pa lahko.

B. BUČAR: V svojem predhodnem izvajanju, da mladina nima vpliva, nisem mislil predvsem na tiste probleme, za katere ni strokovno usposobljena, tudi nisem mislil na to, da lahko ali ne more spremeniti nekega dnevnega reda skupščine, kar sicer ni vsebinskega pomena, dokazuje pa nekaj: da se zadovoljujemo z nekakimi formalnimi ugotovitvami o participiranju mladine v nekih družbenopolitičnih organizacijah, ne pa v dejanskem procesu samoupravljanja. Je kriza samoupravnega sistema, ne pa ZM, ker samoupravni sistem predpostavlja ekonomski interes, zapostavlja pa neke politične cilje samoupravljanja, to je, da stopi mlad človek kot subjekt v ospredje.

Zakaj je nepopularnost odprtega odločanja pri nas, kar je bilo rečeno glede zborov volivcev in pa tega, da se mladi ne udeležujejo različnih sestankov, sej itd. Tu ne gre za apatijo mladih ali negativen odnos do participacije v političnem sistemu, ampak za to, da je mladina predvsem prisiljena molčati zaradi neustreznih kanalov vplivanja.

Eno je participacija, drugo pa samoupravljanje.

Participacijo, v glavnem delavsko participacijo, poznajo tudi v sistemu kapitalističnih držav — Nemci in tudi Japonci, ki imajo to izredno dobro razvito — vendar se dejansko reducira na dobro informiranje članov dane delovne organizacije, politične skupnosti itd. Gre dejansko za to, da se dá možnost tem ljudem za razumevanje nekih družbenih tokov in pa za neko aktivno vlogo v njih, vendar samo v tem smislu, da ti ljudje o tem lahko razmišljajo, dajejo pripombe, ne morejo pa odločati. Možnosti odločanja pa bi morale biti v samoupravljanju.

Vprašanje je vedno, kdo odloča. Lahko participiramo, ne moremo pa odločati. Nimamo vpliva na odločitve, če smo postavljeni zgolj v neko pasivno spremljanje, zgolj orientirani na razumevanje nekih problemov. Vprašanje je torej, kdo odloča. Večinoma odločajo tisti, ki so brez odgovornosti in ki se jim ni treba zagovarjati, ker so sankcije slabo postavljene. Zagovarjati pa se jim ni treba, ker se nimajo pred kom zagovarjati. V tem smislu je potrebno razumeti tisto nezaupanje ali negativni odnos mladine do samoupravljanja, ki se pojavlja v njenih vrstah.

M. GORJUP: Mislim, da ste to zelo jasno povedali. K razpravi bi hotel povedati tole: mislim, da je to dejansko jedro velike večine problemov, ki so povezani z mladino in ki gotovo niso mladinski problemi.

Temeljni problem mlade generacije je problem odtujenosti — po mojem mnenju — oziroma učinkovite možnosti družbenega soodločanja delovnih ljudi, s tem pa tudi mladih.

Odtujenost je gotovo eden poglavitnih problemov sodobne družbe, defacto odtujenost, ker sistem je teoretično zgrajen prav kot sistem preseganja odtujenosti. Zato sem prepričan, da je za mlade bistveno preseči sedanje stanje odtujenosti, v katerem je objektivno velik del delovnih ljudi.

Prepričan sem, da je s tem povezana tudi bodoča perspektiva socializma, ki se vsak dan bolj veže na mlado generacijo, pa če to hočemo ali ne.

Ostalo je odprto vprašanje množičnosti, ki ga je zelo poudaril tovariš Gojko Stanič.

J. KLOPČIČ: Strinjam se z dejstvom, da je politična socializacija sredstvo, da družba vzgaja mladega človeka tako, kot želi. Če je socializem pri mladini samo čustveno (vrednostno) sprejemljiv, je to samo zgornja tolerančna meja, ki jo družba dovoljuje, ali pa se morda še ne zaveda deficitarnosti takšnega sprejemanja. Za mene dogajanja v okviru mladine kot specifične kategorije niso samo posnetek dogajanj v družbi. Ta dogajanja v kategoriji mladine so specifična in izvirajo iz njenega specifičnega položaja. Zato vprašanje integracije mladine sedaj ni vprašanje nje same, ampak predvsem vprašanje razmerja tistih sil, ki ta čas skozi proces socializacije ali inkulturacije nasprotujejo integraciji različnih interesov, ki nastajajo med mladino. To je bistveni vzrok, ki preprečuje integracijo mladine kot specifične družbene kategorije.

Drugo mnenje, ki sem ga prav tako slišal v diskusiji: da mladina sedaj ni toliko obremenjena s tradicijo. S tem se ne bi strinjal. Kar precej je obremenjena s tradicijo. Predvsem je obremenjena z vrednostnim, čustvenim aspektom tradicije in prav ta razkorak med vrednostnim, čustvenim aspektom tradicije in med družbeno prakso povzroča sedaj določen konflikt pri mladih. Posledica tega konflikta pa je, kot opazamo morda vsi, predvsem bežanje mladine od odločanja v družbi, od moči, od tega, da bi prevzela dejavno vlogo v družbi. Tako se dostikrat srečamo s pojavom, da mladina noče prevzeti niti vodilne družbene vloge med sebi enakimi, še bolj poredko pa opazimo aktivno vlogo mladine v življenju vse družbe. Kriza mladinske organizacije res ni permanentna, vendar pa se mi zdi, da je vloga mladinske organizacije v realiziranju specifičnih interesov mladine kot socialne kategorije izredno vprašljiva. Vprašanje je, ali so alternative, ki jih ima mladina sedaj na voljo, res dovolj, da bi že realizacija teh alternativ pomenila integracijo mladine kot specifične družbene kategorije.

Tudi pri nas, kot v svetu, mnogokrat opazamo kopičenje moči v centrih in občasno delegiranje moči nekaterim pozitivnim elementom družbe. Prav zaradi teh intenzivnih zunanjih vplivov

družbenih sil na mladino pa je mladina sedaj res le ogledalo družbe, ne pa specifična kategorija družbe, ki bi ji družba morala prepustiti odločanje. To pomeni, da bi morala proces socializacije usmeriti v podajanje različnih alternativ ter mladini omogočiti izbiranje med njimi, to je, ji pustiti odločanje, to je izbor med določenimi alternativami. Sam proces politične socializacije bi moral temeljiti na tistih vrednotah, ki so že preverjene v praksi. Naša stvarnost — in aktivnost različnih političnih socializatorjev — pa kaže, da kljub vsemu še ostajamo na vrednostnem čustvenem nivoju samih verificiranih vrednot. Tistih, ki bi morda že pokazale svoje efekte, svojo realizacijo, pa v sedanjem procesu socializacije srečujemo zelo malo.

A. VOH: V zvezi z vprašanjem konservativizma in krize v zvezi mladine bi skušal nakazati naš pogled in našo aktivnost z vidika organiziranja in delovanja ZMS.

Nosilci obeh tez v strukturi svoje politične akcije pozabljajo na nekatere stvari in izkušnje. Tako se, na primer, boj proti konservativizmu v zvezi mladine prevečkrat kaže le v obliki bučnih izjav, iskanju atraktivnih oblik izražanja in še to pretežno zunaj konkretnega okolja ali organov zveze mladine. Konservativizem in drugi negativni tokovi so tam, kjer se pojavljajo in živijo, zelo konkretni. Njihovi nosilci pa so zelo konkretni ljudje, zato se je zoper take pojave možno boriti samo z delom, s politično akcijo v zvezi mladine, z aktivnostjo mladih ljudi, ki se s tem ne strinjajo.

Isto velja za vprašanje krize v zvezi mladine in najrazličnejših tez o tem, da je potrebno z zvezo mladine nekaj storiti — jo reorganizirati. Tudi te teze so bile doslej vse prevečkrat pavšalne in niso odraz kritične in realne analize sedanjih razmer v zvezi mladine. Predvsem ne poznajo ali nočejo poznati diferenciacije naprednih premikov v družbenopolitičnem angažiranju mladih ljudi po VIII. kongresu ZMJ in ZMS in še vedno velikimi pomanjkljivostmi in nesprejemljivimi oblikami delovanja organizacij zveze mladine.

Morali bi že vendar spoznati, da reorganizacija zveze mladine ni samo stvar na primer, sprejetih dokumentov preteklega VIII. ali IX. kongresa zveze mladine, ki je pred nami, ampak predvsem stvar aktivnega dela in doseženih rezultatov med kongresoma. Reorganizacija je v bistvu seštevke, na temelju načel samoupravnega socializma in programa zveze komunistov, mladih ljudi, ki so vključeni v družbenopolitično aktivnost v oblikah organiziranja in delovanja zveze mladine. Reorganizacija je seštevke učinkovitih političnih akcij, seštevke novih razvitih in razvejanih oblik aktivnosti itd. Le taka analiza lahko realno potrdi ali negira učinkovitost ali določeno stopnjo

reorganizacije. Le taka analiza je lahko realen temelj za ukrepe in delo vnaprej.

Poprečja so največkrat nevarna in tako tudi tokrat niso sposobna v pogledu na prepotrebno nadaljnjo reorganizacijo zveze mladine odločno podpreti najnaprednejšega dela mladih in organizacij zveze mladine ter se odločno upreti tistemu delu, ki vleče nazaj ali stopica na mestu. Tako stanje moramo premagati. Poglejmo samo nekaj področij, ki se nam v ZMS pojavljajo v središču naše akcije in prizadevanj.

Izhajati je treba iz dejstva, da je v večjem delu mladine prisotna zavest določene nemoči mladih v družbi. Mladi ne vidijo pravega smisla v političnem organiziranju in delovanju, kar pogosto opazimo tako v zvezi mladine kot v drugih družbenopolitičnih organizacijah. Pri tem na eni strani niso usposobljeni za konkretno aktivnost, na drugi strani pa sedanja učinkovitost zveze mladine in drugih subjektivnih družbenih sil preskromno ustvarja ozračje zaupanja.

Sodim, da smo zvezo mladine demokratizirali predvsem v odnosu do volitev organov zveze mladine ter da je še zdaleč nismo dovolj zdemokratizirali v odnosu do demokratičnosti aktivnosti. Mislim, da bi morali delati tako, in to že delamo po sedanjih sposobnostih in možnostih, da v zvezi mladine, opirajoč se na interese mladih ljudi, razvijamo vrsto novih, konkretnih in življenjskih aktivnosti, ki morajo imeti za cilj večjo množičnost, znotraj tega pa tudi večjo načrtnost dela, dosegati moramo konkretne rezultate itd.

Poglejmo na primer eno naših raziskav v organiziranju in delovanju mladine v krajevnih skupnostih. Mladi v aktivu zveze mladine se predvsem delovno povezujejo s samoupravnimi organi krajevnih skupnosti (skupne akcije, sredstva . . .), takoj na drugem mestu so gasilci (skupne akcije, prostori . . .), šele na četrtem in petem mestu sta SZDL in ZK. To pomeni, da ne gre za nezainteresiranost mladih ljudi nasploh. Gasilci so na drugem mestu, kljub temu da njihovo delo ni lahko, saj je povezano z napor, disciplino itd., pa vendar ta organizacija, ki zelo konkretno dela, opravlja konkretne akcije in ima tudi konkretna sredstva za aktivnost (prostori, tehnika) v zadnjem času čuti velik dotok mladih, medtem ko so kronična odsotnost mladih in nasploh občanov, na primer, na zborih volivcev in sestankih družbenopolitičnih organizacij ne popravlja, kljub temu da je »aktivnost lažja«.

Nekatera odprta vprašanja, na katera moramo v ZMS odgovoriti s konkretno aktivnostjo:

— večja družbenopolitična usposobljenost mladih. Izbojevati si moramo take oblike usposabljanja, ki zagotavljajo, da mlad človek lahko »pravilno« bere in razume časopis, sodeluje na zboru volivcev, pa vse do tega, da je sposoben oblikovati

stališča, iti z zaupanjem v določeno akcijo ali biti sposoben razviti in organizirati določeno aktivnost.

Lani spomladi smo se v ZMS odločno opredelili zoper razvrstitev družbenopolitičnega delovanja in usposabljanja, vendar nas takrat v tem ni nihče podprl. Že na drugi konferenci ZKJ pa smo vsi zahtevali večjo skrb za družbenopolitično usposabljanje kot pogoj aktivnejše družbene vloge. Hočem opozoriti na to, v koliki meri je družba oziroma v koliki meri so subjektivne sile prevečkrat toge in neodzivne za pozitivne pobude mladih tudi takrat, kadar jih ti izrazijo.

— pomembno vprašanje je, kam »z armado« nekaj tisoč »nezaposlenih« mladih članov zveze komunistov, ki bi morali biti jedro zveze mladine. Le-ti bi v bistvu morali biti na čelu mlade generacije, tako kot je to bilo v obdobju predvojne, medvojne in povojne revolucije. Mislim, da je to vprašanje razvoja in avantgardizma v zvezi mladine. Mladi komunisti so na eni strani v ZK nezadovoljni sami s seboj, ker nimajo kaj početi, na drugi strani pa ZM potrebuje nove, revolucionarne moči, ki bi znale mlado generacijo popeljati v konkretno aktivnost, akcijo itd. Eno odločilnih vprašanj je torej, kako te mlade člane ZK usposobiti in organizirati ne samo za aktivnost znotraj zveze komunistov, ampak predvsem za delovanje v okolju, kjer mladina dela, živi in se organizira.

— nedvomno odprto vprašanje v zvezi z večjo množičnostjo v organiziranju in delovanju mladine je vprašanje materialne osnove mladinskih organizacij in zveze mladine. Za razvoj družbenopolitične dejavnosti potrebujemo materialna sredstva, za katera se bomo morali seveda konkretno boriti. Vprašanje je, ali bo konkretna podpora takšna, kot je splošna politična. Poleg tega, da moramo imeti občutno več sredstev za usposabljanje kadrov, moramo imeti tudi več sredstev in bolj razvita sredstva za aktivnost. Brez njih z mladino ni več mogoče delati in več kot jasno je, da je ideologijo možno razvijati samo s konkretnimi aktivnostmi. Vemo, da danes v bistvu ni več nobenega razloga, da bi mladinci sedeli v mrzlih mladinskih sobah, če so v soseščini tople gostilne. Naša materialna osnova je v primerjavi z razvojem znanosti, tehnike in standarda pri nas v tako fantastičnem nesorazmerju, da se zdi, kot da blaginja, ki jo ustvarja naša družba, ni usmerjena v socialistično organizirane družbene dejavnosti, ampak v potrošniški ali celo privatniški način družbenega življenja. Če pogledamo samo v nekatere druge države, imajo mladinske organizacije na razpolago domove, v katerih so pogoji za aktivnost od kulture pa vse do tehničnih delavnic, kjer se interesi mladih ljudi resnično lahko izražajo, in to v tako sodobnih ramah, kot jih sicer ponuja neorganizirano družbeno okolje. V tem smislu bi morali tudi mi razvijati sodobno taborništvo, planinarstvo, ljudsko tehniko,

posodobljati je treba delovanje osnovnih organizacij zveze mladine, predvsem tudi občinskih. V teh okoljih potrebujemo sodobne strokovne in tehnične službe, izdajati moramo na primer ažurno biltene, publikacije itd. In če pri takih elementarnih vprašanjih, ko imamo na primer v celotni ZMS približno 18 profesionalnih administrativno-finančnih delavcev, naletimo na nerešljive težave, nam še tako bučne razprave in trditve o potrebni reorganizaciji ne pomagajo mnogo.

— tu je še vprašanje nadaljnjega razvoja osnovnih oblik organiziranja in delovanja, nadaljnje demokratizacije organov, ki bodo resnično sposobni opravljati funkcijo mobiliziranja, usposabljanja in organiziranja mladih ljudi za neposredno aktivnost v celotnem samoupravnem političnem življenju pri nas. Med drugim je pred nami odločen boj proti predstavnilstvu vodstvenih kadrov zveze mladine v samoupravnih in predstavniških organih. Absolutno se je treba odpovedati temu, da mlado generacijo in njene interese pravilno ali napačno predstavljamo tudi takrat, kadar za to ni nobene potrebe. Edino tako bo postala zveza mladine sredstvo za njeno uveljavljanje, sicer se bodo samo nekateri kadri uveljavljali na njen račun.

— delovanje zveze mladine, temelječe na samoupravnem načelu. Pri tem nismo napravili dovolj. Potrebno ga je doreči, in to predvsem s konkretno aktivnostjo. Nekateri so razumeli, da je samoupravno načelo samo možnost in pravica do kritičnega odnosa in nalaganja nalog drugim, ne pa tudi dolžnost odgovornega sprejemanja dogovorov in nalog z vsemi posledicami, kadar se ne uresničujejo. Pri tem je v ospredju vprašanje osmišljenega dela zveze mladine, ki se mora graditi in razvijati od mladega človeka do najvišjih organov in njegovega učinkovitega, neposrednega sodelovanja v družbenem življenju in odločanju. Predvsem organi zveze mladine morajo dobiti v praksi resnično tisto funkcijo, za katero smo se v bistvu že dogovorili, a je nismo dovolj uresničili. Široki demokratični politični zbori, konference in druge oblike interesnega združevanja morajo postati učinkovit prostor mladih za dogovor za družbeno akcijo. Izvršilni organi, predvsem predsedstva, pa morajo načrtno mobilizirati in organizirati mladino za realizacijo sprejetih nalog, ne pa tako kot doslej, ko smo v vseh organih predvsem razpravljali, sprejemali stališča in sklepe, na njihovo uresničevanje v družbeni praksi pa smo prevečkrat pozabljali.

M. GORJUP: Najbrž nihče ne pričakuje kake sinteze. Okrogle mize tega namena nimajo.

Upam, da nam bo uspelo iz tega pogovora napraviti tekst, ki bo bralcem revije ustvaril neko predstavo in bo spodbuda za nadaljnje razmišljanje, ne le o mladi generaciji, temveč nasploh o družbenem razvoju.

Osip v osnovni šoli in socialno razlikovanje

1. Vsi novejši dokumenti, ki obravnavajo naše šolstvo,* se ujemajo pri naštevanju temeljnih vzrokov osipa. Imajo ga za temeljno sredstvo zaostrovanja socialnih razlik, ki deluje prek našega šolskega sistema. Zlasti dokumenti ZK in SZDL pa jasno povedo tudi, da vzroki socialnih razlik niso v šolskem sistemu in da je torej osip le njihov ostrivec, ne pa vzrok.

Osip vpliva na vse določilnice človekovega družbenega položaja:

- na njegov ekonomski status, ko je omejena možnost za nadaljnjo poklicno izobrazbo,
- na njegov vpliv na družbene odločitve, ko je omejena njegova splošna izobrazba in vzgoja za samoupravljanje in
- na njegove življenske načrte in pričakovanja (aspiracije), ki vodijo njegova prizadevanja in usmerjajo njegovo energijo.

* DOKUMENTI, KI OBRAVNAVAJO TEMATIKO SOCIALNE DIFERENCIACIJE V OSNOVNI ŠOLI:

1. Stališča in naloge Zveze komunistov Slovenije o idejnopolitičnih vprašanjih vzgoje in izobraževanja (19. seja CK ZKS, 23. 4. 1971), CK.
2. Izravnavanje pogojev za vzgojo in izobraževanje otrok (Dokument Republiške konference SZDL Slovenije — Sekcija za razvoj družbenih odnosov na področju vzgoje in izobraževanja, 21. 6. 1971), SZDL.
3. Načrt razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji do leta 1975 (Dokument RIS od 17. 3. 1972), RIS.
4. Stališča predsedstva in izvršnega odbora RK SZDL Slovenije k načrtu razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji (15. 6. 1972), IO.
5. Stališča filozofske fakultete v Ljubljani o osnovah kadrovske politike v SRS na področju vzgoje in izobraževanja (16. 6. 1972), FF.
6. Pregled pripomb javne razprave o načrtu vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji (Dokument RIS, 30. 5. 1972), JR.
7. Predlogi ukrepov za izboljšanje učnih uspehov na osnovni šoli (Zavod za šolstvo SRS, 3. 4. 1972).
8. Informacija o neustrezno usposobljenih učiteljih v osnovnih in srednjih šolah v šolskem letu 1971/72 (Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS, april 1972), RS.
9. Osnutek akcijskega programa za prehod na celodnevno malo šolo v Sloveniji (ZZZ SRS), MS.
10. Osnutek programske usmeritve otroškega varstva v SRS 1971—1975 (Republiška skupnost otroškega varstva, december 1970), RSOV.

Med vzroke osipa je treba šteti:

- ekonomsko, kulturno in družbeno zaostalost okolja,
- socialni in izobrazbeni status staršev,
- neustrezne in nezadostne finančne, organizacijske in pedagoške ukrepe v našem šolskem sistemu.

Omenjeni dokumenti zlasti natanko specificirajo pomanjkljivosti v našem šolskem sistemu, ki osip povečujejo. Te so:

- neustrezna kadrovska struktura,
- pomanjkljivi ukrepi za enak šolski začetek,
- pomanjkanje prostora,
- neustreznost učnih načrtov,
- neustrezne metode pouka,
- pomanjkljiva materialna oprema šol,
- problematika glede prevoza otrok v šolo in glede njihove prehrane,
- sestavljeni pouk,
- pouk v dveh izmenah,
- neustrezna pedagoška doktrina in učiteljevo nepoznavanje spoznanj pedagoške teorije.

2. V skladu z ugotovljenimi vzroki osipa oba politična dokumenta (ZK, SZDL) predlagata dve vrsti ukrepov:

- finančno organizacijske in
- vsebinsko metodične.

Organizacijsko je treba zagotoviti nacionalne programske, pedagoške in materialne normative, ki ne morejo biti odvisni od materialnih razmer ožjega okolja.

Financiranje pa mora biti utemeljeno stabilno in dolgoročno na solidarni odgovornosti celotne nacionalne skupnosti.

Načelo solidarnosti vseh delovnih ljudi našega naroda pri urejanju finančno organizacijskih vprašanj naše šole, zlasti še osnovne, je torej temeljno.

Financiranje naj zagotovi še:

- enakopraven materialni položaj delavcev na področju vzgoje in izobraževanja in
- z razvitejšimi objektivnimi metodami merjenja rezultatov dela pa za kvalitetno delo tudi materialno priznanje.

Upoštevač organizacijsko strukturo našega šolstva bi bilo uresničenje teh načel moč pričakovati predvsem od republiške izobraževalne skupnosti in deloma od temeljnih izobraževalnih skupnosti ter nekaterih drugih.

Da so vsebinsko-metodični ukrepi v osnovni šoli nujni, je razvidno iz podrobnega opisa pomanjkljivosti v točki 1. So predvsem naloga zavoda za šolstvo. Uspešno jo lahko opravi le ob teoretski pomoči ustreznih pedagoških institucij in praktični pomoči učiteljskih strokovnih združenj in šolskih vodstev.

3. Predlogi ukrepov, ki naj bi zmanjšali socialno diferenciacijo z odpravo osipa, so v dokumentu RIS nejasno opredeljeni.

Uresničevanje načela solidarnosti ni podrobneje opredeljeno.

Predlogi za izboljšanje stanja so pretežno vsebinsko metodične narave in merijo predvsem na spremembo dela učiteljev. Pogosto so na ravni pedagoških gesel, ki zvene sicer čustveno prizadeto, so pa brez kakršnekoli enopomenske vsebine. Zato so nerealistični in nepomembni.

Ukrepi, ki jih izvaja zavod za šolstvo kot posrednik med političnimi forumi in prakso, zato da bi z njimi omilil socialno diferenciacijo, v resnici *socialno razlikovanje zaostrujejo*. Ni pa mogoče trditi, da je to vedno in izključno krivda zavoda.

4. Ocena ukrepov naših dveh najpomembnejših šolskih institucij kot smo jo dali prejšnji točki, je videti ostra in zahteva utemeljitev.

Najprej presodimo dokument RIS. V oceni stanja naše osnovne šole opozarja navedeni dokument RIS predvsem na osip, ki ga zaznamuje kot instrument socialne diferenciacije in opiše njegovo družbeno določenost. V predlogih ukrepov za odpravo tega stanja pa le ponovi resolucijsko izjavo političnih dokumentov, da mora biti financiranje osnovnega šolstva *enotno* urejeno za vso republiko. Kaj detaljneje to pomeni, dokument ne pove. Ničesar določnega tudi ni rečeno, kako bomo v šolstvu uresničili naročilo SZDL, da je »posebno skrb treba posvetiti področjem, kjer se kažejo največji vzgojno izobraževalni deficitni«. Ta področja so »podeželje in delavska središča ter posamezni deli sicer razvitih družbenopolitičnih skupnosti«. (SZDL)

V oceni stanja naše šole je še trditev, da je »pedagoška doktrina« naše osnovne šole zastarela. Učiteljstvo namreč meni, da je dolžnost šole otrokom posredovati znanje. Od prizadevnosti otrok in skrbnosti njihovih staršev pa je odvisen skupni učinek tega. In v tretje pravi, da učitelji v svoje delo vlagajo premalo novih spoznanj pedagogike in psihologije.

V predlogih ukrepov se RIS zavzema za nedeljeno odgovornost šole za uspeh njenih učencev, priporoča »nesentimentalno izločanje faktografskih priveskov« iz učnih načrtov in poučuje učitelje naj poglobljeno razlagajo, se kreativno razgovarjajo z otroki in naj učno snov utrjujejo. Dalje še, naj zahteve prilagode otrokovim zmogljivostim in naj ocenjevanja ne utemeljujejo na »spraševanju«. Namesto tega naj raje uporabljajo teste znanja, ki bodo dali celovitejšo podobo učenca in bodo pripomogli k temu, da bo vsak učenec uspešen. Za vse te spremembe je treba učitelje »animirati« s priročniki in seminarji. Vse skupaj bo še bolj učinkovalo, če bo zabeljeno z »družbenim prevrednotenjem vzgojno izobraževalnega dela« in z »družbenim prevrednotenjem znanja«.

Na podlagi takih ukrepov se v naši osnovni šoli ne bo zgodilo kaj prida. Z njimi bi bilo moč »animirati« le papirnate junake iz otroških risank, ne pa učiteljev.

Pedagoška sociologija nas pouči, da so od vseh šolskih novosti najtežje izvedljive prav novosti glede metod, ki jim RIS pripisuje

največjo težo. Praviloma so neuspešne, če jih šoli vsiljujemo od zunaj. Zadevajo namreč ravnanje učiteljev v razredu, ki ga v večini primerov ni mogoče kontinuirano opazovati in zato tudi ne znatno modificirati z eksternimi korektivi. Negativne sankcije lahko spremene le delež učiteljevega vedenja, ki ga je moč opaziti in ta je neznaten in nepomemben v primeri z njegovim celotnim šolskim delom.

Za spremembe njegovega vedenja so na voljo le spodbude, torej pozitivna zunanja motivacija, ki ima edina upanje za internalizacijo. Celo kljub tej možnosti je treba računati, da je navade učiteljev zelo težko spreminjati. Dodatna težava pa je vse tisto, kar se bo moral učitelj naučiti zaradi novosti. Poseben organizacijski problem je še veliko število ljudi, katerih vedenje želimo spremeniti.

RIS se ne loteva operacionalizacije predloga CK ZKS za nagrajevanje posebno uspešnih učiteljev in se s tem molče pridružuje stališču zavoda za šolstvo, ki v dokumentu o izobraževanju učiteljev kategorično trdi, da se je — ko so uvajali novo matematiko — pokazalo, da motivacija učiteljev ni noben problem. Vprašanje je, kako so do takega sklepa prišli. Najbrž bi se tega vprašanja moral lotiti tudi pedagoški inštitut.

Zanimivo je, da imajo reformne težnje RIS, ki merijo na poboljšanje učiteljev vse širšo družbeno podporo. O individualizaciji pouka, aktivnih metodah in kreativnosti v osnovni šoli piše dnevno časopisje, o tem razpravljajo na TV in celo v prosvetno kulturnem zboru si menda obetajo rešitev problema osipa tako, da bodo najprej zastonj spametovali učitelje. Nihče pa ne ve, kaj natanko te besede pomenijo in kako jih spraviti v življenje. Kasneje bom skušal pokazati, da je zatekanje k parolam in iskanje grešnih kozlov med učiteljstvom metoda za odvrčanje pozornosti od bistva problema. Zdaj pa poskušajmo dokazati, da vsi pomembnejši ukrepi za odpravo socialne diferenciacije to v resnici še zaostrejuje.

5. SZDL pravi, da »je predšolska vzgoja integralni del enotnega vzgojno izobraževalnega sistema«. Dokler se mreža predšolskih ustanov ne razvije do stopnje, ko bi gornja trditev veljala za vso deželo, pa imajo po mnenju SZDL »male šole« pomembno vlogo za odpravljanje vzgojno izobraževalnih zaostankov.

Mimogrede kaže pripomniti, da je malo vrtcev na podeželju in le nekaj več v delavskih središčih, od katerih komaj kakšen dela na dve izmeni tako kot matere delavke in da torej tudi vrtci najbrž socialno diferenciacijo večajo. Iz podatkov, ki so na voljo, ni mogoče ugotoviti, kako na socialno diferenciacijo v vrtcih vpliva prispevek staršev in kako merila za sprejem.

Regionalna diferenciacija je očitna. Po podatkih iz leta 1970 je imela npr. Ljubljana-Center štirikrat večji delež otrok v vrtcu kot Velenje, ki je delavsko središče. Nekatera pretežno kmetijska področja pa so bila praktično brez vrtca.

Dokument zavoda za šolstvo, ki opisuje sedanje stanje male šole in načrte za v prihodnje (MŠ), nas pouči, da sta dve vrsti malih šol:

celoletne pri vzgojnovarstvenih zavodih in spomladanske, ki so lahko pri VVZ ali osnovnih šolah.

Prva je lani vključevala eno četrtno šolskih novincev in je seveda v krajih, kjer so vrtci. Za te smo pa že ugotovili, da jih je v delavskih in kmečkih naseljih malo.

Razlike med obema vrstama so tele: enoletna traja dlje, razvija celotno otrokovo osebnost, vodijo jo vzgojiteljice in je to zanje glavni del zaposlitve, deluje v najustreznejših prostorih, je najbolj opremljena z igračami in učnimi pripomočki.

Spomladanska mala šola pa traja le 70 do 100 ur. Poudarja le intelektualno pripravo otroka na šolo, vodijo jo vzgojiteljice in učiteljice poleg svojega rednega dela, deluje v neustreznih prostorih in s pomanjkljivo in neustrezno opremo in učili. Ni bilo mogoče ugotoviti, kako k socialni diferenciaciji prispeva sofinanciranje staršev.

Trije procenti otrok pa v malo šolo sploh še niso zajeti. Ta številka postane bolj dramatična, če vemo, da so to otroci s hribov, ki bodo prva leta v šoli prebili v sestavljenih oddelkih, kasneje pa bodo vozači.

Očitno je, da taka dvojna mala šola socialno diferenciacijo povečuje in pri tem čisto nič ne zaležejo obeti, da bo bolje potem, ko bo imela družba na voljo več denarja.

Po mali šoli je na vrsti nižja osnovna šola. Posebej jo je treba obravnavati zato, ker v večini podružničnih šol v Sloveniji poteka v obliki sestavljenega pouka. Takšnih šol pa je v Sloveniji skoro 55 %. RIS ugotavlja, da se je od 1964. do 1969. leta število šol s sestavljenim poukom povečalo za 19 % in dodaja tej ugotovitvi prislov »zanimivo«. Upam, da je to dejstvo za večino Slovencev »osupljivo« ali kaj podobnega. V oddelkih s sestavljenim poukom je okrog 10000 učencev (4,4 % celotne populacije) in od tega okrog 2 000 takih, kjer teče pouk v sestavi treh ali več razredov. Dokument RIS pa omenja, da se je v zgoraj omenjeni »zanimivi« petletki število učencev v sestavljenih oddelkih zmanjšalo. Vendar je očitno, da to zmanjšanje (3 %) ni plod kakih specifičnih ukrepov za odpravo socialne diferenciacije v osnovni šoli, temveč je iz drugih števil v istem dokumentu razvidno, da ga je pripisati padcu natalitete.

Od 1964. leta naprej torej ne samo, da problema sestavljenih oddelkov nismo reševali, temveč smo ga celo zaostrovali. V te šole hodijo otroci, ki so bili na osnovno šolo slabo pripravljeni ali pa sploh ne, so ekonomsko in pogosto vzgojno prizadeti in ki imajo neustrezno razvit govor. To se pogosto kaže kot razhajanje med otrokovim dialektom in učiteljevim knjižnim jezikom. Še pomembnejše pa je dejstvo, da se otrokov sociolekt, to je spoznavno determinirana in družbeno določena pomenska značilnost govora ne ujema s sociolektom šole. Namesto da bi z živahnejšim jezikovnim stikom med učiteljem in otroki učitelj razlike postopoma izravnal, je zaradi sestavljenega pouka pri tem prikrajšan, ker mora velik del časa porabiti ob tihi zaposlitvi.

Če k vsemu temu dodamo še pogosto menjavanje kadra na takih šolah in odhajanje sposobnejših na boljša delovna mesta, se nam problem prikaže v vsej svoji grdosti.

Višji razredi diferencirajo otroke še naprej zaradi telesnih naporov, povezanih s prevozom, neurejene prehrane, neprespanosti, utrujenosti od dela, iztrganosti iz domačega okolja in slabše kadrovske strukture podeželskih šol. Zlasti slabša kadrovska struktura, do kateri pride zaradi preseljevanja učiteljev v boljše šole, igra pri tem pomembno vlogo. Žal je to dejstvo težko kvantitativno ovrednotiti.

SZDL si obeta izravnavanje razlik v osnovni šoli z uvajanjem podaljšanega bivanja učencev. Zahteva prioriteto vključevanje socialno ogroženih otrok. »Posebno skrb pa je treba posvetiti področjem, kjer se kažejo največji vzgojno izobraževalni deficiti.«

Spet pa lahko ugotovimo, da oddelkov za podaljšano bivanje na podeželju skoraj ni, čeprav prostorskih problemov glede tega ne bi bilo, saj je od 30 % osnovnih šol, ki delajo v eni sami izmeni, večina podružničnih. Največji odstotek ponavljalcev je iz kmečkih in delavskih družin. Zanje bi bila organizacija podaljšanega bivanja najpomembnejša, pa je vendarle ni. (Podatki so iz dokumenta ZZŠ.)

Iz podatkov republiške skupnosti otroškega varstva je mogoče razbrati, da je uspelo v kratkem nekajletnem obdobju obstoja oddelkov za podaljšano bivanje učni uspeh otrok, ki se ga udeležujejo, dvigniti za dobra 2 % nad učni uspeh vseh otrok. Za primerjavo velja navesti, da se poprečni učni uspeh celotne osnovnošolske populacije veča za okrog 0,5 % na leto. To pomeni, da z vsemi »vzgojnimi« ukrepi za učitelje in modernizacijo pouka do zdaj praktično nismo dosegli kaj prida. Pol procenta letno namreč pomeni, da je število učencev, ki so izdelali razred, vsako leto naraslo za dobrih 1000. Večji del tega števila gre verjetno ravno na rovaš uvedbe podaljšanega bivanja in male šole ter izboljšanja kadrovske strukture.

Številka 1000 pa hkrati pomeni, da niti za statistiko ni nepomembno število otrok, ki niso deležni vzgoje v mali šoli (nekaj pod 1000), število učencev v sestavljenih oddelkih (10000) pa hudo bremeni to statistiko, če že naše vesti ne.

Ustanavljanje oddelkov za podaljšano bivanje v vzgojno deficitarnih področjih pa je opravičljivo tudi s finančnega vidika. Podatki kažejo, da se učni uspeh učencev v PB v ljubljanskih občinah skoraj ni spremenil. V krajih kot so Kočevje, Krško, Lendava, Novo mesto, Ptuj pa je učni uspeh učencev v PB za okoli 7 % višji od poprečja vseh učencev. Če dodamo še, da je družbo stala organizacija PB za enega učenca v Murski Soboti 2,5-krat manj kot v Ljubljani (in najbrž po tej analogiji nekaj podobnega tudi za ostale kraje), potem je finančni dobit denarja, vloženega v oddelke PB v vzgojno deficitarnih krajih, lahko dosti večji kot na primer v Ljubljani. (Podatki so iz l. 1970).

Posebej bi morali obravnavati problem organiziranega varstva vozačev pred začetkom pouka in po njem. »Zaradi pomanjkanja pro-

storov« jim ga šole ne morejo organizirati (ZZŠ). Vsaj za nekaj primerov je mogoče trditi na pamet, da je ta izgovor iz trte zvit.

Na podoben način v osnovne šole uvajamo šolske svetovalne službe in moderno učno tehnologijo, kjer je prag za uvedbo skoraj izključno rentabilnostno merilo.

Celo šolske malice nosijo pečat nepravičnih socialnih razlik. Po vseh občinah so bili v lanskem šolskem letu še otroci, ki je niso prejeli zato, ker niso zmogli plačil. Procent takih se od občine do občine spreminja, dokler ne naraste na grozljivih 25 % v Šmarju pri Jelšah. Težko si je misliti, kaj morajo ob tem prestati otroci vozači. Kaj tudi tu ne moremo storiti nič zato, ker socialnih razlik med mestom in podeželjem ne bomo mogli nikoli docela izkoreniniti? (Podatki RSOV).

Podobno bi lahko obravnavali še druge novosti in skoro po pravilu ugotoviti, da socialno diferenciacijo zaostrujejo. Tudi vsebinsko metodične novosti pri tem niso izvzete, ker so večinoma umerjene na kožo otroka, za katerega je vzgoja že tako in tako uspešna, pa želimo, da bi bila še boljša.

Pri teh spremembah je še posebej potrebno sodelovanje pedagoškega inštituta.

Na splošno lahko ugotovimo, da do povečevanja socialnih razlik pride z vsemi tistimi novostmi, ki jih želimo uporabiti univerzalno v imenu enakopravnosti, pa jih v resnici izvedemo le delno, ker etično načelo enakopravnosti deformiramo s psevdo-ekonomskim načelom upoštevanja finančnih možnosti.

Prav je, da bo tej priložnosti posebej poudarimo, da naše šolstvo temelji na *dveh različnih sistemih temeljnih načel*.

Osnovna šola je tista, do katere imajo vsi enako pravico. Samo iz etičnega *načela enakosti* je najbrž nemogoče izpeljati, ali se ta pravica uresničuje tako, da je vsak učenec upravičen do enakega deleža družbenih sredstev za osnovno šolanje, ali tako, da je vsakdo upravičen do enakih pedagoških pogojev za svoj razvoj. Deklarativno se nagibamo bolj k zadnji različici enakosti. Praktično pa je trenutno še vseeno, za kakšno enakost nam gre, ker je še velika razlika po občinah glede porabe sredstev. Pedagoška enakost pa bi pomenila bržkone materialno privilegiran položaj otrok z vzgojno izobraževalnim deficitom.

Vse nadaljnje šolanje pa trenutno temelji predvsem na *načelu ekonomičnosti*, ker daje prednost sposobnejšim. Republiška izobraževalna skupnost je po svoji zgodovini specializirana institucija za probleme drugostopenjskega in tretjestopenjskega šolanja. Merilo ekonomičnosti, ki ga na tem področju uveljavlja v skladu z družbenimi dogovori, je kvečjemu drugotnega pomena v osnovnem šolstvu.

Morda se je RIS pri svoji finančni politiki doslej premalo zavedala te dvojnosti, kajti opisani ukrepi za odpravo socialne diferenciacije, ki jih je strokovno vodil zavod za šolstvo, so v veliki meri doživeli polom prav zato, ker niso bili ustrezno finančno podprti. Tudi

njene teze o izboljšanju dela osnovne šole ne kažejo, da namerava RIS v prihodnje finančno politiko za osnovno šolstvo kaj prida naravnati v izravnavo socialnih razlik. Namesto tega se zadovolji s predlaganjem reform v metodi, njih uresničljivost pa je dvomljiva.

Besedo ali dve kaže nameniti še ukrepu, ki je prav pred durmi: *odpravi ponavljanja*. Treba je poudariti, da z odpravo ponavljanja ne pridobimo nič drugega kot *morebitno* povečanje osebne motivacije tistih učencev, ki bodo napredovali v višji razred, namesto da bi ponavljali. Toda problem motivacije in povezave z ocenami je tako delikaten, da se nanj ne da odgovoriti na pamet.

Učencem bo treba po končani osemletki še vedno izdati neko spričevalo, na podlagi katerega jih bomo usmerili v nadaljnje šolanje. Da bo tako šolanje možno, bodo morale te ali one drugostopenjske šole *znižati* sedanja merila za vstop vanje. Šele ta ukrep bo omogočil poklicno usposabljanje zdaj neuspešnim, nikakor pa tega ne bo storila odprava ponavljanja.

V družbi, ki je hierarhično urejena in kjer je ena od poti na višji položaj tudi število izpitov in spričeval, ki si jih je kdo pridobil, je demagoško govoriti otrokom, da se učijo le za življenje in da izpiti niso pomembni. To počno na primer v Angliji in malo bolj prikrito morda v Franciji in Ameriki. Pri nas pa je prav, da otroku iskreno povemo, da imajo ocene še vedno veliko veljavo, saj se bo na njihovi podlagi odločilo, kakšno bo njegovo šolanje po končani osemletki. Če s takim stanjem nismo zadovoljni, je drugotnega pomena, ker ga s samim nezadovoljstvom še nismo odpravili.

Osipa z odpravo ponavljanja ne bomo odpravili, temveč ga bomo zabrskali. Ne bo več tako bodel v oči. Postal bo »latenten«, kot imajo pedagogi navado reči. Zaradi te latentnosti pa se nam prav utegne zgoditi, da zapravimo nekaj učiteljske motivacije, zlasti pri tradicionalno najtežjih predmetih, ker bodo šli otroci tako in tako naprej. In brez dvoma bomo zgubili velik del družbene zavzetosti za ta problem, ki je vsa leta po uvedbi osemletke pomagala pri počasnem, pa vendar vidnem izboljševanju učnih uspehov naše osnovne šole.

Ker je logično docela mogoče samo znižati merila za nadaljnje šolanje učencev in tako omogočiti slabšim učencem poklicno usposabljanje, bi kazalo razmisliti o možnosti, da ponavljanja ne odpravimo administrativno, temveč z bolj temeljnimi ukrepi, ki jih predlagamo na koncu.

Omeniti je treba, da so na vidiku docela novi načini socialne diferenciacije. To so uvajanje osnovnih šol s klasičnimi jeziki v višjih razredih, z modernimi jeziki v nižjih razredih, s predmetnimi strokovnjaki v nižjih razredih, s šolami v naravi le za nekatere in s celodnevним bivanjem v najbolj luksuznih mestnih šolah. Vse te reči uvažamo v osnovno šolo, opravičujoč jih z meščansko pojmovano svobodo, da starši (in občina) pač lahko rabijo svoj denar kakor vedo in znajo, torej tudi za vzgojo svojih otrok. Seveda, če ga imajo. Pro-

blem še ne zajema širših dimenzij, kazalo pa bi ga teoretično proučiti.

6. Na koncu je treba predlagati ukrepe za izboljšanje stanja, če naj bo kritika konstruktivna.

Dve poti sta. Lahko se odločimo, da je temeljno merilo za delo osnovnih šol *ekonomsko*. To moramo potlej tudi jasno povedati in ne šariti z enakostjo. Po tem merilu je smotrno najboljšo izobrazbo dati tistim, ki jih je mogoče najlažje izobraziti. Družba bo najhitreje in najceneje prišla do potrebnega števila zdravnikov, inženirjev in pravnikov tako, da bo v vrtce pošiljala otroke višjih socialnih slojev in jih pripravila na osnovno šolo v celoletni mali šoli. V celodnevni osnovni šoli jih bo naučila tujih jezikov in jih skozi specializirane srednje šole ustrezno pripravila za univerzitetni študij. Delo takó izobraženih ljudi pa bo kasneje koristilo vsej družbi, ki bo lahko več denarja namenila izobraževanju in tako večjemu številu otrok nudila boljšo pripravo za življenje. Tako delajo in na ta blagoslov čakajo v zahodnih »demokracijah«, v dobršni meri pa tudi (»že ali še? to je vprašanje«) pri nas.

Druga pot pa je, da poudarimo načelo enakih možnosti za osnovno izobrazbo. V tem primeru pa se moramo sprijazniti z dejstvom, da MORAMO upoštevajoč obstoječe materialne in kadrovske možnosti, VZETI TAM, KJER JE, IN DATI TJA, KJER NI.

Glasovanja za samoprispevek kažejo, da je najbrž za to treba uporabiti tudi družbeno prisilo. Tisti, ki imajo otroke dobro spravljene, namreč ne pridejo glasovat za nove šole in vrtce, večina pa jih vendarle prisili, da plačajo zanje. Na to nas je pred kratkim opozoril tovariš Kardelj.

Za odpravo osipa in zmanjšanje socialne diferenciacije predlagamo *posebne* ukrepe za vzgojno zapostavljena področja in vzgojno zapostavljene otroke.

Predlogi so v skladu z izjavami in nameni naših družbenopolitičnih forumov, da se problem socialne diferenciacije rešuje solidarnostno in da se posebno skrb posveti vzgojno prizadetim področjem.

1. Odprava sedanjih šolskih okolišev in dvosmerni prevoz otrok

Pri nas je uveljavljeno načelo, da hodijo otroci v najbližjo šolo. Ker je socialna diferenciacija ljudi tudi krajevno determinirana in ker kvaliteto osnovne šole v veliki meri določa socialni status staršev otrok, ki jo obiskujejo, se krajevno določena socialna diferenciacija zrcali neposredno v vzgojno izobraževalnem delu.

Otroke iz ekonomsko manj razvitih okolij že vozimo v osrednje šole, ki so v ekonomsko in kulturno razvitejših krajih. Predlagamo, da prevažamo v obratni smeri še otroke iz razvitih krajev. Pri tem bi šlo za otroke iz nižjih razredov osemletke, ki bi jih določili z žrebom.

S tem bi dosegli naslednje:

a) Bolje bi izkoristili obstoječi šolski prostor, saj podružnične šole zdaj delajo le v eni izmeni.

b) Odpravili bi lahko kombiniran pouk, ker bi vsak razred podeželskih otrok lahko dopolnili do števila, ki ga določajo normativi.

c) Omogočili bi zgodnjo koedukacijo otrok iz različnih družbenih plasti, kar bi imelo ugodne vzgojne in socialne posledice.

d) Povečali bi rentabilnost učne tehnologije na podružničnih šolah.

e) Zaradi povečanja števila učiteljev na podružničnih šolah bi se zboljšale možnosti za podaljšano bivanje, saj bi bile v prostorskem in kadrovskem pogledu podružnične šole precej izenačene z osrednjimi.

f) Povečali bi zavzetost širših družbenih skupnosti za zmanjšanje materialnih in kadrovskih razlik med šolami.

II. Podaljšanje osnovne šole za neuspešne učence

Večina učencev ponavlja le en ali dva razreda. Če bi uvedli obvezno deveto leto šolanja za ponavljavce in še neobvezno, pa dovoljeno 10. leto, bi večina otrok šolanje uspešno končala. Le za neznatno manjšino mejnih primerov bi v soglasju s starši šolske svetovalne službe predlagale napredovanje tudi z nezadostnimi ocenami.

III. Verifikacija osnovnih šol

Sestaviti je treba normative za opremo osnovnih šol in jih najprej uresničiti na področjih z vzgojno izobraževalnim deficitom. To bi preverjali s formalnim verifikacijskim postopkom.

IV. Diferenciran tempo ustanavljanja oddelkov za podaljšano bivanje

Prednost naj bi imele vzgojno deficitarna področja.

V. Uveljavitev enega samega programa za malo šolo

To utegne začeti problem prevoza majhnih otrok do šole. Pseudohumanisti so zaskrbljeni zaradi utrujenosti otrok, namesto da bi bili zaskrbljeni nad neenakostjo. Ob tej zaskrbljenosti bodo male šole *večno* vozile po dveh tirih. S tem ukrepom bi dosegli bolj izenačene možnosti otrok ob začetku šolanja.

VI. Izravnavanje finančnih izdatkov za šolanje enega otroka

Kljub temu, da so se stroški za redno šolanje na enega učenca nekoliko izravnavali v zadnjih letih najbrž tudi zaradi pritiska javnega mnenja, pa rastejo razlike zaradi takih »izrednih« dejavnosti šole kot so PB in male šole, seveda spet v škodo revnejših.

Izravnava globalnih finančnih izdatkov je komaj prva stopnja do pedagoške enakosti za vse učence v osnovni šoli. Manjka še kadrovska izenačitev in v poslednji stopnji najbrž obojni privilegij za tiste, ki jim dom nudi premalo.

Res je sicer, da vseh razlik med mestom in vasjo ne bo mogoče nikoli odpraviti, kot se zdaj včasih sliši. Vendar je nekatere mogoče z ukrepi v šolstvu vsaj omiliti. Problem socialne diferenciacije pa je iz korenin mogoče rešiti le z globljimi družbenimi premiki.

VII. Učiteljska stanovanja pri podružničnih šolah in dodatki na težka delovna mesta ter posebni dodatki za deficitarne predmete v vzgojno prizadetih okoliših

S tem bi dosegli boljšo kadrovsko strukturo in zmanjšanje fluktuacije na podeželskih šolah.

VIII. Pravni spori zaradi izenačenja

Starše in šole je treba spodbuditi, da začnejo pravni spor, če menijo da so njihovi otroci zaradi finančnih ali organizacijskih ukrepov vzgojno prizadeti.

7. POVZETEK: Družbenopolitični forumi pravilno ugotavljajo izvore socialnih razlik in nakazujejo okvirne rešitve za blažitev teh razlik v našem šolskem sistemu. Pri tem si ne delajo iluzij, da je s šolskimi ukrepi mogoče te razlike odpraviti.

Šolske institucije, ki so dolžne te okvirne rešitve konkretizirati in spraviti v življenje, tega niso uspele storiti. Deloma je vzrok temu dejstvo, da objektivne vzroke zamenjujemo s subjektivnimi. Tako se lotevajo spreobračanja učiteljstva v naivno poboljševalnem stilu, na mesto da bi uresničile za močni srednji sloj v razvitih predelih bolj boleč ukrep izenačevanja socialnih razlik.

Druga napaka je ta, da poskušamo pri ukrepih, ki naj bi ublažili posledice socialne diferenciacije, uporabiti načelo ekonomičnosti, s čimer se nameravani ukrepi sprevržejo v svoje nasprotje. Namesto da bi delovali univerzalno, jih apliciramo le partikularistično.

Predlagani so nekateri ukrepi za razrešitev problemov, od katerih nekateri že dolgo niso deležni nobene družbene skrbi, ker so tipični za ekonomsko in družbeno zaostala področja, ki imajo le neznaten politični vpliv.

Zavračamo pa vse tiste ukrepe dvomljive vrednosti, ki merijo na dramatične učinke, ki jih v šoli v resnici ni mogoče doseči. Razen tega, da so neučinkoviti, delujejo v splošnem iztreznitvenem razpoloženju tudi malce arhaično.

Vrednotenje — pogoj vzgojne uspešnosti

Delo je človekova potreba in hkrati sredstvo njegovega obstoja. Njegove vrednosti ni moč izmeriti samo z akumulacijo v dinarju ali z večjim ali manjšim kosom kruha, prek katerega se skuša vračati k človeku. Človeka ni moč osrečiti samo z zadovoljevanjem temeljnih ekstenzionalnih potreb, ki ga ohranjajo pri življenju; z delom skuša zadostiti tudi novim potrebam, ki se razvijajo in pojavljajo z njegovim razvojem in njegovo kakovostjo. Delo omogoča človeku, da se sooči s samim seboj in z drugimi, da se osebnostno potrjuje in ovrednoti v družbi. Delo, vloženo v proizvod, še ne doseže svoje vrednostne možnosti v golem produktu. Dokler se produkt ne sreča z ljudmi, ki ga izmerijo, ocenijo in ovrednotijo, delo še ne zmore osrečevati proizvajalca. V razvitem industrijskem času se delo vse prerado izmika človeku, se mu odtuja, zato ne more doseči tistega mernega kroga, ki bi se sklenil v ustvarjalnem človeku.

Še posebej občutljivo hitro se ustvarjalni krog razblinja, kadar gre za delo, ki ga je zelo težko stehtati in zaobjeti v otipljivem produktu, ker se rezultati pokažejo šele sčasoma po nekaj letih. Vzgojnega dela, odvisnega od neštetihih spremenljivih dejavnikov, ni lahko meriti. Veliko lažje merimo izrecne izobraževalne učinke, s katerimi pa tudi v našem šolskem sistemu nismo prav zadovoljni. Dostikrat pa skoraj spregledujemo, da je od močnejšega vzgojnega dela v veliki meri odvisen izobraževalni uspeh, čeprav ne moremo ločeno govoriti o izobraževanju in vzgajanju. Vemo pa, da se vzgojno delo ne more izpolniti samo pri pouku med učno uro; da gre za obsežnejše vzpostavljanje najrazličnejših živih odnosov, v katerih se uveljavljajo, preskušajo in tehtajo človekova dejanja. Razvijati je torej treba čim boljše socialne odnose, ki jim bosta merilo dostojanstvo svobodnega človeka-samoupravljalca in njegovo delo.

Vzgojno delo se kaže torej v kakovosti pouka, v ravnanju zunaj učilnice, ko gre za naravo medsebojnih odnosov v igri, v odnosih do narave, do šolskega premoženja, do učiteljev in drugih ljudi, do samega dela bodisi v skupnosti mladih ljudi bodisi doma itd. Učitelj je tisti, ki poleg učenja, ne da bi mu kdo s posebnimi listinami to predpisoval, lahko glede tega veliko naredi. Kdo bo učitelju predpisal, da mora organizirati revijo lepega vedenja, pa to vendarle stori in navsezadnje še spodbuja učence, da v praksi tista spoznanja tudi uporabljajo; drugi učitelj pa tega ne stori. Učitelj to lahko dela za-

vedno, prostovoljno, nedvomno koristno. Prav tako bo eden navezal pristne stike s starši, da bodo postali boljši sodelavci šole, znal bo ustvarjalno razgibati učence, da bodo živahnejši spreminjevalci v vzgojno-izobraževalnem procesu in svojem razvoju, drugi pa tega ne bo storil. Toda zdaj ni dovolj, da učitelj to dela, hkrati mora začutiti, da ljudje to cenijo, da mu odkrito povedo koliko vredni so njegovi napor, ki dandanes le niso še sami na sebi umevni.

Mogoče so nekoč bile dosti težje delovne razmere, pa so učitelji, čeprav poredko, dobivali priznanja, ki so bila močan vir energije za vzgojno delo. Priznanja je dajala oblast, sicer etatiistična avtoriteta, toda bila so stimulativna. Mogoče je danes nastala praznina, ko si samoupravni kolektivi še niso znali razvijati avtoritete vrednotenja, da bi zmogli delu dati priznanje in hkrati jasneje razločevati boljše vzgojno delo od slabšega.

Ob tem se postavlja tudi vprašanje idejnosti, saj marsikje nekdanjo osebnostno angažiranost, učiteljevo doživeto pripadnost skušajo nadomeščati s hladno faktografsko znanstvenostjo, navidezno nepristranostjo, ki lahko hudo moti mladega človeka, željnega doživljanja vrednostne pripadnosti v pomenu prihodnostne smiselnosti. Otrok in mladostnik potrebuje nekaj več kakor suhe podatke brez očlovečene vrednosti, če se hočeta izogibati neprijetni praznini, ki pozneje lahko pripelje do pojmovanja, da je temeljna vrednota življenja največji absurd. Živimo v času velikega prevrednotenja in nekdanje transcendentalne vrednote se razblinjajo; snemamo jih z nekoč nedosegljivo vzvišenega neba, a smo hkrati v nevarnosti, da »se poraja vrednota razkrajanja¹«, ki bi lahko v človeku odprla neobvladljivo praznino, odpirala pot k blagrovanju nič. Prav tako nevzdržno bi bilo mlademu človeku brez prizadetosti odpirati celo vrsto protislovij iz seznama nešteti idejnih kombinacij, ki jih ponuja vsečloveška stvarnost z različnimi razvojnimi stopnjami in številnimi kulturami in sokulturami, med katerimi je težko zagledati skupni imenovalac. Takšen idejni pluralizem v vzgoji, ki je samo navidez vreden svobodnega človeka in ki mlade ljudi brez učiteljevega odnosa do pojavov postavlja neposredno pred protislovno vrenje, spopadanje, ne da bi lahko vsaj zaslutili, kje je resnica, ki jo čuti njihov učitelj, uničujoče vpliva na mladega človeka, pelje v osebnostno zmedo in razvrednotenje tukajšnje stvarnosti, ki jo moramo vrednostno osmisliti; zato res nimamo pravice da brez humane učiteljeve pomoči otroke izpostavimo neki zunanji nepristranski idejni mavričnosti ali, kakor pravi dr. Strmčnik, »svetovnonazorski ropotarnici«. ²

Prav tako neprijetno in hudo pa bi bilo, če bi preveč enostransko idealizirali stvarnost, visoko privzdigovali cilje, ki jih življenje popolnoma še ne potrjuje, razvijali premočno čustveno pripadnost

¹ Edgar Moren: Duh vremena, Kultura, Beograd 1967, str. 97.

² Dr. France Strmčnik: Učiteljeva idejnost, Sodobna pedagogika, Ljubljana 1972, št. 3—4, str. 111.

iluzijam, ki bi se pozneje hitro zgubljale in vodile pripadnost mladega človeka v razočaranja, pa k razvrednotenju vzgoje in zgubljanja zaupanja v ljudi in vredne ideje.

Tu naj ne gre za tisto tutorsko skrb do mlade generacije, ki je bila značilna za različne vzgoje v preteklosti, temveč prvenstveno za pomoč mlademu človeku v njegovem zdravem osebnostnem razvoju, ko naravno potrebuje ustrezen osebnostni zgled za identifikacijo možnosti; ta zgled pa najde najprej v starših in učiteljih. Učitelj se te svoje vloge v odnosu do učencev in njihovem osebnostnem razvoju ne more otresti, narobe, vsidruje se v otrokovo osebnost, kakršnakoli že je; in nikakor ni vseeno, kakšna je učiteljeva osebnost.

Kaj pa ima to opraviti z vrednotenjem učiteljevega dela? Učitelj ne bo bistveno vplival na učenca s svojim zunanjim fotografskim videzom, bistveno vpliva na učenca s svojim delovanjem, mišljenjem, presojami, stališči in občuteno zagretostjo ter pripadnostjo, torej z resničnostjo, ki vsebuje celovitost. Z vzgojnega stališča je popolnoma nemogoče razumeti, da številni učitelji »naglašajo, da so plačani le za izobraževalno, na pa tudi za vzgojno delo«.³ Učiteljeva miselnost ne sme biti taka, saj je tudi strokovno pedagoško nevzdržna, saj vendar ni mogoče ločevati vzgajanja in izobraževanja. Če se torej učitelj zavestno odreka izrecnejši vzgojni dejavnosti, potem je tudi njegov pouk nesprejemljiv, neučinkovit in kakovostno šibek.

To pa pomeni, da gre zdaj tudi za vrednotenje tistega učiteljevega dela, ki krepi vzgojno kakovost naše šole. Seveda ne bomo posebej nagrajevali učiteljev, ki lahko pomahajo s člansko izkaznico v zvezi komunistov, pa tudi tega ne, če bodo nekega učitelja polna usta zunanjega političnega aktivizma ter socialističnih gesel, saj to še zdaleč ni zagotovilo, da bo z mladino resnično vzgojno delal. Gre pa vendar za to — kakor smo že prej omenili, kako znamo presojati učiteljevo neposredno delo z mladino. Mladi ljudje ne morejo idejnosti in vzgoje samo slišati in poslušati, morajo jo doživeti, čutiti, in to v svoji dejavnosti, skupaj z učitelji ju morajo doumeti kot resnični del življenja in naših odnosov. Tu pa ne gre za visoko modrovanje, temveč za živahno očlovečeno skupno in posameznikovo delovanje v vzgojno izobraževalnem procesu. Vse to pa bo v veliki meri določala tudi resnična učiteljeva prepričanost in pripadnost, kadar gre za iskanje resnic o naravi in svetu, ki so vredne le toliko, kolikor ujamejo stik s človeškim bistvom. Izstreljeno zrno je smrtonosno samo, če zadene človeka, ni pa nujno, da ga zadene: zakonitost je resnična, toda na človekovem področju dobi tako ali drugačno vrednost; ni pa vseeno, kakšno, kdaj in kje.

Na široko priznavamo vzgojne pomanjkljivosti naše šole in besedilo načrta razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji za javno razpravo je tako rekoč že prava obtožnica »zastarele pedagoške

³ Boris Lipužič: Kaj hočejo zagovorniki idejno nevtralne šole?, Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana 1972, št. 12, str. 2.

doktrine naše šole«. ⁴ Na drugi strani tu ugotavljamo, da je odnos do pedagoškega dela bil vse prej ko dober in so se pedagoški delavci ves čas utrjali v vsakodnevem boju za priznavanje in enakovredno vrednotenje njihovega dela in ob tem zgubljali dragoceno energijo, ki bi jo nadvse potrebovali za izboljševanje svojega dela. Namesto optimizma, vira človekovih delovnih moči, so se zagrenjeno slabili v odpovedovanju in nazadnje celo v podcenjevanju svojega dela, saj niso čutili »ustreznega družbenega priznanja za svoje delo v neposrednem življenjskem poklicu, pa se je pojavljal nekakšen kompleks družbene manjvrednosti«. ⁵ Vprašanje vrednotenja in nagrajevanja učiteljevega dela dobiva dosti večje razsežnosti, kakor bi jih lahko zajeli z količino opravljenih šolskih ur. Popolnoma naravno je spoznanje, da je delo merilo medsebojnih odnosov, ki jih ustvarjamo, in hkrati sredstvo posameznikove in družbene blaginje. Delo, naj bo še tako dobro plačano, pa se človeku odtuja in ga ne more zadovoljevati, če ga ne potrebuje doživljanje drugih, osebno vrednotenje, če ga drugi ljudje ne osmišljajo.

V današnjem trenutku, ko spoznavamo, da je treba uspešneje razviti vzgojo, izboljšati šolstvo, bo treba še posebej razmišljati, kako motivirati ljudi, ki delujejo v vzgoji, za resnično novo, prizadeto vzgojno dejavnost, ki bo črpala svoje moči prav iz tega, da bo neposredno javno ovrednotena. Večji del vzgajanja teče skoz ustrezno organizirano dejavnost, zato ne more biti vseeno, kako je organizirano življenje šolske skupnosti. Gotovo ni vseeno kako je z razvítostjo prostovoljnih dejavnosti, s pristnostjo posameznikovega sodelovanja itd. Pri tem niti ne gre toliko za vprašanje, kako vrednotimo formalno učiteljevo izobrazbo, kadar gre za njegovo srednjo ali višjo izobrazbo, kakor smo zadnjič napisali v zvezi s primerom iz Loč, ⁶ temveč gre dejansko za delo poleg klasično oblikovanih šolskih ur. Ustrezno enakovredno vrednotenje vzgojnega in izobraževalnega dela je tudi eden temeljnih pogojev za njegovo uspešnost. Marsikdo meni, da bi povečanje gmotnih sredstev za vzgojo in izobraževanje že samo na sebi odvozljalo očitna protislovja v današnji šoli in izboljšalo učiteljevo delo. Skoraj prepričan sem, da takega učinka ne bo, če pedagoški delavci hkrati ne bi natančneje čutili, kako podrobneje vrednotijo njihovo delo. Postarela miselnost potrošniškega časa po daj-dam sistemu je vzgojno delo v veliki meri izrinila na skrajni rob tehtnice kakor nekaj, kar ni niti nujno niti gospodarno, medtem ko

⁴ Načrt razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji, Prosvetni delavec, Ljubljana 1972, št. 6, priloga str. 4.

⁵ Rudi Lešnik: Učiteljevo delo v šoli in družbi, Sodobna pedagogika, Ljubljana 1964, št. 9—10, str. 262.

⁶ Rudi Lešnik: Navzkrižne misli o vzgoji, Teorija in praksa, Ljubljana 1972, št. 3, str. 407. Na tem mestu je pisalo, da v Ločah pri delitvi osebnega dohodka ne priznajo diplome za razredni pouk na PA, vendar se je pozneje pokazalo, da te razpravne dileme ni v temeljnih dokumentih loške šole, torej je ne izvršujejo, kakor bi pomotoma lahko razumeli.

je izrazito izobraževanje z dejavnim znanjem v pridobivanju potrošniškega blaga in v razvijanju proizvodnih sredstev postajalo pretirano zveličavno merilo človekove vrednosti, pri tem pa še zlasti prodajne zmožnosti vsakega posameznika, kolikor se je znal ponuditi na tržišču dela in posredništva. Vzgoja ni takoj in trenutno niti gospodarna niti prodajna, je pa temelj vsega.

K sreči se zadnje čase vedno bolj zavedamo, da je vzgajanje tudi temelj naše prihodnosti in obstoja, pogoj za resnični razvoj samoupravljalске družbe. Praktično se mora to pokazati tudi glede pedagoškega dela tako, da bi znali zlasti še poklicnim vzgojiteljem na predšolskih, osnovnih in tudi srednjih šolah, ko bo šlo za vrednotenje njihovega dela, jasneje povedati, kaj so dobro in kaj so slabše opravili, to pomeni, da bi podobno kakor v proizvodnji znali razločevati med boljšim in slabšim vzgojiteljem. Zato niso upravičena uravnilovska razmerja, ki so tako trdovratno navzoča skoraj povsod še posebej kadar gre za izrazitejšo vzgojno delovanje.

Res je težko z natančnejšimi napravami izmeriti vzgojne dosežke, kajti enakovredno različnim testom znanja ni mogoče prirediti testov vzgojenosti. Vzgojenosti človek tudi ne more izražati z razumevanjem manj ali bolj zapletenih obrazcev, pač pa jo vsak posameznik kaže z delom, doživljanjem in ravnanjem med ljudmi in s samim seboj. Vsekakor pa lahko vidimo, kaj je ta ali drugi vzgojitelj v vzgonih spoznanjih napravil in delal, da bi uveljavljal vzgojne smotre, ki so nam navsezadnje dokaj jasni. Ne gre samo za to, kakor je izjavil srednješolec v anketi,⁷ da so se preveč dolgočasili pri urah moralnega pouka, ker se vzgoja nikakor ne more omejiti na take ure, temveč gre za to, koliko je ta ali druga šola in ta ali drugi učitelj skušal in zmozel organizirati in izkoriščati ustrezne življenjske situacije, ki omogočajo vzgojni razvoj. Prav gotovo bo to treba skrbneje opazovati in vrednotiti s tistimi instrumenti, ki so v naši zavesti človeško kritični, naravno doživeti in pojmljivi.

Niso vsi učitelji enaki, niso vsi ravnatelji enaki, pa tudi delo na različnih šolah ni enako. Podatki, ki sem jih zbral na področju mari-borske občine o vključevanju otrok v prostovoljne dejavnosti, kažejo na primer, da so vsebine dejavnosti na različnih šolah zelo različne in da jih poleg svojevrstnih razmer v različnih okoljih v prvi vrsti določajo svojevrstne lastnosti posameznih učiteljev, ki se lahko za neko dejavnost bolj zanimajo, pa tudi učiteljeva pripravljenost, da nekatere dejavnosti sploh razvija. Tako je na primer na neki šoli bilo vključenih 31 % otrok, na drugi pa 92 % otrok v prostovoljne dejavnosti, seveda ne samo na papirju. Prav tako ni vseeno, kako sodelujejo starši in šola, kadar gre za povezovanje vzgojnega vplivanja prek najrazličnejših možnih oblik, ki lahko starše tudi vznemirijo, če nanje niso pravočasno pripravljeni. Gre torej za široko vzgojno

⁷ O tem sem pisal v Teoriji in praksi 1971, št. 12, str. 1728.

ustvarjalnost, ki jo različno razvija učitelj ali šola in jo celo razširja na ljudi v kraju.

Učitelju moramo tako delo priznati, toda ne samo deklarativno, kakor se včasih dogaja, temveč konkretno. Kolikor mogoče natančno je treba pokazati delo, ki ga na tem področju opravlja, in ga zanj tudi ustrezno nagrajevati. Prav nevarne pa so posplošitve, ki govore o tem, da je ta in ta učitelj angažiran zunaj šole, politično aktiven, široko deluje, če ni dokaj vidno, kaj je opravil. Pomisliti je treba, da vsaka zunajšolska dejavnost ni enakovredno učinkovita, zlasti še, če niti ne gre za zunanješolsko dejavnost, temveč za šolsko delo, iztrgano iz togih učilniških oblik, prelito v življenjsko naravne delovne situacije v medsebojnih odnosih med učenci, učitelji in tudi starši. Površne posplošitve zamegljujejo resnično delo, zaradi nejasnosti povzročajo celo nelagodnost in nemir med ljudmi, če ne morejo primerjati, vrednotiti in tehtneje odločati, kadar gre za potrjevanje in priznavanje opravljenega. Včasih se dozdeva, kakor bi se bali pozorneje pogledati v vzgojno delovanje učiteljev, kakor da je to področje resnično tako zamegljeno in nedostopno, da ga ni mogoče pretehtavati in razločevati niti kakovosti niti resnične prizadevnosti in vloženega truda. Odreči se tehtnejšemu ocenjevanju tega področja bi pomenilo hkrati odreči se pomembnemu spodbudnemu sredstvu, ki ga tudi učitelj kot človek nujno potrebuje.

Navsezadnje tudi ni vseeno, če učitelj mirno deli ukore in znižuje ocene iz vedenja, pa ga ob tem nihče ne vpraša, kaj je napravil, da do teh neprijaznih ukrepov sploh ne bi prišlo, in kaj bo napravil, da bo mlademu človeku skušal pomagati pred morebitno napačno potjo. To so stvari, ki zahtevajo dosti več truda, razmišljanja in prizadevnega dela, saj ni dovolj samo posredovati neko učno snov. Razumljivo, da je tako delo zapleteno in potrebuje že posebne strokovnjake (team pedagoga, psihologa, socialnega delavca), ki bi pomagali učitelju, toda vendar ni vseeno, kako zdaj, ko teh služb še nismo razvili, ravnajo šole in učitelji. Učitelj zahteva slabšo oceno iz vedenja, toda s tem še ni vse opravljeno: se je pogovoril s starši, je stopil z otrokom v vzgojno posvetovalnico?

V ihti za učnimi uspehi, ki pa tudi niso najboljši, so dostikrat spregledovali to pomembno učiteljevo nalogo, otroci pa so bili lahko žrtve take scientistične naravnosti.

Zdaj, ko načrtujemo slovensko vzgojo in izobraževanje za bližnjo prihodnost, ko spoznavamo, da je treba z močnejšimi denarnimi prispevki okrepiti šolstvo, ne smemo pozabiti na vprašanje učiteljev, njihovega osebnostnega razvoja, kajti brez dobrih kadrov ne bo nove šole; ne smemo pa pozabljati tudi na sistem boljše stimulacije učiteljev, koder gre za poudarjeno vzgojno delo. To je v tesni zvezi z idejnostjo učitelja in vzgoje, ki vsebuje tudi pojmovanje in vrednotenje dela in na njem zasidranega položaja vsakega človeka med drugimi ljudmi, od česar je odvisna tudi sreča posameznika in na-predek naše skupnosti.

Študentje in samoupravna univerza

Tok sprememb, ki se je sprožil v naši družbenopolitični ureditvi po letu 1950, se je le na lahko dotaknil dejanskega položaja družbene skupine, katere narava je nedvomno taka, da zasluži drugačno obravnavanje, to je študentov. Njihov položaj je še vedno enak položaju objekta v študijskem procesu, to je položaj, ki ga imata učenec na srednji in na osnovni šoli. Predavanja so aksiomatična in ne navajajo študenta k razmišljanju. Profesor *ex cathedra* predava po navadi le svoje stališče kot edino pravilno in neredki so primeri na naši univerzi, ko profesorji skozi vse leto narekujejo študentom izpitno snov. Otrokom delavskih in kmečkih družin je študij dejansko onemogočen in upravičene so trditve, da le inteligenca reproducira samo sebe. Kljub vsem študentskim prizadevanjem (podpis družbenega dogovora o štipendiranju) je še vedno nerešen problem socialne diferenciacije med študenti. Študirajo še vedno le tisti, ki imajo za to doma dovolj dobre gnotne pogoje, in ne tisti, ki so za to najbolj sposobni. Nerešeno je vprašanje študentskega upravljanja in vloga študentov v organih univerze in fakultet je povečini le formalna, brez možnosti dejanskega vpliva. Posledica vsega tega je, da je študent le pasiven sprejemalec znanja in da je njegov prvotni in bistveni interes, kako čim hitreje, s čim manj truda priti do formalnega spričevala o znanju-diplome. Njegov študij je pogojen s potrošniško miselnostjo, njegov cilj je mesečni osebni dohodek in položaj v družbi, ki ga bo imel glede na svojo izobrazbo. Družba ne spodbuja tistih študentov, ki si v začetku študija postavijo za cilj pridobiti si čimveč. Tudi ti študentje se, ujeti v družbene norme, sprijaznijo z dejstvom, da se bodo po končani fakulteti prepustili ustaljenemu toku napredovanja, ki jim bo šele z leti prinesel vse bolj in bolj odgovoren položaj.

Del študentov, ki je nezadovoljen s stanjem, kakršno je na univerzi, skuša svoj položaj v študijskem procesu in sam proces spremeniti. Po vzorcu najbolj radikalnih sprememb študijskega procesa v svetu (svobodna univerza New Yorka, kritična univerza zahodnega Berlina...) se tudi pri nas pojavljajo ideje o novem načinu študija, ki so diametralno nasprotne sedanjemu stanju (zasedba filozofske fakultete, alternativna univerza...), v glavnem pa lahko študentska prizadevanja razdelimo v tri smeri: prizadevanje za reformo univerze, za delovni status študenta in za resnično študentsko samoupravljanje. Vsa tri prizadevanja imajo isti cilj, to je spremembo študijskega procesa in položaja študenta v njem. So dejansko boj na treh frontah

in zmaga na eni pogojuje zmago na drugih dveh. Že zdaj pa moramo poudariti, da le formalna ugoditev eni ali drugi zahtevi ne pripomore prav nič k uresničitvi študentovega ideala.

Reforma univerze

Sistem študija in izpitov temelji povečini zgolj na memoriranju in dober študent je tisti, ki zmore v svoji glavi obdržati čimveč podatkov. Študent si med študijem le malo razvija svoje miselne sposobnosti in sposobnost ločiti bistveno od nebistvenega. Sedanji študij ne navaja k delu in samostojnemu človekovemu izpopolnjevanju, posledica tega pa je stagnacija človekovih umskih sposobnosti. Sistem kopičenja podatkov je neustrezen tudi zaradi skokovitega razvoja znanosti in so podatki, ko pride diplomant v službo, lahko že zdavnaj zastareli. Univerza mora svojega diplomata vzgajati in navajati k samostojnemu raziskovalnemu delu, kajti le tako lahko dosežemo, da bo naš intelektualni korakal vstric z znanostjo in v skladu z njo pripomogel k razvoju proizvodnih sil in produkcijskih odnosov. Vsakemu pedagoškemu delavcu mora biti jasno, da vse, kar si študent pridobiva, ne sme biti tempirano na trenutek, ko si pridobiva, ampak na vse njegovo delo naprej. Pridobiti si mora torej le osnove, temelje določenega predmeta in metodične prijeme, s pomočjo katerih se bo lahko sam izobraževal vse življenje. Ideja o kontinuiranem izobraževanju se je rodila tudi zaradi potrebe slediti razvoju znanosti in njene temelje je treba postaviti že na univerzi. Študijski sistem na univerzi se mora torej spremeniti tako, da študent postane subjekt tega procesa. Študent naj ne bo le pasiven sprejemalec znanja, ampak naj sam aktivno sodeluje pri znanstvenoraziskovalnem delu. Profesori pa naj ne bodo samo posredovalci znanja, ampak naj sami postanejo najbolj angažirani tvorci kritične znanosti. Odnosi med profesori in študenti ne smejo temeljiti na hierarhičnosti, temveč na vlogi, ki jo imata študent in profesor v procesu izobraževanja in znanstvenoraziskovalnega dela. Najbolj nadarjene študente je treba že med študijem pritegniti v pedagoški proces in sicer kot demonstratorje, kajti s tem je tudi nje mogoče spodbuditi, da bodo globlje prodirali v snov.

Prvi pogoj za reformo univerze je demokratizacija šolskega sistema v celoti, posledica tega pa je, da vsakomur omogoči kar najbolj razviti njegove sposobnosti; to pa vsebuje zahtevo, da družba krije materialne razlike, ki nastajajo v pogojih šolanja, od predšolskega varstva pa do končane fakultete ter zahtevo po permanentnem izobraževanju vseh zaposlenih, ker je izobraževanje delavcev temeljni pogoj za uresničevanje samoupravljanja.

Zahteva po reformi univerze vsebuje zahteve po izboljšanju pogojev dela na univerzi, po izboljšanju kvalitete pedagoškega dela, po sodobni organizaciji (ki bo vsebovala svetovalno službo, informacijski center, sodobne knjižnice, večje možnosti za izdajo publikacij, uvedbo interdisciplinarnega študija...), po novih oblikah in vsebini

dela, ki jih omogoča večje sodelovanje študentov in praktikov. Pri svojih prizadevanjih se študentje zavedajo, da je reforma univerze dolgotrajen proces, vendar pa je nujno, da ga z postavljenih izhodišč pričnejo izvajati takoj. Sprememba študijskega procesa bo lahko učinkovita le, če se bodo vanjo vključili vsi delavci na univerzi, to je profesorji, asistenti in študentje. Reforma, ki prihaja od zgoraj, je nujno neučinkovita in uspešna je le reforma, ki je pogojena v spremenjenem odnosu delavcev na univerzi do študija. Za reformo univerze pa ne zadostuje samo sprememba pogojev študija in povečanje zmogljivosti univerze, ampak je zanj potrebna predvsem sprememba odnosov.

Delovni status študenta

Temeljno izhodišče v prizadevanjih, da se študentu z ustavo prizna status delavca, je v tem, da je študij družbeno potrebno delo in funkcija, ki jo ima študent v tem procesu. Delovni status se za študenta lahko prizna le s pogojem, da je v študijski proces vključen kot subjekt, in tu vidimo, da sta vprašanje reforme univerze in vprašanje delovnega statusa študenta tako močno povezani, da ju ne moremo reševati ločeno. Študent naj bi se na podlagi svojega statusa z drugimi delavci na univerzi združeval v organizacije združenega dela in bi imel načeloma enak družbenoekonomski položaj, kot ga imajo delavci na drugih področjih družbenega dela. Poudariti pa je treba, da ustavno priznanje delovnega statusa študenta ne bi moglo pomeniti takojšnjega priznanja vseh pravic iz delovnega razmerja (pokojninska doba, osebni dohodki...), vendar pa bi jih pridobivali postopoma v skladu z družbenoekonomskim razvojem in vse večjo produktivnostjo študija ter najverjetneje v nekoliko specifičnih oblikah (Lenart Šetinc, Samoupravljanje — stalno dogovarjanje, »Delo«, 17. jun. 1972). Če bi bil delovni status študenta v ustavi sprejet in potrjen, bi to imelo za študente velik pomen. Nalagalo bi jim večje pravice in dolžnosti, hkrati pa bi bilo pogoj za materialno neodvisnost, kar bi prineslo ugodnejšo socialno strukturo in preprečilo socialno diferenciacijo med študenti ter dalo možnost, da študirajo vsi, ki so nadarjeni. Potrebno pa bo rešiti vprašanje, kdaj naj bi študent dobil status delavca. Zanj ni značilen formalni status, ki se pridobi z vpisom, ampak dejansko delo, ki se mora ovrednotiti v rezultatih študija in znanstvenoraziskovalnega dela. Tudi dohodek, ki naj bi ga študent dobival, naj bi bil le nagrada za sodelovanje v obeh procesih.

Študentsko samoupravljanje

Kljub čedalje večjemu dejanskemu uveljavljanju samoupravljanja na vseh področjih družbenega dela se nam odpira nerešen problem samoupravljanja študentov v študijskem procesu. Če izhajamo iz položaja učenca, ki ga ima študent na univerzi, ne moremo najti

nobene osnove za njegovo samoupravljanje. Ugotoviti moramo, da je študentsko samoupravljanje bolj ali manj fraza, ki označuje neki napredek v razvoju študijskega procesa, ki ga pa v resnici ni. Študentje sami niso zainteresirani za samoupravljanje, kakor niso zainteresirani za kakšno koli dejavnost, ki bi jo morali opravljati v zvezi s študijem, pa njeno izvrševanje ali neizvrševanje ni sankcionirano v izpitni oceni. Tisti redki, ki se zavedajo pomena samoupravljanja in so pripravljeni sodelovati v njem, pa se v organih fakultete ali univerze prvič na formalno enakopravni ravni srečajo s pedagoškimi delavci na fakulteti ali univerzi, in ker so navajeni, da jih srečujejo le, ko jim ti predavajo *ex cathedra*, je že zaradi tega nemogoče, da bi enakopravno odločali, kajti dejansko so še vedno v položaju učencev.

Samoupravljanje je nedvomno eden izmed pogojev za učinkovitost študija, v zvezi z njim pa se srečamo tudi s profilom intelektualca, ki naj bi se izobrazil na naši univerzi. Ugotoviti moramo, da naj bi bila izobrazba čimbolj celovita, tako da bi z univerze prihajali strokovnjaki z izdelano osebnostjo in sposobnostjo vključiti se takoj v našo samoupravno družbo in v konkretno samoupravljanje, s katerim se bodo srečali v delovnih organizacijah. Današnja univerza ne izpolnjuje tega pogoja, njen cilj ni strokovnjak, ki bi se z vso odgovornostjo vključil v našo družbeno skupnost, in mi vsi se premalo zavedamo, da se tega, kar je zamujeno na univerzi, ko se oblikujeta človekova osebnost in njegov odnos do znanosti in družbe, ne da več nadomestiti.

Kakor smo že omenili, študent na univerzi v sedanjem položaju nima realne osnove-temelja za vključevanje v samoupravljanje, ampak lahko govorimo le o formalni participaciji študentov v tem samoupravljanju. Participacija in samoupravljanje sta dve po svojem bistvu nasprotni kategoriji, kar nam dokazuje dejstvo, da je na primer v Franciji in Danski 50 % članov v organih upravljanja iz študentskih vrst, pa nikakor ne moremo govoriti o samoupravljanju. Pravica študentov, da skupaj z vsemi zainteresiranimi subjekti sami upravljajo univerzo kot združenje fakultet in fakultete, izhaja iz dela in rezultatov dela, doseženih v temeljni organizaciji združenega dela-fakulteti kot delu enotnega procesa družbenega dela, v katerem delovni ljudje zadovoljujejo svoje osebne in skupne potrebe.

Napredni in marksistično usmerjeni študentje se tako borijo za nov model samoupravne univerze, ki bi imela vodilno vlogo v naši samoupravni družbeni ureditvi. Taka univerza ne bo omogočala samo razvoj intelektualca znanstvenika in raziskovalca, ampak bo tudi eden izmed pogojev za razvoj svobodne človekove osebnosti in pogoj za uveljavitev samoupravljanja v naši družbi. Ne smemo pa misliti, da so študentje v teh prizadevanjih sami, kajti pridružujejo se jim napredni pedagoški delavci na univerzi in drugi napredni družbeni delavci. Zavedati se moramo, da lahko do kakršnih koli sprememb pride le na podlagi skupnega dela in družbenega ter samoupravnega dogovarjanja.

Društva in družbene organizacije kot del samoupravne strukture družbe

Politični sistem, društva in družbene organizacije

Politični sistem Jugoslavije — kot instrument revolucionarne preobrazbe družbenih odnosov — opredeljujemo kot sistem socialistične demokracije. Ne obsega le državne organizacije; v svojem bistvu je veliko širši od sistema oblasti in zajema vso strukturo družbenega samoupravljanja. V takšno strukturo samoupravljanja sodijo tudi društva in družbene organizacije. Družbene sile ne vplivajo le prek mehanizma države ali vodilne zavestne revolucionarne sile delavskega razreda, temveč prek celotnega mehanizma samoupravljanja, torej tudi prek društev in družbenih organizacij. Vse to kaže na polivalentnost jugoslovanskega političnega sistema.¹ Sedanje spremembe ustave so priložnost, da lahko bolj ustrezno opredelimo vlogo društev in družbenih organizacij v našem političnem sistemu.

Pogoji za uspešno delovanje društev in družbenih organizacij

Društva in družbene organizacije lahko uspešno delujejo, če so izpolnjeni tile pogoji:

- a) če jasno opredeleva — izhajajoč iz samoupravnega socializma — družbene cilje, ki jih žele uresničiti;
- b) če opredeleva načine in metode za uresničitev ciljev;
- c) če znajo smotno postaviti hierarhijo potreb, tj. če opredeleva temeljne družbene potrebe.

Naš politični sistem je visoko aspirativen in ima kot takšen zelo ambiciozne težnje. Samoupravljanje je celovitost vseh odnosov. Delovanje društev in družbenih organizacij daje možnost za stalnost in večrazsežnost samoupravljanja.

¹ Primerjaj tudi S. Milosavljević, *Skica teorijskih problema političnega sistema Jugoslavije*, Praksa, Titograd, št. 2/68, str. 15.

Samoupravni sistem domneva, da ima posameznik pobude in se zaveda pomembnosti povezanosti osebnih in splošnih interesov. Družba, ki razvija antietatistične in antioblastniške težnje, je posebej zainteresirana za delovanje društev in družbenih organizacij, ki so del demokratičnega samoupravnega sistema. Če so društva in družbene organizacije po svoji strukturi demokratično naravnane, so lahko pomemben dejavnik, ki je z njim moč presegati družbeno ravnodušnost, hkrati pa nudijo možnost posamezniku, da se uresničuje s svojo dejavnostjo in tako ne uresničuje zgolj zamisli drugih. Tako — poleg drugih mehanizmov — lahko tudi društva in družbene organizacije pripomorejo posameznikom in skupinam, da v okviru splošnega družbenega položaja vidijo pred seboj družbeni pomen in cilj svojega delovanja. Tako je tudi društva in družbene organizacije moč razumeti kot dejavnik, ki pripomore k spreminjanju družbenih razmer človekovega obstajanja.

Trditev, da samoupravni sistem domneva posameznika s pobudami, ki svojo iniciativnost sprošča tudi v društvih in družbenih organizacijah, ne bi mogla biti sporna. Težave pa v družbeni praksi nastajajo zaradi tega, ker se moramo vendarle zavedati navzočnosti nekaterih arhaičnih vrednot v naši družbi. Gre preprosto za to, da imamo še vedno opraviti z ljudmi, ki ne mislijo vedno s svojo glavo, ki se slepo podrejajo nadrejenim in tako naslanjajo samo na avtoriteto. Obstoje takšnih vrednot, kot je na primer pomanjkanje graditve lastnih sodb za akcijsko delovanje ali vzdrževanje tistega tradicionalizma, ki je resnično preživeti, pa ni spodbuden za samoupravno družbo, ki zahteva samostojno ustvarjalno osebnost.

Družbena participacija ter društva in družbene organizacije

Jugoslovanski politični sistem lahko označimo kot odprt sistem, izhajajoč pri tem iz domneve, da daje možnost za družbeno participacijo. Pri tem seveda mislimo na stvarno in ne na navidezno participacijo, s katero je sicer preplavljen sodobni svet, ko ljudje na veliko zborujejo, dejansko pa sami malo odločajo. Družbena participacija se v samoupravnem socializmu uresničuje tudi v društvih in družbenih organizacijah. Hiter razvoj — kakovostni in številčni — društev in družbenih organizacij se izraža tudi v spopadu z nemalo-kdaj še hudo togimi okvirji definicij in klasifikacij teh institucij našega političnega sistema. Družbeno participacijo v društvih in družbenih organizacijah vežemo na proces a) družbene aktivnosti posameznikov ali skupin in b) na proces odločanja.

Čeprav smo naš politični sistem opredelili kot odprt politični sistem, vendar v njem najdemo tudi usedline zaprtega, petrificiranega sistema. Glede na predmet, ki o njem razpravljamo, nas zanima pred-

vsem zaprtost in petrificiranost, ki se nanaša na društva in družbene organizacije. Društva in družbene organizacije bodo svoje naloge uspešno opravile, če bodo temeljile na demokratičnih notranjih razmerjih in če bodo omogočale nenehno in vsestransko aktivnost ter neposreden vpliv celotnega članstva. Tam, kjer je notranja demokratizacija v društvih in družbenih organizacijah omejena, kjer prihaja do delitve na »množično članstvo« društev in družbenih organizacij ter na »vodstveno elito«, na razne »liderje« društev in družbenih organizacij, kjer se društva in družbene organizacije »personalizirajo«, je možnost aktivne participacije članov bistveno omejena. Težnje po »personalizaciji« in po »liderstvu« v posameznih društvih ali družbenih organizacijah tudi opozarjajo na nizko družbenopolitično kulturo na takšnem področju, lahko pa tudi sploh na nizko razvitost področja, kjer društva in družbene organizacije delujejo. Družbeno participacijo v društvih in družbenih organizacijah povečuje tudi odprtost teh institucij k mladim, prihajajočim generacijam, ki upravičeno iščejo prostor za družbeno aktivnost in uveljavitev, medtem ko zaprtost povzroča petrifikacijo struktur ter neprevodnost v kanalih vplivanja na delo društev in družbenih organizacij. Ni pa seveda mogoče pozabiti na dejstvo, da so se pač različne generacije oblikovale v različnih zgodovinskih in družbenih okoliščinah in da svoje značilnosti prinašajo tudi v delo društev in družbenih organizacij.

Društva in družbene organizacije upravičeno kažejo svoj odklonilni odnos do nedemokratičnih pojavov, do pojavov oblastništva in elitizma, kadar se kažejo pri delu družbenopolitičnih organizacij — predvsem v delovanju ZKJ ali SZDL — ali v delu predstavniških teles in njihovih mehanizmov (v izvršilnih in upravnih organih), skratka kadar do takšnih pojavov prihaja v »sferi politike«. Velja pa tudi razmišljanje v nasprotni smeri, saj pojavi, opisani zgoraj, čeprav so glede na naravo in značaj društev in družbenih organizacij čestokrat omejeni, jemljejo takšnim društvom in družbenim organizacijam družbeno upravičenost in legitimnost.

Družbena specializacija, proces integracije ter društva in družbene organizacije

Ne glede na to, kako se v celoti empirično uresničuje, je naš samoupravní sistem utemeljen kot sistem, ki omejuje a) koncentracijo državne prisile, b) visoko stopnjo birokratizacije, c) osamosvojitve državne oblasti glede na družbo in d) centralizacijo v odločanju.

Po naši oceni tako utemeljen sistem poudarja pomen društev in družbenih organizacij. Empirični podatki kažejo, da pri nas v zadnjih letih narašča število društev in družbenih organizacij. Svoje različne potrebe in interese lahko ljudje zadovoljujejo vse bolj le prek različnih organizacijskih mehanizmov, kamor štejemo tudi društva in družbene organizacije. Vse to je posledica vedno večje in naraščajoče

razvitosti družbenih struktur in v zvezi s tem znatnejših družbenih potreb ter večje družbene specializacije. Prav ta družbena specializacija pa bo neogibno narekovala potrebo po visoki integrirani družbi² z vrsto intermedialnih institucij, ki bodo lahko usklajevale posamezne dele globalne družbe. Tudi v naši družbi prihaja do procesa razmejevanja funkcij in dejavnosti, kar na drugi strani veča potrebo po učinkovitem usklajevanju tudi pri delu društev in družbenih organizacij.

Upravičeno je pričakovati, da bo v našem političnem sistemu prihajalo do nadaljnjega povečanja števila medsebojnih zvez in akcij med društvi in družbenimi organizacijami, kar bo zapletlo tudi institucionalni mehanizem. To bo zahtevalo tudi jasnejšo opredelitev odnosa med društvi in družbenimi organizacijami ter socialistično zvezo kot najširšim subjektom samoupravnega odločanja.

Sprejemanje skupščinskih aktov ter društva in družbene organizacije

Posebno mesto pripada društvom in družbenim organizacijam v procesu sprejemanja skupščinskih aktov ter pri odločitvah samoupravnih interesnih skupnosti in v volilnem procesu. Že sama opredelitev skupščine, po kateri skupščina ni zgolj oblastni temveč tudi samoupravni organ, vključuje društva in družbene organizacije v proces sprejemanja skupščinskih aktov ter odločitev samoupravnih interesnih skupnosti. Z udeležbo društev in družbenih organizacij v teh procesih se bistveno zmanjšuje posredništvo interesov, stališča in zahteve temeljne družbene ravnine pa se vse izvirnejše izražajo. Samoupravna usmerjenost zahteva demonopolizacijo odločanja, društva in družbene organizacije pa so lahko takšni dejavniki, ki monopolizacijo odločanja omejujejo. Vključevanje društev in družbenih organizacij v proces sprejemanja skupščinskih aktov ter v proces odločanja samoupravnih interesnih skupnosti omogoča tudi povezovanje samoupravljanja na mikro in makro ravneh ter premagovanje nasprotja med samoupravljanjem in etatizmom. S svojim avtonomnim nastopom v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in v samoupravnih interesnih skupnostih se društva in družbene organizacije osvobajajo transmissijskih sestavin in se uveljavljajo kot člani neposredne samoupravne demokracije. Samoupravljanje že po svojem temeljnem izhodišču pomeni, da se v proces družbenega odločanja vključujejo tiste sile, ki so ustvarjalno navzoče v družbenem življenju — torej tudi društva in družbene organizacije — in da funkcij upravljanja nimajo sile zunaj družbe.

Navzočnost društev in družbenih organizacij v procesu sprejemanja skupščinskih aktov in v procesu odločanja v samoupravnih interesnih skupnostih pa zahteva odprtost vseh subjektov: tako društev

² Glej E. Pusić, Samoupravljanje, Zagreb 1968, str. 100 in naprej.

in družbenih organizacij kot tudi skupščin in samoupravnih interesnih skupnosti. Tu nam je seveda ločiti objektivno resničnost in institucionalno »resničnost« našega političnega sistema. Tudi ob tej točki je možno pibiti, da odtujena, »etatizirana« oblast nerada načrtuje takšne okvirje samoupravljanja, ki zmanjšujejo njeno moč ali jo celo odpravljajo, tako da se tudi pri delovanju društev in družbenih organizacij (lahko) srečujemo z neupravičenim oblastnim utesnjevanjem samoupravljanja. Samoupravljanje bi tudi na tem področju postalo temeljni družbeni proces — in ne le zgolj perspektiva — če bi društva in družbene organizacije vključevali že v obdobju vnaprejšnjih razprav o nameravanih sprejetih odločitvah v skupščinah in interesnih samoupravnih skupnostih, torej še v fazi vnaprejšnjega oblikovanja odločitev. Vsekakor ne kaže zanemarjati razpoložljivih strokovnih sil, ki jih imajo društva in družbene organizacije na voljo. Društva in družbene organizacije se v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in v samoupravnih interesnih skupnostih ne bi smela znajti v položaju »post festum«, ko jim preostane le še, da se strinjajo ali pa ne strinjajo z že sprejeto odločitvijo. Naraščajoča vloga društev in družbenih organizacij naj bi vodila tudi do ustavno natančnejše obdelane funkcije društev in družbenih organizacij v procesu sprejemanja skupščinskih aktov ter pri odločanju v samoupravnih interesnih skupnostih.

Volilni proces ter vloga društev in družbenih organizacij

Volitve pri nas zgubljajo manifestativno plebiscitarno naravo, ko smo z njimi zgolj potrjevali naš politični sistem, in postopoma postajajo del samoupravnega odločanja.³ V sistemu socialistične demokracije so volitve v vsebinskem pomenu demokratično izvedene v primeru, če ni nevarnosti, da bo izključen stvarni vpliv volilcev-občanov na odločitve. Kar smo že povedali, in dejstvo, da je volilna zakonodaja povečala vlogo socialistične zveze pri volitvah in oblikovala volilne kandidacijske konference, je postavilo tudi društva in družbene organizacije pred zahtevnejše naloge. Ker je kandidiranje v bistvu temeljna in odločujoča sestavina volilnega procesa, je naloga društev in družbenih organizacij, da se s svojimi izvirnimi in utemeljenimi predlogi zavzemajo prav v tej fazi volilnega procesa. Vse to zahteva tudi razvite stike med samimi društvi in družbenimi organizacijami, pa tudi med njimi in vodstvu socialistične zveze. Zavest o pomembnosti vloge društev in družbenih organizacij tudi v volilnem procesu pa se po našem mnenju le počasi prebija v življenje. Še vse preveč so nekatera društva in družbene organizacije ujete v svoj profesionalni delovni krog, čeprav je njihovo mesto v sredi družbe-

³ Več o tem glej v našem prispevku *Kandidiranje kot temeljna sestavina volilnega procesa*, *Teorija in praksa* 4/1972, str. 631 in naprej.

nega življenja, volitve pa so tudi izsek iz takšnega družbenega življenja. Mesto društev in družbenih organizacij je velikokrat prav v kandidacijskem procesu nenadomestljivo in to še zlasti pri soočanju med različnimi kandidati. Dobro poznavanje volilnih kandidatov, pa tudi lastnih strokovnih potreb, je tista sestavina, ki društva in družbene organizacije opredeljuje kot pomembne subjekte, ko se je treba odločiti o delovnih in osebnostnih profilih kandidatov.

Država ter društva in družbene organizacije

V našem političnem sistemu društva in družbene organizacije nimajo plemične narave družbene konkurence z državo.⁴ Od začetnega »podržavljenja« društev in družbenih organizacij je razvoj družbenega samoupravljanja pripeljal do pojavnosti, ko prihaja tudi do prenašanja številnih zadev in opravil, ki so jih v času etatsističnih odnosov uveljavljali državni organi, na društva in družbene organizacije, in ko tako te zadeve in opravila dobe v društvi in družbenih organizacijah novo vsebino in metode upravljanja.⁵ O procesu deetatizacije velja torej govoriti tudi na področju delovanja društev in družbenih organizacij. Marksistična trditev, katere vrednost nikakor ne kaže zanikati, glede vloge društev in družbenih organizacij izhaja iz združevanja na temelju svobodnega opredeljevanja in resničnih potreb ter interesov celotne človekove osebnosti. Ta teza je tudi v skladu z našo zamislijo samoupravljanja, ki postavlja človeka kot celovito osebnost v središče družbenega dogajanja. J. J. Rousseau je trdil, da se svoboda združevanja ne ujema z državo. V času deklaracije o pravicah človeka in državljana pa so za društva trdili, da so nevarna za osebno svobodo, in tako tudi omenjena deklaracija iz 1789 leta svobode združevanja ni poznala.⁶

V našem sistemu društvom in družbenim organizacijam pripisujemo pomembno mesto v boju proti birokratsko etatsističnim postojankam in v zvezi s tem v boju za preseganje političnega monopola države. S hitrejšim naraščanjem individualne politične zavesti je naš sistem, izhajajoč seveda iz skupnih temeljev samoupravnega socializma, vedno bolj odprt za izražanje posamičnih in skupinskih interesov, ki se velikokrat usmerjajo prav prek društev in družbenih organizacij. Naša društva in družbene organizacije ne morejo živeti osamljeno in se zatekati v neke vrste »družbeni larpurlartizem«, temveč morejo uspešno delovati le v tesni povezanosti z eksistenčnimi problemi ustrezne družbenopolitične skupnosti (socialistične republike, socialistične avtonomne pokrajine, federacije, pa seveda tudi občine).

⁴ Primerjaj M. Šnuderl, *Ustavno pravo FLRJ*, knjiga I, Ljubljana 1956, str. 356.

⁵ Primerjaj tudi J. Đorđević, *O samoupravnom i odgovornom društvu*, Beograd 1971, str. 412.

⁶ M. Šnuderl, op. cit., str. 355.

Tudi pri obravnavanju vloge društev in družbenih organizacij izhajamo iz trditve, da nobena družbena samodejnost ne more zamenjati dejavnikov zavestnega usmerjanja družbenega razvoja. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, do kakšne mere je SZDL že postala notranja sila samoupravnih odnosov in ali že kot takšna deluje z društvi in družbenimi organizacijami.

Kadarkoli se postavlja vprašanje o SZDL, neredko iščemo mehanične vzporednice z osvobodilno fronto, ki je na Slovenskem kot najširša množična organizacija imela glede na druga področja v Jugoslaviji vendarle vrsto posebnosti kot izvirna stvaritev ljudske revolucije. Osvobodilna fronta je kot množična organizacija nastopila v izjemnem družbenopolitičnem položaju, ko se je v ospredje postavilo vprašanje nacionalnega obstoja⁷ in je tako kot takšna množična organizacija v izjemnih razmerah lahko bila univerzalistične narave, ko je bila vsa dejavnost »v okviru osvobodilne fronte«. Spremenjene družbene razmere, ko družbene alternative vendarle niso več tako usodno polarizirane kot v vojnem času ali neposredno po njem, razvoj družbenega samoupravljanja in v zvezi s tem stopnjevani procesi deetatizacije, pa so povzročili težnjo po večji avtonomnosti društev in družbenih organizacij. Če bi se danes SZDL kot prostovoljna demokratična zveza delovnih ljudi in najširša oblika družbenopolitičnega organiziranja občanov uveljavljala glede na društva in za družbene organizacije kot univerzalistična organizacija, ki bi hotela organizacijsko zajeti celotno razvejano dejavnost društev in družbenih organizacij, bi to pripeljalo do njene lastne neučinkovitosti. Društva in družbene organizacije pa bi se v takšnem primeru spreminjale v privesek SZDL oziroma v njen družbeni apendiks. Iz normativno postavljene najširše družbenopolitične organizacije bi se SZDL *via facti* spremenila zgolj v pokrovitelja in v krovno organizacijo društev in družbenih organizacij. Menimo, da bi bilo smiselno, če bi se neposredno povezovanje posameznih društev in družbenih organizacij bolj razgibalo in da bi si SZDL glede društev in družbenih organizacij pridržala pravico nastopanja na področjih osrednjega družbenopolitičnega pomena. SZDL naj bi izbirala najbolj splošno smer delovanja društev in družbenih organizacij, pač glede na pomembnost in osrednjost problemov, ki v družbi obstoje in jih društva in družbene organizacije glede na svojo usmerjenost lahko uresničijo. Odpasti bi seveda moral vsakršen dušebrižniški, »pedagoški« ali tutorski odnos SZDL do društev in družbenih organizacij. Vse kar smo povedali, seveda domneva, da bo med organi SZDL ter društvi in družbenimi organizacijami zavladal izredno dinamičen odnos, kar vključuje tudi

⁷ Glej tudi P. Klinar, Okrogla miza socialistična zveza danes, Teorija in praksa št. 5/1969, str. 769.

medsebojni vpliv in intenzivne družbene komunikacije. Razvoj samoupravljanja — tudi obstoječa praksa in rezultati raziskav to potrjujejo — povečuje interesno združevanje, ki bo lahko tudi težilo k izločanju »iz okvirjev SZDL«, če se bo hotela SZDL uveljaviti glede društev in družbenih organizacij kot operacijsko dominanten dejavnik. Skratka, SZDL pri društvih in družbenih organizacijah ne more nastopati »od zunaj«. SZDL lahko učinkovito opravlja svojo vlogo s široko in zavzeto dejavnostjo svojih članov znotraj društev in družbenih organizacij tam, kjer obstoje živi in resnični družbeni problemi in aktivnost, ki ljudi priteguje. V pomenu, kakor smo ga razložili zgoraj, bi veljalo opredeliti vlogo SZDL glede društev in družbenih organizacij tudi v novih ustavnih tekstih.

Nismo strankarsko pluralistična družba. Samoupravljanje nam je edina alternativa tako meščanskemu parlamentarizmu kot tudi etatističnemu birokratizmu. To pa ne pomeni, da ni pluralizma interesov. Brezstrankarski sistem, h kateremu težimo, ni sivina interesov. Zaradi razvoja človeških možnosti in potreb se tudi povečuje število ciljev, ki se k njim usmerjajo društva in družbene organizacije, uveljavljajo svoje interese. Razvejanost interesov, ki jih uveljavljajo društva in družbene organizacije, pa lahko pripelje do večje zapletenosti in tudi do prekrivanja interesov, kar lahko otežuje polarizacijo in hierarhizacijo interesov. Menimo, da lahko SZDL, ne kot tutor oziroma kot krovna organizacija, ampak z dejavnostjo svojih članov znotraj društev in družbenih organizacij, spodbuja polarizacijo interesov in oblikuje intenzivnost interesov (hierarhijo interesov), pač glede na stopnjo interesov na lestvici družbeno priznanih vrednot. Samoupravnemu socializmu ustrezajoča delovna družbena usmeritev, profesionalno (strokovno) izpopolnjevanje, kulturna rast, zdravje, karitativna in humanitarna dejavnost ter podobno so tista področja, ki jih obsega dejavnost društev in družbenih organizacij in ki kličejo po pravičnem družbenem vrednotenju. Seveda gre pri tem za tako pomembna in življenjska vprašanja nacionalnega obstoja in razvoja, da se v njihovo reševanje po naravi stvari vključuje tudi »vseljudski parlament« — socialistična zveza. Z razvojem proizvodnih sil bo na voljo vedno več prostega časa. Zato ni obrobno vprašanje, kje in kako ter prek kakšnih mehanizmov bodo ljudje uveljavljali svoje številne interese in to še zlasti, ker uvajajoča se potrošniška družba ponuja nekatere družbeno nesprejemljive (čeprav na videz zelo zapeljive) alternative. Če ne bomo hoteli (p)ostati »bolna populacija«, ki jo po mnenju sociologov med drugim označuje visoka stopnja samomorov, alkoholizma, uživanja mamil, obratnih nesreč in podobno, bo nujno razvijati tudi družbeno sprejemljivo dejavnost društev in družbenih organizacij kot pomembnih subjektov različnih oblik družbenega organiziranja zainteresiranih občanov.

Izhodišča za raziskovalno politiko

(Skušnje iz Nizozemske)

1. Zadnjih nekaj mesecev smo priča živahnih razprav o stanju, razvoju, načrtih in problemih slovenske raziskovalne dejavnosti (z »raziskovalno dejavnostjo« razumem celotni kompleks RR dejavnosti tj. raziskave in razvoj, tako kakor v svetu, pa tudi pri nas razumejo vse bolj splošno sprejeto definicijo OECD). V mislih imam poleg razprav o konceptu dolgoročnega razvoja in srednjeročnega načrta SR Slovenije zlasti teze o raziskovalni dejavnosti, ki so jih za eno prihodnjih sej CK ZKS pripravili organi ZKS in t.i. Fragmente v slovenski raziskovalni politiki, ki jih je v razpravo republiški skupščini in drugim forumom predložila Raziskovalna skupnost Slovenije. Ob teh dokumentih naj bi se razvila čimbolj živahna in poglobljena razprava vseh tistih dejavnikov in posameznikov, ki so ali proizvajalci ali potrošniki RR dejavnosti, in vseh tistih, ki žele postopoma pripeljati organizacijo in programiranje naše RR dejavnosti na moderna izhodišča. In jo vključiti, ne z besedami, temveč dejanji, v jedro naših družbenih snovanj in politike. Skratka, ki žele naši družbi pripomoči, da iz prepogostega improviziranja in pretresov čimbolj preide v načrtno, premišljeno, dognano snovanje lastnega razvoja.

2. Imel sem dovolj priložnosti izraziti svoje pripombe in dopolnila neposredno k vsem omenjenim dokumentom. V pričujočem prispevku želim opozoriti na nekatere značilnosti RR dejavnosti na Nizozemskem, kot izhajajo iz ocene komisije ekspertov OECD, in o čemer je tekla razprava na soočenju o nizozemski raziskovalni politiki v Eindhovenu 21. 6. letos. Poleg dejstva, da gre v holandskem primeru za relativno majhno državo, hkrati pa za visoko razvito, katere skušnje utegnejo biti za nas v Sloveniji in SFRJ zanimive, se mi zdi pomembno opozoriti na ugotovitve OECD o holandski RR dejavnosti in politiki, še zlasti zato, ker bo konec leta predmet ocene strokovnjakov OECD tudi raziskovalna politika SFRJ in v okviru tega še posebej tudi stanje RR dejavnosti in raziskovalna politika v SR Sloveniji.

3. Kaj je moč posplošeno reči o nizozemski znanosti, in še posebej, kje so možne primerjave z našim stanjem, primerjave, ki jih

je seveda jemati »cum grano salis«, ki pa nam vendarle morejo zbuditi marsikateri razmislek?

Vsekakor je Nizozemska ena tistih industrijsko visoko razvitih dežel, ki že skoraj desetletje porabijo nad 2 % GNP¹ za RR dejavnosti l. 1964 1,9 %, l. 1967 2,26 %, l. 1971 ca 2,3 %) in spada v sicer relativno ozko skupino držav, za katere bi lahko rekli, da svojo razvojno strategijo grade na svoji RR dejavnosti. V to skupino bi sodile še: ZDA, Velika Britanija, Francija, Japonska, Švedska, ZR Nemčija, na Vzhodu pa zlasti SZ in ČSSR. Še zlasti pa je značilen podatek v vlaganjih samo za t.i. »civilne raziskave«, po katerih bi bila Nizozemska s približno enakim odstotkom GNP (2,16) v l. 1966/67 skupaj z ZDA na prvem mestu po vlaganjih v »civilno« RR dejavnost. Slovenija s svojimi vlaganji (zadnja leta blizu 1,5 % BDP, in načrti, da bo dosegla l. 1975 ca 2 %, stoji torej dokaj visoko, zlasti če upoštevamo, da so vlaganja v t. i. »civilne raziskave« l. 1967: ZDA 2,1 %, Velika Britanija 1,7 %, Francija 1,6 %, ZRN 1,5 %, Japonska 1,4 %, Kanada 1,1 %, Norveška 0,9 %, Belgija 0,85 %, Italija 0,65 %, Avstrija 0,6 %. Znano je tudi, da so najrazvitejše dežele vlaganja v RR dejavnosti stabilizirale nekje med 2 % in 3 % GNP, kar bi v večini primerov pomenilo 1,5 % — 2 % za »civilne raziskave«. To bodo po vsem sodeč tudi odstotki (po stališčih, izraženih zlasti na konferenci ministrov za raziskovalno dejavnost držav OECD lani), ki bodo veljali tja do l. 1980.

Mi bi se torej z našima 2 % l. 1975 vključili v sam vrh razvitega sveta — po obsegu vlaganj prav gotovo pa ne po učinkovitosti vlaganj in po točnosti naših statistik, kar je seveda poglavje zase! Vsekakor pa drže tista razmišljanja, ki vidijo enega glavnih problemov naše raziskovalne politike v prihodnji dekad v zagotovitvi večje učinkovitosti vlaganj, kar je problem zlasti v vseh tistih deželah (zlasti evropski vzhod), ki so razvijale svoje RR potenciale kot izraz »posebne skrbi za razvoj znanosti.«² Z vlaganji v RR dejavnosti v razmerju ca 45 % »javni sektor« (vlada oz. država) proti 55 % »privatni« (gospodarstvo), sodi Nizozemska — npr. poleg Švedske, Avstrije, Nemčije — v krog tistih držav, kjer je odnos »javnih« in »privatnih« vlaganj v RR dejavnost približno v ravnotežju. Slovenija je z manj kot 30 % »vladnih« sredstev in nad 70 % sredstev neposredno iz gospodarstva pri vrhu tistih dežel (podobno npr. Japonska, Belgija, Italija), kjer je neposredno vlaganje samega gospodarstva precej nad 50 % vloženih sredstev v RR dejavnost.

4. Ob izjemno visokih vlaganjih v RR na Nizozemskem bi veljalo omeniti kot splošne značilnosti še: številni in kvalitetni raziskovalni kader in moderne inštitute in opremo, glede katere menijo

¹ GNO = Gross National Product = približno naš družbeni bruto proizvod.

² Glej E. M. Pintar, Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike, Teorija in praksa, 1972/5, str. 804 in naprej.

strokovnjaki OECD, da na Nizozemskem *ni dovolj racionalno izkoriščena*. Po podatkih za l. 1967 bi skupno število zaposlenih v RR dejavnosti v odstotku od vse civilne delovne sile znašalo 1,14, (takoj za ZDA [1,85] in pred Francijo [0,99], Anglijo 0,91, ZR Nemčijo 0,80, — Švedsko 0,67 itd.). Število raziskovalcev in inženirjev v odstotku od celotne civilne delovne sile prav tako postavlja z 0,36 Nizozemsko takoj za ZDA (0,71) in pred vse ostale zahodne dežele (Anglijo, 0,25, Francijo 0,25, ZRN 0,24, Švedsko 0,18) itd., kar potrjuje izjemno razvitost te dežele na raziskovalnem področju. Pa vendar: temeljna ugotovitev strokovnjakov OECD je, da bi morala Nizozemska *bolje kvalitetneje prilagoditi razvoj svoje RR dejavnosti konkretnim ciljem svojega razvoja*.

5. Predno pridem k povzetku ocen strokovnjakov OECD o holandski raziskovalni politiki po posameznih sektorjih (industrijski RR; raziskave na univerzah; raziskave v »vladnih« inštitutih; državna organizacija za vodenje raziskovalne politike), naj omenim še nekatere ugotovitve in dejstva, ki so, tako menim, za nas zanimiva. Kot prvo vsekakor to, da nihče — ne na strani strokovnjakov OECD, ne na strani številnih holandskih članov delegacije in povablencev (akademiki, profesorji, raziskovalci v podjetjih, člani komiteja OECD za znanost in tehnologijo iz večine članic OECD) — ni niti za trenutek dvomil o tem, da je *RR enovit kompleks, med seboj povezan in prepleten, obsegajoč tako temeljne raziskave in aplikacijo, pa tudi razvoj, in da mora ves ta kompleks čimbolj vključen v neposredno razreševanje potreb družbenega in ekonomskega razvoja*. Znanost (temeljne, znanstvene raziskave) je tesno povezana in prepletena prek aplikacije z razvojem in tehnološko inovacijo in je le del celovitega, integralnega in vse bolj prepletenega RR kompleksa, obenem pa mora biti vse bolj vključenega v konkretna razvojna hotenja družbe.

6. Kot temeljne značilnosti *industrijske RR dejavnosti v Holandiji* bi mogli najmanj omeniti: v tej deželi v veliki meri uspeh industrije — zlasti velja to za »velikih pet« (Shell, Philips, A.K.Z.O, Uniker, Dutch State Mines) — *temelji nerazviti lastni RR dejavnosti*, kar velja tudi za srednja in manjša podjetja, čeprav v manjši meri. Tudi sicer v tej deželi na vseh ravneh menijo, da je RR eden izmed temeljev industrijskega uspeha; industrija dobiva za svoje RR programe podporo od države, zlasti od ministrstva za gospodarstvo in drugih; v industrijskem RR imajo na voljo kvalitetne raziskovalce.

7. Ko je govor o podpori vlade za izvedbo programov RR v industriji, gre za neposredno in posredno materialno pomoč.

V nasprotju z nekaterimi večjimi deželami, npr. ZDA, Veliko Britanijo in Francijo, tu ne gre za t.i. »velike projekte« (»the big science«, npr. polasčanje vsemirja ipd.) v zvezi z nacionalno obrambo in prestižem. Gre nasprotno za širok spekter manjših razvojnih podvigov in programov. Podatki kažejo, da bodo sredstva v te namene tudi v prihodnje hitro naraščala. Ob tem je značilno, da so dolgoro-

čni razvojni programi (snovanje novih proizvodenj id.) pretežno navzoči le v RR dejavnosti omenjenih »velikih pet«. Pretežno le v RR sektorjih teh »pet velikih« so navzoči ali prevladujejo projekti, ki segajo vse od vključno temeljnih raziskav, ki naj pripeljejo do novih proizvodnih možnosti, do konkretne razvojne realizacije.

Vlada podpira RR v industriji pretežno s krediti. V primeru komercialnega uspeha podjetja kredit vrne. Ne glede na samo tehniko teh aranžmajev je značilno, da za »razvojno tveganje« celo v tako razviti družbi in gospodarstvu, kot je nizozemsko, vskoči nekdo tretji, konkretno pri njih država. Kljub jasnemu spoznanju, da zlasti gospodarstvo, kakršno je naše (majhno in srednje) izredno težko samo nosi razvojna tveganja, pravzaprav nimamo poti in mehanizmov, s katerimi bi mu v ostri mednarodni tekmi pri tem pomagali.

8. Že od l. 1932 imajo Holandci posebno organizacijo inštitutov in raziskovalne opreme, ki naj bi služila aplikativnim raziskavam in industriji, znano pod kratico TNO. Zlasti naj bi TNO nudila raziskovalne in razvojne usluge tisti industriji, ki je premajhna, da bi imela lastne RR laboratorije. Pri tem je značilno, da so laboratoriji TNO s 3/4 sredstev financirani od države, le 1/3 ustvari s neposrednimi pogodbami z industrijo. Verjetno je prav tu vzrok za ne ravno največjo racionalnost znotraj TNO, kar so omenjali strokovnjaki OECD. Sploh se je postavilo vprašanje, če imajo tako obsežni RR potenciali, kot jih ima TNO, namenjeni aplikativni in razvojni RR dejavnosti, sploh kakšen pomen zunaj same industrije. Pokazalo se je namreč, da so laboratoriji TNO koristni zlasti velikim podjetjem, ki vedo, kaj jim poleg njihovega lastnega RR sektorja lahko opravijo v laboratorijih TNO. Manjša in majhna podjetja so bolj pod pritiskom kratkoročnih problemov, potrebuje »ekspertize«, ipd. v kratkih rokih, ki jih v inštitutih TNO seveda nimajo in ne morejo imeti za vsak konkreten primer »vskladiščene«, zlasti, če imamo v mislih ves širok spekter moderne industrijske proizvodnje. Zato prav za potrebe manjše industrije, za katero je manj pomembno, da ji RR dejavnost »odkriva novo«, in bolj to, da jo »hitro seznanja z že znanim«, razmišljajo o raznih informacijskih centrih ali centru, banki podatkov, ipd. Značilno je, da do podobnih razmišljanj prihaja tudi pri nas. TNO potenciali pa naj bi se v večji meri usmerili k tistim RR programom, ki so za družbo in nacijo še kako pomembni, posredno pa so pomembni tudi za gospodarski napredek, kot so npr. problemi varstva okolja ipd., ki pa so taki, da so za samo industrijo zaenkrat odvečno finančno breme.

9. Vsekakor je zanimivo razmišljanje strokovnjakov OECD o nekaterih največjih raziskovalnih napravah na Holandskem. Gre za hidravlični laboratorij v Delftu, za nizozemski reaktorski center in za nacionalni aerokozmični laboratorij. Vsi trije so po svoji usposobljenosti in opreми daleč nad konkretnimi potrebami holandske industrije na teh področjih, kljub npr. letalski industriji Fokker in ne-

kaj podjetjem, ki se ukvarjajo s specifičnimi problemi in proizvodnjo reaktorske tehnologije.

Problem pa je pravzaprav splošen: *kako naj majhna dežela, čeprav razvita (kaj šele nerazvita!) razvije vrhunske raziskovalne potenciale, zlasti take, kjer je po naravi stvari »kritična masa« za učinkovitost in kvaliteto izredno visoka in zato učinkovita uporabnost pa tudi stroški presegajo potrebe in možnosti malega nacionalnega okolja.* Odgovor je: mednarodno sodelovanje in zlasti *premišljena delitev dela.* Zastrašujoče ob tem je opazovati našo jugoslovansko stvarnost, kjer tako rekoč ni resnih prizadevanj za delitev dela na področju RR dejavnosti in zlasti nabavljanja drage opreme, kjer še vedno vsakdo hoče vse, *kjer je prestiž še vedno daleč pred razlogi racionalnosti in smotrnosti.*

10. Splošne značilnosti holandskega RR na univerzah bi bile: velik del holandske RR dejavnosti je osredotočen prav na univerzah (ca 50 % vladnih sredstev za RR gre na univerze!) in so se tudi sredstva za to dejavnost univerz od l. 1959 do 1971 povečala kar 7-krat, sredstva za RR na univerzah na področju družbenih in humanističnih ved pa v istem obdobju celo za 10-krat; sredstva za RR na univerzah obsegajo kar 1/3 vseh sredstev, ki jih porabijo na univerzi: pretežen del RR dejavnosti na univerzah je temeljne ali aplikativne narave, malo pa je razvojne dejavnosti. Zanimivo je, da je še vedno glavna motivacija za izjemno visoka vlaganja RR na univerzah (visoka glede na večino drugih dežel OECD) prepričanje, naj bi pouk na univerzi bil prepleten z raziskovalnim delom in *naj bi bil vsak univerzitetni učitelj dejansko hkrati raziskovalec.*

Vendarle, rojeva se marsikateri dvom in pomislek na le pri strokovnjakih OECD, pač pa tudi pri odgovornih za RR politiko na Holandskem. Ti pomisleki so zlasti: do kje ta ekspanzija sredstev za RR na univerzah lahko gre, zlasti glede na ekspanzijo raznih univerz; do kje in s kakim opravičilom naj vlada tolikšna sredstva za RR daje docela avtonomnim prejemnikom, decentraliziranim, ki so brez nekega skupnega okvirnega RR programa in prioritete, čeprav gre pretežno za temeljne raziskave; tudi ni koordinacije med različnimi univerzami in visokimi šolami glede na RR projektov in nihče si resno ne zastavlja vprašanja, kaj družba za ta sredstva dobi. Zanimivo je, da predlagajo mnogi, tudi strokovnjaki OECD, naj bi se bolj dosledno *ločilo sredstva za RR na univerzi, ki naj bi dotekala po posebnem kanalu, od sredstev za pedagoško delo univerze,* in tisti del univerzitetne RR, ki je »education related« oziroma del izobraževalnega procesa). Ta posebni kanal — ki naj bi zlasti zagotavljal pregled in koordinacijo univerzitetnih RR programov, vključno enaka merila, zahteval pa naj bi tudi »obračune« — naj bi bila ZWO, to je nekak holandski »Research council« oziroma holandski organizem, podoben naši RSS. Skratka, vse kaže, da se zavzemajo za tak sistem, ki bi bil podoben našemu sedanjemu, ko na univerzo

dotekajo sredstva po dveh kanalih — izobraževalnem (RIS) in raziskovalnem (RSS).

Zanimivo je, da ugotavljajo, da nimajo osrednjega pregleda nad potekajočimi, opravljenimi ali načrtovanimi raziskavami, česar seveda nimamo tudi mi za področje vse SFRJ, si pa RSS prizadeva, da tak sistem v Slovenijo vendarle doseže in se poveže tudi z drugimi finanserji RR dejavnosti v SFRJ. Ugotavljajo, da nimajo mehanizma in postopka, ki bi zagotavljal učinkovitost naložb in ki bi zagotavljal, da gredo sredstva tja, kjer največ obetajo. Še posebej pa se mi zdi zanimivo in aktualno za nas opozorilo strokovnjakov OECD, ki eksplicitno pravi, naj ZWO nikakor ne postane pretežno finansier instituciji, temveč naj ohrani fleksibilni pristop in finansira pretežno programe in projekte.

11. V zvezi z vlogo univerze na področju RR naj omenim tudi odločne zahteve po jasnejšem in konkretnem kadrovskem načrtovanju. Odsotnost ustrezne »manpower policy« jim že sedaj povzroča vrsto preglavic, vključno nezaposlenost strokovnjakov na nekaterih področjih. Tudi naše planiranje kadrov (npr. srednjeročni načrt) je le globalno, npr. »rabimo toliko z visoko izobrazbo« ipd., z vsemi nevarnostmi, da bo jutri zdravnikov premalo, arhitektov pa preveč.

12. Del RR dejavnosti na Holandskem, ki bi ga bilo moč primerjati z našimi samostojnimi inštituti, bi imenovali RR v javnih inštitutih. Splošne značilnosti holandske situacije bi bile: ta del RR dejavnosti je dokaj obsežen; aktivnost in programi teh inštitutov so v preveliki meri rezultat njihovih lastnih predlogov in želja in premalo izraz družbenih oziroma nacionalnih ciljev, kljub temu da so ti inštituti in središča pretežno sektorsko financirani; številni med temi središči in inštituti so po svojem obsegu, opremljenosti in kadrih pod »kritično maso«. Vsekakor položaj, precej podoben našemu, s to razliko, da je očitno pri nas prepad glede usklajenosti programov s konkretnimi družbenimi potrebami še globlji; zlasti glede na skoraj popolno odsotnost sektorskega financiranja RR dejavnosti, ki ostaja pri nas slej ko prej odprt problem, in tudi ni posebnega upanja, da bi kmalu našli ustrezen, našemu samoupravnemu sistemu prilagojen organizacijski pristop, ki naj bi *osrednja sredstva (RSS) dopolnjeval s sektorskimi*. V nasprotju s položajem pri nas je dejavnost teh inštitucij sicer precej vključena v prizadevanja posameznih družbenih in državnih sektorjev, ni pa dovolj koordinacije med njimi in ni dovolj jasno opredeljenih kompleksnejših ciljev, katerih izraz naj bi bili kompleksnejši RR programi. Kot poseben uspešen primer v tej sferi pa velja omeniti RR na področju agrikulture, kjer je holandskim oblastem s stalnim in sistematičnim vlaganjem prav v RR (sektorski pristop) uspelo doseči tako produktivnost, ki omogoča izvoz ca 50 % poljedelske proizvodnje iz tako gosto naseljene dežele, kot je Holandska.

13. Prav gotovo so primerjave državne in družbene organizacije za ustvarjanje raziskovalne politike glede na specifičnosti obeh druž-

benih sistemov kar najmanj upravičene. Naj se zato omejim le na nekaj splošnih ugotovitev.

Poleg nekega družbenega organa ZWO (ki je nekakšen holandski Research Council) kot v večini zahodnih dežel in ministra, ki kot minister brez listnice pokriva RR dejavnost in visoko šolstvo, ima Nizozemska od 1. 1966 v okviru državne organizacije še poseben svet za raziskovalno politiko (*Science Policy Council*). Ta je posvetovalni organ za odločitve vlade na področju RR dejavnosti. Vse bolj pa se utrjuje spoznanje, naj bi država ne bila le tisti, ki zagotavlja sredstva za RR, temveč naj bi imela možnost in sposobnost z ustrezno politiko usmerjati RR dejavnost k najaktualnejšim problemom družbe. Trdno so namreč spoznali v tako rekoč vseh razvitih deželah, da je mimo čas, ko je RR dejavnost živela sama zase in si sama določala programe in prioritete. Značilno je, da na Holandskem skušajo najti sredstva in pota, da bi državna sredstva lahko angažirali za konkretne posebne namene in načrte. Iniciativa za take, večinoma do 3 letne projekte, pride ali iz sveta ali od drugih organov, ki neko raziskavo rabijo. Ta sistem vnaša fleksibilnost in omogoča angažiranje sredstev za nek aktualen in zdrav projekt, ne glede na »svetost«, kot pravijo, posameznih institucij.

Zanimivo je, da s t.i. ključnimi projekti poizkuša nekaj podobnega tudi naša RSS. Vsekakor, tisti, ki usmerja nizozemsko RR dejavnost, trdno stoje na stališču, da mora raziskovalna politika, programi, projekti in prioritete, trdno izražati nacionalne cilje in razvojne načrte. Kako opredeljevati te cilje in načrte, je seveda kompleksno vprašanje, na katero naj bi konstantno pomagal odgovarjati poseben novi organ pri predsedniku vlade — znanstveni svet za vladno politiko, (*Scientific Council for Government Policy*), ki se postavlja v življenje prav zdaj in naj bi s pomočjo prav RR dejavnosti usmerjal pogled vlade k problemom, ki segajo čez 4 letna volilna obdobja in špekulacije in ki hkrati segajo čez posamezne vladne sektorje. Zanimivo bo videti, kakšni bodo rezultati tega holandskega preskusa.

Kot kaže srednjeročni in dolgoročni načrt razvoja, eden v fazi sprejemanja, drugi pa pred kratkim sprejet, ne bosta bistveno vplivala na usmerjanje naše raziskovalne politike, RR programa in načrte; vse kaže, da bo sicer kljub trdni odločenosti v RSS in zunaj nje, da se konča z obstoječim stanjem pri nas, še naprej prevladovala inercija obstoječega.

Potrebe in vrednote v samoupravni družbi*

Če se institucionalno lotevamo proučevanja položaja in vloge sredstev množičnega obveščanja v sodobni industrijski družbi, se nujno znajdemo pred vprašanjem potreb in vrednot sodobnega človeka. Zadeva je zelo zahtevna in zapletena. Rešiti se jo da samo s pravim interdisciplinarnim proučevanjem, ki bi vključilo temeljito, organizirano timsko delo sociologov, politologov, psihologov, ekonomistov, antropologov, komunikologov, prav tako pa tudi umetnikov, pedagogov in še številnih drugih. Prav zaradi tega in pa žal zato, ker te discipline vse preveč pogosto med seboj ne sodelujejo in »znanstveno« tekmujejo, je to zelo pomembno področje družbenih ved ostalo premalo obravnavano. Temu moramo dodati še eden pomemben vir težav, ki nastanejo, ko se lotimo te problematike: dejstvo, da je problem potreb in vrednot tesno povezan s celotnim fenomenom ideologije neke družbe, predvsem z ideologijo njenega vodilnega razreda ali pa vodilnih družbenih skupin. To pa pomeni, da z vprašanjem o potrebah in vrednotah neke družbe zadiramo v same temelje družbene ureditve, v celoten kompleks proizvodnih sil in proizvodnih odnosov te družbe ter njene vrhnje stavbe. Skratka, vprašanje zadira v sam *raison d'être* temeljnih družbenih institucij od materialne proizvodnje do raznih oblik vzgoje, izobrazbe, zabave itn. Zaradi tega je vsako poglobljeno proučevanje na tem področju ne samo izredno zahtevno, ampak tudi dokaj tvegano: to mora biti predvsem resnično kritična analiza vseh številnih družbenih institucij in z njimi povezanih potreb in vrednot, ki jih sodobni človek sprejema večidel brez razmišljanja, ki pa v sebi skrivajo dosti neresničnosti, mistifikacij, tj. fetišizma, kot je to prikazal Marx v svojih zgodnjih ekonomsko-filozofskih rokopisih in v Kapitalu. Vse to pa samo še bolj obvezuje znanstvenike na omenjenih področjih, da se čim prej lotijo teh problemov.

* Pričujoči članek je skrajšana oblika enega dela gradiva, ki ga je avtor obdelal v drugem delu svoje magistrske naloge z naslovom »Samoiztrošna potrošniška družba: nekaj učinkov potrošnje na vzgojo v množični družbi«, Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo 1972.

Glede na tako zahtevno nalogo je lahko pričujoči članek le zelo skromen poskus spodbude k temeljitem proučevanju te problematike v naši družbi. Zato smo si zastavili nalogo predvsem izoblikovati nekaj vprašanj o tem, kako se postavlja problem potreb¹ in vrednot² v samoupravni socialistični družbi, tj., kakšen je sedanji sistem potreb v samoupravni socialistični družbi, kakšne so te potrebe, kako jih zadovoljujemo in komu to zadovoljevanje dejansko koristi? Naprej: koliko je že izoblikovan sistem vrednot, ki naj bi ustrezale takšni samoupravni socialistični družbi, kot si jo želimo ustvariti, kaj so eksplicitne vrednote v naši družbi in kaj implicitne, kakšno je neskladje med njimi, kako se vrednote pri nas prenašajo na mladino, prek katerih institucij, kako in s kakšnim učinkom; kakšno obliko potrošniške družbe razvijamo pri nas, kakšna je vloga sredstev množičnega obveščanja v tej družbi, kakšno množično kulturo (tu mislimo na resnično kulturo najširših plasti prebivalstva, tj. na možnosti, da se sleherni član naše družbe vključi v aktivno sodelovanje na kateremkoli področju kulturne ustvarjalnosti, ki ga zanimajo in do katere ima sorodna nagnjenja. Z izrazom *kultura množične družbe*, ki ga uporablja ameriški sociolog Edward A. Shills,³ pa želimo označiti tisto vrsto kulture, ki je značilna za sodobno industrijsko — tj. potrošniško — družbo, zlasti takšno, kakršno najdemo v zahodnih industrijsko visokorazvitih deželah. Tu mislimo predvsem na tiste izdelke kulture, ki so ustvarjeni posebej za široko potrošnjo, na podlagi standardiziranih kalupov; izdelki, ki se jih da uporabiti brez kakršnegakoli intelektualnega npora ali vnaprejšnje priprave ali spretnosti in ki naj bi informirali in zabavali najširše plasti občinstva; izdelki, ki jih ustvarjajo anonimni proizvajalci za prav tako anonimne potrošnike⁴ potrebuje samoupravni socialistični sistem, kakšno pa mi dejansko razvijamo itn. Seznam vprašanj je zelo dolg; teh nekaj smo vzeli samo kot ilustracijo temeljnih misli, ki so nas vodile v raziskovanju omenjene problematike.

¹ Opredelitev pojma *potreb* je podana v nadaljevanju prispevka.

² S pojmom *vrednote* mislimo na tisto, kar je vredno želja, na ideale, ki jih ljudje in družba poskušajo in želijo uresničiti. Kot takšne vrednote vplivajo v družbeni akciji na izbiro ciljev in ne samo dejavnost (Joseph H. Fihter: *Sociology*, Chicago: University of Chicago Press, 1957, 301—302). Vrednote so za ljudi znamenja, kako naj izbirajo in uresničujejo svoje družbene vloge. Hkrati so pa to instrumenti družbenega nadzora in družbenega pritiska na posameznika, ki poskušajo vplivati na njega, da deluje v skladu s sprejetimi standardi vedenja. Pri tem je pomembno poudariti, da vrednote le redko najdemo v svojih »čisti« oblikah, tj., da so v glavnem mešanice različnih vrednot in vrednostnih orientacij, in to, da niso statične, temveč se spreminjajo kot posledica novih spoznaj, idoloških in/ali političnih sprememb, tehnološko-znanstvenih dosežkov, ter postopne erozije prejšnjih vrednot. (Nicholas Rescher: »What is Value Change? A Framework for Research«, v *Values of the Future*, ed. Baier & Rescher, New York 1969).

³ »Mass Society and Its Culture« in *Public Opinion and Communication*, edited by Bernard Berelson & Morris Janowitz, The Free Press, New York 1966, str. 505.

⁴ Zaga Pečić-Golubović: »Socijalna osnova i antropološke implikacije, masovne kulture«, Naše teme, br. 8, Zagreb 1969, str. 1290. Podobno opredelitev je dal tudi Edgar Morin v knjigi *Duh vremena*, Kultura, Beograd 1967, str. 40.

Za izhodišče pričujoče obravnave, ki bo zajela samo en del celotne problematike, smo vzeli teh nekaj trditev in hipotez znanih raziskovalcev na področju družbenih ved:

1. Tehnološki napredek se je globoko ukoreninil v sodobni industrijski družbi kot sinonim za družbeni blagor, nacionalni uspeh in blaginjo celotnega prebivalstva.⁵

2. Socialistična družba je *per definitionem* potrošniška družba, ker je njena naloga, da zadovolji temeljne potrebe najširšega segmenta prebivalstva in da jim nudi vedno večje količine materialnih in kulturnih dosežkov. Potrošniška družba je tako zgodovinsko stvarna in nujna.⁶

3. Nujnost blagovne proizvodnje in tržnega gospodarstva v socialistični samoupravni družbi.⁷

4. Poseben način proizvodnje ni samo gospodarski fenomen. Vsak proizvodnji način teži k temu, da s časom preraste v cel sistem vrednot, družbenih odnosov in družbenih institucij, način mišljenja itn. Ta novo nastala družbena struktura pa teži k temu, da požene v družbi čim bolj globoko svoje korenine in tako preživi čisto gospodarsko koristnost nekega gospodarskega sistema. Tako oblikovani družbeni odnosi, vrednote in družbene institucije, ki so nastali na temeljih novega gospodarskega sistema, težijo k tem, da postanejo relativno neodvisni od svoje ekonomske podlage in so zelo odporni do sprememb.⁸

Temu smo dodali še tole hipotezo, ki so jo v zadnjih letih izoblikovali nekateri naši sociologi.⁹ Tu jo bomo prikazali v glavnih črtah, tako kot jo je izrazil Jože Goričar.¹⁰ Po tej hipotezi so tri pglavitne institucije našega družbenega in gospodarskega sistema: samoupravljanje, država in blagovni trg. Tem ustrezajo bolj ali manj jasno profilirane plasti naše globalne družbe, in sicer: delavski razred, državna birokracija in tehnobirokratska managerska plast. Specifični odnosi,

⁵ John K. Galbraith: *The New Industrial State*, Signet Books, New York 1967, str. 185.

⁶ Stipe Šušar: *Sociološki presjek jugoslavenskog društva*, Školska knjiga, Zagreb 1970, str. 111.

⁷ O tem so pisali in še pišejo številni naši avtorji. Naj omenimo samo nekatere: Adolf Dragičević, Branko Horvat, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Kiro Gligorov itn.

⁸ Karl Marx: *Predgovor Prilogu kritici političke ekonomije*, Kultura Beograd 1960.

⁹ Omenjena hipoteza je navzoča z večjimi ali manjšimi razlikami v tehle delih: Jože Goričar: »Žarišta globalnih konfliktov u jugoslovenskom društvu«, v zborniku *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Portorož, februar 1972, knjiga III., str. 135; Mihajlo Popović: »Heterogenost društvenih sistema i sadašnja kriza jugoslovenskog društva« v istem zborniku, knjiga II, str. 15; Josip Županov: v diskusiji na isto temo, objavljena v *Teoriji in praksi*, št. 10/1971, str. 1371—72; Stipe Šušar: isto.

¹⁰ Jože Goričar: op. cit. glej tudi članek »Trikotnik s patome«, Delo, Ljubljana, 25. december 1971, str. 20.

ki vladajo med temi tremi elementi, ustvarjajo in pogojujejo trajno konfliktno situacijo. Med temi sta za pričujoči esej zlasti pomembni dve ugotovitvi:

a) da si v blagovno-tržnem gospodarstvu tudi samoupravne delovne organizacije stojijo nasproti kot konkurenti in se morajo vesti kot skupinski lastniki blaga. Če se ne bi tako vedle, bi gospodarsko propadle. Trg drži tedaj s svojimi zakonitostmi družbeno lastnino na ravni skupinske, se pravi posebne oblike kolektivne privatne lastnine¹¹ in

b) da samoupravne institucije še nimajo ne zadostne legitimacije, mehanizmov za učinkovit socialni nadzor.¹²

Na temelju teh navedenih trditev in hipotez smo izoblikovali tole delovno hipotezo: če sprejmemo domnevo, da se blagovno gospodarstvo v jugoslovanski družbi razvija vzporedno z njenimi naporji v razvijanju prave socialistične samoupravne družbe kot eden poglobitvinih instrumentov za nadaljnji razvoj naše družbe k proklamiranim ciljem¹³ in če pogojno sprejmemo zgoraj omenjeno hipotezo o jugoslovanski družbi kot protislovnemu trikotniku država-samoupravljanje-tržišče, potem je mogoče domnevati, da sredstva množičnega obveščanja pri nas odsevajo konflikte, ki nastajajo med omenjenimi tremi elementi trikotnika, in s tem v naši družbi pospešujejo razvoj kulture množične družbe,¹⁴ s tem pa tudi erozijo temeljnih vrednot socialistične samoupravne družbe.¹⁵

¹¹ Jože Goričar: op. cit. str. 20.

¹² isto.,

¹³ Ti cilji so izoblikovani v ustavi socialistične federativne republike Jugoslavije, kot sledi:

Družbeno politični odnosi in oblike, ki jih določa ta ustava, so usmerjeni v razširitev pogojev za nadaljnji razvoj socialistične družbe za premaganje njenih nasprotij ter za tak družbeni napredek, ki bo na vsestranski razvitosti produkcijskih sil, visoki produktivnosti dela, obilju proizvodov in na vsestranskem razvoju človeka kot svobodne osebnosti omogočil razvoj takih družbenih odnosov, v katerih se bo uresničevalo načelo komunizma: »Vsak po svojih sposobnostih — vsakemu po njegovih potrebah«.

V ta namen so vsi državni organi, organi družbenega samoupravljanja, organizacije in občani neposredno poklicani da z vso svojo dejavnostjo:

širijo in krepijo materialno osnovo družbe in življenja posameznikov, s tem da razvijajo produkcijske sile, večajo produktivnost dela in nenehno pospešujejo socialistične družbene odnose;

ustvarjajo pogoje, v katerih bodo izginjale družbeno-politične razlike med umskim in telesnim delom in v katerih bo postajalo človeško delo čedalje popolnejše razodevanje ustvarjalnosti in človeške osebnosti; Uvodni del, Osnovna načela VIII, str. 19—20.

¹⁴ Tj. kulture *potrošniške družbe*, za katero sta značilni vse bolj intenzivna množična proizvodnja in množična potrošnja (ki sta med seboj tesno povezani) in vedno večji dobiček proizvodnih organizacij. Za takšno družbo je značilen »začarani krog«: vedno več trošiti, da bi se več delalo, da bi se več proizvedlo, da bi se več trošilo (Galbraith), kar je lahko v določenem obdobju koristno za neki kolektiv ali celo družbo v celoti, je pa lahko zelo škodljivo za posameznike (s tem pa v zadnji instanci tudi za družbo) glede na njegovo zadovoljevanje pravih človeških potreb. Takšni družbi ustreza posebna miselnost, ki nalaga človeku, da čim prej zamenja

Za prvo omenjeno trditev (tehnološki napredek — sinonim za splošno družbeni blagor in bogastvo neke družbe) je do pred kratkim veljalo, da je ni moč pobiti. Zadnjih nekaj let pa smo priča zelo ostre kritike takšnega verovanja, ki jo izraža vedno večje število znanstvenikov v celem svetu. Socialnim psihologom, ki so med prvimi začeli opozarjati na številne negativne posledice izrednega tehnološkega razvoja na človeško psiho, in sociologom, ki so ugotavljali razne oblike alienacije (odtujitve)¹⁶ in anomije¹⁷ v sodobni družbi, so se pridružili številni priznani ekonomisti, politologi, ekologi in še številni drugi znanstveniki, politični in družbeni delavci. Čeprav se med seboj razlikujejo v stopnji kritičnosti in v usmerjenosti kritike, se kljub temu strinjajo v oceni, da sam tehnološki napredek ni in ne more biti edini — pa tudi ne poglavitni — odgovor na veliko število zelo resnih problemov, s katerimi se soočajo današnje družbe. Velikost bruto nacionalnega dohodka, ki velja kot mednarodni indeks rasti in razvoja neke družbe (dežele), so končno ostro obsodili kot resnično okorno in napačno merilo. Velikost bruto nacionalnega dohodka se poveča tudi na podlagi številnih izrazito nepotrebnih pa tudi škodljivih dejavnosti (npr. razvoj raznih oblik proizvodne tehnologije, ki so škodljive za okolje s tem da zastrupljajo zrak, reke, morja itn.), ker ta ne jemlje v obzir kakovosti proizvodnje, ampak samo količino sprejetega denarja. Drugače rečeno, v bruto nacionalnem dohodku sta fenomen *rasti* in fenomen *razvoja* izenačena. Razlika med tema dvema feno-

eno stvar za drugo, »boljšo«, novejšo. Alvin Toffler (*Le Choc du futur*, Denoël, Paris 1971) imenuje to *une mentalité «à jeter»*, ki se pa ne nanaša samo na naš odnos do materialnih izdelkov, ampak tudi na naš odnos do sočloveka, prijateljev itn.

¹⁶ Opozarjamo, da je to delovna hipoteza celotnega drugega dela magistrske naloge. V pričujočem članku se bomo dotaknili samo nekaterih njenih elementov.

¹⁷ Izraz *alienacija* uporabljamo tako, kot ga je opredelil Erich Fromm: to je način doživljanja svoje osebe kot tujega bitja; oseba ne doživlja sebe kot središče svojega sveta, kot ustvarjalca svojih lastnih dejanj, temveč so njena dejanja in njihove posledice postali njeni gospodarji. Oseba jih opravlja, ne da bi razumela njihovo vsebino in resnični pomen. Takšna odtujena oseba v bistvu nima stika niti s seboj niti z drugimi osebami, ker je njen odnos le površen, ne pa pravi »produktivni ustvarjalni odnos«. (Eric Fromm: *Zdravo društvo*, Izdav. preduzeće »Rad«, Beograd 1963, str. 129—130). Čeprav soglašamo s Predragom Vranickim, da je fenomen alienacije zelo kompleksen in še vedno nezadostno proučen (Predrag Vranicki: »Socijalizam i problem alienacije« v zborniku *Smisao i perspektive socializma*, Zagreb 1965, str. 248), menimo, da je Frommova opredelitev alienacije kot človekovega načina doživljanja sebe in sveta v sodobnem življenju v bistvu točna. To pa ne pomeni, da je ni moč kritizirati, zlasti, ker se premalo ukvarja z vplivom ekonomske sfere na človekovo življenje. Glede tega je A. Etzioni šel dlje. Nujno pa je nadaljevati z analizo odtujitve, ki jo je dal Marx v svojih zgodnjih filozofsko-ekonomskih rokopisih in *Kapitalu*.

¹⁷ *Anomijo* pojmuje Robert K. Merton kot: zlom kulturne strukture, do katerega pride zlasti takrat, kadar pride do velikega neskladja med družbeno (kulturno) priznanimi normami in cilji na eni strani in pa socialno strukturiranimi možnostmi (sposobnostmi) pripadnikov skupine, da bi delovali v skladu s temi normami in cilji. (Robert K. Merton: *Social Structure and Social Theory*, Glencoe, Ill.: The Free Press, 1957.

menoma pa je v kakovosti, in to je bistveno.¹⁸ Zlasti je to bistveno za socialistične dežele, kajti »socializem ni samo razvijanje družbenih proizvodnih sil; socializem pomeni tudi nenehno bogatitev človekove osebnosti. Humanizacija družbenih odnosov postaja v socializmu osrednja tema ter zahteva nenehno prizadevanje in angažiranje duhovne ustvarjalnosti, ki je sestavina in postavka samoupravne demokracije.«¹⁹ Kot družbena ureditev, ki ji je zgodovina določila vlogo avantgarde — hkrati tudi odgovornost, da se razreši problem blagovne proizvodnje in tržnega gospodarstva ter odnosa med proizvodnjo in potrošnjo (K. Marx) — so socialistične dežele še posebej dolžne skrbno proučiti vsa opozorila glede negativnih posledic tehnološkega razvoja. Če bodo dovolile, da se privatna in družbena potrošnja nenadzorovano razvijata, da se prebivalstvo v teh deželah prav tako nezadržno povečuje in da si te dežele še naprej zastavljajo kot svoje poglavitne cilje čim višjo življenjsko raven po vzorcu visoko razvitih zahodnih dežel, potem se ne bo moč izogniti vse bolj perečim družbenim in ekološkim problemom, morda pa tudi ekološki katastrofi in hudemu izmaličenju človeškega rodu.²⁰ Torej, soočeni smo z vprašanjem: ali je razvoj potrošniške družbe res nujen pogoj za nadaljnji razvoj socialističnega sistema in, če je, kakšna naj bi bila ta »potrošniška družba«, da ne bi ogrožala temeljnih pogojev za razvoj človeškega rodu nasploh?

Bilo bi vsekakor pretenciozno, če bi poskušali odgovoriti na to zelo obširno vprašanje v pričujočem članku. Kot smo že dejali, do odgovora lahko pridemo samo, če se problema lotimo organizirano interdisciplinarno. Tu želimo le usmeriti pozornost na nekatere aspekte tega problema, kot smo jih mi zaznamovali. Ko govorimo o tem, da je socialistična družba *per definitionem* potrošniška družba, ker je njena naloga, da zadovolji temeljne potrebe najširšega segmenta prebivalstva, je predvsem nujno, da se ustavimo na dveh stvareh: a) problem *temeljnih* potreb, in b) da gre za zadovoljevanje temeljnih potreb najširšega segmenta prebivalstva, tj., pri nas delavskega razreda in vseh delovnih ljudi sploh. Menimo, da je opravičeno, če se zavzemamo za razvoj potrošnje v socialistični družbi, le če gre za zadovoljevanje temeljnih potreb predvsem tistega dela prebivalstva, ki še vedno živi na zelo nizki življenjski ravni. Pri tem se pa postavlja kot prvo vprašanje, kaj pomeni izraz temeljne potrebe in kako se te zadovoljujejo?

¹⁸ Na to temo so zlasti zanimiva tale dela: A. A. Berle, Jr.: »What GNP Doesn't Tell Us«, *Saturday Review*, Aug. 31, 1968, str. 10—12, 40; *The Limits of Growth*, MIT, 1972.

¹⁹ Miroslav Pečujlić: *Obzorja revolucije*, Komunist, Ljubljana, 1971, str. 172.

²⁰ Paul & Anne Ehrlich: *Population, Resources, Environment*, W. H. Freeman, San Francisco: 1970; Harold Helfrich (ed.): *The Environmental Crisis: Man's Struggle to Live With Himself*, Yale University Press, New Haven, London 1970. Mishan, Ezra J.: *Technology and Growth: The Price We Pay*, Praeger, New York, 1970.

Iskanje odgovora na to vprašanje nujno pripelje do strogega razlikovanje med razvojem potrošnje, ki naj bi pomagal delavskemu razredu, in pa razvijanjem *potrošniške družbe*²¹ ter s tem povezanim problemom človeških potreb. Kljub temu, da številni avtorji uporabljajo izraze, kot so temeljne človeške potrebe, temeljni motivi, itn., je — kot smo že dejali — vendarle ostala precejšnja zmeda glede njihovega pomena tako v literaturi, kakor tudi v konkretnem življenju sodobnega človeka. Znanstveniki večidel razlikujejo primarne (ali temeljne, biološke) in sekundarne (ali izpeljane) družbene potrebe.²² Te večidel vedno prikazujejo, kako so povezani z različnimi družbenimi institucijami, ki so se izoblikovale v zgodovinskem procesu kot odgovor na te človeške potrebe. Poleg dokaj mehaničnega odvajanja teh dveh vrst potreb je za večino avtorjev, ki se lotevajo te problematike, značilen nekritičen (ali pa ne dovolj kritičen) odnos do obstoječih družbenih institucij. Z drugimi besedami, zelo redko ali pa sploh ne vprašujejo, v kolikšni meri obstoječe institucije resnično zadovoljujejo človeške potrebe (primarne in sekundarne) in omogočajo človeku nadaljnji razvoj svojih ustvarjalnih sposobnosti, koliko ga pa pri tem zavirajo, deformirajo in odtujujejo tako od družbe kot od sebe samega. Glede tega menimo, da je Marxovo pojmovanje človeških potreb in s tem povezan fenomen odtujitve (alienacije) še vedno zelo bogata podlaga za temeljito in poglobljeno analizo človeških potreb, ki je nujno potrebna. Njegova zahteva za revalorizacijo človekove osebnosti tako v procesu proizvodnje kot v procesu potrošnje, je pravzaprav zahteva po revalorizaciji človeških potreb, »ki so osiromašene in omejene samo na delne potrebe, brez resničnega človeškega pomena«.²³ Posebno pomembno se nam zdi Marxovo pojmovanje imanentnih človeških potreb, ki izhajajo iz Marxove analize človekovega generičnega bitja. Čisto na kratko, gre predvsem za tri potrebe:

1. človekova potreba da dela, da ustvarja in se tako potrjuje kot človeško bitje. Za Marxa je delo specifikum človeške eksistence, to je svojevrstna človeška dejavnost predvsem zato, ker ni samo sredstvo za zadovoljevanje drugih potreb, ampak je samo po sebi potreba.²⁴

2. Človekova potreba po drugih ljudeh in to ne samo kot sredstvo za zadovoljevanje drugih potreb, ampak potreba po ljudeh kot pravih prijateljih, objektivnih človekove ljubezni, upanja itn., torej po-

²¹ Tu mislimo na čisto določeni tip sodobne industrijske družbe, ki smo jo že označili v opombi 14. Prikaz takšne družbe najdemo v delih C. Wrighta Millsa, H. Marcusea, J. Habermasa, J. K. Galbraitha, E. Fromma, J. Henryja in še veliko drugih.

²² Med temi je verjetno najbolj obdelal to področje Bronislaw Malinowski. Po njem so vse tri vrste človeških potreb: 1. temeljne (ki so ukoreninjene v človekovi organski naravi — npr. metabolizem, razmnoževanje, varnost, zdravje, itn.); 2. instrumentalne — ekonomski interes, vzgoja, navade ali zakonske zveze in politična avtoriteta; in 3. izpeljane potrebe ali kulturni imperativi, ki so v bistvu vezane za instrumentalne potrebe.

²³ Zagorka Pešić-Golubović: »Socializem i humanizam, v zborniku *Smisao i perspektive socijalizma*, Zagreb 1965, str. 37.

²⁴ Zaga Pešić-Golubović: op. cit.

treba po pravem resnično človeškem odnosu do sočloveka kot bitja, ki je sposobno in željno ljubezni, razumevanja itn.; in

3. potreba, da človeka vrednotimo s človeškimi merili, ne pa na podlagi materialnega bogastva, položaja na družbeni lestvici in temu podobno. Od novejših avtorjev poleg Fromma, ki meni, da je pet poglavitnih potreb (to so: potreba po združevanju, po ustvarjanju in preseganju svojih sposobnosti, po občutku pripadanja neki družbi, po občutku identitete in potreba po okviru za orientacijo), se nam zdi posebne pozornosti vredno stališče Amitaia Etziona.²⁵ V svojem poskusu, da bi presegel pomanjkljivosti tako imenovanega »preveč-socializiranega« koncepta človeka, ki po Etzionijevem mnenju prevladuje v vseh usmeritvah moderne sociologije, in v želji, da bi povezal dve poglavitni tradiciji v sociologiji, tj. strukturalno-funkcionalni pristop in pa tradicijo odtujitve, Etzioni uporablja pojem *univerzalnih temeljnih človeških potreb*, vendar ne v tradicionalnem pomenu temeljnih, tj. bioloških potreb.

Za Etziona so temeljne človeške potrebe tiste potrebe, ki imajo svoje lastne attribute, tj., potrebe, ki jih ne determinira družbena struktura, kulturna organizacija ali pa proces socializacije. Vsaj šest takšnih potreb je:

1. potreba po ljubezni, naklonjenosti (affection), ki pa je tudi potreba po solidarnosti in koheziji;

2. potreba po priznanju, pozornosti (recognition), kar je lahko tudi potreba po samospoštovanju, uspehu itn.;

3. potreba po kontekstu ali orientaciji, konzistentnosti, pomenu, občutku celote. Človek v svojih različnih vlogah ima opraviti z različnimi sektorji in stopnjami družbene organizacije. Vsak družbeni predel pa po svoje deluje na njegov način zaznamovanja, čustva, verovanja. Raziskovanja kažejo, da vsaka oseba občuti potrebo po neki stopnji usklajenosti (harmonije) med temi različnimi družbenimi predeli, njihovem vplivu na posameznika in njihovimi zahtevami;

4. potreba po večkratnem zadovoljevanju, tj., ne glede na to, kar je izvir zadovoljenja, veliki presledki, ki lahko nastanejo med enim zadovoljenjem in naslednjim, povzročajo frustracije;

5. potreba po neki stopnji stabilnosti v načinu in frekvenci distribucije nagrad. Če takšne stabilnosti ni ali pa je nezadostna, se bo raven bojazni ali zaskrbljenosti (anxiety) povišala, s tem pa tudi možnost, da bo s to osebo moč lažje manipulirati.

V tej zvezi Etzioni opozarja, da ljudi lahko mobiliziramo za vloge, ki se pravzaprav ne ujemajo z njihovimi potrebami in ki jih sicer ne bi prevzemali, zato da bi dosegli neko čustveno varnost. Ta opomba se nam zdi posebno pomembna, ko proučujemo vlogo in učinke sredstev množičnega obveščanja predvsem pa ekonomske propagande v sodobni potrošniški družbi. Namreč, tudi če zavrremo

²⁵ Amitai Etzioni: *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*, The Free Press of Glencoe, New York 1968.

trditev, da je današnja stopnja prefinjene uporabe ekonomske propagande sposobna vplivati na vedenje potrošnikov (tj., če zavrnilo tako imenovano teorijo »hipodermične igle«), nas Etzionijsva opomba opozarja na stvarne možnosti manipuliranja z ljudmi, kajti množični mediji delujejo v celotnem okolju in kakovost tega okolja v marsičem določa njihovo učinkovitost. (Šesta potreba, ki jo Etzioni omenja, je potreba po razlikosti v družbeni strukturi, vendar o njej tu ne bomo govorili.)

V nadaljevanju razprave o temeljnih človeških potrebah Etzioni ugotavlja, da je participacija članov neke družbe pri ustvarjanju in spreminjanju njenih temeljnih struktur edini način, da se družbene strukture seznanijo s pravimi potrebami njenih članov. Torej je nujna participacija vseh njenih članov, ki ni odgovor samo na njihove psihološke zahteve, ampak je hkrati eden najbolj učinkovitih instrumentov za nadaljnji družbeni razvoj. Vendar Etzioni opozarja, da popolno zadovoljevanje potreb ni možno. Zadovoljevanje nekaterih potreb nujno zmanjšuje možnost, da se zadovoljijo neke druge potrebe zaradi omejitev, ki jih pomanjkanje nalaga zmožnosti, da se zadovoljijo tudi kompatibilne potrebe in pa zaradi devalvacije nagrade, ki jo povzroči pogosto nagrajevanje. Zaradi tega Etzioni meni, da ni družbenega življenja brez alienacije (alienacijo Etzioni pojmuje ne samo kot posameznikov občutek nezadovoljstva in osamljenosti, ampak tudi kot izraz objektivnih družbenih razmer, ki izpostavijo posameznika silam, ki jih posameznik ne razume in ne more nadzorovati.²⁶ Vendar sta bistveni pri tem *stopnja* in pa *porazdelitev* odtujenosti. To pa je odvisno od družbene ureditve, predvsem pa od porazdelitve družbene moči znotraj te družbe in dejanske participacije vseh njenih članov v procesu odločanja o družbenem razvoju. S tem v zvezi Etzioni ugotavlja, da se politični in družbeni sistemi, ki omogočajo samo zelo omejeno zadovoljevanje univerzalnih človeških potreb, lahko obdržijo samo za ceno izredno drage socializacije in družbenega nadzora. S tem hoče avtor reči, da osebne cene neuspeha v zadovoljevanju univerzalnih človeških potreb odsevajo v daljšem času in večji količini sredstev, pozornosti in delovne sile, ki so potrebni, da bi posamezniki s socializacijo sprejeli vloge, ki jih zahteva neki družbeni sistem, ki pa so v bistvu tuje posameznikovim potrebam. Glede tega je razprava, ali sta blagovna proizvodnja in množična potrošnja tisto, kar poprečni človek resnično potrebuje in želi, ali sta samo fenomena, ki jih množična družba vsiljuje človeku ne glede na njegove prave potrebe, zares pomembna. Kajti lahko domnevamo tole: če blagovna proizvodnja in množična potrošnja ne zadovoljuje tistega, kar smo imenovali univerzalne človeške potrebe, potem za sedanjo potrošniško obsesijo v industrijsko razvitih deželah plačujemo velikansko ceno tako v življenju posameznika kot družbe. Resničnost te Etzionijsve domneve potrjujejo številni pokazatelji v so-

²⁶ Etzioni: op. cit. str. 618.

dobni množični družbi od vse večjega števila raznih oblik deviantnega vedenja (zlasti med mladino) do velikanskih denarnih sredstev, ki jih vedno več rabijo za vse mogoče oblike ekonomske propagande.²⁷

Zelo pomembna je Etzionijeva ugotovitev, ki se nanaša na nujnost *aktivne participacije* vseh posameznikov v razvoju družbe, katere člani so. V temeljih je to Marxova misel, da je človekovo bistvo njegov *aktiven* odnos do sveta, do družbe in do sebe samega. Samo tako, v nenehnem, aktivnem, ustvarjalnem odnosu do vsega obstoječega človek potrjuje svoje bistvo in doživlja sebe kot človeka.

Da tu ne gre zgolj za neko abstraktno filozofsko pojmovanje človekovega bistva, potrjuje med drugim tudi zdravniška praksa. Pri proučevanju vzrokov mentalnih depresij in shizofrenije so ugotovili, da človek doživi zlom takrat, kadar ne deluje, tj., takrat, ko svet okoli njega ne odseva aktivno vključenost njegovih ustvarjalnih moči. Tako Ernest Becker ugotavlja, da so vse bolj številna mentalna obolenja najtehtnejša kritika družbe, ki ima za temelje in za cilj *posedovanje* (the owning society). Kajti človek je predvsem bitje, ki *deluje*, in ne bitje, ki *poseduje*.²⁸ Torej gre za to, da je alienirana oseba odrezana ne samo od središč moči in odločanja v neki družbi, ampak postopoma tudi od vseh drugih družbenih skupin, ki bi jim sicer pripadala, slednjič od svoje lastne ustvarjalne zmogljivosti in končno tudi od svoje celotne osebnosti. To zadnje je seveda skrajna oblika odtujitve in je kot takšne tu ne bomo obravnavali. Za pričujoči članek je bolj pomembna tista stopnja odtujenosti, ki je veliko bolj pogosta in je močno vezana za sistem komuniciranja v neki družbi. To pa je predvsem človekova odtujenost od udeležbe v proizvodnji dobrin, ki naj bi rabile za *kolektivno* potrošnjo in za zadovoljevanje potreb, ki pa zaradi raznih oblik družbene organiziranosti (predvsem zaradi raznih deformacij v proizvodnji in produkcijskih odnosov ter porazdelitve družbenega dohodka) niso predmet kolektivne potrošnje, ampak so na voljo samo nekemu ožjemu družbenemu segmentu. (V tej zvezi opozarjamo zlasti na prispevek Zdravka Mlinarja in Nika Toša na temo individualnega in kolektivnega zadovoljevanja potreb v naši družbi.)²⁹ Takšna oblika odtujenosti postopno usmerja pozornost in zavzetost posameznika proč od družbe in družbenih interesov tj., vse bolj k sebi samemu ali — in pa najožjem krogu ljudi okoli njega. Njegova pozornost se tako osredotoči za zadovoljevanje potreb, ki izhajajo iz nenehnega primerjanja svojega položaja s položajem tistih, ki so bolj ali manj na isti družbeni ravni (znani pojav, ki ga Ameri-

²⁷ Oba omenjena problema in razne oblike povezanosti med njima so predmet drugega članka, tako da jih tu ne bomo bolj obdelali.

²⁸ E. Becker: »Mills' Social Psychology and the Problem of Alienation«, *The New Sociology*, edit. Irving Louis Horowitz, Oxford University Press, New York 1964, str. 108—133.

²⁹ Z. Mlinar in N. Toš: »Individualno i kolektivno zadovoljevanje potreb«, *Sociologija* br. 2, Beograd 1970, str. 179—188.

čani imenujejo »To keep-up with the Joneses«), s tem pa vse bolj zanemarlja svoje prave človeške potrebe.

Da se takšen tip človeka razvija tudi v naši družbi, ni treba posebej poudarjati.³⁰ Tudi nam ni treba postavljati izrecnega vprašanja: ali je to tisti človek, ki naj bi bil nosilec in graditelj resnično humane, demokratične, samoupravne socialistične družbe? Potrebno pa je, da se vprašamo tole: kako, tj., s kakšnimi sredstvi poskušamo uresničiti svoj ideal družbe in človeka, ki naj bi bil del takšne družbe? Ali je potrošniška družba, ki se pri nas tako naglo razvija zadnjih nekaj let, v svojem bistvu res tista družba potrošnje, ki je nujna za boljše življenje najširših plasti prebivalstva in s tem nujna za uspešen razvoj socializma? Govorimo o socialni diferenciaciji. Ali ni ta negativni fenomen v naši družbi delno zakoreninjen tudi v tem, da zanemarljamo problem pravih potreb in vrednot v socialistični samoupravni družbi, ali pa celo v tem, da te vrednote narobe razumemo? In kako mi uporabljamo sredstva množičnega obveščanja v ta namen? Kakšna je, recimo, razlika v končnem vzgojnem učinku naše reklame (po radiu), ki pravi »Ne pustite se socialno razlikovati — berite PAV-LIHO!«, in ameriškega načina reklamiranja najnovejšega pribora za kuhinjo ali kopalnico z izrazi, kot so: revolucija, ljubezen, avantgarda in podobno? Da ne omenjamo naše reklame za cigarete, alkoholne pijače, razne luksuzne predmete itn.

Bolj kot kritika obstoječega v naši družbi, naj bi zgoraj navedena vprašanja bila predvsem pobuda k razmišljanju o zelo širokem kompleksu, ki ga predstavlja problematika potreb in vrednot v sodobni družbi. Ta prispevek, ki je le majhen del potrebne obravnave, končujemo z opozorilom, ki izhaja iz Marxove ugotovitve o odporosti družbene superstrukture (vrhnje stavbe) do sprememb, tj., da bo kakršenkoli razvoj potrošniške družbe kot instrument za uresničevanje materialne podlage naših socialističnih, samoupravnih idealov imel tudi globoke, trdno zakoreninjene posledice v vseh sferah našega življenja in naše miselnosti. Negativnih pojavov te vrste pa ne bo lahko reševati — in tega se moramo zavedati. Tembolj, če dodamo vprašanje: ali bo naša mladina, ki jo že implicitno vzgajamo v duhu potrošniške miselnosti,³¹ kos nalogam, ki so pred njo kot graditeljico nadaljnjih socialističnih samoupravnih odnosov?

³⁰ Glej Veljko Rus: *Naše vrednote*, Maribor: Obzorja, 1971 in članek istega avtorja »Vrednote slovenskih študentov in slovenske javnosti« v *Teoriji in praksi* 1971/1, str. 15—21.

³¹ Gre za miselnost, ki smo jo označili v opombi 14.

Produktivna analiza vsebine

Analiza vsebine je kot raziskovalna metoda v politoloških, socioloških in komunikacijskih znanostih znana že več kot petdeset let. Znano je, da so na razvoj analize vsebine vplivale predvsem praktične potrebe, da bi sistematizirali in objektivizirali znanje o določenih posebnih vrstah družbenega komuniciranja, zlasti o (mednarodni) politični propagandi. Vakuum v empiriji, ki naj bi ga zapolnila analiza vsebine, je vplival na to, da so se razvili izrazito kvantitativni analitični postopki, ki jih je s svojo znano definicijo »uzakonil« Bernard Berelson:¹ »Analiza vsebine je raziskovalna tehnika za objektivni, sistematičen in kvantitativni opis očitne komunikacijske vsebine.« Če odmislimo terminološke nejasnosti, ki nastajajo s prevodom pojma »content analysis«, nam vendarle ostane še vrsta odprtih vprašanj, ki zadevajo definicijo oziroma operacionalizacijo pojma »content analysis«.

Berelsonova definicija pravi, da je analiza vsebine raziskovalna tehnika za ... 1. opis (description), in sicer za opis 2. očitne komunikacijske vsebine (the manifest content of communication). Čeprav analiza vsebine ni edina metoda za raziskovanje družbenega komuniciranja, pa jo Berelsonova definicija vendarle preveč omejuje, da bi lahko z njeno pomočjo kompleksneje proučevali komunikacijske pojave. Kako ozek del komunikacijskih procesov lahko zajame tako definirana raziskovalna metoda, nam pokaže že Prackejev distih vprašalnic, ki zadevajo temeljne »pozicije« v komunikacijskem procesu:²

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quo modo, quando, scilicet ultra ad quem, quo effectoque, quaero.

Zahteva po opisovanju očitne komunikacijske vsebine ima pomembne implikacije, saj zavrača pragmatično analizo vsebine kot raziskovalno metodo oziroma ostaja v svojem raziskovanju na površju družbenih komunikacij in se ne sprašuje po globljem pomenu in/ali (pomenskem) izviru v komunikaciji prezentiranih vsebin in njihovih (potencialnih) učinkih. Tako zastavljena analiza vsebine je nujno neproduktivna (neindikativna), saj ne more določiti vrste (načina) in intenzivnosti povezanosti komunikacijske vsebine (»quid«) z družbenimi okviri, v katerih potekajo komunikacijski procesi. Berelsonova

¹ Bernard Berelson, »Content Analysis in Communication Research«, The Free Press of Glencoe, 1952, str. 18.

² Henk Pracke, »Kommunikation der Gesellschaft«, Verlag Regensburg, Münster 1968.

definicija analize vsebine nam ničesar ne pove o povezavi med analizo vsebine in raziskovanjem drugih sociološko, politološko in komunikološko relevantnih družbenih pojavov. Deskripcija očitne komunikacijske vsebine namreč ne le ne odkriva, marveč (lahko) celo prikriva pogojenost in vzvratne zveze prezentirane vsebine z drugimi, za komunikacijski proces pomembnimi elementi ali dejavniki. Izhodišče te kritike je dejstvo, da se s časovnimi in prostorskimi spremembami latentna vsebina oziroma njeni aktualizirani pomeni spreminjajo, medtem ko manifestativna vsebina (lahko) ostane nespremenjena. Na primer: Leninovo pojmovanje (aktualizirani pomen) samoodločbe narodov se bistveno razlikuje od buržoaznega pojmovanja samoodločbe, čeprav gre v obeh primerih za isto manifestativno vsebino, tj. za »samoodločbo narodov«.

Analizo, katere cilji naj bi bili čimbolj izčrpni odgovori na čimveč vprašalnic Prackejevega distiha, se zdi ustrežnejše poimenovati »pomenska analiza« (Bedeutungsanalyse). Vendar pojem pomenske analize — čeprav ga še nismo natančneje definirali — ravno tako zožuje področje analize na analizo semantičnih in pragmatičnih funkcij znakov, ne vključuje pa — čeprav morda zgolj navidezno — analize nosilcev znakov in sintaktične analize. Predmet takega raziskovanja je — se zdi — aktualizirani pomen vsebine, ne pa tudi njihova oblika, še zlasti ne njene čisto materialne ali kvantitativno izmerljive komponente (npr. obseg prezentiranega sporočila, način preloma časnika, velikost črk itd.). Ugovor je sicer formalne narave, saj pomenska analiza ne more mimo oblikovnih značilnosti sporočil, ker je od njih odvisna pragmatična funkcija vsebine v celoti, pa čeprav sam pojem pomenske analize tega vidika raziskovanja eksplicitno ne postavlja pred raziskovalca, vendar je vreden premisleka. Z uvajanjem novega pojmovnega instrumentarija bi še pomnožili terminološke nejasnosti, s katerimi se ubada tako kot vsaka hitro se razvijajoča znanost tudi komunikacijska. Po drugi strani analiza vsebine ne določa *per se* raziskovalnih postopkov, ampak so le-ti določeni z operacionalizacijo pojma analize vsebine. Zato se zdi umestno obdržati pojem analize vsebine, seveda pod pogojem, da ga v skladu s kritiko ustrezno reinterpreteramo.

Temeljni cilj analize vsebine — v smislu pomenske analize — je določiti ali izmeriti (kadar je to mogoče) povezanost prezentirane vsebine z družbenimi tvorbami in pojavi v danem prostoru in času oziroma določiti poleg sintaktičnih zlasti semantične in pragmatične funkcije v vsebini vsebovanih znakov. Potemtakem bi analizo vsebine lahko opredelili kot *raziskovalno metodo za objektivno in sistematično določanje značilnosti sporočil, da bi na podlagi značilnosti lahko sklepali o vzrokih in pogojih prezentacije sporočil ter o učinkih njihove prezentacije*. Temeljne značilnosti analize vsebine so tedaj *objektivnost, sistematičnost in produktivnost* (indikativnost).

Zapisana definicija ne omejuje analize vsebine na razreševanje semantičnih in sintaktičnih vprašanj, kot so to naredili npr. v zgodnej-

ših definicijah Kaplan, Janis in Berelson.³ (Implicitno) nasprotovanje analizi pragmatične dimenzije jezika (proučevanje relacij vsebina — komunikator in vsebina — recipient) v teh definicijah je temeljilo na dejstvu, da je dokaj težavno »potegniti veljavne sklepe o vzrokih in učinkih komunikacije neposredno iz podatkov o vsebini«. ⁴ Argument je seveda vreden upoštevanja, ne more pa biti zadosten razlog, da bi se odrekli (tudi) pragmatični analizi vsebine. Zahtevo po produktivnosti analize vsebine, ki je izražena v naši definiciji, moramo namreč razumeti kot zahtevo po taki metodološki zasnovi. analize vsebine, ki v svoji končni fazi omogoča neposredno ali posredno preverjati in/ali primerjati dobljene podatke o vsebini z indikatorji komunikacijsko relevantnega obnašanja (ravnanja) posameznikov in skupin. Ta zahteva v teoriji ni novost; postavili so jo že Osgood, Silbermann, Holsti, Janis (1968), Wersig in drugi.⁵ Redko pa je bila uresničena v empiričnem raziskovanju, pa še v teh redkih primerih ponavadi brez eksplicitno podanih kriterijev.⁶

Objektivnost

Analiza vsebine mora biti zasnovana na temelju eksplicitno formuliranih pravil, ki omogočajo različnim analitikom doseči iste rezultate pri analizi istega sporočila. Po Berelsonovem mnenju zahteva po objektivnosti, kot je tu definirana, omejuje analizo vsebine na proučevanje *očitnega* dela vsebine in torej izključuje analizo pragmatične funkcije v vsebini prezentiranih znakov. Z izključitvijo pragmatične analize vsebine pa le navidezno dosežemo večjo objektivnosti, kajti »držati se dejstev« (kar dejansko pomeni proučevati očitni del vsebine) še ne pomeni biti objektivni. Če v analizi puščamo vnemar skrita vrednotenja, ki so nedvomno prisotna v prezentirani vsebini ali pa vsaj v kriterijih, ki so komunikatorja navedli do prezentacije vsebine, to ne pomeni, da skrita vrednotenja ne bodo implicirana tudi v podatkih, dobljenih z analizo. Analiza vsebine tako kot družboslovje nasploh ne more biti vrednostno nevtralna, ker je pač družbeno in osebnostno pogojena. Zahteva po objektivnosti tedaj pomeni zahtevo po eksplicitni formulaciji analitičnih postopkov in kriterijev vrednotenja v sporočilu vsebovanih znakov, kajti le tako lahko dosežemo visoko stopnjo preverljivosti v analizi dobljenih podatkov in sklepov. Tako eksplicirana pravila in kriteriji so nujen pogoj za sodbo o znanstveni utemeljenosti analize.

³ A. Kaplan, »Content Analysis and the Theory of Signs«, Philos. Sci., 1943, 10, str. 230; I. Janis, »The Problem of Validating Content Analysis«, v: H. D. Lasswell, N. Leites et al. (Eds.), The Language of Politics, George Stewart, New York, str. 55; B. Berelson, op. cit.

⁴ Ole R. Holsti, »Content Analysis«, interno razmnoženo, str. 601.

⁵ Glej njihova v literaturi navedena dela.

⁶ Na primer: Lewis Donohew, »Newspapers, Gatekeepers and Forces in the News Channels«, Publ. Opin. Quart., Spring 1967, str. 61—68.

Načelo »maskiranja«, ki ga je utemeljil Osgood v članku *Evaluative Assertion Analysis*,⁷ je z našega stališča nesprejemljivo. Eden pomembnih postopkov, ki naj bi omogočal dobiti kvantitativne podatke, na podlagi katerih bi lahko preverjali izhodiščne hipoteze, je v *evaluative assertion analysis* »maskiranje objektov stališč (attitude objects) ... z brezpomenskimi znaki«, kar sicer v veliki meri olajša delo analitikom, hkrati pa prikriva vrednostno pobarvane pojme, posledica tega pa je, da podatki, ki jih dobimo z evaluative assertion analysis — torej vrednotenja — ostanejo nejasni.

Naj postopek ponazorimo s primerom. Vrednostna komponenta pojma »vojna« je v splošnem negativna. V evaluative assertion analysis torej trditev »XY (maskirani objekt trditve) je napadla ameriško oporišče« označili kot vrednostno negativno ne glede na to, da se za »XY« lahko skriva tako Japonska kot Demokratična republika Vietnam. V obeh primerih bi bila torej lokacija trditve na vrednostnem kontinuumu enaka, čeprav gre v izbranih primerih za zvezo, med različno ovrednotenimi pojmi.

Sistematičnost

Vključevanje posamičnih vsebin ali kategorij v sistematično analizo vsebine ali izključevanja iz nje mora temeljiti na dosledni uporabi eksplicitnih kriterijev selekcije. Tej zahtevi torej ne ustrezajo analize, v katerih analitik proučuje zgolj tiste vsebine, ki potrjujejo izhodiščno hipotezo, ali analize, ki posplošujejo v parcialni študiji (eksemplifikaciji) dobljene podatke.

Nujen pogoj za sistematično analizo vsebine je natančna določitev raziskovalne naloge (problem, cilji, hipoteze.) Ker morajo hipoteze izražati (pričakovano) soodvisnost določenih spremenljivk, so s tem posredno določene tudi značilnosti (v medijih) prezentirane vsebine, ki jih je treba analizirati. Raziskovalec v zasnovi analize vsebine ne sme postavljati neuresničljivih (neverjetnih) hipotez, kajti negativni podatki, ki jih dobimo z analizo vsebine, v bistvu ne utrdijo prepričanosti, da hipoteza ni pravilna. Analize vsebine tedaj v načelu ne smemo uporabljati z namenom, da bi ovrgli izhodiščno hipotezo.⁸

Drugi temeljni pogoj sistematične analize je določiti raziskovalni načrt, s katerim je določen potek raziskovanja. Raziskovalni načrt mora določiti vrsto in obseg gradiva, ki ga je treba analizirati (vzorec), operacionalizirati za analizo relevantne kategorije, določiti postopke analize, klasifikacijske enote in kriterije klasifikacije ter končno določiti enote eksplikacije ter postopek statistične obdelave v analizi vsebine dobljenih podatkov o značilnostih sporočil.

⁷ Osgood, Saporta, and Nunnally, *Evaluative Assertion Analysis*, Litera, 1956, 3, str. 47—102.

⁸ I. Janis, navedeno delo, str. 81.

Tako kot od vsakega resnega znanstvenega npora zahtevamo tudi od analize vsebine poleg objektivnosti in sistematičnosti *teoretično relevantne rezultate*. Docela deskriptivna informacija o vsebini (preprosto preštevanje enot ali značilnosti), ki pušča vnmear medsebojne relacije značilnosti sporočil ter njihovo povezanost z značilnostmi komunikatorja in/ali recipienta, je sicer lahko natančna, vendar nima znanstvene vrednosti, zakaj v pomembnih komunikacijskih pojavih ni mogoče preprosto »prešteti« vseh možnih značilnosti. Ali bo analiza presegla raven posamičnosti, je v veliki meri odvisno od hipotez, ki posredno določajo zasnovo raziskovalnega načrta, ter od izbranega vzorca. Načrt vzorčenja je pomembna faza v načrtovanju analize vsebine, ker je od izbranega segmenta »univerzuma« relevantnih komunikacij odvisno, ali bodo rezultati analize uporabni zgolj za to, da se pojasni posamična situacija, in bodo torej le zgodovinsko zanimivi ali pa bodo dovolj splošno veljavni, reprezentativni za celotno empirično ali teoretično opredeljeni »univerzum« ali za podobno situacijo v drugem prostoru in času.

Splošno veljavnega načela vzorčenja za indikativno analizo vsebine kajpak ni mogoče predpisati, kajti vzorec je v veliki meri odvisen od problema in raziskovalnih ciljev. Izbira vzorca (lahko) pomembno vpliva na rezultate analize, zato mora raziskovalec kriterije in postopke vzorčenja natančno določiti. Ker analiza vsebine zahteva od raziskovalca, da dobro pozna univerzum relevantnih komunikacij oziroma komunikacijski sistem v dani družbi, o čemer bomo podrobneje razpravljali, ko bo govor o produktivnosti analize vsebine, ker je univerzum relevantnih komunikacij vedno urejen glede na določeno lastnost (vire, medijske značilnosti, občinstvo ipd.), ki jo mora načrtovalec analize vsebine poznati, in ker z določitvijo problema hkrati določimo in ponavadi omejimo univerzum relevantnih komunikacij, raziskovalci pri načrtovanju analize vsebine večidel določajo vzorec po presoji. Vzorčenje po presoji namreč močno zmanjša stroške za pripravo vzorca; argumenti, ki smo jih tu navedli, pa vendarle zagotavljajo majhno pristranost vzorca in indikativnost v analizi vsebine dobljenih podatkov.

Kvantitativnost

Zgodnejše definicije analize vsebine opredeljujejo kvantitativnost kot temeljno ali eno temeljnih značilnosti te raziskovalne metode ter hkrati kot kriterij znanstvene utemeljenosti analize vsebine. Ole Holsti,⁹ eden izmed kritikov zgolj kvantitativne analize vsebine, poudarja, da pogosto prihaja do nesporazumov glede pomena pojma »kvantitativno«. Nekatere definicije namreč enačijo pojem kvantitativne

⁹ Ole R. Holsti, navedeno delo.

analize z numerično ali frekvenčno analizo (»preštevaje« značilnosti) in tako postavljajo zunaj meja sprejemljivosti nekatere standardne postopke analize vsebine oziroma študije, ki uporabljajo nominalne kategorialne lestvice. Poglavitni očitki zoper take študije so, da rezultati niso zanesljivi (preverljivi), ker so subjektivno pobarvani, in da med seboj niso primerljivi, da so kvalitativne analize ponavadi zgrajene na popačenih, nepopolnih vzorcih in da zanemarjajo čisto deskripcijo.

Ko G. Maletzke zavrača očitke zoper kvalitativno analizo vsebine, navaja naslednje argumente zanjo:

»1. Znanstveno proučevanje človeškega sveta... je nemogoče brez določene mere subjektivne, individualne interpretacije.

2. S strogo objektivnim načinom opazovanja ne pridemo dlje kot do zunanjih spoznanj.

3. Subjektivnosti ne smemo enačiti s samovoljo.

4. V raziskovanju obstaja preverljiva subjektivnost, katere vpliv na rezultate lahko ocenimo.

5. Raba enot in kategorij v kvantitativnih študijah lahko pripelje do napak. Če razvrščamo enote v kategorije ne glede na kvaliteto, pogosto uvrščamo skupaj stvari, ki po svojem bistvu ne sodijo skupaj, in narobe.

6. Če se pri kvalitativnih študijah ne upošteva vedno popolni vzorec, to še ni argument zoper kvalitativno analizo, saj se da v načelu tudi kvalitativno raziskovano gradivo reprezentativno izbrati, kajpak s kvantitativnimi metodami.«¹⁰

Upoštevajoč različne interpretacije pojma »kvantitativno«, dejstvo da kvaliteta in kvantiteta nista dihotomna atributa nekega pojava, marveč sta dialektično povezana, ter končno argumente, ki govorijo v prid kvalitativni analizi vsebine, v definiciji analize vsebine zavestno nismo govorili o kvantitativnosti kot temeljni značilnosti raziskovalnega postopka. Očitno že zahteve po objektivnosti, sistematičnosti in produktivnosti analize vsebine subsumirajo zahtevo po določeni stopnji kvantitativnega — a ne izključno kvantitativnega — izražanja v analizi dobljenih rezultatov. Kajti, kot pravi A. L. George, »kvalitativna analiza omejenega števila odločilnih komunikacij lahko pogosto omogoča boljše razumevanje posameznih intencij posameznega govornika v določenem času kot bolj standardizirana tehnika.«¹¹

Produktivnost (indikativnost)

Produktivna je tako zasnovana analiza vsebine, da omogoča raziskovati relacije med danimi (vsebinskimi) značilnostmi komunikacije ter (a) značilnostmi komunikatorja, (b) značilnostmi občinstva

¹⁰ Gerhard Maletzke, »Psychologie der Massenkommunikation«, Verlag Hans Bredow-Institut, Hamburg 1963, str. 73.

¹¹ Ole R. Holsti, navedeno delo, str. 600.

ali (c) kakšno drugo (vsebinsko ali nevsebinsko) značilnostjo komunikacije. Analiza vsebine je torej (lahko) raziskovalna metoda za preverjanje štirih vrst hipotez:

a) o zvezah med komunikatorjevim okoljem, njegovim mestom in vlogo v dani socialni strukturi, njegovimi osebnostnimi značilnostmi, motivi ali intencijami in vrsto znakov (simbolov), ki jih prezentira v sporočilu občinstvu (*sigmatična ali pragmatična analiza vsebine*);

b) o zvezah med vrsto v komunikaciji uporabljenih znakov (simbolov) in reakcijo občinstev (npr. spreminjanje stališč), ki je posledica percepcije v komunikaciji prezentiranih znakov (*pragmatična analiza*);

c) o zvezah med eno vrsto znakov v komunikaciji in drugo vrsto znakov, ki se pojavljajo v isti komunikaciji, ali medijskimi značilnostmi, ki jih komunikator uporablja pri prezentiranju sporočila občinstvu (*analiza nosilcev znakov in sintaktična analiza*);

č) o pomenu prezentiranih znakov v povezavi s sigmatično analizo (različne vrste *semantične analize*). Na podlagi znakov, prezentiranih v sporočilu, lahko sklepamo npr. o vrednostnem sistemu komunikatorja (sigmatična analiza), kar je osnova za analizo relacij objekt — komunikator — sporočilo.

Analiza funkcij znakov glede na njihov pomen (ki sicer implicitno vključuje tudi sintaktično analizo) postavlja pred raziskovalca vrsto problemov. Naj tu opozorimo vsaj na najbolj pomembne.

Že Janis¹² opozarja, da analiza vsebine »temelji samo na sodbi analitika ali skupine analitikov o tem, kateri nosilec znaka sodi v katero kategorijo«, čeprav »na temelju *eksplicitno formuliranih pravil*« (podčrtal I. Janis.) Določitev pomena prezentiranega znaka (kompleksa znakov) vedno zahteva *interpretacijo* znaka, kajti pomen ni znaku imanenten, marveč mu ga pripišeta komunikator in/ali recipient. Določitev pomena znaka je torej bolj ali manj *subjektivna*, hkrati pa je pogojujeta *prostor* in *čas* (»situacijska« pogojenost.) »Kaj je informativno, zabavno (ali oboje), dobro, slabo ali indiferentno po nekem kriteriju kakovosti, so selektivne sodbe, aplicirane na sporočila dokaj neodvisno od družbenih funkcij, ki jih dejansko imajo v kontekstu razsežnih sistemov sporočil, ki segajo v kolektivno življenje celotne skupnosti. Konvencionalne in formalne sodbe, uporabljene za selekcijo komunikacij, so lahko nebitvene glede na splošna vprašanja o prezentaciji, kaj da je, kaj je *pomembno*, kaj je *prav* in kaj je v *zvezi* s čim v množično produciranih, sestavljenih sistemih sporočil.«¹³ Tisti, ki komunicira, določa pomen znaka ali kompleksa znakov tako, da ga primerja z (zavestno ali podzavestno)

¹² I. Janis, navedeno delo, str. 55.

¹³ George Gerbner, »Analysis of Mass Mediated Public Message Systems«, v: Gerbner, Holsti, Krippendorf, and Paisley, »The Analysis of Communication Contents«, John Wiley and Sons, New York 1969, str. 127.

vnaprej določeno shemo (npr. vrednostnim sistemom), ki jo določata človekova osebnost in njegovo okolje.

Zavest o interpretibilnosti znakov zahteva od raziskovalca, da natančno določi kategorialni sistem in kriterije za določevanje pomenov znakov, če hoče doseči čim bolj objektivno interpretacijo.

Izhodišče za oblikovanje sheme kot temelja za interpretacijo v sporočilu vsebovanih znakov je lahko:

a) *refleksijska hipoteza*, ki se glasi: »Ker se v javnem forumu obdržijo le taka sporočila, ki jih občinstvo sprejme, ker so torej sporočila množičnih komunikacij prirojena širokemu občinstvu, lahko razumemo sporočila množičnih komunikacij kot ogledalo, kot reflektiranje želja, pričakovanj občinstva,« ali

b) *družbeno-kontrolna hipoteza*, ki pravi: »Sporočila množičnih komunikacij ne odražajo miselnosti občinstva, marveč so predhodnik sprememb v občinstvu, vplivajo nanj, ga kontrolirajo, strukturirajo, kanalizirajo recipientovo podobo o svetu.«¹⁴

Odločitev o tem, katero izmed nasprotujočih si hipotez bomo postavili za izhodišče oblikovanja sheme, je odvisna od prostora in časa oziroma od situacijske pogojenosti medijske vsebine ter od ciljev analize vsebine. Medtem ko o prvih dveh determinantah (prostoru in času) ne moremo reči nič splošno veljavnega, lahko glede na cilj analize povemo tole:

Če hočemo na podlagi analize vsebine sklepati o relaciji vsebina — občinstvo oziroma možnih učinkih prezentiranih znakov za občinstvo, moramo shemo interpretacije zasnovati na refleksijski hipotezi (in z analizo na primer ugotavljati skladnost prezentiranih znakov z vrednostnim sistemom občinstva.) Z analizo vsebine sicer ne moremo ugotavljati dejanskih učinkov sporočila na recipiente, toda raziskovanje učinkov sporočila na recipiente brez analize vsebine je spet zelo nepopolno.

Če pa naj analiza vsebine proučuje relacijo vsebina — komunikator, mora shema interpretacije temeljiti na družbenokontrolni hipotezi (npr. pri proučevanju »vratarstva« ali informacijskih kanalov). Pri tem se moramo kajpak kot v prejšnjem primeru zavedati nezadostnosti, vendar nujnosti sigmatične analize vsebine za celostno raziskovanje zvez (okolje) — komunikator — vsebina.

Da bi si ustvarili znanstveno utemeljeno sodbo o viru (komunikatorju) sporočila ali učinkih sporočila, moramo podatke, dobljene z analizo vsebine, neposredno ali posredno primerjati z indikatorji vedenja komunicirajočih ljudi. Zaradi možnih razlik v interpretaciji znakov sodba o vzrokih in učinkih sporočila, ki temelji zgolj na rezultatih analize vsebine, ni utemeljena. Povezanost prezentirane vsebine z vzroki in učinki lahko določamo neposredno tako, da primerjamo rezultate analize vsebine z drugimi indikatorji vedenja komunikatorjev in recipientov (ali obojih). Študije o vratarjih v komu-

¹⁴ Maletzke, navedeno delo, str. 67—69.

nikacijskem procesu na primer morejo odgovoriti na vprašanje o determinantah selekcije kompleksa znakov le tako, da proučujejo povezanost stališč X in vrednostnega sistema »vratarjev« Y v njihovem družbenem okviru z značilnostmi xy prezentirane vsebine. Dobljeni podatki o vzrokih in pogojih prezentacije lahko v spremenjenem prostoru in času služijo za posredno določanje odvisnosti značilnosti prezentirane vsebine od vratarjev. Če se v podobnih okoliščinah, ki se sicer po prostoru in času med seboj razlikujejo, v vsebinah pojavljajo značilnosti xy, lahko sklepamo, da so povezane s stališči X in vrednostnim sistemom vratarjev Y.

Določanje značilnosti sporočil

Metoda analize vsebine vključuje »interakcijo« dveh procesov: specifikacijo značilnosti sporočil, ki jih analiziramo, in uporabo pravil za identificiranje in zapisovanje značilnosti, ki se pojavljajo v sporočilih.¹⁵ Določanje značilnosti sporočil je proces sistematičnega »prevajanja« in združevanja »surovih« podatkov v enote (kategorije), ki omogoča natančen in sistematičen opis relevantnih značilnosti sporočil.

V zasnovi analize vsebine mora raziskovalec:

- (a) operacionalizirati raziskovalni problem s sistemom kategorij,
- (b) določiti osnovne klasifikacijske enote,
- (c) določiti enote eksplikacije značilnosti.

Konstrukcija kategorij, v katere klasificiramo značilnosti analiziranih sporočil, je odvisna od (a) problema, ki je predmet analize, (b) cilja, ki si ga postavlja raziskovalec, in (c) vrste analiziranih sporočil (načina prezentacije sporočil). Obstaja seveda vrsta različnih shem za klasifikacijo v sporočilih prezentiranih znakov, ki so operacionalizirane z različnimi kategorijami. Le-te pa vendarle lahko razvrstimo v naslednjo — čeprav nepopolno — listo temeljnih kategorij, ki jih raziskovalci najpogosteje uporabljajo v analizi vsebine. Pri tem nam bo v pomoč Prakkejev distih, ki smo ga omenili v uvodu.

1. Quis? (Kdo?)

Komunikator: Kdo prezentira ali posreduje sporočilo?

Vir (avtoriteta): Čigava stališča posreduje sporočilo ali v čigavem imenu je prezentirano?

Akter: Kdo je v sporočilu predstavljen kot subjekt določenih dejanj (dogajanj)?

. Quid? (Kaj?)

Predmet: O čem je govor v sporočilu?

¹⁵ Philip J. Stone, »A Perspective on Content Analysis«, v: Stone, Dunphy, Smith, and Ogilvie, »The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis«, The M. I. T. Press, Cambridge 1966, str. 7.

Usmerjenost: Kako je dejanje (dogajanje) prikazano v sporočilu (npr.: ugodno — neugodno)?

Vrednote: Kakšne (katere) vrednote, cilje, zahteve, želje izraža sporočilo?

3. *Ubi?* (Kje?)

Lokacija: Prostor in čas dogajanja (dejanja).

4. *Quibus auxiliis?* (S kakšnimi sredstvi?)

Tip komunikacije: V katerem mediju je sporočilo prezentirano?

5. *Cur?* (Zakaj, s kakšnim namenom?)

Namen: Kaj hoče komunikator doseči s prezentacijo sporočila (npr.: informirati, oblikovati stališča, zabavati, omogočati socialno orientacijo recipientov)?

6. *Quo modo?* (Na kakšen način?)

Konstrukcija sporočila: Kakšna je gramatična ali sintaktična oblika sporočila?

Medijske in publicistične značilnosti: Katere medijske in publicistične značilnosti uporablja komunikator pri prezentaciji sporočila?

7. *Quando?* (Kdaj?)

Čas: Kdaj je sporočilo prezentirano?

8. *Ad quem?* (Komu?)

Recipient: Komu je sporočilo namenjeno?

9. *Quo effectu?* (S kakšnim učinkom?)

Sklep: Kakšna je (je bila, bo) reakcija recipientov?

Očitno je, da še tako »poglobljena« analiza vsebine ne more hkrati odgovoriti na vsa vprašanja, zastavljena v tej listi, ravno tako pa je jasno, da ta lista ni izčrpna in torej ne postavlja meja analizi vsebine.

Lista kategorij, ki jo določi raziskovalec, pomeni operacionalizacijo (elementov) teorije (hipotez), zato mora biti izčrpna, da omogoča analitiku klasificirati vsako enoto, relevantno za študijo, kategorije pa se morajo med seboj izključevati, tako da nobene enote ni mogoče klasificirati znotraj ene vrste kategorij več kot enkrat. Medsebojno ekskluzivnost kategorij je mogoče zagotoviti le z eksplicitno formulacijo kriterijev, na podlagi katerih analitik razsoja, katera enota sodi v katero kategorijo — tj. z določitvijo indikatorjev.

Ko je izdelana lista kategorij in indikatorjev, mora raziskovalec določiti osnovno klasifikacijsko enoto, tj. določiti segment vsebine, ki ga bo analitik klasificiral glede na dane kategorije. Odločitev o osnovni enoti klasificiranja je odvisna od cilja raziskave oziroma od vrste hipotez, ki jih želimo preveriti z analizo vsebine, ter od tipa analize vsebine. Osnovno klasifikacijsko enoto lahko opredelimo s časovno-prostorskim obsegom (stavek, odstavek, sporočilo — gramatične enote) ali pomensko (simbol, karakter, tema, item — pomenske enote). Gramatične klasifikacijske enote analitik ponavadi lahko identificira, a jih težko klasificira; za pomenske klasifikacijske enote velja nasprotno.

Osnovnih klasifikacijskih enot pa ni mogoče klasificirati v kategorije neodvisno od konteksta, v katerem se klasifikacijske enote pojavljajo. O stališčih do samoodločbe narodov na primer ne moremo sklepati zgolj na podlagi tega, kako pogosto se pojavlja pojem »samoodločba narodov« v komunikaciji. Enota konteksta je tisti (največji) del prezentirane vsebine, ki ga je treba proučiti, da bi lahko določili značilnosti klasifikacijske enote.

Poleg klasifikacijske enote in enote konteksta mora raziskovalec določiti tudi enoto eksplikacije — enoto, ki bo služila za temelj statistične obdelave in eksplikacije v analizi dobljenih podatkov. Enota eksplikacije je lahko identična s klasifikacijsko enoto, lahko pa je širša. Določitev enote eksplikacije je odvisna od indikativnosti klasifikacijske enote ter od natančnosti, ki jo zahtevamo od podatkov. Čim nižja je indikativnost klasifikacijske enote in čim manjšo natančnost zahtevamo, tem večja je lahko enota eksplikacije (tem več klasifikacijskih enot lahko združuje). Pri tem se moramo zavedati, da zahteva po čim večji natančnosti podatkov oziroma po čim manjši enoti eksplikacije praktično pomeni hkratno povečanje stroškov raziskovanja.

Prostor, ki je na razpolago, ne dopušča, da bi podrobneje razpravljali o različnih tipih analize vsebine, o poglavitnih značilnostih posamičnih analitičnih postopkov ter o področjih, na katerih je mogoče uporabljati to raziskovalno metodo. Obsežen oris problemov, ki se jih (lahko) loteva raziskovalec-analitik, je v delih 3, 10 in 11.

Naj na koncu opozorimo na pomen, ki ga ima analiza vsebine v sodobnem raziskovanju (množičnih) komunikacij. Kot sredstvo za raziskovanje specifičnih komunikacijskih sistemov in različnih tipov komunikacij je analiza vsebine nujna, izredno pomembna raziskovalna metoda v vsakem celostnem družboslovnem raziskovanju, še posebej pa v matični komunikacijski znanosti. To seveda ne pomeni, da je analiza sama zadostna za celostno spoznavanje in razumevanje preteklih in sodobnih komunikacijskih sistemov ali njihovih relevantnih delov ter za znanstveno utemeljeno predikcijo. Nikakor! Toda ugotoviti moramo, da je metoda analize vsebine v sodobnem domačem družboslovnem raziskovanju zapostavljena, tudi kadar gre za raziskovanje tako tipičnih komunikacijskih pojavov, kot so na primer množični mediji in njih občinstva. Če po eni strani trdimo, da analiza vsebine še ne pomeni zadostnega raziskovalnega napora v raziskovanju komunikacijskih pojavov, je treba po drugi strani posebej poudariti, da brez analize vsebine ne moremo priti do dovolj znanstveno utemeljene sodbe o njih. Le »interakcija« različnih raziskovalnih metod, ki jih je razvila komunikacijska znanost ali jih prevzela od drugih družboslovnih znanosti, omogoča celostno raziskovanje komunikacijskih tokov v njihovih realnih družbenih okvirih.

Spoznanja o komunikacijskih pojavih, do katerih pridemo po tej poti, pa hkrati mnogo prispevajo k spoznavanju »družbenih okvirov« samih.

DRUGA UPORABLJENA LITERATURA:

1. Bessler Hansjörg und Frank Bledijan, »Systematik der Massenkommunikationsforschung«, Ernst Reinhardt Verlag, München/Basel 1967.
2. Budd R. W., R. K. Thorp, and L. Donohew, »Content Analysis of Communication«, The MacMillan Company, New York/London 1967.
3. Gerbner George, O. R. Holsti, K. Krippendorf, W. J. Paisley, and P. J. Stone, »The Analysis of Communication Content«, John Wiley and Sons, New York 1969.
4. Koszyk Kurt und Karl H. Pruys, »Wörterbuch zur Publizistik«, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1969.
5. Lasswell H. D. and N. Leites, »Language of Politics«, Studies in Quantitative Semantics«, The M. I. T. Press, Cambridge 1965.
6. Milić Vojin, »Sociološki metode«, Nolit, Beograd 1965.
7. Noelle-Neumann Elisabeth und Winfried Schulz, »Publizistik«, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1971.
8. North Robert C., O. R. Holsti, M. G. Zaninovich, and D. A. Zinnes, »Content Analysis«, Northwestern University Press, Evanston 1963.
9. Pool Ithiel de Sola (Ed.), »The Prestige Press: A Comparative Study of Political Symbols«, The M. I. T. Press, Cambridge 1970.
10. Silbermann Alphons, »Systematische Inhaltsanalyse«, v: René König, »Handbuch der Empirischen Sozialforschung«, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1962, 1. knjiga, str. 570—600.
11. Stone Philip J., D. C. Dunphy, M. S. Smith, and D. M. Ogilvie with ass., »The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis«, The M. I. T. Press, Cambridge 1966.

Izobraževanje socialnih delavcev na razpotju*

Prispevek k razpravi o organizacijskem modelu visokošolskega študija socialnega dela

Razlogi za visokošolski študij

Ena najpomembnejših nalog v naslednjem obdobju razvoja Višje šole za socialne delavce v Ljubljani je prehod na izobraževanje socialnih delavcev na II. stopnji, na ravni visoke šole. Da je ta korak nujen, že nekaj časa ne dvomi nihče med socialnimi delavci v Sloveniji in Jugoslaviji.¹

Razlogi, zaradi katerih bo v naslednjem obdobju nujno preiti na visokošolski študij socialnega dela, so v grobih obrisih tile:

1. Zaradi vse večje zapletenosti delovnih nalog v razmerah boljše organiziranosti socialnih služb, uprave in kadrovskih služb v podjetjih je višješolska izobrazba, ki jo ima večina delavcev *na vodstvenih mestih* v teh službah, že danes nezadostna. Tem delavcem manjka predvsem znanje organizacijskih ved oziroma ved o vodenju in upravljanju, poglobljenega znanja socialne politike, nekaterih posebnih sociologij, itd. Čeprav se tega primanjkljaja že danes zavedamo, je vse to dodatno znanje nemogoče posredovati v okviru študija na dveletni višji šoli. Vsako podaljševanje študija pa pelje v sedanjih pogojih v spremembo statuta šole. Poleg tega danes tudi formalno *zahtevajo* za ta delovna mesta visoko izobrazbo. Zato se socialni delavci zanje ne morejo potegovati.

* Piscu se je veliko misli za ta sestavek oblikovalo ob pogovorih v delovni skupini za sestavo dolgoročnega načrta razvoja VSSD, v kateri je sodeloval poleg Marije Jančar in Ivana Jenka, veliko tudi v pogovorih z drugimi stalnimi delavci šole. Vsem, posebno pa direktorici šole tov. Mariji Jančarjevi, ki je dala največ konkretnih pripomb ob branju rokopisa, se za sugestije toplo zahvaljujem, odgovornosti za ta sestavek pa jim ne morem naprtni (M. B.).

¹ Glej npr.: Ivan Jenko, »Poročilo o sestanku zastopnikov višjih šol za socialne delavce v SFRJ (Makarska, 10.—12. februarja 1971)«, VSSD, Ljubljana 1971 (tipkopis). — Dušan Lakičević, »Školovanje kadrova za socialni rad i dalje usavršavanje socijalnih radnika«, Referat na osnivačkom kongresu Saveza društava socijalnih radnika, Sarajevo, 1971. — »Kadrovi u socijalnim službama i delatnostima«, Savezni savet za zdravstvo i socijalnu politiku, Beograd 1971.

2. Socialni delavci so že danes — zaradi delovnih zadalžitev in zato, ker tako pričakujejo drugi, nepogrešljivi člani strokovnih *teamov* v psihiatričnih ustanovah, vzgojnih zavodih, šolskih svetovalnih službah in drugod.² Po svoji izobrazbeni stopnji pa še niso enaki drugim strokovnjakom v teh *teamih*. To ne olajšuje sodelovanja v *teamu*, posebno še, ker je njihova splošna in strokovna izobrazba marsikdaj dejansko ožja od izobrazbe drugih članov *teama*.

3. Čeprav se je socialno delo uveljavilo v družbi kot posebna stroka, ki ji družba priznava posebno področje in način dela, pa tudi delovne rezultate, uveljavlja pa se tudi kot veda, socialni delavec pri nas še vedno ne more kot *pedagoški delavec* kandidirati za delovno mesto predavatelja ali profesorja na šoli za socialne delavce, ker se za ta delovna mesta zahteva najmanj visoka izobrazba, praviloma pa še akademski naziv. Tako je otežkočen pretok skušenj in spoznanj med teorijo in prakso, pa tudi sicer je vez med šolo in prakso šibkejša, kot bi lahko bila. Nujno je, da v izobraževanju socialnih delavcev v večji meri kot do zdaj sodelujejo socialni delavci sami. Ti, ki bi se odločili za pedagoško delo, pa potrebujejo visoko izobrazbo.

4. Socialno delo ni le praktična dejavnost, ampak je tudi veda o tej dejavnosti.³ Razvoj te vede zahteva *raziskovanje in teoretično razmišljanje*, to pa zahteva metodološko podkovanost, ki je diplomanti višje šole nimajo, in interesno usmerjenost, ki je od njih ne moremo pričakovati. Danes se ukvarjajo s teorijo socialnega dela diplomanti drugih strok (sociologije, psihologije itd.), ki pogosto nimajo praktičnih skušenj z delovnimi postopki socialnega dela, ki naj bi jih teoretično osmislili in izpopolnili. Razvoj vede o socialnem delu kot sestavine strokovnega socialnega dela zahteva torej, da se tega dela lotijo tudi socialni delavci z visoko izobrazbo in z interesom za raziskovalno in teoretsko delo.

5. Med dejavniki, ki utemeljujejo nujnost študija na II. stopnji, so tudi taki, ki se bodo v polni meri pokazali šele v prihodnosti. Odpirajo se *nova področja socialnega dela* in vsaj za nekatera že danes lahko domnevamo, da bodo potrebovala delavce z visoko izobrazbo.⁴

6. Poleg ugodnih posledic podaljšanja študija oziroma uvedbe II. stopnje na dotok študentov v šolo in diplomantov v prakso, ki smo

² Glej npr.: »Zapisnik ustanovne skupščine socialnih delavcev, ki delajo v psihiatričnih ustanovah«, 20. maja 1972 v Ormožu (tipkopis).

³ O vprašanjih socialnega dela kot vede so razpravljali predstavniki jugoslovanških višjih šol za socialne delavce na posvetovanju, ki je bilo 7.—10. februarja 1972 v Portorožu z naslovom »Nekateri problemi teorije socialnega dela«. Glej posebno prispevek sodelavcev ljubljanske šole »Neki problemi konstituiranja nauke o socialnem raduc«, VSSD, Ljubljana 1972. O isti temi glej še: Skupina avtorjev, »Teorija socialnega dela«, *Naši razgledi*, Leto XXI, št. 11 (490), 9. junija 1972, str. 330—331.

⁴ Tako je npr. pedagoški svet VSSD na svoji seji 14. junija 1972 sklenil, da se s šolskim letom 1972/73 uvede na VSSD fakultativni predmet za delo z mladino v prostem času. Razvoj te dejavnosti bo v prihodnje gotovo zahteval socialne delavce z visoko izobrazbo.

jih že omenili, naj navedemo še druge ugodne posledice, ki nanje lahko računamo. Za sedanjost dveletno višjo šolo se precej študentov odloča predvsem zato, ker je to zanje kratka pot do sorazmerno ugodne izobrazbene stopnje. Ta dodatna motiviranost se kaže pri študiju, pa tudi pri delu. Na drugi strani pa ostajajo ambicije marsikateriga dobrega študenta, ki bi ga veselilo študirati naprej, nepotešene, kar je zguba zanj in za stroko.

Poleg teh razlogov, ki izvirajo iz stroke same, poleg teh notranjih razvojnih impulzov, so tudi zunanji pritiski in zgledi, da bi zvišali izobrazbeno raven socialnih delavcev. Med njimi so najpomembnejši:

1. Razvoj izobraževanja socialnih delavcev v svetu. V večini držav imajo šole za socialne delavce, izobrazbena stopnja, ki jo te šole nudijo, pa je zelo različna. Vendar je predvsem v razvitih deželah visoka izobrazba že pravilo. Šole za socialne delavce imajo rang fakultete in omogočajo svojim študentom doseči naslov magistra ali doktorja socialnega dela.⁵

2. Močan pritisk, da bi se socialni delavci izobraževali na visokih šolah, je čutiti tudi v Jugoslaviji. V Zagrebu in Beogradu so že pripravili konkretne načrte za visokošolski študij socialnega dela, z novim šolskim letom pa bodo sprejeli že prve študente na visokošolski študij.⁶

3. Mnenje socialnih delavcev samih o potrebi po visoki izobrazbi in njihova pripravljenost za nadaljnji študij je tudi pomemben dejavnik. Po anketi, izvedeni 1969. leta med slovenskimi socialnimi delavci, jih je 61 % pripravljenih nadaljevati študij v obliki podiplomskega študija.⁷

4. Ne gre zanemariti tudi zgledov zunaj stroke. Lahko rečemo, da je za slovenske višje šole model razvoja tak, da — z redkimi izjemami — slejkoprej prerastejo v visoke. Prav zdaj smo priča takega razvoja pri nekaterih šolah.⁸

⁵ Glej npr.: Dr. Katja Vodopivec, »O planiranju kadrova i formiranju radnika u socijalnim službama«, Socijalna politika, XXIV, br. 10—11, 15. novembra 1969, str. 31—33.

⁶ Glej »Načrt koncepcije obrazovanja socijalnih radnika na fakultetskem nivou«, Zagreb (tipkopis). — »Koncepcija študijskog plana i programa fakulteta za socijalni rad (predlog)«, Viša škola za socijalne radnike u Beogradu, Beograd 1970. — »Predlog za osnivanje fakulteta za socijalni rad«, Viša škola za socijalne radnike, Beograd 1970.

⁷ Blaž Mesec, »Stališča socialnih delavcev do izobraževanja«, Viša šola za socialne delavce, Ljubljana 1972, v okviru raziskave: N. Arko, I. Jenko, B. Mesec, B. Stritih, »Socialni delavci in socialno delo v samoupravni družbi«, VSSD, Ljubljana 1972.

⁸ Glej npr.: »Predlog za uvedbo upravno-organizacijskega študija na II. visokošolski stopnji«, Viša upravna šola, Ljubljana 1972. — »Razvojni načrt visokošolskih zavodov v Mariboru«, Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru, Maribor 1971.

Naslednje vprašanje je, za kakšen razvojni in organizacijski model se bomo odločili. Tu zadenemo pri načrtovanju na težko in kočljivo nalogo; pri reševanju te naloge nam bi moral biti v oporo »Načrt razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji«. ⁹ Žal ta načrt ne zavzame nobenega stališča glede mesta in vloge višjih šol pri nas, saj jih sploh ne obravnava ločeno od visokega šolstva, kot da bi ne imele posebnih značilnosti in vloge.

Načrt bi moral odgovoriti vsaj na tole dilemo:

Ali so višje šole le prehodna razvojna stopnja našega izobraževalnega sistema in jih v prihodnosti ne potrebujemo več oziroma ali so le prehodne razvojne stopnje neke visokošolske ustanove v tem smislu, da bi lahko rekli, da je višja šola že ob nastanku namenjena, da — vsaj praviloma — preraste v visoko šolo, ko dozorijo kadrovske in druge razmere; ali pa so višje šole sorazmerno stalni sestavni del izobraževalnega in vzgojnega sistema in imajo več kot samo prehodno funkcijo.

Dejanski položaj je danes namreč tak, da številne višje šole sčasoma prerastejo v visoke šole ali, v daljšem obdobju, v fakultete, kar postaja tako *model* razvoja vseh višjih šol. Vprašanje pa je, ali je taka težnja upravičena in sprejemljiva z vidika družbenih potreb po kadrih z višjo oziroma visoko izobrazbo. ¹⁰

Pristop k razpravi

Odločitev o organizacijski rešitvi visokošolskega študija socialnega dela je tako pomembna za razvoj celotne stroke, da se ne moremo strinjati z navidezno »ekonomičnimi« (navidez zato, ker upoštevajo le stroške poučevanja, ne pa stroškov zaradi neustreznega razvoja stroke) in praktično hitro izvedljivimi rešitvami, ki zanemarijajo strokovna in pedagoška merila. Menimo, da se velja vsaj malo pomuditi pri načelnih vprašanjih, ker smo prepričani, da bodo potem praktične odločitve boljše, t.j., da nas bodo verjetneje pripeljale do strokovnega in pedagoškega cilja.

Zdi se nam, da bi takojšnje razpravljanje o praktičnih alternativah nadaljnega razvoja šole utegnili zamegliti bistvene dimenzije različnih možnosti s tem, da bi v osprednje potisnilo merilo hitre organizacijske realizacije, ki strokovno in pedagoško ni najbolj relevantno. Predlagamo torej način obravnave, pri katerem bomo za nekaj časa odmislili praktične momente in postavili idealno-tipske alternative tako, da bodo v njih razvidne bistvene dimenzije.

⁹ »Načrt razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji do leta 1975«, *Prosvetni delavec*, št. 6, 17. marca 1972.

¹⁰ Višja šola za socialne delavce je v tem smislu poslala pripombe na »Načrt« republiški konferenci SZDL, ki je v maju 1972 organizirala razpravo o tem načrtu.

Preden navedemo odprte možnosti, moramo določiti še okvir te razprave, to je eksplicirati domneve oziroma specificirati okolje, v katerem obstaja problem.

Domnevamo:

— da bo v obdobju, za katero načrtujemo, potreba po visoko izobraženih socialnih delavcih,

— da se bo razvoj izobraževalnega sistema za socialne delavce dogajal le v okviru ljubljanskega višjega oziroma visokošolskega središča,

— da sedanja višja šola ne bo nenadoma ukinjena in namesto nje ustanovljena popolnoma nova višja šola,

— da so se v dosedanjem razvoju Višje šole za socialne delavce v Ljubljani razvili posebni strokovni in pedagoški koncepti, tako da lahko govorimo o strokovno-pedagoškem izročilu šole in o strokovnih in pedagoških hotenjih njenih delavcev,

— da ima socialno delo svoje specifično področje dela, svojo specifično problematiko in predvsem specifičen pristop, ki se razlikuje od pristopa psihologa, pedagoga, pravnika, zdravstvenega delavca, sociologa itd., da je torej posebna stroka, ki potrebuje poseben izobraževalni sistem, in ni le problemsko-delovno področje, kjer se lahko srečujejo različni poklici, ne da bi ga kdo obravnaval integrativno.

Vsi ti pogoji se lahko spremenijo: nadaljnja razprava lahko pokaže, kakšne so tedaj odprte možnosti.

Idealno-tipske alternative

Temeljni vprašanja sta tedaj: (1) ali bo v obdobju, za katerega delamo načrt, študij socialnega dela stopenjski (višja in visoka stopnja)¹¹ ali ne (samo visoka stopnja), in (2) ali bo novi izobraževalni sistem kot celota, ne glede na stopenjskost, nadaljeval in razvijal strokovno in pedagoško tradicijo sedanje višje šole (kontinuiteta) ali pa je ne bo nadaljeval (diskontinuiteta) oziroma ali bo novi šolski organizem usmerjen k istim ciljem v skladnem delovanju (konvergenca) ali k različnim ciljem v nepovezanem delovanju (divergenca).

Križanje obeh dimenzij da idealno tipske alternative kot končne cilje obdobja. Ponavljamo, da so to le grobe usmeritve in da je praktično možnih še več alternativ, poleg tega pa se da logično speljati še nekatere, ki pa praktično niso stvarne.

¹¹ »Zakon o visokem šolstvu«, Uradni list SRS, št. 9, leto XXVI, Ljubljana, 20. marca 1969, 13. člen, 4. alineja: »Fakulteta, visoka šola in umetniška akademija lahko organizira pouk, ki daje višjo izobrazbo«.

1. Imamo visoko šolo, ki ne omogoča stopenjskega študija, t. j. študija na stopnji višje šole, ki pa se razvije iz sedanje višje šole in nadaljuje njeno strokovno in pedagoško izročilo.

2. Imamo visoko šolo, ki ne omogoča stopenjskega študija, in ki se ustanovi na popolnoma novi podlagi ter ne nadaljuje strokovne in pedagoške tradicije sedanje višje šole.

3. Imamo visoko šolo, ki v svojem okviru omogoča študij na stopnji višje šole in razvija izročilo sedanje višje šole.

4. Imamo visoko šolo, ki v svojem okviru omogoča študij na stopnji višje šole, vendar ne razvija konceptov sedanje višje šole.

Te alternative lahko prikažemo shematično v obliki 2x2 tabele:

Odpрте možnosti razvoja sistema izobraževanja socialnih delavcev

Stopenjskost	Konceptualna in organizacijsko-kadrovska kontinuiteta	
	kontinuiteta	diskontinuiteta
NESTOPENJSKI ŠTUDIJ	1.	2.
STOPENJSKI ŠTUDIJ	3.	4.

Ponovno naj poudarimo, da so te alternative zastavljene kot dolgoročni cilji, ne kot neposredni praktični ukrepi v začetku načrtovanega obdobja. Možno pa je med njimi vzpostaviti tudi odnos časovne tranzitivnosti — za nekatere med njimi lahko menimo, da so etapni, za druge pa so končni cilji. Tako je stvarno možen tale odnos:

ETAPA: CILJ:

3. alternativa → 1. alternativa

4. alternativa → 2. alternativa

Prvi možni časovni potek je, da se iz sedanje višje šole razvije visoka šola, ki ima v začetku v svojem okviru I. stopnjo (višjo šolo) in II. stopnjo, nato pa opusti stopenjski študij, ko ni več družbene potrebe po kadrih z višjo izobrazbo.

Drugi možni potek je, da sedanjo višjo šolo ukinemo, ustanovimo visoko šolo, ki v prvem obdobju omogoča stopenjski študij, ki ga opusti, ko ni več potrebe po diplomantih I. stopnje.

Merila

Naslednje vprašanje je, kaj je v našem primeru merilo, po katerem bomo presodili, katera alternativa je ustrežnejša.

Meril je v našem primeru več:

- učinkovitost pedagoškega dela na šoli,
- učinkovitost sistema socialnega varstva,

— plodnost pri oblikovanju strokovne doktrine (teorije socialnega dela),

— plodno sodelovanje (navzočnost) šole in njenih diplomantov pri ustvarjanju socialne politike in pri njenem izvajanju s strokovnimi organizacijami, socialnimi službami, delovnimi organizacijami in upravnimi organi.

Da bi se lahko odločili, moramo presoditi, kako bi se možne odločitve izrazile na področju pedagoškega dela, na področju socialnega varstva oziroma socialnega dela, na področju razvoja teorije socialnega dela in na področju sodelovanja pri oblikovanju socialne politike.

Razmišljajoč o metodi, ki naj bi nam rabila pri ocenjevanju učinkov možnih odločitev na posamezna področja, smo prišli do sklepa, da je zaradi medsebojne odvisnosti omenjenih področij in zaradi njihove hierarhične povezanosti za grobo orientacijo dovolj, da ocenimo učinke na tisto področje, ki zanj menimo, da je bistveno pomembno za razvoj ostalih.

Po našem mnenju je ustvarjalna misel o socialnem delu, misel, ki se neprestano preverja v raziskovalni (znanstveni) in socialni praksi, vir socialnih inovacij in s tem motor razvoja na omenjenih področjih. Skušajmo torej opisati zvezo med izobraževanjem socialnih delavcev in vedo o socialnem delu ter oceniti njune medsebojne vplive.

Veda o socialnem delu in izobraževanju

V naši dosedANJI predstavi je socialno delo predvsem ali izključno praktična dejavnost, ki ima svoje smotre (principe, načela, cilje) in posebne načine (tehnik, metode), ki z njimi dosega smotre. Smotre oziroma načela (idejnopoliitične in pravnoorganizacijske ter pedagoške in psihološke) mu posredujejo nekatere pravne vede ter sociologija, psihologija, pedagogika itd. Tehnike mu dajejo nekatere procesualne vede, nekaj pa tudi metodika socialnega dela, ki se oblikuje na podlagi praktičnihkušenj.¹²

Izraz tega pojmovanja so predmetniki naših šol za socialne delavce. Sestavljeni so iz vrste »vsebinskih« in vrste »metodičnih« predmetov. Prvi posredujejo »načela«, drugi »tehnik«. Taka koncepcija predmetnika je bila nujna v začetnem obdobju razvoja šole, ko se je socialno delo šele uveljavljalo, ko je bilo treba socialne delavce oborožiti z najnujnejšim znanjem za strokovno praktično ukrepanje in ko zaradi nerazvitosti, neustaljenosti in velike heterogenosti same prakse ni bilo »gradiva« za ocenjevanje te prakse, za spreminjanje, za študij metod in tehnik, skratka za razvijanje aplikativne vede in za prenašanje tako »udomačenih« in pregnetenih spoznanj o socialnem delu študentom.

¹² Dr. Katja Vodopivec, »Priročnik iz metodike socialnega dela«, VŠSD, Ljubljana 1959, str. 10–13.

To seveda pomeni, da se je (in se še vedno) študent oziroma socialni delavec znašel v položaju, da sam poveže (integrira) skupek različnih znanj okrog stvarnih praktičnih problemov tako, da mu bo to znanje pomagalo pri smotrnem odločanju. Ta naloga je za kateregakoli posameznika pretežka in zato je skupek znanj pač ostal skupek in ne celota, povezana okrog praktičnih problemov, ali bolje: praktik si je moral sam oblikovati neke vrste nepreverjene in nepreverljive implicitne teorije o pojavih, ki se je z njimi srečeval, in o uspešnosti različnih ukrepov. Toda te »teorije« niso ugledale luči dneva in jih ni ocenila strokovna javnost.

Tako pojmovanje je torej izviralo iz domneve, da je socialno delo zgolj praktična dejavnost: kar potrebuje misli in spoznanj, mu jih dajo različne druge vede. Socialni delavec je praktik — *izvajalec*, nekdo drug *misli in načrtuje zanj*.

Ta domneva je tudi ustrezala dejanskemu stanju pri nas: socialno delo je bilo pri nas zgolj praktična dejavnost, v pretežni meri odvisna od drugih družbenih sfer, od koder je dobivalo delovne naloge, smotre, programe, koncepte in do neke mere tudi metode in tehnike.

Vprašanje pa je, ali moremo danes pri nas pozabiti na empirično dejstvo, da je v svetu sklad znanja o socialnem delu, ki bi ga lahko imenovali teorija socialnega dela v širokem pomenu (ne kot skladno povezan sistem postulatov in teoremov, ampak kot heterogeno celoto spoznanj o socialnem delu.) Ali moremo pozabiti na dejstvo, da socialni delavci raziskujejo svoje delovne postopke in svoja pojmovanja, da o njih razmišljajo in pišejo? Ali moremo mimo dejstva, da v strokovnih revijah pišejo in na šolah predavajo o rejništvu, posvojitvah, alkoholizmu itd., ne samo kot o pravnih, socioloških ali psiholoških problemih, ampak tudi kot o problemih socialnega dela? Tudi ne moremo mimo dejstva, da se pri nas kažejo prizadevanja, da bi se razvila aplikativna veda o socialnem delu, ki bi bila sicer dejavno povezana z vsemi drugimi relevantnimi vedami, a bi bila vendar avtonomna.¹³

¹³ »Nekateri problemi teorije socialnega dela«, Gradivo posvetovanja predstavnikov jugoslovanskih višjih šol za socialne delavce v Portorožu, 7.—10. februarja 1972, VSSD, Ljubljana 1972.

¹⁴ »... vse prepogosto menijo, da uporabna sociologija ni nič drugega, kot uporaba posplošitev, ki jih je razvila čista sociologija, na konkretne in praktične primere. ... To pojmovanje uporabne družbene vede je zavajajoče, če že ne netačno ... Za uporabne vede ne more biti plodno, če menimo, da izvirajo tako kot Atena iz nagubanega čela čistih ved. Vsaka metafora, ki pojmuje uporabne družbene vede kot potomce, temeljne vede pa ko roditelje, zavaja. Zamegljuje dejstvo, da uporabne vede prav toliko prispevajo čistim vedam, kot sprejemajo od njih ... V standardnem mnenju o odnosu med uporabno in čisto družbeno vedo je tiha domneva, da razvoj uporabnih ved ne zahteva *nikakršnega posebnega planiranja in teoretičnih analiz* (podčrtal B. M.). Domneva se, da nima nikakih specifičnih problemov in da je vse, kar se zahteva, da se z rastjo temeljnih ved prenašajo njihovi dosežki ...« Alvin W. Gouldner, »Explorations in applied social science«, v: A. Gouldner and S. M. Miller, »Applied sociology«, The Free Press, New York 1965, str. 6—7 (prev. B. M.).

Kje na poti med teorijo in prakso je veda o socialnem delu? S čim je notranje utemeljena? Socialni delavci morajo biti zaradi narave svojega dela čustveno in miselno zavzeti, morajo se prilagajati vedno novim položajem in okoliščinam, morajo razmišljati o ustreznosti svojih ravnanj, če naj bo njihovo delo kaj več kot zdravo-razumsko samaritanstvo ali nestrokovni aktivizem. V sklopu človek — delo se rodi misel, tu nastajajo socialne inovacije. Dejavnost, ki te misli sooča, preverja, posplošuje, ki iz njih kuje nove misli, je teoretska dejavnost. Iz socialnega dela samega raste njegova teorija, iz te teorije prihajajo pobude za razvoj socialnega dela. Ta krog je avtonomnost vede o socialnem delu. Uporabna veda o socialnem delu se vrine med prakso in druge vede — temeljne vede, posamezne discipline temeljnih ved, druge uporabne vede. V tej delavnici misli, v kateri sodelujejo potencialno vsi delavci na tem strokovnem področju, dejansko pa pač po sposobnostih in zanimanju, se *okrog problemov socialnega dela* povezujejo spoznanja občnih in posebnih, temeljnih in uporabnih ved, in spoznanja, ki izvirajo iz praktičnega socialnega dela; vsa ta spoznanja se dopolnjujejo, povezujejo in preverjajo med seboj, v raziskovalni praksi in praksi socialnega dela. Veda o socialnem delu in zgolj posrednik na poti od obstoječih ved do praktičnega socialnega dela: ni samo prenašalec in prevajalec ali popularizator pojmov in zakonov temeljnih ved, ampak prav tako ustvarja svoje pojme in svoje zakone.¹⁴ Ker je posebna teoretična dejavnost, ker so ljudje in ustanove, ki se posebej ukvarjajo s teorijo socialnega dela, je posamezen socialni delavec razbremenjen naloge, da mora biti *njegov individualni um most* med vrsto različnih ved in disciplin ter prakso. Ta most postane *kolektivno delo* ljudi, ki se ukvarjajo s teorijo.

Lahko bi torej na kratko rekli, da je teorija socialnega dela, ali veda o socialnem delu v načelu vsebinsko jedro izobrazbe za socialno delo; da ta izobrazba ni bolj ali manj nepovezan skupek delov različnih ved; da bi bila to tudi dejanska vsebina izobraževalnega procesa, moramo omogočiti teoretično dejavnost in kar se da neposredno prenašanje spoznanj na oblikujoče se generacije študentov socialnega dela. To pa je v veliki meri odvisno od organizacijske rešitve samega izobraževalnega sistema.

Če hočemo, da bo socialno delo opravljalo svoje naloge in se razvijalo — in čemu drugemu naj rabi izobraževalni sistem za socialne delavce — se mora razvijati njegova teorija v nenehni interakciji s prakso, morajo ljudje biti povezani v ustanovah in se *posvetiti temu delu kot svoji prvi nalogi, temu področju kot svojemu primarnemu področju*, razen če kdo meni, da lahko to delo z levo roko opravljajo strokovnjaki drugih usmeritev. Študentje socialnega dela se morajo pred odhodom v prakso seznaniti z vedo o socialnem delu, v kateri so pregnetena spoznanja temeljnih ved s praktičnimi skušnjami socialnega dela in ne le s konglomeratom posebnih ved. To izrazito integrativno koncepcijo postavljamo proti pojmovanju, ki vidijo traj-

nejši izhod v različnih oblikah »interfakultetnega« študija, ki veliko bolj od sedanjega, iz nuje porojenega, predmetnika *atomizira* znanje socialnega delavca, ne oblikuje zaokrožene predstave o strokovnem področju, ne spodbuja občutka pripadnosti stroki in po našem mnenju dezintegrativno vpliva na celotno stroko.

Menimo tudi, da je to v trenutku, ko je ta dejavnost družbeno priznana in uveljavljena, a ne še dovolj povezana in strokovno utemeljena, lahko usodno za njen nadaljnji razvoj.

Katera alternativa je ustrezna

Sodba o tem, katera alternativa je ustreznejša, bi se morala izoblikovati v razpravi med več prizadetimi stranmi. Ker pa nam je samim naloženo breme načrtovanja lastnega razvoja in s tem determinante razvoja drugih, se ne moremo ogniti vsaj delni pristranosti; prav mogoče je, da nismo najboljše obveščeni o napredku na področju teorije socialnega dela in socialne politike, ki so ga naredile druge ustanove pri nas, da nam niso dovolj znane druge predstave o razvoju socialnega dela, pa smo preveč zaverovani v svoje, da so pedagoški koncepti drugod ustreznejši in didaktični prijem i učinkovitejši, pa zanje ne vemo.

Ko torej presojava, katera alternativa bi utegnila biti najboljša, izražajo naše ocene le bolj naše hotenje kot resnično napoved, saj imamo zanj le malo elementov. Tako se zavzemamo za obliko šolanja, ki bi v organizacijskem vidiku zagotavljala vsebinsko usklajenost šolanja na različnih stopnjah ter nadaljevanje in razvijanje strokovnih in pedagoških konceptov, ki so se oblikovali in se oblikujejo na sedanji višji šoli za socialne delavce. Čeprav je verjetno prezgodaj, da bi dajali ceno o kontinuiteti ali diskontinuiteti dosedanjega razvoja strokovnih in pedagoških konceptov, lahko vendarle govorim o kontinuiteti poštenih prizadevanj, da bi bila šola več kot izobraževalni servis brez izvirne fizionomije. Zavedamo se, da tudi v sedanji višji šoli teh zamisli niso uresničili. Toda v njej se je ta misel razvijala in se sama sebe zavedala in v njej je hotenje, da se razvija naprej.

Aletrnative pa, ki v skrajni konsekvenci peljejo do prekinitve sedanjih prizadevanj v šoli, ogrožajo že ta prizadevanja, delovni zagon in težnje in jih v kali spodrezujejo. Kdor ve za ta zagon in za te težnje in kdor sam živi med njmi in od njih, ta se s takimi alternativami ne more strinjati.

V drugih razmerah druge možnosti

Ob koncu tega prispevka moramo nakazati možnost razmišljanja o razvojnih alternativah v primeru, ko domneve, ki smo jih našli spredaj, ne veljajo, ko se torej okolje, v katerem problem obstaja, spremeni.

Prva domneva, s katero smo omejili krog alternativ, je bila, da potrebujemo socialne delavce z visoko izobrazbo. Tudi sami smo navedli razloge za to. Toda tudi ti razlogi veljajo le v razmerah, ko je tudi v drugih podobnih ustanovah težnja po prehajanju na raven visoke šole, ko je, skratka, to v družbi neke vrste model in ko so prestižni motivi v praksi in šolstvu zelo močni in pomemben sestavni del »družbenih potreb«. S prisposodobno bi rekli: ker vsi tečejo, moramo teči tudi mi, če nečemo zastati in se sprijazniti z nezavidljivo vlogo zadnjega v vrsti. Toda, čemu vsi tečejo, Če bi to raziskali, bi morda ugotovili, da ni tako neposredne zveze med širjenjem izobraževalnih ustanov, ko se vse bolj razvejajo, hierarhizirajo in birokratizirajo, in delovno učinkovitostjo diplomantov in ustanov, kjer se zaposlujejo. Ugotovili bi morda, da se na visoki stopnji šolanja in celo na podiplomskem študiju ponavlja precej tega, kar je študent slišal na prvi stopnji oziroma na višji šoli, in prišli do sklepa, da ima podaljševanje šolanja na štiri, šest ali več let po srednji šoli ter uvedba različnih preskusov, naslovov, stopenj *zunaj-izobraževalne* vzroke, posledice in funkcije.¹⁵

Druga domneva je bila, da se bo razvoj na področju izobraževanja socialnih delavcev dogajal le v ljubljanskem visokošolskem središču. Če bo v tem obdobju na to področje dejavneje posegel tudi Maribor, se odprejo nove možnosti za razvoj izobraževalnega sistema za socialne delavce, o katerih bi veljalo posebej razmisliti in take težnje podpirati, če bi premislek tako pokazal.

Tretja in četrta domneva seveda računata še naprej z obstojem sedanje višje šole ali bolje z njegovim pedagoškim kolektivom kot dejavnikom v vseh teh spremembah, z obstojem strokovne in pedagoške tradicije, posebnih zamisli in zavzetosti za nadaljnji razvoj stroke in pedagoškega ter raziskovalnega dela. Če bi ta kolektiv prenehal delati kot povezan organizem s strokovnimi in pedagoškimi zamislimi in ambicijami, se seveda prenese problem načrtovanja razvoja šolstva za socialne delavce na popolnoma drugo raven. V obliki, kot smo ga predstavili tukaj, preneha biti.

Zadnja domneva, da je socialno delo posebna stroka, ki zato tudi potrebuje poseben izobraževalni sistem, je povezana s prejšnjo in je nadvse pomembna, a kot kaže, še vedno sporna. Če ni te posebne stroke, ali če menimo, da ni potrebna, tedaj tudi niso potrebne posebne šole za ta poklic. »Socialno« problematiko lahko rešujejo diplo-

¹⁵ Glede tega so zanimiva stališča družbenokritičnih (radikalnih) ameriških socialnih delavcev, ki menijo, da je njihov sistem izobraževanja socialnih delavcev neučinkovit, kljub temu (ali prav zaradi tega), da imajo šole za socialno delo rang fakultete in podeljujejo magistrski in doktorski naslov. Ti socialni delavci se zavzemajo za krajše, a učinkovitejše šolanje. (Povzeto po pogovoru s prof. dr. Irwinom Epsteinom na VSSD, 5. maja 1972). Tudi najnovejše spremembe v izobraževanju socialnih delavcev v ZDA so usmerjene k zaviranju »uhajanja navzgor«. Glej: A. M. Pins, »Changes in Social Work Education and Their Implications for Practice«, *Social Work*, Vol. 16, No. 2, April 1971, str. 5–15, in uvodnik v isti številki: — A. S. L., »Moving Toward the Future« (Editorial Page).

manti drugih šol. Morda je manj očitno, da velja tudi narobe: če menimo, da ni potreben poseben sistem izobraževanja za socialne delavce, zanikamo tudi specifičnost te stroke. Morda je še manj očitno, če razlike ne postavimo dihotomno (je potrebno — ni potrebno), ampak kot gibanje na kontinuumu. Čim večji del izobrazbe socialnega delavca je nespecifičen, čim več je nespecifičnih povezav med izobraževalnimi enotami in čim več je nespecifičnih interpretacij, tem manj postaja socialni delavec poseben poklic.

Sklep¹⁶

V tem prispevku smo skušali pokazati, da organizacijske rešitve visokošolskega študija socialnega dela niso zgolj formalne narave, ampak da lahko globoko posežejo v samo vsebino izobraževalnega procesa in določijo smer razvoja stroke. Skušali smo pokazati, da morajo biti jedro izobrazbe socialnega delavca spoznanja vede o socialnem delu in ne le sprimek spoznanj različnih drugih ved, zato je nujno, da v izobraževalnem sistemu zagotovimo teoretično dejavnost in prenašanje spoznanj uporabne vede o socialnem delu v prakso.

¹⁶ V času med nastankom tega sestavka in njegovo objavo je pedagoški svet VSSD razpravljal o njem in se zavzel za to, da sedanja višja šola »organsko« preraste v visoko šolo, tako da ohrani strokovne in pedagoške zamisli, ki so nastajale v njej in s tem kontinuiteto v izobraževanju socialnih delavcev na različnih stopnjah.

Pomembno srečanje italijanskih marksistov

(»Italijanski marksizem šestdesetih let in teoretično-politično oblikovanje novih generacij«)

Italija sodi med dežele, v katerih sta marksistična tradicija in aktualnost marksistične misli izredno živi. To se ne vidi samo iz dejstva, da v njej obstoji večje število revij, ki skušajo z marksistično metodo odgovarjati na pomembna vprašanja svoje družbe in sodobnega sveta (med njimi bi omenili zlasti *Critica marxista*, *Rinascita*, *Problemi del socialismo*), in založbe, ki izdajajo marksistično literaturo (med njimi zlasti *Editori Riuniti*, a tudi druge), za katero je, kot vse kaže, zanimanje čedalje večje. Tudi posvetovanja, ki so namenjena analizi aktualnih družbenih problemov, ki jih je zadnja leta organiziral Gramscijev inštitut v Rimu, izpričujejo poglobljeni in osveženi interes za marksistično teoretično kulturo in njeno praktično delovanje v sodobni družbi.

Nedvomno je, da na sodobne teoretične diskusije v Italiji ne vplivajo samo klasični marksistični teksti, marveč tudi lastna teoretična tradicija (posebno Gramsci in Togliatti), hkrati pa seveda širši sklop idejnih tokov in protislovij v sodobnem marksizmu. Če katera, potem je ravno ta teorija praktično angažirana; zgodovinska realnost je zato dejavnik, ki bolj neposredno kot na druge teorije vpliva na usmeritev in strukturo problemov, ki se jim posveča marksizem. Izkušnja s fašizmom, specifična zgodovinska razvojna pot italijanske družbe, demokratična tradicija odpora, v katerem so socialistično usmerjene sile odigrale pomembno vlogo, oblikovanje političnega sistema po drugi svetovni vojni, stalna nevarnost desničarskega avtokratizma in zavest o potrebi strukturnih sprememb in oblikovanja »italijanske poti v socializem« so — ob vplivu konteksta mednarodnega dogajanja — nekateri od dejavnikov, ki oživljajo tradicijo marksistične misli in jo funkcionalizirajo glede na zgodovinski proces. Močne socialistične sile (zlasti KPI, a tudi zunaj nje) so bile tisti subjektivni dejavnik, ki je dajal in daje odločilne družbenopolitične pobude, iz katerih raste interes za marksistično analizo sodobnega sveta. Poleg delavskih strank (v katerih je marksizem navzoč v različnih stopnjah) je marksistična misel, čeprav pogosto v specifični obliki in poudarkih, zajela tudi pomemben del intelektualnih krogov in je, ne samo pod njihovim vplivom, prodrla zlasti med študentski del mladine, ki je postal v šestdesetih letih močan politični faktor.

Položaju sodobnega marksizma in idejnemu oblikovanju mladega rodu je bilo namenjeno srečanje (organiziral ga je Gramscijev inštitut v Rimu od 23. do 25. oktobra 1971) z naslovom Marksizem šestdesetih let in teoretično-politično oblikovanje novih generacij. Organizatorji so izbrali šestdeseta leta ne zaradi neke posebne ljubezni do kronologije, marveč zaradi zgodovinskega pomena, ki ga je to razdobje, po njihovi oceni, imelo na sedanji položaj in nadaljnji razvoj socialistične teorije in prakse.

Franco Ferri, sekretar inštituta, je v uvodni besedi poudaril tiste prvine obravnavanega razdobja, ki so ga še posebej opredeljevale: debato med KPSZ in KP Kitajske, notranje diskusije v svetovnem komunističnem gibanju, v delavskih gibanjih posameznih dežel in v posameznih komunističnih partijah; »novi kurz« na Češkoslovaškem 1968 in diferenciacija glede njega v mednarodnem delavskem gibanju; fenomen študentskega gibanja; »kulturna revolucija« na Kitajskem, ponovni povratak Kitajske na prizorišče svetovne politike; problem miroljubne koeksistence; imperialistična vojna v Jugovzhodni Aziji, gverila v Latinski Ameriki, eksplozija črnega problema v ZDA; v Italiji pojav levega centra in njegov neuspeh; fenomen dialoga, ne samo v Italiji, z naprednejšim delom katolikov; zaostritev in porast boja delavskega razreda in študentov, večji politični vpliv KPI (volitve 1963, 1968) in sploh leve opozicije; premik novih slojev na levo, posebno med študenti in mladino, in večji vpliv marksizma med njimi. Hkrati in v nasprotju s tem se srečujemo v tem desetletju z novimi delitvami znotraj delavskega gibanja in s povečanjem protislovij v ekonomskem in socialnem razvoju italijanske družbe.

Takšna družbena in politična dejstva, ki se jim pridružuje tudi večja enotnost sindikatov in okrepitev delavskih bojev, so dala močan pečat vsem generacijam, zlasti pa tisti, ki se je rodila proti koncu vojne in neposredno po njej in ki je začela dobivati politične izkušnje ravno v tem desetletju.

Če bi lahko navajanje takšnih dejstev zbudilo vtis, da je srečanje, o katerem poročamo, zdrknilo na raven političnega aktualizma, moramo takoj povedati, da navedeno dogajanje šestdesetih let nakazuje polnost tega desetletja, ki je s svojimi rezultati, a tudi težavami in porazi, močno spodbudilo potrebo po novih posplošitvah. V konkretnem italijanskem primeru je, kot je poudaril Ferri, bilo treba razmisliti, v čem so vzroki, da teoretično-politični vpliv delavskega gibanja zaostaja za njegovo politično uspešnostjo.

Organizatorji so srečanje temeljito pripravili, njegove razsežnosti so vse prej kot zgolj neposredni politični refleksi na pojav ultralevičarstva. Kako resno so se lotili stvari, je videti iz tega, da je javnost že nekaj mesecev pred simpozijem dobila v roke študijo v knjižni obliki, ki jo je kot pripravljalno gradivo za srečanje napisal N. Badaloni (direktor Gramscijevega inštituta). Študija, ki ima naslov Italijanski marksizem šestdesetih let (Il marxismo italiano degli anni sessanta, Ed. Riuniti, Roma 1971), je v zgoščeni obliki povzela bistvene motive marksistično-teoretičnih razprav v šestdesetih letih,

navajala vire in poglavitne ideje opozicije »z leve«, se zavzela za revalorizacijo teorije itd. (Določnejšo predstavo o njej dobimo, če navedemo naslove posameznih poglavij študije: Realne predpostavke; VIII. kongres KPI; Marksistični historizem; Institucionalizacija volje: partija; Zgodovinski zakoni in socialni inženiring; Povratak k Lukácsu in motiv strožjega historizma; Diskusija o »določeni abstraktnosti«; Socialna tehnologija kot totalnost; Od »Quaderni rossi« do »Classe operaia«; Od »Classe operaia« do »Classe e Stato«; Od lukacsizma do markusizma; Vpliv »kulturne revolucije« in francoskega maja; Še ena diskusija med komunisti; O dialektiki in principu objektivnosti; Polemika o Lukácsu; Teorija in partija; Za teorijo o razrednem boju v »prehodnem« obdobju; O gramscijanski problematiki intelektualcev). Osrednje marksistične revije v Italiji so v mesecih pred srečanjem objavljale prispevke na temo simpozija (gl. Critica marxista in Rinascita), tako da je bilo za potek in rezultate tega srečanja, kot lahko sklepamo po nekaterih znamenjih, ustvarjeno vzdušje pričakovanja in precejšnjega zanimanja ne samo ožje intelektualne, marveč tudi širše javnosti.

Srečanje samo so uvedli trije referati, katerih avtorji so bili N. Badaloni (Italijanski marksizem šestdesetih let in teoretično-politično oblikovanje novih generacij), C. Petruccioli idr. (O nekaterih razmerjih med socialno stratifikacijo in ideološkimi usmeritvami) in G. Vacca (Politika in teorija italijanskega marksizma v šestdesetih letih). Tem referatom je sledila diskusija, v kateri so sodelovala številna znana imena italijanske marksistične misli (naj omenimo kot primer L. L. Radice, G. Prestipino, A. Occhetto, V. Geratana, L. Gruppi, E. Sereni, U. Cerroni, M. Spinella, A. Zanardo, C. Luporini, G. Napolitano idr.). Celotno gradivo srečanja — ki obsega poleg omenjenih uvodnih referatov in diskusij še uvodno besedo F. Ferrija in sklepno besedo N. Badalonija ter »negovorjene diskusije« in »prispevke« (pod slednje so uvrščena celotna sporočila, ki so jih na srečanju posredovali v skrajšani obliki) pa (v prilogi) že omenjeno pripravljeno študijo N. Badalonija — je izšlo v posebni knjigi z naslovom Italijanski marksizem šestdesetih let in teoretično-politično oblikovanje novih generacij (Il marxismo italiano degli anni sessanta e la formazione teoretico-politica delle nuove generazioni, Editori Riuniti — Istituto Gramsci, Roma 1972). Ker se v tem gradivu srečujemo z razmišljanji, ki so ali bi lahko bila predmet razprav tudi v drugih deželah, menimo, da ne bo odveč, če prikažemo, zaradi omejenega prostora nujno samo v delni obliki, nekatere vozliščne probleme, ki jih je srečanje sprožilo.

Družbeno-politične spremembe kot predpostavka sodobnih razmišljanj o marksizmu

Ce je, kot je dejal eden izmed mnogih udeležencev srečanja, marksizem teorija o sedanosti in če je drugi poudaril, da je poznavanje sedanosti neogibno zaradi usmeritve v prihodnost, se je raz-

mišljanje o bistvu sedanosti lahko zastavilo v svoji kompleksnosti predvsem kot bistvena historizacija družbenega razvoja. Z drugimi besedami: vprašanje, kaj se je dogajalo v svetovno zgodovinskem pomenu v italijanski družbi v zadnjih desetletjih in kakšen je zgodovinski status sedanjega trenutka, je moralo imeti v razpravi, v kateri so sodelovali marksisti, pomembno mesto. Vsi trije uvodni referati in pripravljalna študija so se tako ali drugače morali vpraševati, kakšne so »realne premise« (Badaloni) sodobnega marksizma in drugih idejnih tokov, od desničarske filozofije učinkovitosti do deklariranih levih pozicij, kot so prišle na dan v frankfurtski filozofski šoli in posameznih »manjšinskih« strujah v Italiji. Že samo vprašanje o razmerju med dejanskostjo in idejo je gnalo razpravljavce, da so presegali kronološki in tudi ožji tematski okvir srečanja ter skušali v družbenopolitičnih spremembah in vlogi subjektivnih sil sodobne italijanske družbe in delno sodobne družbe sploh odkriti pglavitno oporo za osmislitev sedanje vloge marksizma.

Po drugi svetovni vojni se je v Italiji bistveno spremenila njena gospodarska sestava. Italija je postala iz agrarno-industrijske dežele industrijsko-agrarna dežela. Pri tem ne gre za golo spremembo dveh gospodarskih sektorjev, marveč za kvalitativen premik, ki ima globoke družbene posledice: ne samo prevlada industrije nad kmetijstvom, marveč tudi sprememba v sestavi industrijskega kapitala, močna monopolizacija in vloga države, vključitev v EGS; ne samo sprememba v organizaciji dela, marveč tudi v socialni strukturi sploh. Zlasti pomembno je dejstvo, da je tehnološki razvoj povzročil, da se je povečalo število »odvisnih delavcev« in se zmanjšalo število »neodvisnih«, da pa to ni, kot poudarja Petruccioli, pomenilo hkrati sorazmernega naraščanja industrijskega proletariata, marveč predvsem naraščanje neproletarskih slojev, ki ne ustvarjajo vrednosti. Delavski razred pa je kljub temu ostal najštevilnejša in najbolj kompleksna antagonistična sila v zahodni Evropi (A. Gouthier). Kako razširiti in utrditi njegovo hegemonijo v novem zgodovinskem položaju, kako doseči, da se bo njegov moralni, kulturni in politični vpliv razširil na vse delovne sloje, zlasti tiste, ki jih producira sodobni razvoj kapitalistične družbe, je bila ena od osrednjih tem srečanja. Pri tem se je posebej zastavilo vprašanje, kako ocenjevati različne idejne pozicije, ki so se v šestdesetih letih izoblikovale v italijanski družbi najprej kot leva »manjšinska« gibanja, ki so kasneje dosegle svoj vrh v dokaj množičnem študentskem revoltu proti koncu šestdesetih let.

Levičarstvo in študentsko gibanje

Na znanstvenem srečanju, o katerem poročamo, so posebno pozornost posvetili naravi in razvoju idej v nekaterih italijanskih revijah, ki so v 60-tih letih imele dokajšen odmev na levici, posebno med študenti. Med temi revijami — izven tradicionalnega delavskega gibanja — so bili prvi Quaderni rossi (Rdeči zvezki), ki so začeli

izhajati leta 1961. Kasneje so začele izhajati tudi nekatere druge revije, ki so tudi skušale zunaj institucionaliziranih oblik delavskega gibanja odgovarjati na globalna vprašanja, ki jih je postavljal sodobni razvoj kapitalizma, in so prikazovale svoje poglede na perspektivo socializma in revolucije. Med njimi so bile zlasti pomembne, kot je razvidno iz omenjenega uvodnega referata G. Vacca in pripravljalne študije N. Badalonija, Classe operaia (Delavski razred), Classe e Stato (Razred in država) in Quaderni piacentini. Rdeči zvezki so poudarjali ne samo sposobnost zrelega kapitalizma, da »integrira« delavski razred in njegove organizacije v sklop svojih temeljnih vrednot, marveč tudi njegovo težnjo, da razširi načrtnost iz tovarne na vso družbo. Tej popolni dominaciji kapitala so postavljali nasproti potrebo po demistifikaciji »od spodaj«, po oblikovanju »delavske kontrole« in »delavske oblasti«, ki naj bi pomenila popolno negacijo stare, kapitalistične rabe tehnike, in njeno nadomestitev z novo, socialistično rabo. Delavski razred je poudarjal osrednji pomen delavskega razreda; očital je delavskim strankam, predvsem KPI, da se »socialdemokratizirajo« in da v prid politike »zavezništva« z drugimi socialnimi skupinami zanemarjajo stike z neposrednimi delavskimi boji; hkrati je razvijal, ob kritiki leninistične teorije partije, svojo vizijo organizacije, ki ne bi bila politična avantgarda, ki bi znala postaviti problem politične oblasti, marveč povezovalec vseh izkoriščanih v nov »produkcijski blok«, ki bi na ekonomski ravni onemogočil kapitalistično proizvodnjo in s tem kot »socialni detonator« tudi zrušil politično gospostvo buržoazije. V Razredu in državi je tematika integracije dobivala še ostrejšo poudarke. Od tod tudi iskanje revolucionarnega subjekta v »tretjem svetu«, tema, ki je dobila, pod močnim vplivom marcusizma, pomembno mesto tudi v reviji Quaderni piacentini. Ta je imela pomembno vlogo tudi pri širjenju ideologije spontanizma in antiinstitucionalizma.

Ta vsekakor nepopolni povzetek nekaterih oznak, izrečenih na znanstvenem srečanju, je bil potreben predvsem zato, ker so imele te ideje močan politični odmev in so prispevale, z drugimi faktorji, k oblikovanju in radikalizaciji zlasti študentskega gibanja, ki je doseglo vrh in kmalu tudi upadanje proti koncu šestdesetih let. Tudi zanj je bilo, čeprav ga je močno spodbujal tako ali drugače interpretirani marksizem, značilno, da je pogosto kritiziralo »staro levico«, da je često na podlagi posplošenega antiinstitucionalizma kritiziralo ne samo ustanove kapitalistične družbe, marveč tudi politične in družbene ustanove, kot so stranke delavskega razreda, da je iskalo vzore v »tretjem svetu« in kitajski »kulturni revoluciji« itd. Toda zaradi svoje množičnosti in kritičnega stališča do obstoječega sistema je neogibno moralo zbuditi zanimanje političnih strank in marksističnih intelektualcev, ki so razmišljali o sodobni italijanski družbi z vidika strukturnih reform — kar je strateška koncepcija tudi KPI. Čeprav so na srečanju zelo ostro ocenili levičarske ekstremizme in njihovo idejno podlago (ki se izraža npr. v zavračanju genetično-strukturne analize družbe, v odpovedi vsaki mediaciji, v absoluti-

zaciji sistema in pojmovanju revolucije kot abstraktne negacije, v ekonomistični redukciji politike ali v elitističnem hipertrofiranju manjšinske zavesti, itd.), so hkrati ugotavljali, da je treba pojasniti dejstvo, zakaj je politična in intelektualna hegemonija KPI med delom mlade generacije v krizi in zakaj so imele različne »neomarksistične« ideje, narobe, tako močan odmev zlasti v mladih intelektualnih okoljih. Ob tem so poudarili ne samo spremenjeno vlogo intelektualnega dela v sodobni kapitalistični družbi, ki spravlja v krizo tradicionalni koncept o avtonomiji intelektualcev (de Castris), marveč, poleg drugega, tudi zaostajanje strank delavskega razreda in marksistične misli sploh v analizi sodobnih družbenih procesov. To se je pokazalo npr. na področju šolstva, kjer je mladinsko gibanje prispevalo pomembno spodbudo delavskim strankam, da posvetijo ne samo večjo praktično, marveč tudi teoretično pozornost temu problemu. Izrazilo pa se je tudi v tem, da je študentsko gibanje pospešilo, kar je priznal tudi L. Longo že leta 1968, zorenje problematike socializma v razmerah sodobnega kapitalizma. Tudi po upadu študentskega gibanja ostaja pred delavskimi strankami, v prvi vrsti pred KPI, kot je poudaril v svojem referatu, katerega odlomek objavljamo spodaj, G. Vacca, naloga, da spodbudijo množično študentovsko gibanje in da natančno opredelijo razmerje med delavskimi organizacijami in študentskim gibanjem. Najbolj naklonjeno stališče do študentskega gibanja je, kot se zdi, izrekel M. Spinnella, ki je vzročno povezal »praznino političnih idealov« mlade generacije s propadom dveh mitov (mita, da je sodobna razvita kapitalistična družba sposobna razrešiti bistvena protislovja in čedalje bolj osvobajati človeka, in mita, da so postkapitalistične družbe vzhodne Evrope na podlagi dosedanjega razvoja sposobne napredovati iz socializma v komunizem v »harmoničnem in koordiniranem kompleksnem razvoju svojega tabora«). Spinnella si je tudi dovolil, kot se je sam izrazil, obrniti naslov posvetovanja v vprašanje, »kaj sta italijanski marksizem in delavsko gibanje, ki se navdihuje z marksizmom, pridobila, kaj sta se naučila v velikih množičnih gibanjih šestdesetih let.«.

Marksizem in današnji čas

Pri obravnavi marksizma se na posvetovanju niso omejili zgolj na prikaz in na kritiko nekaterih neomarksističnih tendenc, ki smo jih skušali predstaviti v izvlečkih, ampak na širši sklop problemov, ki bi jih lahko strnili pod naslovom »marksizem in današnji čas«. Temeljno usmeritev vsej tej razpravi o tej temi je brez dvoma dala pripravljalna Badalonijeva študija, ki je, kot smo videli iz naslovov njenih poglavij, skušala prikazati poglobitve motive in konfrontacije v italijanskem marksizmu šestdesetih let, ki pa so se v njih na specifičen način odražali tudi v mednarodnih marksističnih razpravah. V njegovi študiji se nam zdi posebno dragocen poudarek, da je potrebno sodobni socialni analizi (in politični praksi) ponovno dati zgodovinsko per-

spektivo. Zgodovinskost marksistične teorije je bil sploh motiv, ki so ga razpravljavci skušali uveljaviti tako z neposrednim pritrdjevanjem samemu načelu (A. Gouthier, L. Gruppi, A. Minucci) kot posredno, v pojmovanju bistvenih kategorij marksizma in njihovi funkcionalizaciji v realnih družbenih procesih. Zgodovinskost marksizma pomeni pojmovanje revolucije kot procesa, ki ne samo ohranja (problem dediščine), ampak tudi razvija in oplaja sadove človeškega napredka (N. Badaloni), pomeni pa tudi zavračanje empiricioizma, ki naseda naključnosti (A. Gouthier). Zgodovinskost marksizma se izraža tudi v njegovi »odprtosti« (L. L. Radice), v njegovi naravnosti na prihodnost (M. Spinella), v njegovi potrebi, da se v stiku z družbeno dejanskostjo in v soočenju z novimi znanstvenimi disciplinami in z njimi povezanimi kulturnimi tokovi vedno znova poraja (B. Cermignani). Takšno izhodišče zavrača sociologistične redukcije, ki proučujejo družbo mimo temeljnih kategorij politične ekonomije in njihove kritike, ter sprejema tiste napore v sodobni ekonomski znanosti, ki povezujejo politično ekonomijo s sociološkimi problemi (Badaloni). Zgodovinsko izhodišče zanika relativizem, vsako površno ocenjevanje in podcenjevanje dosežkov marksizma, hkrati pa kot kritična teorija sedanosti odklanja vsak samovšečni triumfalizem (več udeležencev), subjektivizem in iracionalizem (C. Lumporini idr.).

Na posvetovanju so kritično ocenili sedanje stanje v marksistični misli. Nekateri udeleženci se celo niso obotavljali trditi, da lahko govorimo o pravi »krizi marksizma« (npr. V. Gerratana, A. Minucci). Pri tem je V. Gerratana, ki je to misel morda najbolj poudaril, opozoril na to, da te krize ne smemo razumeti v smislu zdrave pameti, ki krizo fatalistično povezuje z bankrotom. Poleg zdrave pameti se, po njegovem mnenju, taki oznaki položaja upirajo dogmatski nazori, ki dopuščajo krizo samo zunaj marksizma in pri tistih, ki so po njihovem marksizem izdali. Toda ali niso primeri sektaštva v številnih polemikah v mednarodnem delavskem gibanju, ki namesto s teoretičnimi argumenti obračunavajo med seboj z zmagoslavnimi ekskomunikacijami, najbolj zgovoren dokaz krize marksizma? Tretja ovira, da bi se zavedali krize, pa prihaja iz nasprotnikovih vrst, iz vrst antidogmatizma, ki preveč samozadovoljno poudarja pozitivne vidike položaja sodobnega marksizma, zlasti v Italiji. Čeprav ne moremo zanikati številnih prednosti italijanskega marksizma, bi vendar, če bi se odpovedali integrativni vlogi marksizma, prevladal eklekticizem, ki bi sčasoma spremenil marksizem v neškodljivo in tudi nezanimivo doktrino. Zavest o krizi marksizma pa je, poudarja Gerratana, pozitivna, ker je pogoj za premagovanje te krize.

Teorija in praksa

Stanje sodobne marksistične misli in pogledi na perspektive njenega razvoja so na srečanju posebno ostro osvetlili in zaostрили, ko so razpravljali o razmerju med teoretično in praktično politično dejavnostjo. To ni nenavadno, saj je tema, ki ji je bilo razmišljanje

posvečeno, povezana z neposrednimi političnimi odnosi, hkrati pa je tudi s splošno teoretičnega gledišča izredno pomembna. Že Badalonijeva pripravljalna študija je zaostрила problem teorije, ko je ugotavljala, da so delavske stranke često zoževale »razsežnost problemov in interesov in težile k neposrednosti političnega življenja«, in ko je dodajala: »Zgolj empiristična komponenta (to je v bistvu golo navezovanje na neposredne boje brez vizije celote) bi pomenila popolno razorožitev pred problemi sodobne družbe«. V uvodnem referatu je Badaloni še bolj nazorno orisal, kako velik in odločilen pomen ima teoretična zavest ravno v sedanjem zgodovinskem trenutku, v katerem je postalo bolj kot kdaj aktualno vprašanje tistega, kar imenuje »l'effetto di pradonanza« (kar bi morda lahko približno prevedli: »učinek dominantne vloge«) delavskega razreda, vprašanje oblikovanja kritične zavesti, subjektivitete, ki bi nakazovala realne možnosti za spreminjanje sveta. Samo teoretična zavest lahko razkrije resnično strukturo sodobne družbe in tako odpira pot ter omogoča, da postane vloga delavskega razreda kot dominantne sile učinkovita. To vprašanje se ne samo v kapitalističnem svetu, marveč tudi v socialističnem, pribija Badaloni — spričo osrednje vloge delavskega razreda — postavlja dandanes nekoliko drugače kot v Rusiji v Leninovem času. Leninizem je gotovo veliko prispeval, ko je obnovil pomen teorije, ko je poudarjal, da revolucionarna zavest ne more rasti zgolj iz neposredne izkušnje delavskega razreda, marveč tudi iz teoretične zavesti o teh izkušnjah. Če je bil Lenin zaradi šibkosti proletariata prisiljen močno strniti teoretično zavest v predstavniku proletariata, v njegovi avantgardi, zahtevajo današnje spremenjene razmere, da se teoretična zavest razširi v smislu »centralnosti revolucionarne zavesti v delavskem razredu.«

Da ima torej teorija praktičen pomen, o tem na srečanju, o katerem poročamo, ni moglo biti dvoma. Razlike med udeleženci ali vsaj posebni poudarki so se pokazali, ko so razpravljali o naravi razmerja med teorijo in prakso. Za Marxa je bilo značilno, je poudaril Badaloni v uvodnem referatu, da se je jasno zavedal praktičnega pomena teoretičnih konceptov (kot konceptov, ki naj obogatijo zavest proletariata), da pa ni dajal »koncesij v škodo reprezentativne sposobnosti svojih pojmov, v škodo teorije«. Vedel je namreč, da bo ravno veljavnost teorije dolgoročno prispevala k polnosti praktičnega učinka. V Badalonijevem prispevku je tako videti prizadevanje, da uveljavi specifično naravo teoretične dejavnosti glede na praktično, prizadevanje, ki so ga, z večjimi ali manjšimi razlikami, izrazili tudi drugi udeleženci srečanja.

Od vseh razpravljavcev je ta problem morda najbolj zaostрил U. Cerroni, ki je, potem ko je zelo odločno zavrnil pragmatizacijo teorije, svoje poglede na razmerje med teorijo in prakso označil takole: »Menim, da kolikor bolj gibanje napreduje in kolikor bolj se zapletajo problemi, ki se mora z njimi soočati, toliko bolj postaja pomembna nujnost, da razlikujemo med političnim in teoretičnim momentom.« Po njegovem samo kratkoviden politik zahteva, da se

teorija poplitvi v politiki, da se raziskave ukvarjajo s »konkretnimi« problemi, ki so povezani z neposrednim političnim bojem«, medtem ko »velik politik, daljnoviden politik priznava, da je naloga resnega in doslednega intelektualca, da deluje na ravni, ki je na videz odtrgana od sedanjosti, a dejansko razkriva in pojasnjuje sedanjost z vidika njene povezave s preteklostjo in prihodnostjo. Treba je torej »reorganizirati razmerje med politično angažiranostjo in znanstveno analizo, med politično partijo in intelektualcem, ki mora ostati strog in »nezainteresiran« znanstvenik«.

Na podobni valovni dolžini, ki je, sicer nekoliko manj kot Cerronijeva, zbudila polemične odmeve, je razmerje med teorijo in prakso opisal A. Zanardo. Po njegovem je delavsko gibanje dolgo podcenjevalo teorijo. Šele v novejšem času se je zavedelo nezadostnega razvoja marksizma in sicer nezadostnega razvoja teorije, saj le-tega ne moremo razumeti zgolj kot pomanjkanje analitično-empiričnih raziskav, marveč kot potrebo po znanju v njegovi celoti, po spoznanju posebnega in bistvenega ali splošnega v konkretnih situacijah. V naj-novejšem času se je spremenila temeljna usmeritev marksizma. V zvezi s tem je prišlo do njegove notranje diferenciacije, in sicer na »marksizem, ki je impliciten v politični praksi ali ekspliciran v tesnem razmerju s politično prakso«, in na »marksizim, ki se eksplicira v razmerju s teoretičnimi raziskavami«. V obeh tendencah vidi Zanardo tveganje. »Marksizem, vezan na politično prakso,« tvega, da bistva krize marksizma ne vidi tudi »v pomanjkljivem obnavljanju in v pomanjkljivem ponovnem opredeljevanju velikih okvirnih tem, v katerih se izraža perspektiva, marveč enostavno v pomanjkanju empirično določenih analiz«. Od tod predstava, ki si pod pojmom »razvoja marksizma zamišlja samo širjenje poznavanja razlik ali posebnosti določenih situacij, kot širjenje empiričnih dejstev«. Drugo tveganje, ki tudi ni samo hipotetično, pa je v tem, da »strogo daje prvo mesto praksi, gibanju, to je, da ne priznava, v povezavi teorija-praksa, pomembne vloge teorije« (to se izraža, npr., v pojmovanjih, ki zatrjujejo, da pomeni praksa kot taka brez ostankov že teorijo ali da teorija zaostaja za prakso). Toda tudi »marksizem, vezan na teoretične raziskave«, ima svoje meje, ki so na eni strani v tem, da tvega, zopet ne samo hipotetično, da »postane filozofsko razpravljanje, razpravljanje, ki ga strukturirajo splošne kategorije, edino marksistično razpravljanje«. Razen tega lahko tu naletimo na tveganje, da se »vztrajno sklicevanje na pomembnost teorije prevede v ločitev od realnega gibanja, od realnih bojev«.

Če je tako v stališčih A. Zanarda, zlasti pa U. Cerronija, razlikovanje med teoretično in politično-praktično dejavnostjo, kot se vsaj na prvi pogled zdi, prešlo v dokajšnjo napetost med prvo in drugo vrsto dejavnosti, pa je bil A. Occhetto najbolj izrazit predstavnik prizadevanj, ki so poudarjala, če že ne popolno istovetnost med teorijo in prakso, pa vsaj večjo stopnjo njunega prežemanja na temelju prakse, zlasti večji pomen samega političnega gibanja v oblikovanju teorije. Occhetto je zavrnil vlogo teorije kot

zgolj aposteriornega zagovornika že sprejetih političnih odločitev in poudaril, da ne nasprotuje jasnemu razlikovanju med teoretično elaboracijo in praktično akcijo, če to razlikovanje ohranja njuno enotnost. Hkrati je zavrnil tiste, ki so govorili npr. o Togliattijevem »empiricizmu«, da gojijo »akademske koncepte teoretične misli«, katere liberalistično avtonomistično pozicijo je treba prav tako zavrniti kot ždanovistični apologetizem. Ne da bi oporekal temu, da gre za zelo veliko zaostajanje pri razvijanju teorije, je hkrati zatrjeval, da je bila partija vendar v »središču teoretičnega področja, ki se je globoko spreminjalo«. Dogajanje, ki je na mednarodnem področju, po njegovi oceni, posebno vplivalo na spreminjanje teoretičnih obzorij, je bilo po eni strani XX. kongres KPSZ s spremembami, ki jih je sprožil, na drugi strani pa so v tej smeri delovale krize v nekaterih ljudskih republikah, kar je povzročilo: »1. rezko demistifikacijo neke vrste pozitivistično obarvane iluzije o veličastni in progresivni usodi teh dežel; in 2. vzpon nove problematike o mirni koeksistenci in o njeni zvezi z razrednim in osvobodilnim bojem«. Na notranjem področju pa se je partija srečavala z rastočim razvojem produktivnosti, ki je spodbudil apologete sistema in sprožil pravno o možnostih in nemožnostih kapitalizma, o problemu notranjih protislovij kapitalistične družbe, o sposobnosti kapitala, da načrtuje razvoj, s čimer je bila povezana tudi problematika »nevturalne države« in »integracije«.

Z nastajanjem novih problemov so se v partiji in gibanju izoblikovala teoretična vprašanja, s katerimi se je ukvarjala vsa njegova generacija. Najpomembnejši med temi teoretičnimi vozli so po njegovem tile: »a) raziskovanje smeri o izvirnem načinu pridobitve oblasti na Zahodu in iz nje sledeče izvirne oblike njenega izvajanja (problematika prehoda); b) ugotavljanje novih funkcij, ki jih dobiva država ne samo kot orodje prisiljevanja, marveč tudi kot posredovalec med raznimi deli kapitalistične družbe; c) redefinicija, tudi v luči te analize, razmerja med socializmom in demokracijo in njej sledeča razprava o neposredni in delegirani demokraciji (problematika družbenega upravljanja); č) izoblikovanje ideala socializma, ki ni več mehanično izposojen sovjetski model, in torej opredelitev narave socializma z dveh vidikov, to je kot izvirnega socializma v Italiji ter z vidika kritične analize socialističnih družb; d) raziskovanje osnov, na katerih naj bi utemeljili novo konceptijo internacionalizma, in ugotavljanje pravilnega razmerja med razrednim bojem, osvobodilnimi gibanji in mirno koeksistenco«. Glede na tako vrednotenje stvari Occhetto zavrača konceptije o instrumentih in virih oblikovanja teorije, ki jih označuje kot zastarele, zavzema se za uporabo pojma teorije v širokem pomenu. »Če je brez dvoma res«, pravi, »da čuti vsaka znanstvena teorija potrebo po posebnem jeziku, s katerim bi oblikovala in posredovala svoje rezultate, pa tudi v družbenih vedah in revolucionarni praksi ni neogibno, da je jezik, v katerem se to izraža, enostavno predstavljanje tekoče politične prakse v abstraktnih terminih; jezik, v

katerem se izraža neka teorija, se lahko bere tudi neposredno v eksperimentu in, kot v našem primeru, v praktični akciji modernih strank.« Isti avtor vidi zato veliko mejo teoretičnega marksizma in usmeritve marksističnih študij »v privilegiranju metodološkega momenta«. Ne da bi zanikal pomen študija klasičnih virov, hkrati zagovarja misel, da je treba pri raziskavah upoštevati nekakšen »trikotniški« postopek. »Med kategorije, ki smo jih doslej oblikovali, in med premisleke teoretičnih predpostavk se vrva tretja neprijetnost, to je realnost, vzklikanje nove problematike.«

Drugi razpravljavci so sicer kar enotno opozarjali na razliko med teoretično in praktično elaboracijo (npr. L. Gruppi, G. Prestipino, A. Gouthier, V. Gerratana, C. Loporini, G. Napolitano, M. Spinella), hkrati pa so se v njihovih nastopih bolj ali manj jasno izražali različni odtenki v vrednotenju te problematike — pa tudi glede prispevkov drugih, kolikor so sploh izražali svoja mnenja o njih. L. Gruppi je na eni strani poudaril, da je politična praksa partije v preteklih letih v bistvu uspešno odgovarjala na poglobljena vprašanja časa, na drugi strani pa so bili v raziskavah ne samo zanemarjeni nekateri problemi, marveč je bilo tudi premalo storjenega za to, da bi se razkrivala zveza med teoretičnimi opredelitvami in klasično tradicijo. Treba je bolj avtokritično poudariti, da sta politična dejavnost in raziskovalna praksa povezani, »toda hkrati različni ter sta v razmerju določene mediacije, tako da ima teoretično raziskovanje, ne da bi zato postalo akademsko in ne da bi se zato odtrgalo od prakse, neko specifičnost in neko lastno nalogo«. V raziskavah je treba upoštevati zgodovinsko specifičnost, »konkretno analizo konkretnih situacij« (Lenin in Togliatti), kar zahteva, da uporabljamo tudi teoretične kategorije, ki se morajo znati približati dejanskosti. Gre torej za to, da »ohranimo razlike, da pa hkrati uveljavimo dialektični odnos med dvema momentoma — teoretičnim in praktičnim — naše akcije«.

A. Gouthier, ki ostro zavrača pragmatizem, se zavzema tudi, iz posebnega zornega kota, za tesnejše povezovanje intelektualnega dela s praktično dejavnostjo. Po njegovem je potrebno premagati alternativo, pred katero stoji marksistični intelektualec, alternativo med teoretičnim ali praktičnim individualnim angažiranjem in med čisto praktičnim, »tekočim« angažiranjem v partiji. To se da storiti tako, da bi izoblikovali intelektualca, ki bi bil teoretik in praktik hkrati in ki bi »razkrival kolektivnemu intelektualcu (partiji) — ki mora seveda biti usposobljena, da to sprejme — kompleksne mehanizme delovanja najrazličnejših vidikov dejanskosti in mu ponudil nove ravni politične pobude, da bi bila partija sposobna zajeti realnost v vsej njeni polnosti«.

V. Geratana, ki smo ga že omenili kot tistega, ki je na posvetovanju najbolj jasno govoril o »krizi marksizma«, vidi bistvena znamenja te krize v Italiji šestdesetih let po eni strani v razdrobljenosti teoretičnega raziskovanja, po drugi pa v tem, da je to raziskovanje ločeno od realnih procesov; zaradi tega ni niti pravih teoretičnih

polemik in — kar je po njegovem še bolj usodno — teoretično raziskovanje nima nobenega bistvenega vpliva na politično gibanje. Eden od pogojev, da začne teorija močnejše vplivati na prakso in da se premaga njena oddaljenost od realnih procesov, je, da se ustvari »nov pozitivni proces teoretične agregacije«. Ta, po Gerratanovem mnenju, ne more biti zgolj plod dobre volje posameznih raziskovalcev, temveč tudi plod prizadevanj političnega gibanja. Če naj se namreč zavest o krizi marksizma »spremeni v ploden boj, je potrebno, da teoretična razsežnost zavzame primerno mesto ne samo v raziskovanjih intelektualcev, temveč v prvi vrsti in neposredno v političnih analizah in v oblikovanju politične strategije, ki bi jo lahko uresničevalo realno gibanje«.

Med razpravljavci, ki so govorili s posebnim poudarkom tako o razvoju teorije kot o njenem praktičnem pomenu, je treba omeniti G. Napolitana. Ta je poudaril, da je naloga marksističnih intelektualcev, da razvijajo marksizem kot znanost o družbi in kot revolucionarno teorijo. Takole je označil specifičnost teorije in se tudi zavzel za njeno avtonomnost, ki jo razume ne kot koncesijo, ki jo daje partija intelektualcem, marveč kot notranjo potrebo same politične prakse: »Teoretično raziskovanje mora biti avtonomno tudi pri izbiri področij za raziskovanje. Politična izkušnja, izkušnja razrednega boja, socialnega in političnega boja, je naravna izhodiščna točka za poglobljanje in posploševanje spoznanj, ki se mora do njih dokopati partija sama; in mora zato v vsakem primeru biti področje, na katerem se uresničujejo hipoteze, ki sledijo iz avtonomnega teoretičnega raziskovanja, ki naj se razvija na ravni znanstvene abstrakcije. Toda slednja ne izhaja neogibno iz refleksije o konkretnih problemih in o neposrednih potrebah razrednega gibanja; in vendar lahko prav tako daje impulz k uresničevanju politične linije delavskega gibanja«. Napolitani tudi misli, da sodobne teorije o družbi in politični znanosti ne moremo razvijati, ne da bi proučevali Marxa, ne da bi se soočili z njegovimi hipotezami in kategorijami. Sodobno raziskovanje s pomočjo Marxa ni potrebno za to, da bi gojili neko samozadostnost, marveč da bi, ob kritičnem upoštevanju tudi drugih tokov, razvijali marksizem na vseh znanstvenih področjih in da bi se uspešno soočili z novimi problemi. Zato tudi kritike metodologizma, ki so se v zadnjem času pojavile, po njegovem mnenju, ne smejo omejevati razpravljanja o Marxovi metodi, o različnih interpretacijah marksizma, o posameznih kategorijah zgodovinskega materializma.

Tako se je razprava, ki se je, kot smo videli, posebno zaostрила zaradi načina, kako sta se razmerja med teorijo in prakso lotila Cerroni in Occhetto, če že ne kronološko na srečanju, pa vsaj v našem prikazu umirila. Sicer pa je treba omeniti, da je celo C. Luporini, ki je izražal svoje kritične pripombe zgolj o filozofski ravni obravnave družbene realnosti in ki je, če se ne motimo, med vsemi razpravljavci najbolj določno in konkretno polemiziral z nekaterimi Occhetovimi in zlasti Cerronijevimi stališči, dejal, da napetosti, ki jih ta stališča

in razlike med njimi izražajo, ni potrebno dramatizirati. Luporiniju lahko v tem pritrdimo, kajti če smo dovolj pozorno spremljali objavljeno gradivo s srečanja, v njem ni bilo stališč, ki bi se zavzemala za nekakšno popolno nevtralizacijo znanosti od politične prakse. Tu ne mislimo samo A. Zanarda, ki je v razliki med »marksizmom, vezanim na politično prakso« in »marksizmom, vezanim na teoretične raziskave« videl, na kar opozarja tudi Luporini, ne krepost, marveč stanje, ki ga je treba preseči. In tudi Cerroni, ki je do skrajnosti poudaril pomen intelektualne komponente, tega ni storil zato, da bi marksističnega intelektualca popolnoma avtonomiziral, marveč predvsem, da bi, kot ga je razumel N. Badaloni, poudaril pomen fundamentalnih, strukturalnih značilnosti sodobnega razrednega boja in, dodajmo, sodobnega teoretičnega raziskovanja. Od tod Cerronijeva zahteva, da se »reorganizira razmerje med političnim delovanjem in znanstveno analizo, med politično partijo in intelektualcem«, »če hočemo, da bo politična partija bolj učinkovita«.

To splošno značilnost razprav, — to je, da so na eni strani sicer iz različnih zornih kotov in včasih z dokajšnjimi razlikami poudarjale diferenciacijo med teoretično in praktično dejavnostjo, da pa so hkrati o tej diferenciaciji razpravljale s stališča zgodovinske funkcionalizacije teorije v praksi — je v svoji sklepni besedi zelo razločno podčrtal tudi Badaloni. Ta značilnost pa se je uveljavila tudi pri obravnavanju problema »prehodnega obdobja« in komunizma.

Prehodno obdobje in komunizem

Da je bil problem »končnega cilja« prisoten na srečanju, ki je bilo vsaj po naslovu posvečeno marksizmu v šestdesetih letih, bi lahko začudilo le tistega, ki bi si sodbo o znanstvenem posvetovanju na Gramscijevem inštitutu ustvaril zgolj po naslovu posvetovanja, ne pa po njegovi dejanski vsebini. Kdor pa prebira prispevke s srečanja, se zlahka prepriča, da je bila problematika končnega cilja, to je problematika komunizma, na njem ne le navzoča, marveč lahko rečemo, da je bila z vso zavestjo v ospredju. To je bil, kot se zdi, odgovor na pojave pragmatizma v politični praksi, bil pa je tudi poskus, da se odgovori na izzive, ki jih je izvenparlamentarna levica postavljala na dnevni red; bil je, morda na prvem mestu, odmev na spoznanje, da se problem komunizma v sedanjem zgodovinskem trenutku ne postavlja zgolj kot utopični cilj, marveč da ga vsiljuje na dnevni red družbene teorije in prakse sama realnost sodobnega sveta; in da je, če naj delavski razred dejansko uveljavi svojo vodilno vlogo, potrebno, da se teoretično zave tega objektivnega dejstva in ga iz tendence, ki jo lahko nasprotne sile sprevržejo v avtoritarni rezultat, spreminja v zgodovinsko realnost novih razsežnosti.

V zadnjih letih je problematika komunizma postajala tako pomembna, da je A. Zanardo, ko je na srečanju omenjal specifično naravo sodobnega marksizma v Italiji v primerjavi s prejšnjimi obdobji, poudaril, da je le-ta v tem, da se — sicer ne kot ključni prob-

lem, toda »gotovo z novo in posebno energijo, postavlja téma komunistične revolucije, komunizma. Téma velikih ciljev, splošnih okvirov«; in da se je vpliv te téme na sodobni italijanski marksizem izrazil ne samo v omenjenem razlikovanju med »marksizmom, vezanim na politično prakso« in »marksizmom, vezanim na teoretične raziskave«, marveč tudi v zgoraj v splošni obliki že omenjeni temeljni spremembi v usmeritvi marksizma. Medtem ko je, zatrjuje Zanardo, prej prevladovala kritika dogmatičnega marksizma, ki je uveljavljala protishematičnost, odprtost in fleksibilnost marksizma, je sedaj v ospredju problem teorije, ki bi na podlagi novih znanj in spoznanj postavljala ravno problem revolucije in komunizma.

Problematico komunizma so na srečanju z različnih vidikov obravnavali tudi nekateri drugi udeleženci (npr. M. Spinella, C. Luporini, L. Gruppi, G. Sclavi, E. Sereni). Osrednji delež k tej problematiki, ki je zbudil veliko pozornost in bil deležen tudi precejšnjega pritrjevanja, pa je nedvomno prispeval v uvodnem referatu N. Badaloni. Le-ta je, pri tem se je opiral na Marxovo kritiko politične ekonomije, skušal orisati bistvo kapitalizma, hkrati pa se je spraševal, kaj je bistveno za komunizem, h kateremu težijo Marxove strukturalne kategorije in tudi objektivne tendence v sodobni družbi. Ker tukaj ne bi mogli prikazati vse zapletenosti tega problema v Badalonijevi razlagi, naj omenimo samo nekaj osrednjih točk, na katerih je ta razlaga osnovana, da bi lahko razumeli njen temeljni smisel.

Marxova kritika politične ekonomije, podčrtuje Badaloni, temelji na interpretaciji kapitalistične družbe kot družbe, ki temelji na zakonu vrednosti. Marx, za razliko od A. Smitha, prodira v samo bistvo notranjih odnosov kapitalistične družbe in rezultat njegove analize je »strukturalna in dialektična opredelitev vrednosti glede na tri njene sestavne dele: konstantnega kapitala, variabilnega kapitala in presežne vrednosti«. S tem je, preden se je proletariat tega zavedal, Marx teoretično pokazal, da je delavec gospodar (padrone) družbe.

Marxova teorija je tako ločila in prikazala tisto, kar je bilo v kapitalistični zavesti združeno in prikrito. Ločila je sestavne dele vrednosti, medtem ko je zavest kapitalistične družbe prikazovala, da je celotni presežni produkt dohodek kapitalista. Narobe pa »komunizem naravnost razkriva ločitev, torej to, kar je v stari družbi kapital. Pogoji komunizma je, da določeno kvoto družbenega dela proizvajalci namenijo za ohranitev in nadzorovani in racionalni razvoj tistega, kar se v kapitalističnem režimu imenuje konstantni kapital«. Zato bi lahko dejali, pravi Badaloni, da je komunistična družba »družba, ki se zaveda, da je nemogoče družbeno izraziti vrednost v blagovni obliki in ki izvede ločitev med konstantnim kapitalom in presežnim produktom, pri čemer daje institucionaliziranemu socialnemu intelektu nalogo, da regulira prvega (tj. konstantni kapital), družbeni izbiri pa prepušča način, kako razdeli in nameni drugega (tj. presežni produkt)«. Vso to problematiko povezuje Badaloni z razmerjem med nujnostjo in svobodo. V komunistični družbi se sfera

nujnosti ne odpravlja, marveč humanizira, humanizirana narava pa ostane svet predmetov in sredstev, onkraj katerega se dviga svet svobode. Svoboda v komunistični družbi se ne izraža samo v prostem času, čeprav je večji prosti čas njen pogoj. Njena »specifična vsebina so družbene odločitve o tem, kar se v kapitalistični družbi imenuje presežna vrednost. Le-ta bo v komunistični družbi presežno delo, ki ga bodo socialni individui lahko samostojno obvladali in morali o njem odločati glede na spoznane družbene nujnosti«. Sodobni kapitalizem je veliko manj odporen zoper prodor komunizma kot klasični, saj se v njem menjalna vrednost le v omejenem obsegu oblikuje na tržišču, mnogo bolj pa na podlagi »racionalnega računa«. Če slednji uveljavlja v nasprotju s klasičnim modelom »posredne racionalnosti« novo, »neposredno racionalnost«, to lahko stori samo v omejeni in popačeni podobi, kajti subjekti ostajajo isti (kapitalisti in ne socialni individui), nove razmere pa se še vedno oblačijo v oblačilo tržne vrednosti. Zato meni Badaloni, da je v današnjem času bistveno ne samo to, da se razširi vsaka oblika samoupravljanja in sodelovanja množic pri oblasti, kolikor prispeva k pospeševanju objektivnega procesa »ločevanja«, marveč tudi označuje celotno razdobje, v katerem živimo, kot »prehodno razdobje«. Usoda tega razdobja še ni sklenjena ali kot je dejal eden od razpravljalcev, še ni odločena v sami zgodovinski realnosti, v spremembah kapitalistične družbe in tudi v dosedanjem razvoju socialističnih sistemov (čeprav v slednjih v drugačnih razsežnostih) pa so »objektivne značilnosti prehoda«, ki jih je treba kot takšne priznati.

Namesto sklepa

Bilo bi tvegano z razdalje ocenjevati rezultate znanstvenega srečanja, ki je z različnih vidikov obravnavalo tako obsežno in zapleteno problematiko. Že na samem srečanju so se slišale tako negativne ocene, ki so predvsem očitale nekaterim prispevkom, da so preveč na ravni »biografije idej«, kot tudi pozitivne, ki so poudarjale, da je neogibno, da se ideje zaradi soočenja z drugimi, prikazujejo tudi na ravni relativne samostojnosti. Jasno je bilo, da od takega srečanja, na kar so tudi opozarjali, ne moremo pričakovati kakih zaokroženih, dokončnih rezultatov. Srečanje je predvsem pomenilo priložnost, da se izmenjajo misli, da se soočijo ideje, kar naj bi vodilo k novim razpravam in k novim raziskavam. Moramo tudi omeniti, da je naš prikaz le delno zajel obravnavane motive in le delno obnovil dialoge. Ne samo da nismo prikazali celotne vsebine Badalonijeve pripravljalne študije in uvodnih referatov. Tudi vsebine vseh razprav in prispevkov nismo omenjali. Naj samo kot primer, kaj smo izpustili, navedemo, da so na srečanju govorili tudi o naravi zakonov v Marxovi analizi, da so razpravljali in tudi polemizirali o naravi politično-ekonomskih kategorij (vrednost, presežna vrednost itd.), da so pisali ali govorili o nasprotju med Marxovo teorijo družbenega razvoja in sodobnim »socialnim inženiringom«. Nič manj ni omembe

vredno, da so razmišljali o vprašanih dialoga in religije, o naravi ideologije in o njenem razmerju do znanosti, o statusu sodobne znanosti, strukturnih reformah in sodobnem delavskem razredu pa o partiji in potrebi, da se hegemonistična vloga delavskega razreda in partije uveljavi ne samo glede na populistične sloje prebivalstva, (kmetje), marveč tudi glede na nove tehnične intelektualce, da bi se tako preprečila »tehnokratska hegemonija« in uveljavila pristna »socialistična racionalnost«. Če o teh in številnih drugih stvareh (kot npr. o polemiki, ki se je razvila glede uporabe pojmov »prehodna družba«, »socialistična družba«, itd.) nismo poročali, tega nismo storili zato, ker bi menili, da niso pomembne, marveč predvsem zato, da bi lahko nekoliko bolj obsežno in kolikor se dá neposredno predstavili nekatere izbrane teoretično-metodološke probleme, o katerih so razpravljali na srečanju.

Ne da bi torej mogli izreči dokončno in zaokroženo oceno srečanja, naj poudarimo nekatere vidike, ki se nam zdijo zlasti upoštevavanja vredni.

Srečanje je ob spoštovanju pomena revolucionarne prakse zaostriло pomen teorije za sodobno socialistično gibanje; zastavilo je problem marksistične teorije glede na njeno zvezo s klasično dediščino in glede na realne procese v sodobni italijanski družbi in sodobnem svetu; v ospredje je postavilo zahtevo, da se posveti posebna pozornost konkretni analizi družbenih in političnih institucij in procesov ne samo v italijanski družbi, marveč tudi v socialističnih deželah, uveljavljalo je dialektični odnos med družbeno teorijo in politično prakso in med splošnimi kategorijami in empiričnimi raziskavami. Poudarilo je tudi pomen, ki ga imajo politično-ekonomske kategorije (seveda kritično pojmovane) za analizo sodobne družbe in za razvoj sodobne teorije in izpostavilo vprašanje, kako v spremenjenih družbeno-ekonomskih razmerah razširiti vodilno vlogo delavskega razreda in zlasti vzpostaviti konstruktivni stik z mlado generacijo; in uveljavilo je problematiko dolgoročnih ciljev, kar je v času, ko mnogi razglašajo »konec politike« in »konec ideologije«, še posebno pomembno. S temi poudarki, ki so se zvrstili v odkritih soočenjih, se srečanje na Gramscijevem inštitutu o »marksizmu šestdesetih let« gotovo uvršča v tok razmišljanj, ki so bistvenega pomena za razvoj sodobne marksistične misli.

A. B.

Politika in teorija italijanskega marksizma v šestdesetih letih

Partija in razred

Dejstvo, da se je študentsko gibanje leta 1968 tako odločno zasukalo v antiinstitucionalno smer, vsekakor ni samo posledica neizrazite in dvoumne družbene podobe študenta, pa tudi ne samo prevladujočega vpliva različnih političnih avantgard, ki so se že v prejšnjih manjšinskih nastopih politično izoblikovale, teoretično pa se usmerile na podlagi novega anarho-sindikalizma. Opozoriti moramo vsaj na dvojje političnih dejstev, pomembnih predvsem zaradi vpliva na to antiinstitucionalno usmerjenost ne le prejšnjih starih manjšinskih skupin, ki so pozneje postale večinoma avantgarde ali pa mentorji študentskega gibanja, temveč predvsem zaradi vpliva na nove študentske avantgarde, ki so po obdobju oseke izzvale novi val manjšinskih gibanj, ta pa je prinesel nekaj novih idej na področje organiziranosti, ki jih velja proučiti: ti dve politični dejstvi sta kitajska kulturna revolucija in francoski maj.

V teh okvirih se seveda ne moremo niti lotiti analize teh velikih dogodkov; omejili se bomo samo na to, kako so jih pretežno sprejeli — torej na to, da bomo določili tip vplivanja — pri mladi avantgardi pred študentskim gibanjem in po njem ter znotraj in zunaj njega.

Kitajska kulturna revolucija je na študentsko gibanje vplivala, tako menim, manj s propagando političnih organizacij in založniških dejanj, ki jih je neposredno omogočila ali podpirala KP Kitajske, marveč bolj s posredniško razlago manjšinskih grupacij, ki so predhodniki študentskega gibanja. Za to so pomembne predvsem tiste, ki so študentskemu gibanju ponudile prve avantgarde, prve pobude in tudi prevladujočo zavest, kakor smo že bili videli. Kulturna revolucija je na mlade upornike študentskega gibanja delovala predvsem kot velika pobuda in kot model za »neposredno akcijo« množic, torej kot avtentična demokracija; sprejeli so jo torej kot vzorec za ponovno opredelitev teorije, politike in organizacije in sicer na podlagi zavesti, prek katere se je izrazila — predvsem na podlagi zavesti oziroma vodilne misli: »Maove misli«.

Ne da bi kakorkoli okrnili vrednost teh elementov, ki so nedvomno del skušnje kulturne revolucije, velja v tem pretresu poudariti na eni strani premoč demokratičnih in stihijskih pobud, na drugi strani pa poglobitve posredovalce te literature, ki jih spet najdemo — in ne po naključju — v delu skupine okrog *Rdečih zvezkov*.

Videli smo, kako je skupina okrog *Rdečih zvezkov* (poenostavljajoč) ugotavljala, da imajo v ZSSR družbeno formacijo planskega kapitalizma, ki je po bistvu avtoritarna in v vsem podobna družbam zrelega zahodnega kapitalizma in da zato ni antagonist imperiaлизму na svetovni ravni ter da je konec koncev propadli model socialistične družbe. Videli smo tudi, da takšna kritika ZSSR ne zavrača samo teorijo »modela«, temveč celo vsebuje napotke, naj bi model iskali drugod. Tla so bila torej ugodna zato, da je iz dela te skupine izšla pobuda za »branje« oziroma razumevanje kulturne revolucije, ki je na eni strani nagibalo k poudarjanju demokratičnih prvin, k izločevanju in povečevanju njenih značilnosti protibirokratske revolucije, na drugi strani pa je v njem čutiti težnjo, da bi jo prav zaradi teh lastnosti sprejeli kot model za graditev socializma po prevzemu oblasti, kot model za politično vodenje v času, ki bo pripeljal do komunizma.

Bolj kot prizadevanje, da bi zgodovinsko dojel dogajanje na Kitajskem, je v tej skupini čutiti nagnjenje, da bi to dogajanje sprejeli kot lekcijo o metodi, ki bi jo nato poskusili prenesti v zahodno politično prakso. Za razumevanje kulturne revolucije pa je to nagnjenje neka spontanistična omejenost, ki je očitna različica poudarjenega ekonomizma, katerega smo že obravnavali v teoriji in v politični akciji te skupine, hkrati pa je tudi posledica dejstva, da se vse opazovanje dogajanja nujno premakne pretežno na raven procesov, ki se dogajajo v zavesti množic. Od tu pa spet izhajajo dvojne posledice: prvič, nikoli jim ne uspe, da bi poskuse po posploševanju povezali z natančnim zgodovinskim ovrednotenjem obravnavanih dogodkov, drugič pa se jim dogaja, da jih morajo počasi začeti pojmovati na podlagi oblik zavesti in na podlagi opravičevanja same sebe, kar ta proces sam zahteva.¹

Nobenega dvoma ne more biti, da je kulturna revolucija, ki je široke množice povzdignila v protagoniste procesa družbenega in političnega spreminjanja, ugodno vplivala, spodbujala in navdihovala neko drugo množično gibanje: študentsko gibanje v letih 1967—1968. S tega stališča je zato celo temeljna razsežnost in značilnost družbene prakse, ki preobraža stvarnost; obogatila je torej tudi vizijo socializma.

¹ E. Massi: *Note sulla rivoluzione culturale cinese* (Pripombe h kitajski kulturni revoluciji). V *Anademi piaceutini*, št. 30, str. 12—13 in posebej še št. 13: *La rivoluzione culturale e socialista in Cina* (Kulturna socialistična revolucija na Kitajskem); januar 1967.

Toda način »branja« kulturne revolucije, na katerega smo bili opozorili — in katerega druge razlage niso zanikale² — pelje naravnost k hipostaziranju »Maove misli« kot splošne oblike zavesti in, konec koncev, motorja revolucije. Še posebej pa pelje k nezgodovinskemu branju njegovih del, okrnjenih z merili prej omejenih razlag kulturne revolucije, nato pa sprejetih v ideološki laboratorij, da bi tam razrešili vprašanje, ki je bilo najbolj pri srcu manjšinskim skupinam takrat, ko so iskale skupno pot s študentskim gibanjem — to je vprašanje organizacije.

V začetku leta 1967, ko je prišlo do zadnje razcepitve skupine okrog *Rdečih zvezkov*, so se v skupini *Razred in država* začeli sklicevati na Maovo delo *O praksi*, da bi tako zastavili vprašanje o organiziranju. Začeli so z uvodno opredelitvijo »družbene prakse« in sicer po tem silogizmu: ni dovolj, da demistificiramo revizionizem in tudi interklasizem ter ju očistimo teoretične in analitične navlake, da bi razkrili premoč »revizionističnih organizacij« nad delavskim razredom in množičnimi gibanji, potrebna je nova organizacija. Ta pa ne more nastati v odsotnosti ustrezne analize sodobnega imperializma, razrednega boja na svetovni ravni in na Zahodu itd., kakršnih še vedno ni; do razredne analize sodobnega imperializma pa ni mogoče priti, če ni neke organizacije, s katero je razredni boj mogoče preskušati — ustanovimo torej organizacijo... poskušajoč, na podlagi trdnega izhodišča, ki ga je poslej iskati v »Maovi misli«: za take cilje gre temeljna vrednota in prvenstvo »družbeni praksi«.³

V tej razgrnitvi so že navzoči temeljni elementi neke anti-institucionalne vizije organizacije, ki jo bomo kmalu našli jasneje opredeljeno v le malo poznejšem spisu istega Strameja. Za zdaj nas zanima le, kako vprašanje organizacije čedalje bolj hipostazirajo v popolnoma ideologiziranem pomenu ob razmerju avantgarda—množica na splošno, skoraj kot da bi bila revolucija vedno »pri roki« in kot da njen glavni problem, s katerim je treba vskladiti organizacijske odločitve, ne bi bil predvsem vprašanje oblasti, temveč bolj vprašanje modela družbe, ki jo je treba preoblikovati,

² Nasproti gibanjem in demokratični udeležbi množic v političnih procesih kitajske revolucije seveda ni mogla vzdržati in ne prepričati trockistična interpretacija, ki je naravnana predvsem v polemiko zoper »stalinizem« kitajskih komunistov, ki ga površno izvajajo iz »kulta Maa«. »Ortodoksne« interpretacije celo v primerih, ko si prizadevajo biti ideološko »dosledne«, kar je primer pri *Lavoro politico* (III. in X. zvezek iz januarja in septembra 1968) ponavljajo preveč dobesedno propagando KP Kitajske. Na drugi strani pa je spontanistična razlaga, ki jo leta 1968 daje o kulturni revoluciji Zveza komunistov, najbolj razširjena in uspešna »marksistično-leninistična« skupina v Italiji v tistem času. KP Italije na drugi strani nima svoje organske interpretacije dogodkov. Emilio Sereni se vprašuje po proletarski naravi kulturne revolucije in sicer na podlagi statistične analize družbene strukture na Kitajskem.

³ F. Stame: *La pratica sociale* (Družbena praksa) v *Giovane critica* (Mlada kritika), 1967, št. 14, str. 25, 26.

in vprašanje dozorevanja in enotenja zavesti, ki je nujno potrebna, da tak proces pripravi. Prav to zatekanje k »Maovi misli« kot glavni delavnici za takšno predelavo, domneva hipostaziranje te misli in s tem možnost, da iz nje vzamemo in uporabljamo le najsplošnejše sestavine metode, ločene od zgodovinske vsebine — ta, povezana s prvimi, pa je najbolj organska oblika zavesti kitajske revolucije.

»Sklicevanje na ‚Maovo misel‘ — trdi Rieser — je najbolj bogat in organski izvir splošnih metodoloških napolnil o razmerju med organizacijo in množico. Takoj nato pa pride izrazita instrumentalistična vizija množice kot ‚objekta‘ organizacije, ki jo je kot tako moč docela obvladati (pri čemer razume ukinitve s kulturno revolucijo povezanih demokratičnih teženj, ki so s skritvijo revolucije na ‚model‘ in zaradi odklanjanja, da bi jo zgodovinsko razumeli, postali popolnoma labilni). Ta napotila veljajo tudi čez oziroma onkraj razlik v razvojnih stopnjah in značilnih razmerah: spreminja se razredna sestava množic, ki se jih da organizirati, in z njo tudi neposredne vsebine boja, toda zdi se, da je merila, po katerih naj se organizacija obrača k množicam, da bi razvila njihove revolucionarne zmožnosti, mogoče splošiti.«⁴

Vse bogastvo napolnil, ki jih je mogoče črpati iz »Maove misli«, se na področju organizacije potemtakem zožuje v trditev o obči veljavnosti metode »od množic k množicam«; v »bedi metodologizma« je mogoče celo predlagati maoistični model organizacije kot alternativo leninističnemu modelu in pri tem iskati v Mau oporo za zavrnitev leninistične vizije politične organizacije kot »zunanje avantgarde«.⁵

Le korak naprej — in že je odklonitev »zunanje avantgarde« dobila čisto jasno podporo v nameri, da bi izdelali »revolucionarni model« tako, da bi odstranili ne le Lenina, marveč ves marksizem in samega Marxa. Od *Rdečih zvezkov* in potem od *Delavskega razreda* niso tiste teze, ki zadevajo »plan kapitala« in »integracijo« delavskega razreda, nikoli dosegle razsežnosti neke analize imperIALIZMA. Friderik Stame si je naložil to nalogo v *Razredu in državi*. Na podlagi Gerschenkrona, Baringtona, Moora jr. in seveda Marcuseja (kdaj bo le napisana kakšna *Ameriška ideologija*?) trdi, da je v svetovnih razsežnostih moč opravičiti podrejanje tehnološko zaostalejših predelov sveta tehnološko razvitejšim in združenim predelom tudi onkraj starega nominalističnega prerekanja med »socialističnimi deželami« in »imperializmom«, to pa prav zaradi homologije v stopnji tehnološkega razvoja. Znotraj imperialistične tehnologije in do nje neantagonistično pa životari živo delo poslej le še kot bedni privesek strojev. Tudi v razmerju moči (razredov?) na

⁴ V. Rieser: *Il rapporto masse—organizzazione* (Razmerje množice—organizacija) v *Giovane critica*, 1967, št. 17, str. 4.

⁵ Ibidem, stran 5.

svetovni ravni potemtakem ni več protislovja med produkcijskimi silami in produkcijskimi odnosi: ni več objektivnega protislovja, kajti edini antagonizem in edino nasprotovanje imperializmu pač ne prihaja od produkcijskih sil, ki so »znotraj« njegovih razvojnih mehanizmov, temveč od »izključenih«, ki jih svetovni imperializem sicer prav tako izkorišča, toda v vsakem primeru so izključeni iz vrednotenja produkcijskih sil, ki se sicer v razvitem imperializmu dogaja z vključevanjem in povezovanjem delavskega razreda. Edino antagonistično protislovje je torej »zunaj« kompleksa, ki ga sestavljajo produkcijske sile in produkcijski odnosi; oziroma je subjektivno protislovje, upor izobčenih.

Te teze, kakršne so, zavračajo istovetnost med revolucionarno avantgardo in revolucionarno partijo.

Razprava o revolucionarni strategiji ne more pustiti vnaprej poglobljene kritike pojmovanja partije, kakršno nam je predala marksistična tradicija. Zato se nam tudi na čisto vsakdanji praktični ravni zdijo stališča levice, ki se takoj in neposredno vnamejo za vprašanja revolucionarne partije, dokaj nevzdržna. Toda kakšne partije? S kakšno pravico danes enačijo partijo z avantgardo in trdijo, da je edina mogoča avantgarda revolucionarna partija.⁶

Edino in vedno veljavno revolucionarno strategijo vidijo v oboroženem boju; ne zato, ker bi politično učinkoval, temveč zaradi empiričnih in očitnih dejstev, ki so v njegovih vojaških možnostih za nasprotovanje. Pri tem se obvezno sklicujejo na sedanjo južno-ameriško usmeritev, ki je v »neformalni in namerno antiinstitucionalni koncepciji avantgarde«!⁷

Prav tako obvezna se zdi odločitev za študente kot nove »izobčence« iz svetovnega imperialističnega mehanizma planiranega vrednotenja kapitala in iz procesa vključevanja živega dela. Zato so študentje zaradi večje ideološkosti in sposobnosti globalnega dojetja družbenih procesov nova »antiinstitucionalna avantgarda« revolucionarnega procesa, kar naj bi dokazovala ne samo kulturna revolucija, temveč svetovno študentsko gibanje, kot zadnji in najbolj prepričljiv dogodek pa francoski maj.

Tudi glede razlage tega maja je treba reči, da je imelo največ sreče in vpliva na mlade borce in študente pojmovanje, ki je izšlo iz skupine *Rdeči zvezki — Delavski razred*. V 35. številki *Quaderni piacentini* (julij 1968) je izšla dolga razprava Daghinija in Bologneja (oba sta vezana na delovanje *Delavskega razreda*), v kateri obravnavata maj kot makroskopsko potrditev političnih analiz in tez neospontanizma.

Francoski kapitalizem je zaradi potrebe po srednjeročnem planiranju akumulacijske stopnje dosegel vrh centraliziranega planira-

⁶ F. Stame: *Contraddizione e rivoluzione* (Protislovje in revolucija) v *Classe e Stato* (Razred in država), 1967, št. 4, str. 28.

⁷ Ibidem.

nja, s tem pa tudi vrh posplošenega avtoritarizma — od tovarne do družbe. V maju 1968 se je francoski kapitalizem znašel pred vseplošnim procesom delavske nepokorščine, ki je pretresel vse institucije političnega posredništva, kar jih ima kapitalistična oblast, in zamajal razredni antagonizem. Znašel se je nasproti splošni in organski subjektivni odločitvi o »zavračanju dela«, nasproti blokiranju proizvodnje, rušenju sistema. Soudeležba kot najnaprednejše sredstvo francoskega kapitalizma za integracijo proizvajalcev in za njihovo podrejanje planiranju je propadla, ko so jo v celoti demistificirali kot sredstvo za ekonomsko — korporativno delitev delavcev. Do oblikovanja alternativnega modela družbene proizvodnje in organizacije je mogoče priti samo prek neizogibnega obdobja »zavračanja dela« in »anarhije«.⁸

Po teh značilnostih je francoski maj končno odkrita oblika socialistične revolucije na Zahodu, na ravni organiziranosti pa daje poučno lekcijo. Takšen proces vodi in sploh lahko vodi predvsem »aktivna manjšina«, ki ukinja nadzor organizacije delavskega gibanja nad razredom in tako izziva gibanje, ne more pa ga voditi »organizirana avantgarda«.⁹

Majski dogodki dokazujejo, da gre ta nova oblika vodenja študentom in sicer iz tehle razlogov: »Predvsem smo si prizadevali, da bi v pogovorih in razpravah spoznali, kako delavci gledajo na študentski boj, hoteli smo, da bi gibanja študentov ne gledali samo v njegovih okvirih, temveč tudi od zunaj, se pravi iz tovarn. Pokazalo se je, da so tri dejstva neizpodbitna: a) sprejeli so naravo subjektivnega, voluntarističnega opredeljevanja študentskega gibanja, njegovo zavestno voljo, da bi prešli v napad na sistem; b) razumeli so, da so študentje antikapitalistična družbena sila; c) spoznali so, da so prav študentje prvi začeli izvajati nasilje nad institucijami, da so prvi zavrnila pravila igre — tista pravila igre, ki jih delavska akcija, tudi če je spontana in množična, vendarle nekako spoštuje.«¹⁰

Tako torej odkrivamo nov revolucionarni subjekt, toda ne z »objektivnimi« merili, s kakršnimi je Marx v delavskem razredu, tudi poleg različnih stopenj in oblik zavesti, odkrival subjekt prehoda k drugi družbenoekonomski formaciji. Naše odkrivanje poteka prav na podlagi zavestnega vedenja študentov, na podlagi njihove zavesti in njihove subjektivitete. To odkrivanje novega revolucio-

⁸ S. Bologna-G. Daghini: *Maggio 68' in Francia* (Maj leta 1968 v Franciji) v *Quaderni piacentini*, 1968, št. 35, str. 35. Glej tudi stran 39: »Govori se o 'izdaji' CGT in KPF: to je teza političnega infantilizma, kajti v resnici gre — in ne od danes — za to, da bi 'izdaja' postala neučinkovita v zaustavljanju in mistificiranju nekega borbenega gibanja. Vse, kar je delavska spontanost — v zavračanju in v uporabi starih organizacij — ustvarila v šestdesetih letih v Evropi in kar so nekatere skupine hotele spremeniti v zavestno, je potekalo v tej smeri.« Očitno se mi zdi, da je izvirnik za to vrsto analize iskati v *Classe operaia*.

⁹ Ibidem, stran 19.

¹⁰ Ibidem, str. 9. Sledi jasno sklicevanje na nazore nemške SDS, kakor so se prej sklicevali v zvezi z »dejavno manjšino« na Cohn Bendita.

narnega subjekta se ujema s slutnjo novo nastajajoče politične avangarde; čaka jo vzpostavitev in revolucionarno poenotenje tistih razdrobljenih elementov, ki so podrejeni kapitalu in vedno posejani v vsem telesu proizvodnih sil; opraviti pa mora tudi teoretično delo, ki ga lahko le ona: »Po skušnji francoskega maja bosta kapitalistični pa tudi delavski reformizem imela nedvomno manjše možnosti za razvoj in obnovitev, kot pa revolucionarno gibanje... Zdaj se je tista težnja, ki je politično odločanje videla vedno v rokah kapitalističnega geta, obrnila na glavo. Dokaj lahko je bilo obvladovati posamezna, osamljena naključna gibanja, manj lahko pa bo obvladati ali ukleniti to neizmerno veliko število mladih študentov in delavcev, ki so po majski krizi postali revolucionarni borci, ki zavzemajo tovarne in univerze, preplavljajo ceste in se nato vračajo v tovarne in univerze, da bi nadaljevali boj«. ¹¹ Študentje so ost in vodeča zavest tega novega revolucionarnega gibanja: študentje »morajo v celoti na novo zgraditi mehanizme delavskega boja na teoretični ravni in sicer preden začnejo delavce organizirati; tako bodo anticipirali stihijnost«. ¹²

O francoskem maju, pa tudi o kulturni revoluciji, je podala Edoardo Massi jasnejše ugotovitve kot drugi, vsekakor pa so njene ugotovitve zelo zanimive: »Množično gibanje se je začelo s študenti in sicer iz objektivnih razlogov: ker gre za kategorijo, ki jo najbolj neposredno zadeva proces kapitalistične racionalizacije, katere tradicionalna vloga v družbi je bila ukinjena brez pravih perspektiv za prihodnost... K temu je treba dodati še večjo občutljivost mladih ljudi za pomanjkanje, ki ni neposredno materialno.

Zaradi svojih družbenih razmer in kulturne podobe so študentje bolj kot druge skupine nagnjeni k posploševanju in abstrakciji. Tako se je pogosto dogajalo, da je njihovo nasprotovanje dobilo naravo skrajne opozicije, ki neposredno teži h končnemu cilju.« ¹³

Iz takšnega stališča, ki ga spremlja še vizija revolucionarnega procesa kot organskega in premočrtnega prehoda h komunizmu, kar je v skladu z »Maovo mislijo«, da je namreč to (komunizem) družba, ki se v njej uresniči »istovetnost ideje in biti«, ¹⁴ iz takšnega stališča sledi dokončno hipostaziranje vprašanja organizacije, ki je povzdignjeno v zagonetko o razmerju med avantgardo in množico, stihijnostjo in zavestjo na splošno, sledi pa tudi zavrnitev partije: »Izločiti je treba vsako politično in vsakršno organizacijsko strukturo, ki temelji na manjšini, ki centralizira, to pomeni, da je treba ukiniti *tradicionalno* strukturo partije. Ne zato, ker bi bila pre-

¹¹ Ibidem, str. 39.

¹² Ibidem, str. 40.

¹³ E. Massi: *La «nova sinistra» e il problema dell'organizzazione, Quaderni piacentini*, št. 35, str. 69.

¹⁴ Ibidem, str. 70.

zgodnja, ampak zato, ker ne ustreza današnjim revolucionarnim zahtevam in možnostim...

»Če izločimo stalna in nepreverljiva pooblastila, ki jih ima neka institucionalizirana manjšina v obdobju graditve socializma, je treba ta pooblastila ukiniti tudi za obdobje po zlomu razredne države. Oblike boja pred in med strmoglavljenjem razredne države namreč določajo poznejšo strukturo družbe. Revolucionarna organizacija mora biti organizacija množic in delo množic, mora biti organizacija vseh nelastnikov v njihovi posebni podobi, kakršno pač ima vsaka skupina in vsaka kategorija v družbi.«¹⁵

Torej: 1. socializem se ne gradi s »človeškim materialom«, podedovanim od kapitalistične družbe, temveč *ex novo*, »presegajoč« v zavesti tudi materialne razmere, ki so izhodišče in v vsakem primeru tudi plod oblasti kapitala; 2. zavest-organizacija se ne oblikuje toliko glede na prevzem oblasti, marveč veliko bolj glede na model družbe, h kateri težijo; potem ko je zginila enotnost — različnost med ravniyo produkcijskih družbenih razmerij in ravniyo razmerij med razredi, je ukinitvev oblasti kapitalistične države takoj in *tout court* razrešena v organsko premočrtnem procesu reorganizacije proizvodnje in navsezadnje v preseganju delitve dela; 3. vodilno jedro tega gibanja produkcijskih sil, njihova »zavest« — študentje — nastane tako (prosto po Marcuseju)¹⁶ da se ena stopnja v oblikovanju njihove nove politične zavesti osami, zaustavi — to je stopnja uporništv, protesta. In tedaj še zdaleč ne pomislijo na to, da bi poiskali materialne razloge, da bi z njimi pojasnili prav ta proces, temveč prav narobe — raje poiščejo nov revolucionarni subjekt in sicer iz razlogov, ki so ravno nasprotni tistim, ki sicer objektivno spodbujajo študente: ne zaradi realnih protislovij, ki dandanašnji označujejo oblikovanje delovne sile, ki smo jo prej obravnavali in ki delavskemu razredu daje novo področje za analizo in za dejanja: temveč tako, da iz prvih izrazov te uporniške zavesti nadenejo študentom kot intelektualcem novo karizmatično funkcijo, odkrivajoč v njih množično utelešenje zavesti o splošni protislovnosti sistema kot zavesti sloja oziroma kot totalitete; hkrati pa v njih vidijo privilegij enega dela družbe in to prav v trenutku, ko se sicer trdi, da je celotno družbeno telo proizvajalcev zrelo za komunizem (oziroma zrelo za neko popolno alternativo).

Gre torej predvsem za hipostaziranje vprašanja organizacije okrog *circulus vitiosus*, ki ga predstavlja razmerje med avantgardo in množico; ločeno od vsakršnega konkretnega zgodovinsko-analitičnega elementa, ki bi omogočil ne le jezik neke abstraktno intelektualne dialektike, marveč bi opredelil kategorije, ki bi problematizirale

¹⁵ Ibidem, str. 71.

¹⁶ Glej predvsem H. Marcuse: *La fine dell'utopia* (Konec utopije), Bari 1968, str. 72, 73. Za polemiko o teh tezah opozarjam na svoje delo *La parabola di Marcuse v Marxismo e analisi sociale*, stran 33, 34.

vprašanje o konkretni revolucionarni možnosti (konkretno: kako se tu in zdaj postavlja vprašanje oblasti).¹⁷

Usihanje študentskega gibanja potemtakem omogoča, da si spet opomorejo manjšinske skupine in da se spet začne razpravljati o organizaciji, ki naj bi prispevalo k uspehu teorije o »družbenem detonatorju«. Na eni strani pridigajo študentom (naredili so jih za poglavitni subjekt nove organizacije, ki jo je treba še zgraditi), naj razširijo družbeno prakso čez meje šol in jih pozivajo k splošni (generični) »hoji k ljudstvu«.¹⁸ Na drugi strani, in ta prevladuje, pa imajo študentsko gibanje za področje, na katerem se preverjajo antiinstitucionalistične politične teze, čisto podobne tistim, ki so jih bili izdelali v *Delavskem razredu* v začetku šestdesetih let na podlagi boja delavcev kovinske industrije in na podlagi tega, ker delavsko gibanje ni dovolj vključevalo njihovih delavskih možnosti in zahtev v splošnejši politični plan.

Kako je bil mogoč tako mehaničen prenos strategije boja zoper oblast s tal delavskega boja na tla študentskih bojov, smo že videli: za posredovalca je temeljna kategorija, ki jo te skupine uporabljajo, da bi zagovarjale splošno proletarizacijo, to je kategorija razdrobljenosti. Z njeno pomočjo je mogoče postopno odpraviti velike družbene ideološke, zgodovinske razlike med to novo delavsko proletarizacijo in med proletarizacijo študentov, tako da se bo posledje izoblikovala enotna podoba razdrobljenega — podrejenega delavca tako zunaj kot znotraj čisto proizvodnega procesa. Ob teh stališčih se velja ustaviti in jih proučiti, saj omogočajo natančnejšo opredelitev vprašanja organizacije. Še enkrat smo izbrali značilen in zgodovinsko pomenljiv tekst, kakršen je po našem mnenju tekst Adriana Sofrija *O organizaciji*. Sofri je ves vnet za to, da bi ukinil leninistično teorijo o partiji in uveljavil tezo »o dejavni manjšini«, ki je sposobna izzvati organski proces samoorganiziranja množic posledje zrelih proizvajalcev v socialistično-komunistični družbi; zato

¹⁷ V panorami manjšinskih ideologij teh let predstavljajo edino resno izjemo prispevki Stefana Merlija v *Nuovo impegno* in *Giovane critica*, navedeni v opombi 3.

¹⁸ G. Backhaus: *Urgenza dell'organizzazione* (Nujnost organizacije) v *Quaderni piacentini*, 1969, št. 37, str. 131 in naslednje: značilno je vrednotenje dela, ki so se ga lotili študentje pri polproletarijskih slojih mest in na kmetih na jugu. Morda je najboljši rezultat tega novega ljudskega vala, ki je sledil oseki študentskega gibanja v prizadevanju, da bi oživel vprašanje juga, ki so ga imeli za urejenega, ali pa ga sploh niso poznali ali pa so ga ocenjevali kot lažni problem potem, ko je prišlo do »kapitalistične enotnosti« in sicer po neki analizi, ki jo je v bistvu sprejela vsa manjšinska ideologija v šestdesetih letih. Toda še enkrat so jo obravnavali pod vplivom ekonomizma, ki je v šestdesetih letih prevladal v »neomarksizmu«. Npr.: G. Mottura: *Appunti sulle prospettive di unazione politica nel Mezzogiorno* (Beležke k možnostim politične akcije na jugu) in v *Giovane critica*, leto 1968, št. 18: P. Bevilacqua: *Un anno di lotte in Calabria* (Leto bojov v Kalabriji) v *Contropiano*, leto 1968, št. 3; Mottura in drugi: *Rapporto politico su alcuni aspetti attuali della questione agraria* (Politično poročilo o sedanjih vidikih kmečkega vprašanja) v *Quaderni piacentini*, leto 1965, št. 38; Centro di studi marxisti: *Meridione e rivoluzione* (Jug in revolucija) v *Giovane critica*, leto 1970, št. 22, 33.

pojasnjuje, da je iskušnja študentskega gibanja tipična zaradi tehle razlogov: a) »To je prvo množično gibanje z neko revolucionarno perspektivo, ki ga ne nadzorujejo revolucionarne organizacije«; b) »Kadar rečemo ‚množično‘, ne mislimo na kvantitativne razsežnosti... temveč na kvalitativno naravo gibanja: pri tem imamo v mislih družbeni sloj, za katerega je značilno, da je ‚posredniški‘, da je nekako posebno vstavljen v družbo (v tem primeru so to študentje), njegovo izhodišče pa so posebne razmere proletariziranega družbenega sloja (ki je ločen od oblasti in manipuliran v skladu s smotri kapitalistične družbe), in kateremu se zgodi, da se spopade s celotno strukturo družbene oblasti in se tako pojavi na tleh revolucionarnega boja.

Iz iskušnje študentskega gibanja je torej mogoče povzeti način delovanja nove avantgarde — gre za notranjo aktivno manjšino, neločljivo povezano celotno družbeno formacijo v procesu revolucioniranja. »Študentsko gibanje seveda ima avantgardo, toda njena logika je izrazito samosvoja: to je neinstitucionalizirana avantgarda, ki je znotraj gibanja. Pred njo je dvoje problemov: a) da se ne bi oddaljila od množičnega gibanja, da mu ne bi spet postala tuja, temveč da bi oplojevala njegovo politično in kvantitativno rast; b) da bi se povezala z drugimi revolucionarnimi silami, predvsem z delavci, kajti sicer ji grozi nemoč in poraz.«¹⁹

Te ocene so podlaga za ponovno načenjanje kritike leninistične teorije partije, ki je prav v Sofrijevem pisanju nemara najbolj poenostavljena in značilna. Resnici na ljubo je treba priznati, da so množična vzporedna gibanja v letih 1967—1969 »seveda« spodbujala nove spontane pobude. Tudi zato se velja zaustaviti ob Sofrijevih antileninističnih dokazilih, saj je v njegovo mišljenjsko shemo mogoče vključiti po malem vse kritike leninistične teorije organizacije, ki so znova vzcvetele v tem obdobju.²⁰ Takšna dokazovanja nastajajo zaradi temeljne nesposobnosti, da bi razbrali leninistično teorijo partije, kar po mojem mnenju velja tudi za splošno nesposobnost, da bi namreč sprevideli, da je v teoriji revolucije in njenih organizacijskih sredstvih osrednje vprašanje vprašanje države — videli smo, kako ga je »neomarksizem, ne po naključju, zanemarjal celo desetletje.«²¹ Ta deformacija, ponavljamo, nastane predvsem zaradi tegale ločevanja: vizija revolucionarnega procesa kot anticipiranja alternativnega modela družbe je ločena od vprašanja osvojitve politične državne oblasti. Od tu izvira tudi temeljna značilnost cele vrste protestnih poskusov italijanske »levice« zoper vodilno vlogo

¹⁹ A. Sofri: *Sull' organizzazione* (O organizaciji) v *Monthly Review*, italijanska izdaja, leto 1969, št. 3, 4, str. 31.

²⁰ Glej A. Carlo: *Lenin sul partito* (Lenin o partiji), Bari 1969 in R. Rossanda: *Da Marx a Marx* (Od Marxa k Marxu), uvod k razgovoru s Sartrom v *Classe e partito* v *Il Manifesto*, leto 1969, št. 4, str. 42 in naslednje.

²¹ Za rabo tega izraza opozarjam na prispevek N. Badalonija: *Il Marxismo italiano degli anni '60* (Italijanski marksizem v šestdesetih letih).

komunistov v italijanskem delavskem gibanju in zoper gram-
šizem kot izvirno italijansko verzijo leninizma; ta temeljna značilnost
je ločitev med politiko in organizacijo kot mehanična posledica
ločitve med gospodarstvom in politiko v razredni analizi italijanske
družbe.

Oglejmo si torej Sofrijeve argumente. Predvsem razume leni-
nistično tezo — da mora priti revolucionarna zavest v delavski
razred »iz boja, ki je zunaj ekonomije, ki je zunaj spopada med
delavci in gospodarji« — kot da gre za to, da je partija »ločeno
telo« oziroma kot da gre za obliko institucionalizacije revolucio-
narne zavesti, ki je ločena od družbenega nosilca revolucije, kajti
Lenin naj bi precenjeval vlogo »marksističnih intelektualcev«, iz-
delovalcev revolucionarne teorije in posredovalcev revolucionarne
zavesti delavskemu razredu. Nato predlaga, kako bi drugače obliko-
vali zavest in revolucionarno teorijo» »Če bi sprejeli leninistično
definicijo, bi to danes za nas pomenilo, da nepravilno odgovarjamo
na probleme, ki jih imamo pred seboj. Če bi se strinjali z leni-
nističnim stališčem, da je »spontani« delavski boj v bistvu trade-
unionističen, »ekonomski«, bi nas to zapeljalo, da bi naše razmerje
z razredom spet gledali skoz očala ideološke osvojitve, skoz vna-
šanje politične zavesti od zunaj. Spontani delavski boj ni neobčutljiv
za posamezne in tradeunionistične spopade posameznih delavcev s
posameznimi gospodarji — narobe, uspe mu, da se dokoplje do
višje stopnje političnega protesta zoper železno vladno kapitalistične
racionalnosti, zoper politično planiranje kapitala. To dokazujejo naj-
bolj značilne in zdaj še splošne iskušnje delavskega boja v deželah
razvitega kapitalizma. »To pa pomeni — če je še vedno res, da
brez revolucionarne teorije ne more biti revolucionarnega gibanja,
je prav toliko res, da ni teorije, ki nastane in potem pronica v
množično gibanje, temveč le teorija — kot sistematična zavest o
potrebah množic in kot posplošitev te zavesti v nenehnem dialektič-
nem procesu — ki raste v boju množic.«²²

Zdi se, da Sofri izhaja od Lenina, ki ni napisal *Kaj storiti?*
in pri tem mislil na svetovni kapitalistični sistem in na zgodovino
evropskega delavskega gibanja, poleg zgodovine ruskega, temveč
zato, da bi spodbudil prave in izkoreninjene intelektualce za »stik
z ljudstvom«, da bi delavskemu razredu, ki je še na stopnji prehoda
med obrtjo in manufakturo pojasnjevali, kako se mora politično
organizirati. Sofri dalje zreducira revolucionarno teorijo na nekakšno
sistematično zavest »o potrebah množice«, skoraj kot da bi razredni
boj potekal med njimi in nekim naravnim »pomanjkanjem« in ne
med njimi in ekonomskimi, političnimi in idejnimi strukturami ka-
pitalistične oblasti, ki se dogaja navsezadnje tudi z namenom, da
bi izzval dosti višje potrebe, kot so tiste, ki jih dovoljuje »narava«

²² A. Sofri: *Sull'organizzazione*, str. 29.

kapitalske družbe. Ne glede na te ugotovitve vendarle velja od bližje pogledati Sofrijevo pojmovanje leninistične teorije partije. Po mojem mnenju lahko samo meščanski sociolog razbere v Leninovih stališčih (*Kaj storiti?*), na katera se sklicuje Sofri, vizijo revolucionarne teorije in revolucionarnega boja kot nečesa, kar nastaja zunaj ekonomskega boja in je delavskemu razredu »prinešeno« kot plod izdelave in pedagoškega poslanstva marksističnih intelektualcev. Tega zagotovo ne more storiti revolucionarni voditelji in tudi ne marksistični intelektualec.

V Leninovem času je bila kapitalistična družba seveda še družbena konfiguracija, v kateri sta razvoj produkcijskih sil in zgodovina intelektualcev razmeroma ločeni, tako da ima zavest družbe, torej ideološki aparat, ki jo vzdržuje in opravičuje, v sloju intelektualcev empirično oporo in tudi svojega nujnega posrednika. Zato je razumljivo, da ne potrebujejo tega posredništva samo tiste ideološke oblike, ki oblikujejo soglasje in opravičujejo meščansko-kapitalistično družbo, marveč tudi tiste, v katerih zori organska zavest o temeljni protislovnosti te družbe; to posredništvo lahko predvsem v sloju intelektualcev doseže razsežnosti »revolucionarne teorije« oziroma takšno stopnjo, na kateri se notranje bistvo celote kapitalistične družbe razkriva v razrednem razkolu, ki je gibalo vse strukture njenih institucij (gospodarstva, politike, ideologije) in ki razkriva tudi njeno zgodovinsko naravo, njeno prehodnost. Vse to ni protislovno: obstoj sloja intelektualcev je namreč njihov način bivanja v kapitalistični družbi, njihov »realni videz«. Vendar pa samo-protislovnost kapitala v vsej njegovi zgodovini ni v nasprotovanju med gospodarstvom in politiko (načelo planiranja v tovarnah nasproti tržni anarhiji, ki jo zagotavlja »država-varuh«), in tudi ne v preprostem nasprotovanju kulture družbi (intelektualci — zavest in torej racionalnost in »namen«, ki pelje v spremembo, kot nasprotje družbe-gospodarstva in torej »narave« ali negibne stvari, ki je objekt namesto subjekta), temveč se izraža v antagonizmu, ki pretresa vso celoto meščanskih institucij in se izraža na vseh ravneh kapitalistične družbene formacije — v tovarnah, na trgu, v političnih in ideoloških mehanizmih države in v oblikah zavesti. Na stopnji še ne popolne dozorelosti kapitalističnega razvoja se intelektualci kažejo kot empirično utelešenje in kot posredovalci celotne družbene zavesti, na tej stopnji prodre samoprotislovnost kapitala na ideološki ravni v sloj intelektualcev in ga razkroji v skladu z idejnimi oblikami in stališči, ki razkrivajo temeljni družbeni antagonizem meščanske družbe: razredni boj. Vse to pa na drugi strani razkriva mistificirano naravo njihovega pojavljanja kot sloja in v analizi zahteva uporabo materialističnih družbenih kategorij, ki poskušajo prikazati zgodovino ideologije glede na značilnosti zgodovine razrednega boja (hermenevtika *Nemške ideologije* in pri Gramsciju »organskega intelektualca«).

Na tej stopnji kapitalističnega razvoja je popolnoma res, da se revolucionarna teorija poraja iz poenotnega usklajevanja med družbenimi in ideološkimi protislovji kapitalistične družbe, ki se lahko uresniči samo tako, da se intelektualci, ki se upirajo zoper oblike in vsebine meščanskih ideoloških aparatov, srečajo z delavskim razredom, ki je na gospodarski in politični ravni že začel svoj boj (sicer je pa to zgodovinska geneza marksizma in leninizma kot teoretičnih institutov, ki so neločljivi od posameznikov iz mesa in krvi — Marx, Engels, Lenin).

Toda ko poudarjamo te stvari in vztrajamo pri takšni naravi revolucionarne teorije, ki je »zunaj« neposrednega dogajanja delavskega boja (predvsem boja v tovarnah), si seveda ne prizadevamo privilegirati intelektualcev in tudi ne utemeljiti neke oblike politične organizacije, ki bi bila ločena od množice revolucionarnih borcev. Narobe, poudariti hočemo teorijo organizacije, ki bo preseгла omejeno zgodovinskost družbenih osebnosti, ki ji na neki razvojni stopnji produkcijskih sil lahko vtisnejo svojo podobo.

Z drugimi besedami, razlikovati moramo med vlogo, ki jo je Lenin (po sledih Kautskega in po zgledu najvišjih organizacijskih oblik, do katerih je prišlo delavsko gibanje njegovega časa pripisoval revolucionarnim intelektualcem v pripravljanju revolucionarne teorije in v graditvi revolucionarne organizacije kot centralizirane zunanje avantgarde, ki bi ustrezala svojemu času, ter med splošnejšim bistvom zahteve po »zunanji« in »avantgardni« naravi revolucionarne organizacije, ki se utemeljuje na globljih razlogih, v družbeni stratifikaciji svojega časa in ki je ostala veljavna v vsem obdobju prehoda od kapitalistične družbe v socialistično družbo. Trditev, da delavski razred kot tak, brez partije, ne bo mogel preseči tradeunionistične stopnje razrednega boja, in vztrajanje pri trditvi, da nastajanje revolucionarne teorije poteka »zunaj« tovarne, temelji na zavesti o razredni samoprotislovnosti kapitalistične družbe tudi na takšnih posebnih področjih, kakršni sta politika in ideologija; temelji torej na viziji o nujnosti posebne posredniške institucije političnega procesa socialistične revolucije, jedro te vizije pa je vprašanje oblasti in uspostavitve države prehodnega obdobja (ali diktature proletariata). Takšna posredniška institucija je lahko samo partija kot anti-država: tako kot celota političnih institucij zagotavlja gospodarstvu nenehno podrejanje vrednosti dela, družbenega produkta kapitalu in živih proizvajalcev blagu-delu, pa na političnih tleh na ravni tega posredništva sistem prevlade kapitala propade; in samo če se to zgodi, se lahko v celoti začne proces vrednotenja produkcijskih sil čez vse meje, ki jih je dovoljevala kapitalistična država.

Nedvomno je res, da procesa oblikovanja teorije in revolucionarne organizacije danes ni mogoče pojmovati v poenostavljenih oblikah, na katere bi utegnili pomisliti zaradi takojšnje razvidnosti

leninističnih stališč — posebno v tistih točkah, kjer gre predvsem za teoretično razlago presežene zgodovinske stopnje v razvoju organizacije, za dano zgodovinsko stopnjo kapitalističnega razvoja. Ne zato, ker bi se kapitalistična družbena struktura toliko spremenila, da bi zgubila svoje lastne temeljne strukturalne značilnosti (razlikovanje na ravni ekonomskega, političnega in ideološkega), da navsezadnje sploh ne bi mogli več govoriti o kapitalistični družbi. Seveda se je spremenila po sestavi produkcijskih sil in torej v svojem razrednem razlikovanju in tudi v razmerjih med gospodarstvom, politiko in ideologijo. Ali pa to pomeni, da poslej lahko tudi revolucionarno politično zavest razumemo kot »spontano«²³ dediščino iskušnje razrednega konflikta, ki ga je doživela vsa, zdaj že proletarizirana družba? In da torej partija kot preveč institucionalna in nujno »ločena«²⁴ oblika organiziranja avantgarde ni več potrebna? Pritrdilno bi lahko odgovorili le, če bi odmislili vprašanje države in če bi revolucionarnega procesa ne gledali kot »pot do oblasti«²⁵ za proletariat, temveč kot takojšnje preoblikovanje socialističnih produkcijskih odnosov.

Komajda je treba opozoriti na Lenina: če se vprašanja države ne lotimo prav, ali če se ga sploh ne lotimo, je to klasična oblika oportunizma (ideološka kapitulacija pred političnim vodstvom buržoazije, ki ima prav v državi svojo oporo). Vsekakor pa velja ovreči še zadnji dokaz za prej navedene teze: dokaz, da bi bilo mogoče, potem ko bi se enkrat otesli partije in njene permanentne težnje po birokratskem nadzoru nad razredom (jasno, da vse prav tako in še bolj velja za sindikat), potisniti razredni boj močno naprej, tako daleč, da bi skoz razredni boj dozorel socializem, s tem da bi se proizvajalci združili v zavesti.

Tako je resnično dosežen paradoksalen ideologizem, ki spet zato, ker ne upošteva vprašanja države, izjavlja, »da je politika mrtva«²⁶ in da jo je popolnoma vsrkal vase avtoritarizem strojev. Vloga poenotenja razredov, ki si jo je nadela meščanska država, namreč ni nič drugega kot organizacija aparatov soglasja in oblasti, zaradi katerih se razredni antagonizem — objektivni in v kapitalistični družbi nepresegljivi antagonizem — nenehno drobi v številne konfliktne fragmente, tako da nastaja nekakšen »učinek izolacije ekonomskega področja«²⁷; delavski razred in proletarizirani delavci nasploh vidijo vedno le delne in neposredne elemente protislovja, ki ga živijo, ne da bi jih mogli kdaj sami povezati v celoto, zaradi katere so sploh mogoči. Ta celota pa je država, »politika«, ki se tako zavestno izogne možnosti, da bi jo raziskovali kot proces, v katerem se razredni konflikti prevajajo v jezik posplošenega razrednega političnega boja.

²³ Za podrobnejšo obravnavo tega pojma althusserijanskega izvira opozarjam na N. Poulantzas: *Classi sociali e potere politico* (Družbeni razredi in politična oblast), Rim, 1971, str. 266—280.

Tako je jasno, zakaj je osrednje vprašanje socialistične revolucije vprašanje politične oblasti v državi. V tem je tudi temelj teorije partije kot »centralizirane zunanje avantgarde«. Če namreč prevladujoči način, ki se po njem proizvajalci podreajo despotizmu kapitala, izvira iz učinkovanja »osamljenosti ekonomske sfere«, kar zagotavlja država z aparati prisiljevanja in soglasja, tedaj za proletariat vprašanje posebne organiziranosti nastaja tudi na tej ravni, na ravni politike. Učinek osamljenosti pa se spet ne izraža kar mirno in brez protislovij, marveč se izraža v preseganju stopnje razrednega antagonizma, ki so ga sposobni izražati politično organizirani proizvajalci tudi na ravni države.

Na drugi strani pa, če socializem dozoreva kot objektivna notranja potreba razvoja proizvodjalnih sil že znotraj kapitalistične družbe, tedaj bo te družbene produkcijske sile toliko težje podrežati in jih kar naprej omejevati zgolj na ekonomsko sfero, kolikor bolj bodo sposobne, da bodo na svojem področju in kot organizirana volja k nekemu cilju razdrobile enotnost učinkov ekonomske osamljenosti, ki se dogaja na tleh političnih institucij (in države kot celote institucij), kar bodo dosegle tako, da bodo razkrajale zgodovinski blok sil in soglasij, ki na njih temelji neka oblika države in razreda in ga nadomestile z alternativnim družbenim in političnim blokom.

Če so naše trditve pravilne, tedaj je šele od tu mogoč razvoj produkcijskih sil tudi prek pretežno ekonomskih meja, v katere jih uklepa njihovo životarjenje v kapitalistični družbi; in torej šele na tej podlagi postane mogoča »spontana« rast socialistične zavesti v širokih množicah proizvajalcev: kajti samo na tej podlagi se lahko začene razlivati neka organska oblika družbene zvesti po vsej množici proizvajalcev. Toda takšen revolucionarni razvoj najbolj revolucionarne produkcijske sile, živega dela, je tako malo »spontan«, da domneva, da je politična oblast države v rokah delavskega razreda in njegovih zaveznikov prav zato, da bi izzvali in spodbudili preobrat v delovanju politike glede na gospodarstvo, oziroma spodbudili stalni boj zoper izolacijske učinke, ki jih politične strukture kot take, dokler so na nogah, izzivajo v sferi »ekonomskega«. To in nič drugega je proces odmiranja države oziroma merilo za pravilno, čeprav šele postopno delovanje diktature proletariata. Toda samo po tej poti se uresničuje možnost, da bi do kraja družbeno uveljavili človeško delo, ki navsezadnje zahteva nadaljnje usklajevanje politike in gospodarstva.

Demokracija in socializem

Če se torej ob vprašanju partije vrnemo nazaj k vprašanju države, tedaj je to v bistvu vprašanje demokracije in njenega razmerja do socializma: ali, kako vsiliti buržoaziji sistem političnega

posredništva, ki bo seveda še vedno »razreden«, toda najustreznejši za razredni boj proletariata na politični ravni, takšen torej, ki bo proletariatu zagotavljal kar največ političnih iniciativ, zavezništva in oblasti, tako da bo politično razkrojil buržoazijo, ki bo morala doživeti graditev alternativnega družbenega in političnega bloka, ki je opora za novo državo (prehodno državo).

Oblike razredne države se spreminjajo v skladu s paralelogramom sil, ki se vzpostavi med razredi in antagonističnimi družbenimi in političnimi strukturami. Državna oblika republikanske demokracije, ki buržoaziji omogoča najširšo politično povezavo njenega bloka zavezništva in največjo politično enotnost njenih različnih delov, s čimer ji zagotavlja tudi največji gospodarski razvoj, je hkrati tudi politična oblika, v kateri je najbolj poudarjeno tveganje za zgubo hegemonije, kajti v demokratični republiki buržoazija ne more preprečiti, da se razredni boj ne bi izražal na izrazito politični ravni in torej ne more preprečiti najširše voditeljske pobude proletariata nasproti vsemu družbenemu telesu podrejenih in izkoriščanih proizvajalcev.

Seveda je država, dokler je, konec koncev vedno orodje razredne politične oblasti. Njena zgodovinska fenomenologija pa je vsakakor raznolika, kolikor so lahko raznolika razmerja oblasti med razredi v vsem prehodnem obdobju do komunizma, tako pred tem, ko proletarijat prevzame politično oblast države, kot po tem prevzemu.

Vprašanje države je torej (če smo njegovo teoretično podlago opredelili prav z zgodovinsko stopnjo, ko se začne kapitalistični produkcijski način) za proletarijat vprašanje vsakokratne konkretne, dejanske sposobnosti za družbeno in zgodovinsko analizo razmerij med razredi v različnih kapitalističnih družbenih formacijah. Od tu izvira definicija, ki jo italijanski komunisti danes dajejo o svoji poti v socializem: konkretna zgodovinska analiza odnosov med razredi, posebnosti italijanskega kapitalističnega razvoja in predlog za pobudo delavskega razreda na področju globokih strukturalnih preobrazb italijanske družbe, ki je zgodovinsko konkretno področje za graditev alternativnega družbenega in političnega bloka oziroma področje, kjer je mogoče opredeliti odnos italijanskega delavskega gibanja z institucijami meščanske demokracije te vrste, in navsezadnje težnja, da bi poslej konkretno obravnavali vprašanje oblasti tako, da bi delavskemu razredu in njegovim zaveznikom postopoma odpirali takšne institucije zavezništva in oblike oblasti, ki bi mogle v prihodnosti predati v njegove roke politično oblast v državi. S to analizo in s to vizijo se seveda povezuje konkretni odgovor na problem organiziranja na podlagi načelnih trditev ter stališč, znanih iz problematike o teoriji partije. Sicer pa je vse to v dokajšnji meri razvil in opredelil XII. kongres, ko je obogatil tisto strateško, taktično in

organizacijsko definicijo, ki se je uveljavila predvsem z VIII. kongresom KPI.²⁴

Vsekakor pa ostaja dejstvo, da so celo desetletje nastajali »na levi« popačeni ideološki pogledi, vztrajni in stalni poskusi, da bi odpravili marksizem in leninizem, naraščajoče oporekanje komunistične hegemonije v italijanskem delavskem gibanju in gramšizmu; ta stališča se niso le močno zakoreninila, temveč so dosegla celo pomemben množičen vpliv v nekaterih najpomembnejših trenutkih nepokorščine mladine do kapitalizma. Ta pojav je mogoče razložiti kot posledico globokega procesa prestrukturacije družbenih sil v Italiji po drugi svetovni vojni in z izbruhom nove zahteve po političnem vodstvu, na katero morajo komunisti odgovoriti; bili so v središču takšnih procesov in so tudi zdaj; bolj kot vsaka druga politična sila, so opredeljevali ta proces, zagotavljajoč pogoje za demokratičen razvoj tudi v prehodu do monopolnega državnega kapitalizma (v tem je po mojem mnenju največ obetajoča zgodovinska posebnost italijanske družbe). Če obnovimo vprašanja, ki smo jih prej analizirali, ko smo obravnavali dejanske vzroke nekaterih sprememb v zgodovini ideologije — kot npr. vprašanje intelektualcev, raven delavskih bojov, študentsko gibanje — moremo iz njih sklepati, da je zelo nujna tudi jasnejša družbena analiza italijanskega kapitalizma, saj bi tako prišli do nove opredelitve gibalnih sil italijanske revolucije, in sicer tako, da bi iz nje lahko razvili našo reformno strategijo, hkrati pa določili tudi razmerje, ki je del boja, med demokracijo in socializmom, ter navsezadnje tudi na njej utemljili organizacijske odločitve, ki jih zahteva naše politično stališče (npr. določitev razmerja med partijo in množičnimi gibanji; partija je v nekaterih bistvenih primerih še vedno preveč metodološka). Kajti sicer tvegamo, da bo temeljna ideološka analiza sprememb italijanske družbe spet zastavljena predvsem na podlagi velikih vzporednih gibanj zadnjih štirih let, kakršno je bilo npr. gibanje, ki so ga začele in vodile po letu 1968—1969 še enkrat manjšinske sile, ko so razpravljale o ukinitvi delitve dela, ali pa so ponovno obnovile tako imenovano »pot svetov« (via consiliare).²⁵ Toda tu se naša zgodovinska rekonstrukcija zaustavi in umika vprašanju analize in politične pobude, ki so danes pred italijanskim komunističnim in delavskim gibanjem.

²⁴ Glej navedeno delo *Atti e risoluzioni*, stran 40, 41 do 46, 79 do 80, 762 do 764, 767 do 769, 771 do 772, 775 do 776.

²⁵ Glej v *Quaderni piacentini* razpravo, ki sta jo M. Salvati in B. Beccalli začela s člankom *Divisione del lavoro. Capitalismo, socialismo, utopia* (Delitev dela. Kapitalizem, socializem, utopija), leto 1970, št. 40, str. 18 do 52, ki temelji na izrazito predmarksističnih načelih; kakor tudi proučevanje o tematiki »soglasja«, ki ga je začel Manifesto s člankom Lucia Magria: *Parlamentarna pot ali pot soglasja*, ki je daleč pod ravnijsko zgodovinske razlage in teoretično politične določitve teme.

Kot nasprotje temu pa opozarjamo na prve začetke politične kritike kapitalistične delitve dela v organiziranju znanosti, ki jo je začel G. Berlinguer v zborniku *Politica della scienza* (Politika znanosti), Rim 1971, s tematiko o »alternativnih naraščilih« (stran 130, 131 do 134, 149, 151 do 156, 198 do 200).

Praga in Brno 1972

V zvezi s praškimi procesi, ki so povzročili primerno razburjenje v mednarodnem političnem življenju in ponekod tiho nelagodje, je nujno govoriti o nekaterih zadevah, ki niso neposredno povezane z dogodkom, vsekakor pa je brez njih najnovejše procese na Češkoslovaškem težko opredeliti. Prav te širše značilnosti naj hkrati pojasnijo, zakaj procesov ni mogoče prezreti, prav tako pa ne preprosto razumeti kot navadno notranje politično dejanje, ki mu nasprotujejo zgolj »socializmu sovražne sile«.

Dokaze, ki govorijo v prid domnevi, da dogodka ni mogoče prezreti, ampak se je nujno do njega opredeliti, vidim v temle:

1. Gre za procese proti nedvomnim aktivnim udeležencem nekega političnega obdobja, znanega pod imenom praška pomlad, ki je kot celota zadevala vrsto vprašanj razvoja socialistične demokracije (čeprav formalno niso sodili ljudem zaradi njihovega prepričanja, ampak zaradi hudih kaznivih dejanj v času, ki je sledil, znanim z imenom »normalizacija«).

2. Priznavajoč internacionalizem v mednarodnem komunističnem in delavskem gibanju v njegovem vsebinskem pomenu (kot nasprotje formalnemu povezovalnemu), je promocija socialističnih idej in dosledna obramba socialistične zakonitosti zadeva vseh socialističnih držav in socialističnih gibanj.

3. Sprejeti tezo o notranji zadevi in ne poskušati politično oceniti razloge za in proti, pomeni v resnici prepustiti bojišče »buržoazni in drugi sovražni propagandi«, da si neovirano kopiči dobičke na račun socializma kot ideje in na račun gibanja v celoti.

Še preden preidem h konkretnemu, naj poskusim opredeliti, kakšen je navaden proces v nasprotju s političnim. Znano je, da ima vsaka država neko število dejanj, za katere sodi, da so družbenemu redu škodljive in jih zato sankcionira v kazenskem zakoniku, navadno z najhujšimi kaznimi. Če torej obtoži ljudi teh dejanj, ni nobenega razloga, da to ne bi bili normalni sodni procesi, torej ne »politični« (čeprav gre za politična kazniva dejanja, kar je nedvomno raztegljiv pojem in je odvisen od interpretacije). Procesi postanejo politični šele tedaj, ko je tudi postopek prilagojen kaznivemu dejanju in ko namesto dosledne izvedbe dokaznega

¹ Pravda, 14. avg. 1972.

postopka zadostujejo nedokazana namigovanja, dvomljive in neprepričljive priče, in zlasti tedaj, ko sodni zbor ni sposoben odmeriti kazni v sorazmerju z dokazano pravo veliko nevarnostjo za obstoj države.

Ali še drugače, v normalnih razmerah je pravosodje pooblaščen dosledno soditi po zakonu in tako tudi onemogočiti morebitni politični motiv obtožbe, ki pretirava z oceno teže nekega dejanja zaradi posebnih političnih namenov (element zastraševanja javnosti zaradi nečesa, politični obračun z neimenovanimi nasprotniki, zbiranje manjkajoče politične podpore).

Če tega pravosodje iz katerihkoli vzrokov ni sposobno storiti, ne preostane nič drugega, kot da govorimo o političnih procesih, ki v tej obliki prav gotovo kršijo načela o temeljnih človekovih pravicah, saj so v obeh konvencijah dovolj jasne, da sprenevedanje ni več dopustno.

H konkretnemu torej.

Obtožba je bremenila obtožence »širjenja sovražnih in subverzivnih idej; za konkretna dejanja, s katerimi so kršili zakone in grozili miru in varnosti države; da so povzročali in širili nezaupanje in organizirali skupine državljanov s podobnim političnim prepričanjem, da bi jih izkoristili v subverzivne namene»².

Obtožbo so nekajkrat razložili v časopisju, kjer so zagovarjali predvsem tele trditve:

1. da gre za notranjo zadevo Češkoslovaške;

2. da nasprotujejo procesom zgolj imperialistične in proti-socialistične sile³;

3. da s tem Gustav Husak ni prelomil besede, ki jo je dal francoskemu komunistu Leroyu in ki je bila objavljena⁴;

4. ne gre za politične procese, torej ljudem ne sodijo zgolj zaradi njihovega prepričanja⁵.

Motivi, ki so vodili države ali komunistična gibanja na Zahodu, ko so se opredeljevali do praških in brnskih procesov, niso identični. Tudi niso vsi videli enega pomena v razgrinjanju narave procesov in v pomenu njihovega obsojanja. Toda na različnih straneh so se vendarle v ocenjevanju pojavili značilni skupki nespornih dejstev.

Dejstva, ki so jih dokaj enovito izdelala tri pomembna komunistična gibanja v zahodni Evropi — italijanska, francoska in britanska komunistična partija in ki govorijo v prid domnevi, da je šlo za politične procese, so tale:

² Po Rinascita, 11. avg. 1972.

³ »Neverjetno je, da predstavniki buržoaznega tiska ali »neodvisni« organizacij posegajo v pristojnost suverene države in si vzamejo pravico soditi.« Rudé právo, kakor ga je citirala agencija Reuter 16. avgusta.

⁴ V sporočilu francoske KP z dne 29. julija je omenjeno, da je češkoslovaški sekretar Husak takole zagotovil francoskemu komunistu Leroyu: »Ni in ne bo nobenega procesa in nobenega zapiranja zaradi prepričanja — socialistična zakonitost bo dosledno spoštovana«.

⁵ »V resnici ni bilo niti enega primera obsodbe zaradi političnega prepričanja v letih 1968 in 1969, pa tudi zato ne, ker so bili obtoženi privrženi Dubčeka«. Vychnoslovenské noviny, kakor jih je citirala agencija Reuter 7. avgusta 1972. In drugod: »Obtožene so obsodili v glavnem na podlagi izjav prič ali zaradi velike množine materiala subverzivne narave, ki zvečine prihaja iz inozemstva«.

1. množičnost procesov in veliko število obtožencev⁶;
2. zaprta vrata⁷;
3. šibko materialno dokazno gradivo⁸;
4. prelom Husakove obljube Leroyu;
5. visoke kazni;
6. izjemna hitrost postopka za tako huda kazniva dejanja;
7. ker gre izključno za ljudi iz aktivne Dubčkovske dobe, ne pa za kake ljudi, ki so nasprotovali tudi Dubčku in njegovi interpretaciji socialistične demokracije⁹.

V nizanju dokazov, da je šlo vendarle za kaznovanje ljudi zaradi njihovega prepričanja, so vse tri komunistične partije v veliki meri upoštevale splošne moralne pobude. To se mi zdi vnovični dokaz v prepričanost nedvomno dobronamernih kritikov, da so se pač na Češkoslovaškem uštel v politični oceni in izbrali napačno pot reševanja številnih žgočih vprašanj, ki so ostala nerešena še iz časa invazije. Poudarjajo tudi, da socializem v svoji celotni podobi zahteva približno delovanje iste vrste in da so taki udarci, kot so praški in brnski procesi, udarili tudi po drugih. V tem trenutku, ko posledice čutijo tudi druge države in gibanja, zadeva dokončno preneha biti zgolj notranja zadeva neke dežele¹⁰.

Zaradi vseh teh razlogov zahodne partije obsojajo procese, o katerih sodijo, da so politični. To so storile tudi iz svojih notranjih potreb, toda ta podatek ne gre v njihovo škodo. Če so soočene z nenehno nujnostjo

⁶ Popolno število obsojenih in število sodnih procesov je Rudé právo prvič objavilo 16. avgusta. Novica se glasi: Na devetih sodnih procesih, ki so tekli od 17. julija do 11. avgusta je bilo skupaj obsojeno 46 ljudi...

⁷ »Pomanjkanje informacij priča, da odmerjajo ostre kazni komunistom in drugim zaradi udeležbe v subverzivnih dejanjih, zato ker se razlikujejo po političnem prepričanju od svoje vlade«. Morning Star (glasilo britanske KP), 10. avgusta, citirano po agenciji Reuter.

⁸ ... »Še vedno ni podrobnih podatkov o dejanski krivdi obtoženih in o dokazih, na podlagi katerih so obsojeni«. Prav tam.

⁹ »Ni pa povedal (Rudé právo, op. p.) niti tega, o kakih idejah je govor, še manj pa, katera subverzivna dejanja so izvršili tovariši, obtoženi na procesu.« Rinascita, 11. avgusta 1972.

Rudé právo je kot element za obtožbo navedlo tudi to, da so se obtoženi domnili, da ne bodo ničesar priznali brez popolnega materialnega dokaza. Ker je obtožba, vsaj kakor je bila predstavljena v javnosti, temeljila na šibkih materialnih dokazih o veliki krivdi »rušenja sistema«, je opredelitev priznanje, da materialnih dokazov ni bilo dovolj in da so zato vzeli za del podlage ob ugotavljanju kazenske odgovornosti tudi domnevno »zakrknjenost«.

¹⁰ »Ne odobravamo — to javno povemo — metod, ki vržejo na rob političnega življenja člane in vodilne komuniste, ki so sodelovali v »novi usmeritvi« in ki plačujejo težko kazen zaradi svojih idej in prepričanj, ki jasno odstopajo od revizije (partijske politike, op. p.)«. Rinascita, 11. avg. 1972.

¹¹ Iz sporočila francoske KP: »Proces ni zakonit in utegne samo še povečati težave KP Češkoslovaške in v svetu oblatiti socializem«. Monde, 22. avg. 1972.

Iz sporočila KP Italije: »Uporaba metod sodnega preganjanja in sklicevanja na zakone, ki veljajo na Češkoslovaškem, ne odstranjuje vprašanja, kako je v resnici zagotovljena svoboda izražanja in mišljenja«.

In na drugem mestu: »Še enkrat se kaže pomen vprašanja polnega spoštovanja socialistične zakonitosti, vključno s prenehanjem sodnega preganjanja zaradi svobodnega izražanja prepričanja, pa tudi obveščanja s sodnih procesov. Še enkrat se je pokazalo, da je politično soočenje najboljše sredstvo za boj proti pozicijam, ki so v resnici negativne in nevarne.«

prilagajanja svojih stališč, je pričakovati še večjo stopnjo zavedanja odgovornosti pri presoji in njihova pozornost je prav gotovo še večja. Zelo kratkovidno bi bilo hkrati sklepati, da so to pravila, ki veljajo zgolj v zahodnih državah. S tem v zvezi je tem večje vprašanje, kako je mogoče, da smo mi izpustili globalno oceno tega dogodka. Oceno torej, ki je najprej namenjena nam, pa tudi svetu, do katerega imamo zaradi doslednega zagovarjanja načel socialistične demokracije človekovih pravic itd. veliko odgovornost.

Hkrati je vsekakor treba zavrnilo primerjavo s stalinskimi procesi v 50-tih letih. To pot procesi niso komedija z avtokritičnostjo in imajo bistveno drugačen preiskovalni postopek¹¹. Vsekakor na obtožence ne pritiskajo ne moralno, ne fizično, niti ni umetno ustvarjeno ozračje klasičnega lova na čarovnice, ki je v 50-tih letih z žrtvami procesov potegnil še splošni bojkot obtoženčeve širše družine.

Toda opustitev prisile nad ljudmi v preiskovalnem postopku je zgolj opustitev nečesa nečloveškega in nasilnega, kar je bilo izrazit izrodek v pojmovanju socialistične zakonitosti. Opustitev tega, najbolj obžalovanja vrednega elementa političnih procesov, torej še vedno ne pomeni, da so bili zadnji procesi v skladu s promocijo idej socialistične demokracije¹².

M. D. MURKO

Kriza za krizo

Je že tako, da se obdobjem živinorejskih kriz v republiki in državi ne moremo izogniti. Zdaj jih celo lahko napovedujemo, saj jih je bilo že toliko, da ni težko ugotoviti, kako se krivulja naraščanja in padanja proizvodnje ponavlja v skoraj enakomernih časovnih razmikih. Izračunali bi tudi že lahko prihodnje neugodno obdobje, kajti krivulja teče navidez neodvisno od razmer na našem in svetovnem trgu, od ukrepov države in republike ter nekaterih na novo ustanovljenih organov, ki naj stabilizirajo proizvodnjo, od proizvodnje kultur, ki so tesno povezane z živinorejo. Toda krize nastajajo skoraj vsako leto zaradi drugih, kot rečemo, nepredvidenih vzrokov, vendar navadno z istimi posledicami. In ker je Slovenija posebej razvila živinorejo, ta sestavlja 70 % kmetijske proizvodnje, je v kriznih obdobjih od vseh republik najbolj prizadeta. To je pač davek na nekoliko razvitejšo tehnologijo in na ozko specializiranost, ki zagotavlja, kot pravijo strokovnjaki, povečano storilnost, kakovostnejšo prirejo, večji dohodek...

¹¹ »Zasliševanja so dolga in mučna, toda ne spremlja jih psihična ali fizična prisila...« La Nouvel Observateur, 21—27. avgusta.

¹² »Še enkrat se zastavljajo veliki problemi socialistične demokracije, ali kot so rekli francoski tovariši v svojem sporočilu: Socializem ne osvobaja zgolj delavcev spod kapitalističnega izkoriščanja, temveč pomeni tudi demokracijo, ki je na primer no višji ravni kot buržoazna... zaradi vsega tega smo izrazili naše nesoglasje s procesi in naše obžalovanje«. Rinascita, 11. avgusta.

Če primerjamo tudi živinorejsko zelo razvito Vojvodino, ugotovljamo, da že nekaj časa niso več navdušeni za proizvodnjo te vrste, da težijo samo k poljedelski specializaciji, kjer so cene skoraj vseh kultur ugodnejše kot cene mesa, no in še tu bi najraje pridelovali le koruzo; te bo treba vse več. Sicer je pa za vojvodinsko gospodarstvo značilno, da teži k industrializaciji. Menda bi se radi tako znebili kriz... Pokazalo se je, da je zvezni sklad za pospeševanje živinoreje in izvoza nemočen.

V Sloveniji že nekaj časa deluje stabilizacijski sklad v okviru sporazuma o poslovnem sodelovanju in oblikovanju cen v živinoreji. V začetku je kazalo, da bo to avtoritativen organ, ki mu bo uspelo normalizirati slovensko živinorejsko proizvodnjo, saj je sporazum podpisalo več kot dve tretjini kmetijskih organizacij, ki imajo v rokah tudi dve tretjini predelave in prodaje. Toda kmalu smo lahko ugotovili, da sporazum ne more bistveno vplivati na tržne razmere. Podpisniki sporazuma so se vedli kot kršitelji, sporazumsko oblikovane cene so bile med najnižjimi v državi, proizvajalci so prodajali tistemu, ki je več plačal, znova je bilo močno ogroženo številčno stanje živine v Sloveniji.

To je bilo ob koncu minulega leta. Krivili smo cene, pomanjkanje krmil oziroma neusklajenost cen reprodukcijskega materiala in mesa, krivili smo nenadno zamrznitev. Sporazum in sklad sta sicer bila, toda še zdaleč nista ustaljevala pogoje za proizvodnjo in zato tudi nista opravičevala svojega obstoja. Gotovo je sporazum skušal nadzorovati in voditi slovensko živinorejsko proizvodnjo. Za letos je predvidel odkup živine med vsem letom in tako rekoč naročil proizvodnjo, največ seveda v poletnih mesecih. In zgodilo se je, da je bilo mesa premalo.

Kot drugje, vemo tudi v Sloveniji za število glav govedi, okrog 500 tisoč jih je. Pravzaprav malo, da ne bi mogli za to vrsto proizvodnje zagotoviti krme in krmil, da ne bi mogli natančno usmerjati rast črede, predvideti prodajo in določili kritično, se pravi spodnjo mejo staleža, da torej ne bi prihajalo do pokolov. Nekaj pobud v tej smeri je sicer bilo. Spomnimo se samo lanske neuspele akcije za povečan pridelek koruze v Sloveniji, pa tudi letošnje, njeni rezultati bodo verjetno glede na zastavljene cilje (namreč čimprej samooskrba) še bolj skromni. Tudi pri čredi opazamo vsako leto, da se po kritičnem obdobju obnavlja, da raste, vendar navadno ne doseže niti optimalnega števila, ko se neugodno obdobje že ponovi. In spet iščemo krivce in govorimo, da je treba odstraniti vzroke.

Ali v državi resnično nimamo organizacijske oblike, ki bi bila kos usklajevati proizvodnjo s potrebami trga v republiki in med republikami, spremljati dogajanja na evropskem in svetovnem trgu ter tako dajati podlago za načrtno povečevanje proizvodnje, potrošnje in izvoza. Slej ko prej nam je jasno, da čas še ni primeren za obliko sporazumov, kot je slovenski. Sporazum je prišel prezgodaj in se v času skoraj nepretrgane krize nikakor ne more uveljaviti. Zato tudi v drugih republikah bolj govorijo o posnemanju, kot pa sklepajo sporazume. Mnogo si zatc obetamo od medrepubliškega dogovarjanja. Da le ne bi dogovarjanje predolgo trajalo, sicer ne bomo imeli več kaj navdušeno izvažati v dežele EGS, češ, prodajamo po višjih cenah kot doma, kjer prave kvalitete primanjkuje. Prav zadnji primer z EGS kaže, da znajo tam živinorejo drugače vrednotiti.

BR. KOVAČ

Naj mi bo dovoljeno, da ob nekem državniku (Bokassi), ki se ima za svoj žalostni sloves v zadnjem času zahvaliti nenavadnim postopkom in diplomatskim potezam in ki se ga (upravičeno) dobro privoščijo tudi naši časopisi, še enkrat načnem načelno in večno vprašanje: ali je v resnici zunanja politika v bistvu ločena od notranje in je to torej politika s svojimi zakoni in pravili? Oziroma — ali mednarodno sodelovanje lahko teče v idiličnem praznem prostoru, neoporečni čistosti, v anemičnem abstraktnem humanizmu in v položčenih salonskih čevljih, ne da bi upoštevali ljudi v njihovem naravnem okolju, skupaj z njihovo voljo delovati za blaginjo človeštva najprej pri njih doma?

Se drugače. Ali je mogoče imeti neki abstraktno dober svet, človekoljube, ki bi na splošno dali svojo dušo za trpeče človeštvo, ki pa se v tej (oh!) umazani vsakdanji konkretnosti vedejo tako, da se človeku ježijo lasje na glavi.

Vsakdanji odgovor na to večno vprašanje, da je namreč notranja zadeva držav, kako si uredijo življenje, in da pač ni naša stvar, če se neki samozvanec odloči, da bo uredil življenje po vzorih iz 17. stoletja, je zelo šibak in prepričljiv. Notranja ureditev je seveda notranja zadeva vsake države posebej in kot taka zelo pomembno načelo modernih mednarodnih odnosov, že zdavnaj pa niso več posamična notranja stvar nekatere pravice, ki gredo človeku na podlagi prav tako temeljnih pravil mednarodnih odnosov in ne glede na to, ali živi v osrednji Afriki ali v Franciji. Teh pravic, ki so upravičeni ponos vsega človeštva, preprosto ni mogoče odvzeti z notranjimi prepovedmi. V tem smo torej državljani zemlje in pripadniki človeštva in imamo kot posamezniki v tej skupnosti zagotovljene neke pravice. Če nam jih vzamejo, so tirani, ki so to storili, dolžni odgovarjati človeštvu, ali manj patetično in bolj suhoparno, posebnim organizacijam, ki so na svetu zato, da skrbijo za uresničevanje in širjenje teh pravic. Kakor niso mogla biti notranja zadeva hitlerjevske Nemčije koncentracijska taborišča, tako ne morejo biti mučenja zapornikov v Grčiji, v Braziliji, v Iranu, v Etiopiji, v Osrednji afriški republiki.

Tudi ugotovi, da »ima vsak narod pač takega voditelja, kot ga zasluži« in da so bili tudi samozvanci nekako izvoljeni, so prepoceni v številnih primerih, ko je cinično govoriti o volji ljudstva pri izbiri oblastnikov, saj celo organizirana politična struktura v takih razmerah dobiva udarce, ki so vredni srednjega veka (zastrupljanja političnih nasprotnikov, nenadna izginotja, uboji, zastraševanja).

Pa tudi če pustimo ob strani razmišljanje o notranji zadevi in se strinjamo s tem, da dosmrtni predsednik Bokassa lahko po volji ljudstva počne doma, kar se mu zahoče — to bi bila dosledna kaj-mi-mar priredba albionske politične hladnokrvnosti — je še ena možnost, ko bi lahko pokazali svoj odnos do nečesa, ne da bi bili pri tem obtoženi, da se vtikamo v notranje zadeve.

To so državniški obiski, napolnjeni s plamenom navdušenja in ne-skaljenega prijateljstva od vekomaj in za večno. Vsakega državnika, ki pride k nam, avtomatično dvignemo na piedestal nedotakljivosti. V tem

času ni mogoče o njem prebrati niti ene kritične besede, čeprav ni nobenega dvoma, da bi bila taka informacija poštena in resnična. Ker so informacije o nekom in o nečem v naših časopisih namenjene (upam) predvsem našim ljudem, potem sklepam, da je praksa umetnega lakiranja za vsako ceno zoprn ostanek preteklosti, ko za ljudi pač ni bilo dobro, če so vedeli preveč. Da gre za ostanek, sklepam po tem, ker taka praksa nima racionalnega ozadja: imela bi ga le v primeru, če bi vse informacije nastajale v enem središču in bi bil hkrati namembni prostor hermetično zaprt. Ne enega ne drugega že dolgo ni več pri nas. Ali gre torej za nekoliko nerodno prepričevanje ljudi, naj odobrijo tudi obiske državnikov, ki v njihovo človečnost in politično modrost številni dvomijo? Čemu vendar? Jasno je, da je v našem interesu imeti stike z najrazličnejšimi državami, z ljudmi najrazličnejših prepričanj. Saj je jasno tudi to, da se z vsemi ne moremo ujeti. Čemu potem ponarejati resnico in ustvariti vtis, da pa se vendarle ujemamo?

Z Etiopijo nas vežejo zelo dobri odnosi v okviru mednarodnega gibanja neuvršenih in skupni pogledi na številna mednarodno-politična vprašanja. Pa zakaj ne bi smeli vedeti tudi tega, da je v deželi državljanska vojna, da je dežela fevdalno-absolutistična, da se političnim zapornikom hudo godi, da ima ameriška oporišča in da njeno vojsko urijo izraelski instruktorji? To nas ne more odtegniti od gospodarskih stikov s to deželo, če imamo zanje interes, kakor nas tudi ni od ameriške vlade, ki proti vsem pravilom mednarodnega prava ruši severni Vietnam. Toda, tisti, ki bi bili dobro obveščeni o resnici, vsaj ne bi verjeli, da so na svetu idilično dobri in izjemno pametni vladarji (kot v pravljicah), ki so njihovi narodi navse srečni, da jih imajo, in ki s svojo velikodušno dobrotljivostjo nadomeščajo demokratične institucije modernih držav. Ne bi tudi bili razočarani, ko se v teh idiličnih šahovskih in cesarskih imperijah zgodi kaj takega, kar pač pišejo vsi in tega ni več mogoče zamolčati.

Ne bi se potem zapletalo ob obisku Mobutuja, ko so se nekateri, ki imajo dober spomin, spomnili česa neprijetnega v zvezi z njim. Zakaj bi bil Mobutu drugačen za nas, kot je ves svet, posebno še, ker si lahko vsak občan z znanjem kakega tujega jezika prebere vso resnico o čemerkoli, ali bolje, pouči o drugi plati resnice, ki jo prav zato, ker mu je bila doma prikrajšana, vzame za čisto zlato. Kaj je navsezadnje pomagalo, če smo med obiskom Bokasse zvedeli, da je malo čudaški, v bistvu pa vrl in zabaven, če pa danes lahko beremo, kako zelo je poenostavil kaznovalno politiko in kako se poživlža na človečnost in podobno šaro, ki se mu zdi dobra kvečjemu za govore. Najbrž naši odnosi ne bi bili bistveno slabši, če bi naša javnost zvedela vse o Bokassi in o objektivnem položaju v deželi, s katero imamo odnose (menda!) tudi zato, ker ustrezajo nam.

Utegnilo bi se zgoditi, da bi mi kdo očital, da nimam pravice pisati o tem, ker sem sama novinarka in bi torej lahko sama karkoli ukrenila proti ozračju sterilizirane nedotakljivosti vsakogar, ki pride k nam. Lahko bi in lahko sem, toda kaj pomaga glas enega, dveh, če pa je v Jugoslaviji še desetine piscev, ki se jim zdi popolnoma naravno, da danes opevajo človeka, iz katerega se jutri norčujejo.

Ne verjamem, da je kriv prav ta in ta človek. Krivo je ozračje nezmerne gostoljubnosti in najbrž tudi prepričanje, da moramo za vsako ceno ugajati vsem.

Pa ne gre samo za Bokasso. Gre, na primer, tudi za obisk avstrijskega zunanjega ministra Kirschlägerja, tudi takrat je zavladala panika, da ne bi kdo napisal kako neprijetnost o dvostranskih odnosih. Avstrijska stran ob obisku predsednika ZIS Bijedića ni bila tako občutljiva. Vrsta časopisov si je ob njem privoščila neustrezno odbijajoča stališča.

Kje je torej logika? Če zoprno pisanje avstrijskega tiska ob Bijedićevem obisku ni zmotilo dobrih sosedskih odnosov, zakaj bi jih naše pošteno in odkrito pisanje ob Kirschlägerjevem?

Morda se komu vse to zdi pravda za oslovo senco, ker je pač nekatere danosti sodobnega sveta treba razumeti brez grenkobe in pretirane občutljivosti. Pa vendar, čemu pa sploh pišemo, če je vse skupaj brez pomena in je naša prva naloga, da so zadovoljni naši obiskovalci, nihče pa ne raziskuje, ali so s tem zadovoljni tudi naši ljudje?

M. D. MURKO

Ali je molk potreben?

Letošnje poletje je bilo eno najbolj »vročih« za Slovence onstran jugoslovansko-avstrijske meje. Bili so predmet obravnav, ne samo javnega mnenja in časopisja, ampak tudi nižje in višje politike. O njih so se pogovarjali na ministrski, deželni, državni in še na kakšni ravni. Pogovori niso bili neuspešni. Kot njihov rezultat se je izoblikovalo mnenje, da je manjšina most, ki povezuje obe državi, in tisti element, brez katerega si nobena od obeh sosed ne predstavlja dobrih sosedskih odnosov. Soglasno je bilo ugotovljeno, da manjšina ne more biti objekt, ampak samó in izrecno subjekt.

To sta si povedala oba zunanja ministra v Zagrebu in oba predsednika vlad na Dunaju. Jasno in glasno so to povedali tudi manjšini, ki je od tega veliko pričakovala. Ni ji bilo treba dolgo čakati. Že obisk predsednika ZIS Džemala Bijedića na Dunaju je prinesel dolgo pričakovani začetek razreševanja odprtega vprašanja o postavitvi dvojezičnih topografskih napisov na območju južne Koroške. Avstrijski zvezni kancler dr. Bruno Kreisky, ki se ponaša s tem, da je kot zunanji minister dosegel znamenito globalno zaščito nemških prebivalcev južne Tirolske, je jasno povedal, da se manjšinska problematika ne razrešuje sama in da jo je treba začeti urejati. Poudaril je, da je razumevanje, s katerim večinski narod priznava manjšini pravico do lastnega kulturnega razvoja, lahko celo merilo za politično zrelost večinskega naroda. Misel, ki jo je izrekel kancler Kreisky, je sicer jasna, ni pa jasno, kaj je s tem mislil. Sprašujemo se namreč, ali Avstrijci do sedaj niso bili politično zreli in niso izpolnjevali manjšinskih pravic, ko pa obenem nekateri krogi v Avstriji na vso moč hitijo zagotavljati, da so izpolnili vse obveznosti iz državne pogodbe, razen tistega določila o dvojezičnih napisih.

Naj bo tako ali drugače. Nimamo namena loviti ljudi za besede, raje pogledjmo, kako si je avstrijski kancler zamislil razreševanje manjšinske problematike. Naj najprej poudarimo, da tako vsa Jugoslavija kot

tudi manjšina ceni in pozdravlja pripravljenost avstrijskih oblasti za urejanje odprtih manjšinskih vprašanj. To sta obe tudi večkrat izrecno poudarili. V čem je torej problem?

V začetku (začelo pa se je že po znanih dogodkih ob proslavi petdesete obletnice plebiscita leta 1970) je kazalo, da se bo problem dvojezičnih topografskih napisov dejansko uredil na podlagi avstrijske državne pogodbe in v sodelovanju s prizadeto manjšino. Toda že ob obisku jugoslovanskega predsednika vlade je bilo jasno, da ne bo tako. Avstrijska stran na pogovorih na Dunaju sicer ni jasno povedala, na podlagi kakšnih kriterijev hoče urediti dvojezične napise, je pa zatržno obljubila, da jih bo postavila. Naša stran ob tem, kot nam je znano, ni dovolj odločno vztrajala, da se dvojezični napisi postavijo takoj na vsem dvojezičnem področju južne Koroške in v skladu z duhom in črko 7. člena avstrijske državne pogodbe. Tako je zakonski predlog koroškega deželnega glavarja Hansa Sime šel svojo pot. Manjšino, tolikokrat poudarjeni subjekt, so oblasti samo obvestile o tem, celo pozneje kot časopisje, tako da je manjšina o dogajanjih na Dunaju in Celovcu izvedela iz dnevnega tiska.

Toda kancler Kreisky je bil odločen. V svoji odločenosti, da bo enkrat za vselej uredil še preostale obveznosti iz državne pogodbe, je šel tako daleč, da je dal predlog v obravnavo parlamentu, še preden je dobil pripombe vseh zainteresiranih strani, med katerimi je gotovo najpomembnejša manjšina. Ta je sicer v določenem roku izdelala svoja stališča do zakonskega predloga in na široko obrazložila in utemeljila svoje odklonilno stališče, toda medtem je bilo na Dunaju že vse odločeno. V začetku julija je bil zakon sprejet — po zaslugi socialistične večine v parlamentu. Upanje manjšine se je razblinilo.

Zakon je bil torej tu in manjšina je morala z njim računati kot z realno danostjo. Končno, korak naprej je bil storjen in dvojezične napise bo vendarle dobilo 205 krajev na južnem Koroškem. Zataknilo pa se je tudi tu. Čeprav zakonski predlog in zakon govorita o topografskih napisih, avstrijske oblasti kar naenkrat niso vedele, kaj je to topografski napis. Toda problem je treba urediti in »razrešiti« so ga. Po izvedbenih določilih, ki jih je izdal urad zveznega kanclerja, je topografski napis samo krajevna tabla, ki stoji pred naseljem in kažipoti. O dvojezičnih oznakah javnih ustanov (pošte, občine, kolodvori in podobno), ulic, hišnih števil, enakih oznakah v katastru, zemljiški knjigi, ter o številnih drugih ni bilo govora.

Avstrija že dolgo slovi po tem, da je pravna dežela. Zakon je treba spoštovati in se ga držati. Zakon pravi, da lahko dvojezični napisi stojijo le tam, kjer so že poprej stali nemški. In posledica tega je, da bo dvojezične napise dobila le dobra polovica od 205 krajev, naštetih v zakonu. Zakon je zakon.

Najti je bilo treba le še krajevno znana slovenska imena. Slovencem so le-ta, seveda, že dolgo znana. Toda manjšine niso vprašali. Raje so poiskali pomoč pri dveh znanstvenikih, od katerih je eden javno razglašal, da slovenskega jezika ne zna, drugi pa je po izobrazbi germanist in zgodovinar. Posledica take »strokovnosti« so bila popačena slovenska krajevna imena. Manjšina je protestirala proti tej diskriminaciji koroških nacionalistov, avstrijsko časopisje pa se je začelo začudeno spraševati, čemu tako razburjenje, saj je komaj četrtina imen spornih. Izračunali so, da je od 205 krajevnih imen spornih samo 48, kar zneso natančno

23,4 odstotka od skupnega števila. Pojasnilo pa je še natančnejše: le 30 krajevnih imen od 48 je spornih, se pravi 14,6 odstotka od celotnega števila je kritičnih, medtem ko so druga vezana na zamenjavo »vasi« z nekdanjo »vesjo«. Koroška deželna tiskovna služba pa popravlja tudi ta izračun. Po njenem mnenju je spornih vsega 22,4 odstotka.

Zakon, ki naj bi temeljito razrešil vprašanje dvojezičnih krajevnih napisov, se je očitno sprevrgel v farso. Iz dobrega namena je nastalo politično igrakkanje večinskega naroda z manjšino, ki ji hoče večinski narod popravljati celo pravopis. Kaže pa, da je avstrijska vlada vendarle spoznala, da tako ne gre več naprej. Na protest manjšine zaradi popačenih slovenskih krajevnih imen je odgovorila s predlogom, naj se sestavi komisija, ki bo podrobno pregledala seznam dvojezičnih krajev in ga sestavila tako, kot je treba. V to komisijo bodo, po poročilih avstrijskega tiska, pritegnili tudi predstavnike slovenske skupnosti na Koroškem. Zaenkrat še ni nobenih sporočil, da bi tako komisijo že sestavili, pa tudi vesti o strokovnjaku ali »strokovnjakih«, ki naj bi jo vodili, so še nepreverjene.

Na začetku smo govorili o mnenju, ki se je izoblikovalo med obravnavanjem »vroče« manjšinske problematike tostran in onstran meje. Manjšina je torej most, brez katerega ni dobrih sosedskih odnosov. Še več, manjšina je pogoj za dobre odnose, obenem pa so dobri odnosi pogoj za normalen razvoj manjšine. Ni treba biti inženir, da lahko ugotoviš, da most stoji na podpornikih, ti pa imajo temelje na obeh straneh reke. Most je treba podpirati z obeh strani. Kakšna je podpora na drugi strani, nam je najbrž jasno. Boljša je, kot je bila, a še vedno ne taka, kot bi morala biti. In kakšna je na naši strani?

Neogibno je, da Jugoslavija kot sopodpisnica avstrijske državne pogodbe in matična dežela slovenske manjšine na Koroškem skrbi za izpolnjevanje manjšinskih določil državne pogodbe. Ko je Avstrija leta 1959 ukinila dvojezično šolstvo na južnem Koroškem, je Jugoslavija ostro protestirala in pokazala na diskriminacijski odnos večinskega naroda do slovenske skupnosti. Tudi dogodki ob petdesetletnici plebiscita leta 1970 so bili povod za protest jugoslovanske vlade. Takrat je šlo celo tako daleč, da so se odnosi med državama ohladili. Zaradi protesta jugoslovanske vlade ob procesu zoper koroškega študenta Marjana Šturma letos na pomlad, je bil v nevarnosti sestanek Kirchschräger-Tepavac in ponovna otoplitev odnosov. Vsi ti primeri nam kažejo, da je Jugoslavija že velikokrat jasno in odločno podprla našo stran mostu. Zato je toliko bolj nejasno, zakaj ob dogodkih še vedno molči.

Do neke mere je to seveda razumljivo, saj ni hotela že v kali zatreti dobre volje, ki jo je pokazala socialistična vlada kanclerja Kreiskega. Tudi sedaj še ni vse jasno, saj se zakon še ne izvaja; toda zakon je sprejet, z njim manjšina ni zadovoljna, več kot očitno pa je, da se je dobra volja in pozitiven namen sprevrgel v brezobličnen torzo in farso. Že samo to je dovolj, da bi Jugoslavija morala nekaj storiti.

Naši odnosi z Avstrijo so dobri in vsi si želimo, da bi taki tudi ostali. Izhajamo namreč iz prepričanja, da dobremu sosedu človek lahko marsikaj pove, posebno, če je temu sosedu jasno, da nimamo nikakršnega slabega namena, še manj pa teritorialnih zahtev, ki nam jih hočejo podtakniti nekateri krogi v Avstriji. Vsekakor pa moramo ugotoviti, da je težko biti manjšina, še teže pa most.

D. NEČAK

Noam Chomsky

Gramatika i um

Izbor besedil s tem naslovom — izdala ga je založba Nolit kot 31. zvezek biblioteke Sazvežda — gotovo uspešno izpolnjuje svoj namen: predstaviti jugoslovanskim bralcem misel Noama Chomskega, slavnega ameriškega lingvista, ki je v dvajsetih letih delovanja opozoril na veliko vlogo lingvistike pri raziskovanju človekovega mišljenja.

Izbor ni namenjen le lingvistom. Nasprotno, s precej zapletenim in poglobljenim pojmovanjem človeškega jezika Noama Chomskega želi seznaniti tudi bralce brez posebne lingvistične izobrazbe. Zato *Gramatika i um* ni osredotočena na samo slovnično teorijo Chomskega, temveč predvsem na njene širše psihološke in filozofske implikacije. Ta namen določa tako izbor in razporeditev posameznih besedil kot tudi način njihove predstavitve. Sestavki so večidel bolj ali manj skrajšana poglavja ali manjši odlomki iz najpomembnejših knjig in člankov Chomskega, razporejeni v skladu z vsebinsko sestavo izbora in ustrezno opremljeni s številnimi opombami in pojasnili.

Vsebinsko je izbor razdeljen na štiri dele. Vsak del je osredotočen na eno problemsko področje, čeprav se posamezna vprašanja pojavljajo tudi v drugih delih.

V prvem splošnem delu so prikazana temeljna načela, domneve

in problemi tako imenovane generativne slovnice. V nasprotju s tradicionalno deskriptivno slovnico, ki izhaja iz domneve, da so jezikovne enote logično pred slovnico (tj. da tako ali drugače klasificirane jezikovne enote tvorijo slovnico), izhaja generativna slovnica iz domneve, da je logično prva slovnica (tj. slovnica je avtomat, ki proizvaja jezikovne enote). To pojasnjuje tudi oznako generativna slovnica, to je slovnica, ki po eksplisitnih navodilih proizvaja — generira — stavke v nekem jeziku, ter dejstvo, da Chomsky ves čas poudarja ustvarjalnost jezika in novatorsko naravo njegove uporabe. Prvi del obsega sestavka »Lingvistična teorija« in »Današnje lingvistično prizorišče«, ki sta prirejeni predavanji iz leta 1965, ter sestavek »Generativne slovnice kot teorije jezikovne sposobnosti«, ki je prvi del uvodnega poglavja k njegovi knjigi *Aspects of the Theory of Syntax* iz istega leta.

Drugi del, »Teorija slovnice«, obravnava ožjo problematiko generativne slovnice. Sestavek »Metodološke predpostavke« združuje odlomka iz avtorjeve prve knjige *Syntactic Structures* (1957) in poznejše knjige *Topics in the Theory of Generative Grammar* (1966); »O ciljih lingvistične teorije«, »Neodvisnost slovnice« ter »Sintaksa

prikazi, recenzije

p

in semantika« so skrajšana poglavja iz *Syntactic Structures*, medtem ko besedili »Organizacija generativne slovnice« in »O stopnjah gramatičnosti« razen povzetka istega dela vsebujeta še prirejene odlomke iz *Aspects of the Theory of Syntax* (1965).

Tretji del »Pridobivanje jezika«, je namenjen širšim vprašanjem, kako si pridobiti jezikovno znanje. Razen prvega besedila »Narava problema«, ki je sestavljen iz dveh krajših člankov, gre za skrajšane odlomke iz *Aspects of the Theory of Syntax*: »Utemeljevanje slovnice«, »Univerzaliije forme in substance«, »Nadaljne pripombe o deskriptivnih in eksplanatornih teorijah«, »O načinih vrednotenja« ter »Lingvistične teorije in učenja jezika«.

Četrty del, »Psihološke in filozofske implikacije«, je usmerjen v razlago možne povezave med jezikom in človeškim umom in poudarja širši pomen proučevanja jezika za spoznavanje ustroja človekovega mišljenja. Z izjemo zadnjega sestavka »Znanje jezika« so vsa besedila tega dela iz knjige *Language and Mind* (1968). V njih skuša Chomsky oceniti pomen preteklih raziskav jezika za proučevanje človekovega duhá, osvetliti trenutni položaj na tem področju in prikazati možnosti prihodnjih raziskav. Tako označuje lingvistiko tudi kot vejo spoznavne psihologije.

Skoz vse štiri dele *Gramatike i uma* se kot rdeča nit vleče temeljno prepričanje Chomskega, da ustvarjalne narave uporabe jezika ni mogoče razložiti z vajo inkušnjo uporabnika, s tradicionalno pojmovanim učenjem jezika. To spoznanje tu in tam prehaja v avtorjevo navdušeno začudenje nad še vedno skrivnostno ustvarjalnostjo človekovega duhá. Medtem ko mu sledimo in delimo njegovo navdušenje nad človeško jezikovno

ustvarjalnostjo, nas Chomsky že pelje dalje k domnevi, da so načela, ki nam omogočajo tako novatorsko uporabo jezika — načela, ki so hkrati temelji generativne slovnice — prirojeni in zato univerzalni. Razlago teh načel lahko iščemo le v organizaciji intelekta samega. To pa seveda daje globji pomen raziskovanju jezika, ki nas pelje k človeku samemu. Chomsky poudarja, da sta slovnica posamičnega jezika in splošna teorija jezika vredni zanimanja predvsem zaradi spoznanj, ki jih posredujeata o človekovih miselnih procesih.

Čeprav to prepričanje nikakor ne izčrpa različnih in plodnih lingvističnih prizadevanj Noama Chomskega — prizadevanj, ki se z njimi srečamo v našem izboru, in tistih, ki presegajo njegove meje — prispeva k temu, da je izbor posameznih sestavkov v *Gramatiki i umu* koherentna celota. To je nedvomno tudi zasluga odličnega redaktorja docenta beograjske filološke fakultete dr. Ranka Bugarskega. Njegova izredna posredniška zasluga presega vlogo, ki jo nalaga zahteven prevod in nič manj težek izbor iz obsežnega dela Chomskega. Njegove skrajšave nam niso nikoli neprijetne in nas ne motijo, njegova številna pojasnila, ki nas spremljajo skoz izbor, pa nam lajšajo branje in nas pogosto dodatno poučijo o podatkih potrebnih za razumevanje. Njegov predgovor k celoti in k posameznim delom knjige nas uspešno uvaža v obravnavano problematiko in seznanja tudi z zanimivo osebnostjo Noama Chomskega. Zvest svojemu osrednjemu zanimanju za človeka, Chomsky ni slaven v svetu le kot eden največjih lingvistov našega časa, temveč je znan tudi kot pomemben kritik zatiralnih teženj v sodobnih družbah in aktiven sodelavec gibanja proti vietnamski vojni. M. GROSMA

Gramscijev inštitut v Rimu

Gramscijev inštitut v Rimu (Istituto Gramsci) je nedvomno eden izmed najpomembnejših marksističnih znanstvenih inštitutov v zahodnih evropskih deželah. Ta ugotovitve že sama na sebi narekuje potrebo, da naši javnosti kratko posredujemo — na podlagi statuta in drugih neposrednih virov — nekaj bistvenih podatkov, ki se nanašajo na vlogo, delovanje in organizacijo tega inštituta.

Iz programskega dela statuta povzemamo, da je Gramscijev inštitut center za proučevanje, raziskavo in nadaljnje razvijanje marksistične filozofske in znanstvene misli, za širjenje poznavanja marksizma in oblikovanje ter izvajanje programa dejavnosti, ki se vključuje v obče perspektive obnove italijanske družbe, za katero se zavzema italijanska komunistična partija. Dejavnost inštituta temelji na razvijanju marksistične metode raziskovanja kulturnih in socialnih problemov sodobnega sveta v okviru najbolj naprednih miselnih tokov; pri tem spodbuja kritično soočenje različnih mnenj in odklanja vsako obliko ideološke nestrpnosti. Inštitut si prizadeva ustvariti razmere za odprto in svobodno razpravo med italijanskimi marksisti, za stalno, organsko povezujočo se kontinuirano razpravo, ki naj omogoči intelektualcem,

da avtonomno dosežejo učinkovito enotnost in homogenost pogledov ter večjo zmožnost za poglobljeno teoretično ustvarjalnost na raznih področjih marksistične misli. Ob enem pa inštitut omogoča svobodna srečanja in razgovore kulturnih in znanstvenih delavcev različnih usmerjenosti, ker meni, da je konstruktivno miselno soočenje njihov skupni interes.

Člani inštituta so pripadniki italijanske komunistične partije, ki razvijajo intelektualno aktivnost in jih na podlagi vrednotenja te aktivnosti predlaga ena izmed sekcij. Člani pa so lahko — če se s tem strinja plenarna skupščina inštituta — tudi znanstveniki zunaj PCI, ki se strinjajo z usmeritvijo inštituta in sprejemajo njegov program in statut.

Inštitut je razdeljen na sekcije, in sicer na sekcije za: zgodovino, filozofijo, ekonomijo in družbene vede, pravo, pedagogiko, kritiko in estetiko, arhitekturo in urbanistiko. Sekcije oblikujejo programe inštituta za njihova področja (sestanke, tečaje, razgovore, nacionalna in mednarodna posvetovanja) in organizirajo notranjo raziskovalno dejavnost. Sekcije so tesno povezane z uredniškimi odbori revij, ki jih izdajata PCI ali inštitut za različne discipline in sodelujejo pri oblikovanju programa teh revij. Vsaka sekcija ima strokovno tajništvo, ki skrbi, da se uresničuje program njene dejavnosti. Plenarna skupščina sekcij pa sprejema program dejavnosti inštituta, presoja o rezultatih njegovega dela in razpravlja o problemih obče usmeritve inštituta.

Za koordinacijo dela sekcij in uresničevanje inštitutskih programov skrbi upravni odbor inštituta, ki ga sestavljajo predsednik inštituta, predsednik komisije za kulturo pri centralnem komiteju PCI, glavni tajnik inštituta in po en

predstavnik vsake sekcije, ki ga sekcije same določijo. Predsednika in glavnega tajnika inštituta imenuje centralni komite PCI na predlog plenarne skupščine sekcij.

Inštitut ima knjižnico, ki je javna in specializirana za sodobno zgodovino, zgodovino delavskega in socialističnega gibanja, marksizem in socialistično misel; vsebuje pa 75.000 knjižnih enot, čez 700 naslovov tekoče periodike in čez 2500 naslovov periodike, ki je medtem že prenehala izhajati. Omeniti moramo še sekcijo »arhivi«, ki vsebuje: a) arhiv Gramscija, b) arhiv Togliattija, c) arhiv PCI (1921—1945), arhiv gibanja odpora, e) personalne arhive raznih socialističnih in komunističnih voditeljev.

Obširna in vsestranska znanstvena dejavnost inštituta je najbolj razvidna iz številnih nacionalnih in mednarodnih posvetovanj, pri katerih so aktivno sodelovali najbolj vidni predstavniki marksistične znanosti in kulture iz Italije, pa tudi iz drugih dežel. Omenjamo — po časovnem zaporedju — le nekaj najbolj zanimivih, uspešnih in pomembnih posvetovanj. Ta so: Delavci in tehniški progres (1956); Delavski sveti v Jugoslaviji (1957); Gramscijanske študije (1958); Težnje italijanskega kapitalizma (1962); Problemi osnovne šole (1962); Ekonomsko načrtovanje in demokratska obnova (1963); Znanstveni pouk v obvezni šoli (1963); Marksistična analiza družine in družbe (1964); Morala in družba (1964); Težnje evropskega kapitalizma (1965); Medicina in sodobna družba (1967); Gramsci in sodobna kultura (1967); Reforma države (1968); Strukturalizem, lingvistika in literarna kritika (1968); Kmetijstvo in razvoj kapitalizma (1968); Psihologija, psihiatrija in oblastveni odnosi (1969); Italijanski kapitalizem in mednarodno gospodar-

stvo (1970); Lenin in italijansko delavsko gibanje (1970). Gradivo vseh teh posvetovanj je zbrano v posebnih knjigah. Inštitut pa je izdal tudi razne druge publikacije iz delovnega področja svojih sekcij; pravkar pripravlja kritično izdajo Gramscijevih zapiskov iz ječe (»Quaderni del carcere«).

Inštitut posveča posebno pozornost izobrazbi partijskih kadrov, zlasti mladih političnih delavcev. Zato prireja študijske sestanke o raznih aktualnih problemih marksizma, cikle predavanj s širšo tematiko in sistematične tečaje s področja ene ali druge družbene znanosti; pri vseh teh oblikah dela usmerjevalno sodelujejo znani marksistični teoretiki. Skrbi pa tudi za vzgojo znanstvenega naraščaja in podeljuje štipendije mladim strokovnjakom za njihovo nadaljnje teoretično spopolnjevanje.

Naslov inštituta: Roma, Via del Conservatorio, 55.

ANTON ŽUN

Srečanje jugoslovanskih študentov sociologije

(Sarajevo, aprila 1972)

Srečanje študentov sociologije je bilo zanimivo z več strani. Spoznali smo se z ljudmi, ki prav tako kot mi študirajo sociologijo, in s pogoji, oblikami in vsebino študija. Navezali smo stike s kolegi iz sarajevske fakultete za politič-

ne vede, beograjske in zagrebške filozofske fakultete. Najbolj zanimivo pa je bilo ugotavljati glavne smeri, tokove ali usmeritve pri študiju socioloških problemov na že omenjenih fakultetah. Pri tem zadnjem bi se rad zadržal v tem sestavku malo več časa. Pri tem naj opozorim, da tu ne gre za neka eksplicitno ugotovljena dejstva, pač pa zgolj za moja subjektivna opažanja, s katerimi se kdo izmed navzočih kolegov nemara ne bo strinjal. Poleg tega veljajo ta opažanja le za navzoče delegate in ne za omenjene fakultete v celoti.

V glavnem je bilo moč iz prebranih referatov in iz diskusij razbrati tri smeri, katerim pa bi težko dal ustrezna imena. Delno zato, ker verjetno premalo poznam klasične sociološke smeri, delno pa zato, ker te usmeritve morda ne ustrezajo popolnoma klasičnim sociološkim smerem.

Prva smer je tesno povezana s klasično marksističnimi izhodišči, vendar pa se je oddaljila od realnosti. Operira s kategorijami marksistične sociologije na neki precej abstraktni ravni. S tem pa daje vtis, da se oddaljuje od družbene prakse. Postala je tako splošna, da so njene ugotovitve lahko obče veljavne, uporabljati jih je moč povsod in v vsakem primeru in so prav zato neučinkovite in praktično neuporabne. Vsaka kritika na podlagi te smeri je po mojem mnenju brez moči in se spremeni v svoje nasprotje, tj. v apologijo; pa naj gre tu za teorijo, za družbeni sistem ali pa za socialno stratifikacijo in centre družbene moči, kakor se je imenovala osrednja tema našega srečanja. Referenti s to usmeritvijo so pri razpravljanju o socialni stratifikaciji izhajali iz Marxove teorije razredne družbe in uporabljali iste kategorije, kategorije z enakim pomenom, čeprav vemo, da se je družbena praksa od

Marxovih časov sem precej spremenila in ne bi mogli danes več govoriti o razredih, kot jih je poznala družbena praksa v času Marxa. Dihotomna delitev družbe kljub upoštevanju nadaljnje strukturanosti antagonističnih razredov danes ne ustreza več realnosti. Tu naj se spomnimo samo na razne pluralistične pristope pri razlagi družbenih pojavov... Torej bi tej smeri težko pripisali kako drugo pregreho razen že omenjene, še teže pa bi našli v njej nekaj koristnega tako za teorijo kot za prakso. Lahko bi celo trdili, da je v tem pristopu precej sofistike. To smer so najmočneje zastopali sarajevska fakulteta političnih ved in delno kolegi iz beograjske filozofske fakultete.

Druga smer, ki so jo popolno zastopali kolegi iz Zagreba, je bila močno filozofsko obarvana. Moje filozofsko znanje ni dovolj globoko, da bi lahko začel polemiko z njihovimi pogledi, vendar bi se upal zagovarjati nekaj tehle pripomb.

Pomembno vprašanje, ki ga je ta skupina načela, je vprašanje o vlogi sociologije. Ugotovili so, da je sociologija lahko na eni strani pozitivistična funkcionalistična znanost, ki je vržena v današnji svet in v našo družbeno stvarnost, ki jo razlaga in jo hkrati opravičuje in upravičuje, na drugi strani je pa lahko filozofska antropološka veda z vso svojo revolucionarno ostrino, zavzemanjem za revolucioniranje družbene zavesti, za uresničitev človeka kot svobodnega bitja in edinega subjekta... Pri tem pa so pozabili, da za to dilemo pri sociologiji kot znanosti sploh ne gre. Do tega lahko pride samo v primeru sociologije kot ideologije, toda o tem malo kasneje. Oni so se kot študenti filozofske fakultete zavzemali za sociologijo kot filozofsko antropološko vedo.

Druga zanimiva teza, ki so jo zagovarjali v zvezi z vprašanjem socialne stratifikacije v naši družbi, je bila, da pri nas sploh ne moremo govoriti o revoluciji kot revolucioniranju zavesti. In prav tu naj bi imela sociologija danes odločilno vlogo. Je pa ta vloga odvisna od filozofsko antropoloških pogledov nosilcev take sociologije. Ti pogledi pa so vsaj po moji subjektivni oceni dokaj čudni in imajo kaj malo opraviti z marksističnimi pogledi na človeka in družbo. Ko so zagovorniki te teze govorili o revoluciji zavesti, so to revolucijo, ta preobrat razumeli kot subjektivno doživljanje vsakega posameznika. Posameznik mora obrat občutiti in ko ga doživlja in doživi, šele ve, da je to tisto pravo in resnično »razodetje ali spreobrnjenje«. Nihče po njihovem mnenju ne ve, kaj ta obrat pravzaprav je, ne kdaj in kako se bo zgodil. Treba je samo vztrajati in poskušati itd. Če ne drugega, lahko rečemo, da se v teh pogledih skriva dobršna mera subjektivizma pomešanega z misticismom. Glede na to bi bilo tudi zanimivo analizirati vzroke in razmere, iz katerih je nastala ta skupina in njena usmeritev. Naslednja teza te skupine, ki naj jo še omenim, je kritika pozitivistično funkcionalistične smeri, izhajajoče iz marksističnih postavk, ki smo jo zastopali študenti z naše fakultete in nekateri kolegi iz Sarajeva in Beograda z deli, podkrepljenimi z empiričnimi podatki. Glavni očitke je bil, da se ukvarja z razlaganjem nekih objektivnih pojavov, opravlja naročene raziskave z naročenimi rezultati itd. in je zaradi tega brez vsake kritične ostrine in je prosistemska. Ne mislim razsojati, do kakšnih deformacij je dejansko prišlo ali ni prišlo na raznih ustanovah, kjer tako sociologijo gojijo. Načelno so enake možnosti za kakorkoli usmerjeno sociologijo, da

postane apologetika nekega sistema, saj je take težnje moč opaziti celo na področju filozofije. Vendar pa je dejstvo, da kadar govorimo o znanosti, pa naj bo to prosistemska, buržoazna ali marksistična znanost, mora biti najprej znanost, šele potem pa ji lahko pridamo enega prej omenjenih prilastkov. V nasprotnem primeru bi imeli opraviti z znanstvenim kapitalizmom, znanstvenim marksizmom itd., ali z drugo besedo, z ideologijo in ne z znanostjo. Znanost sama ne more biti niti prosistemska niti antisistemska. To se lahko pokaže šele pri interpretaciji rezultatov, ki jih znanost da. Vprašanje pa je, ali ne bo imela večje moči tista kritika, ki bo podkrepljena z empiričnimi dokazi, kot tista, ki bo operirala z bolj ali manj nepreverjenimi hipotezami. Prav tako ne moremo govoriti o buržoazni, marksistični ali kaki drugi metodologiji, saj aritmetično sredino povsod enako računajo.

IVAN SVETLIK

Frane Jerman

Med logiko in filozofijo

Knjiga Med logiko in filozofijo je bila doktorska disertacija z naslovom Logika in stvarnost v filozofsko logičnem opusu Jana Lukasiewicza. Disertacija je v knjigi predelana. Knjiga je razdeljena na tri dele in sicer:

1. posamezni tradicionalni filozofsko-logični problemi,

2. indeterminizem in nova logika,

3. Aristotel v luči sodobne logike.

Pred temi tremi deli je uvod, ki govori o razvoju poljske filozofije.

V uvodu je rečeno, da se je filozofija na Poljskem začela v prvem desetletju 15. stoletja, ko je bila ustanovljena univerza v Krakovu. Ker je takrat vladala sholastika, je bila tudi poljska filozofija v njenem znamenju. Poljska nacionalna filozofija se je začela s prosvetljenstvom in je bila v začetku pod vplivom Leibniz-Wolfove šole, kasneje pa je prišla pod vpliv francoskih enciklopedistov. Poljski mesianizem je bil najbolj značilna smer filozofije, ki je nasprotovala empirizmu. Mesianizem gleda v filozofiji odrešiteljico človeštva. Ta filozofija je prepojena z vero v pomen naroda, na katerega gleda kot na neko mistično skupnost duhov. Poljski narod bo odrešil vse druge narode. (V literarnih delih je razširjal to filozofijo tudi Mickiewicz.) Vendar je mesianizem kasneje popolnoma zginil. V začetku tega stoletja se je na Poljskem uveljavil radikalni empirizem. Nastaja zahteva, da bi se filozofskih problemov lotili znanstveno. Vodilni filozof v tem času je bil Kazimierz Twardowski. Po prvi svetovni vojni, ko je Poljska dosegla politično samostojnost, se je filozofija še bolj razmahnila. Ker je bilo konec velikih filozofskih sistemov, se je začela filozofska specializacija v smeri psihologije, spoznavne teorije in simbolne logike. V simbolni logiki se je odlikoval zlasti Jan Lukasiewicz, katerega delo obravnava knjiga Frana Jermana.

V prvem delu knjige z naslovom Posamezni tradicionalni filozof-

sko-logični problemi hoče avtor prikazati, kateri so bili filozofski problemi, ki so spodbudili Lukasiewicza, da se je začel ukvarjati s trovalentno in večvalentno logiko. Zato analizira avtor vrsto razprav, ki jih je napisal Lukasiewicz na začetku svojega filozofskega in logičnega ustvarjanja. Ta dela je Lukasiewicz objavil v raznih filozofskih časopisih ali pa jih je prebral na zasedanjih poljskega filozofskega društva.

Najprej opiše avtor, kako se je Lukasiewicz lotil problema indukcije, ker je indukcija pomembna za metodologijo znanosti, s katero naj bi se ukvarjala znanstvena filozofija. Lukasiewicz misli, da je indukcija inverzna dedukciji. Indukcije torej ni mogoče prevesti na dedukcijo. Vendar je indukcija v principu negotovo sklepanje, ker je samo iz sklepa mogoče speljati premise z gotovostjo, ne pa iz premis sklep. Zaradi tega je ta samo verjeten. Ker je zaradi tega možnih več sklepov, pri izbiri sklepa ne upoštevamo samo logičnih momentov, temveč izberemo tisti sklep, ki najbolj razlaga dejstva. Lukasiewiczovo misel, da indukcija ne dosega raven logične gotovosti, razloži avtor tudi na primeru iz verjetnostnega računa. Tukaj dela Lukasiewicz pomembno razliko med verjetnostjo sodbe in verjetnostjo dogodkov. Verjetne sodbe so tako imenovane neoznačene sodbe. V teh sodbah nastopajo proste nevezane variable (v Russellovem pomenu so to propozicionalne funkcije). Nevezana variabla v primeru, ki ga navaja Lukasiewicz, je čas. Npr., če rečemo, da bomo v nekem trenutku potegnili iz vrečke, kjer je neko število belih in črnih kroglic, črno kroglico, je to verjetnostna sodba, ki ni niti resnična niti neresnična. Če pa trenutek nadomestimo z določenim trenutkom, bomo dobili iz neozna-

čene sodbe sodbo, ki je enoznačna. Taka sodba je resnična ali neresnična, še preden smo potegnili kroglico iz vreče. Iz takega načina obravnave verjetnosti, ki zajema indukcijo, se vidi, da je bil Lukasiewicz v tem času bolj naklonjen dedukciji — pripominja avtor. Ker verjetnostne sodbe niso generalne (generalne sodbe so vedno označene), ne morejo biti splošno veljavne in s tem gotove. Kako pa potem pridemo do generalnih sodb, pa se Lukasiewicz ne vpraša in zato ostane njihovo vprašanje nerešeno.

V tem času se je Lukasiewicz ukvarjal tudi s teorijo logičnih relacij. Teorija relacij, ki so jo v prejšnjem stoletju in na začetku tega stoletja razvili Pierce, Schröder in Russell je področje logičnih odnosov, ki so se prej vrteli samo okrog odnosa subjekt—objekt, razširila na obravnavo odnosov, ki se dajo vsi na kratko označiti kot »Predmet S je ali pa ni v odnosu do predmeta P«. Iz tega izvede Lukasiewicz zanimiv filozofski sklep. Če je namreč med predmetom S in P neki odnos, pomeni to, da imata S in P neke znake, ki niso odvisni od tega odnosa. Zaradi tega lahko vsak odnos speljemo na pojem predmeta in znaka, samo odnosa inherence ne. Iz tega sledi, da je samo inherenca realen odnos med predmeti, vsi drugi pa so produkti človeškega razuma. Zaradi tega je ves univerzum sestavljen iz neodvisnih bitij — monad, ki imajo neke lastnosti. Avtor ob tem pripominja, da je do take postavke sveta, ki jo v poznejših razpravah Lukasiewicz ne omenja, prišel zaradi tega, ker ni razlikoval dovolj natančno med logičnimi in ontološkimi odnosi. Ta razprava, katere vsebino smo zdaj obravnavali, pa je pomembna predvsem zato, ker je prva, kjer se

opazi Lukasiewiczov stik s simbolno logiko.

Po prikazu te razprave se avtor ukvarja z drugimi Lukasiewiczovimi razpravami, kjer je govor predvsem o sklepanju. Nato se vrne k obravnavi razprave, ki spet govori o logični teoriji verjetnosti. Ta razprava je bila izvleček iz knjige Logične osnove verjetočnosti računa. V tej knjigi pa Lukasiewicz najprej razloži pojem nedoločene stavke. Pri tem ga zanimajo samo nedoločeni stavki, katerih variable obsegajo končno množico elementov. Tako imamo pri zamenjavi variabel s konstantami tri možnosti: 1. Vse zamenjave variabel s konstantami nam dajo neresničen stavek. 2. Vse zamenjave variabel s konstantami dajo neresničen stavek. 3. Nekatere zamenjave variabel s konstantami dajo neresničen stavek, nekatere pa resničen stavek. Tretji primer nedoločenih stavkov obravnava stavke, ki niso niti neresnični, niti resnični. Zaradi tega je resničnost ali neresničnost nedoločenih stavkov Lukasiewicz določil z razmerjem med »...številom tistih vrednosti variabel, pri katerih daje stavek neresnične stavke, in številom vseh vrednosti variabel«. Logična vrednost nedoločene stavke je tako stalno ulomek, ker realne vrednosti ne verificirajo stavka v vseh primerih (logična vrednost je vrednost celotnega nedoločenega stavka, realna vrednost pa je substitut variable).

Nato je podan Lukasiewiczov pojem verjetnosti. Verjetnost po Lukasiewiczu pripisujemo preteklim, sedanjim in prihodnjim dogodkom, predikat verjeten pa samo prihodnjim dogodkom (verjetnost lahko pripisujemo tudi stvarim, ki niso dogodki npr. »kakšna je verjetnost, da je neko število deljivo s tri...«). Ta objektivna teorija verjetnosti pride po Lukasiewiczu nujno v nasprotje z nače-

lom vzročnosti in z načelom izključene tretje možnosti. Če domnevamo, da ima vsaka stvar svoj znak, je vse že naprej določeno. »Še tako majhen dogodek, kakor je gib roke, ki povzroči padec kocke, je predeterminiran v vseh posameznostih. Vzroki delujejo tako, da mora pasti šestica ali pa ne. V prvem primeru je stavek »vržena je šestica« nujno neresničen, v drugem primeru pa je prav tako nujno neresničen; v nobenem primeru pa ni objektivno verjeten«. Seveda je tukaj govor o verjetnosti, da bo sodba o dogodku resnična, ne pa o verjetnosti dogodka. Zakon vzročnosti nam onemogoča, da bi verjetnost pripisovali dogodkom, prav tako pa tudi zakon izključene tretje možnosti, kajti dogodki so ali niso. Lukasiwicz je proti Russellovi razdelitvi variabel, ki nastopajo v stavkih, na prave in navidezne (navidezne variable so tiste variable, ki nastopajo v stavkih, ki se lahko verificirajo, prave variable pa nastopajo v stavkih, ki se ne dajo stalno verificirati). Za Lukasiwicza je razlika med njimi samo kvantitativna glede na logično vrednost 1 in 0.

Vzročnost in determinizem je Lukasiwicz po avtorjevem mnenju »spajal z osnovnimi principi Aristotelove logike, posebno z zakonom izključene tretje možnosti«. Prav zato je Lukasiwicz napisal razpravo Analiza in konstrukcija pojma vzroka. To delo je napisano pod vplivom Meinongove predmetnostne teorije. Pojem ali abstrakten predmet biva neodvisno od človeškega razuma, vendar ga niti v prostoru niti ne v času. Prava filozofija se mora ukvarjati s tako pojmovanimi pojmi, ne pa s predstavami in konstrukcijami nekega človeka kot psihologija. Bistveno za pojem vzroka je nujni odnos med predmetom in znakom.

Avtor je ob Lukasiwiczovem pojmovanju vzročnosti, ki ga je ta razvil v omenjenem delu, nanizal tudi njegovo kritiko drugih koncepcij vzročnosti.

Da bi razbil determinizem, se je Lukasiwicz spustil v boj z enim od temeljnih načel formalne logike, z zakonom o neprotislovnosti. V ta namen je napisal študijo O načelu neprotislovja pri Aristotelu. Lukasiwicz ugotavlja vez med logično in ontološko formulacijo tega zakona (logična formulacija: dve nasprotni sodbi ne moreta biti hkrati resnični — ontološka formulacija: stvar ne more hkrati biti in ne biti). Lukasiwicz je Aristotelu zraven ontološke in logične formulacije tega zakona pripisoval še psihološko: »Nihče ne more verjeti, da isto je in ni...«. Seveda so vse te formulacije predelane v smislu predmetnostne teorije, kakor nam lepo prikazuje Jermanova knjiga. Iz teh treh formulacij zakona neprotislovnosti pa izhaja, da načelo neprotislovnosti ne more biti apriorno glede na psihološko in ontološko formulacijo, ker se v prvem primeru tiče psiholoških stanj osebka, v drugem pa empiričnih stvari. Oboje pa je zadeva empirije in torej ne more biti apriorno. Zato je mogoče podati samo formalni dokaz protislovnosti, ki pa je domneva. Načelo neprotislovnosti izvira torej iz empirije in zaradi tega ni splošno realno. Avtor nadalje pravi: »Osnovna misel, ki je vodila Lukasiwicza pri razpravi o načelu protislovja pri Aristotelu, je bila razširitev logike«. Tudi načelo izključene tretje možnosti ni apriorno in zaradi tega tudi ne splošno veljavno, ugotavlja Lukasiwicz v drugi razpravi. Temeljna Lukasiwiczeva težnja se pokaže prav pri obravnavi teh zakonov. Lukasiwicz hoče uničiti strogi determinizem, ki negira objektivno možnost, s tem pa tudi tro-

valentne in večvalentne logike, ki jih je prvi razvil prav on. Lukasiewicz hoče onemogočiti determinizem tudi zaradi tega, ker po njegovem onemogoča svobodno ustvarjalnost osebnosti. Drugi del knjige Indeterminizem in nova logika je razdeljena na štiri poglavja. V prvem poglavju je izpeljana trovalentna logika iz logike modalnosti, ki upošteva tudi možnost. Trovalentna logika upošteva poleg resničnosti in neresničnosti, ki jo lahko označimo z 1 ali 0, še tretjo vrednost, ki jo lahko označimo z 2. Tako dobimo sistem, kjer je 27 možnih povezav med dvema stavkoma namesto 16 kot v logiki, ki upošteva samo resničnost in neresničnost stavkov. V tem poglavju daje avtor nekaj primerov iz trovalentne logike, v katerih se ta razlikuje od dvovalentne. Tak primer je zakon o neprotislovnosti, ki v primeru, da imata dva nasprotna stavka vrednost 2 (sta oba možna), ne velja več. Daje tudi nove ontološke aspekte, ki jih je sprejel Lukasiewicz pod Fregovim vplivom (resnica postane predmet — vsi resnični stavki so samo ime za resnico, vsi neresnični pa ime za neresnico, samo da so veliko bolj zapleteni kot znak 1 ali 0), spoznamo kritične poglede avtorja in tako obravnavanje ontologije. Zraven trovalentnega sistema je v tem poglavju prikazana še podlaga za n-valenten sistem, ki je pravzaprav logika verjetnosti. Ta sistem je pravi del trovalentnega sistema, trovalenten sistem pa je pravi del dvovalentnega sistema. Vse teze n-valentnega sistema so resnične v trovalentnem sistemu in vse teze trovalentnega sistema so resnične v dvovalentnem, narobe pa ne velja.

V drugem poglavju tega dela knjige avtor obravnava Lukasiewiczov pogled na zgodovino logike, ki jo ta interpretira z novega vidika stavčne logike.

V naslednjem poglavju je govor o spremembah v Lukasiewiczovem vrednotenju simbolne logike in filozofije. Lukasiewicz je v tem času obsodil filozofijo, češ, da je neznanstvena. Filozofija ima le etično in estetsko vrednost, nima pa spoznavne vrednosti, ker se opira samo na intuicijo ne pa tudi na formalizirano mišljenje. Bistvo logike pa je prav v formalizmu in ni odvisno od različnih filozofskih interpretacij. Znanstvena filozofija pa bi se naj zgradila tako, da bi sprejela za svoje temelje vrste stavkov, ki bi jih s pomočjo simbolne logike razširjala in te razširitve preverjala v praktični dejavnosti človeštva. Vse te stvari je avtor kritično ovrednotil.

V zadnjem delu knjige Aristotel v luči sodobne logike — obravnava avtor Lukasiewiczev pretres Aristotelovega kategoričnega silogizma in modalne logike. Pri tem poudarja, da je bistvo Lukasiewiczeve analize Aristotelove logike v tem, da jo je zelo eksaktno predstavil z logičnega stališča, da mu je bila najbolj pomembna njena tehnična izvedba. To je tudi Lukasiewicz sam poudarjal. Avtor dokazuje, kako je Lukasiewicz prvi odkril pravo obliko Aristotelovega silogizma, ki je zgrajen na implikaciji, ne pa na nepovezanih shemah za termine, kot so ga prikazovali sholastiki. Lukasiewicz je tudi želel prikazati, da je bil silogizem prvi aksiomatski sistem v zgodovini simbolne logike. Opozoril je tudi na to, da je Aristotelov logični sistem popolnoma samostojen in da se ga ne da popolnoma prevesti na teorijo množic niti na kvantifikacijsko logiko. Napravil je tudi sistem modalne logike, ki ga je zasnoval na Aristotelovih načelih. Lukasiewicz pa se ni oziral na Aristotelovo ontologijo in je zaradi tega po avtorjevih besedah — njegov prikaz Aristotelove logike

nujno enostranski. To nalogo pa je skušal avtor opraviti v svoji knjigi.

Delo hoče prikazati razvoj Lukaszewiczeve misli od njenih začetkov pa do njenega največjega vzpona, ki se kaže v delu Raziskovanje stavčnega računa, ki ga je izdal skupaj s Tarskim, in v delu Aristotelova silogistika z vidika modalne formalne logike. Razprava je bogato dokumentirana s citati iz Lukaszewiczovih del in je zaradi tega znanstveno zelo zanesljiva. Hkrati se tudi kritično loti snovi, kar je predvsem pri logični problematiki, zelo težka naloga. Kogar zanimajo temelji večvalentne in modalne logike in filozofska razmišljanja, ki so s tem povezana, bo knjigo z veseljem prebral.

V. MOTALN

Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja

(Ljubljana, 15. 16. in 17. febr. 1971)

Zbornik s tem naslovom vsebuje tri glavna poglavja, ki nakazujejo temeljne teme samega simpozija: I. K vprašanju o dialektiki, II. Voziščna vprašanja politične ekonomije in klasiki marksizma in III. Država — družba — revolucija. Iz samih naslovov, ki jih imajo poglavja, je torej videti, da je bila na

simpoziju obravnavana filozofska, političnoekonomska, sociološka in politološka problematika.

Filozofski del simpozija so izpolnili tile referati: Predrag Vranicki — *Socializem in kriza*. Avtor ugotavlja, da ima sleherni globlja kriza v dosedanjem razvoju socializma več osrednjih in postranskih vzrokov, potem pa opozori na bistvene momente. Predvsem dva ima za odločilna: 1. objektivne zgodovinske notranje in zunanje situacije, 2. pa sposobnost ali nesposobnost samih udeležencev objektivnih procesov. Mihajlo Marković navaja v referatu *Današnja aktualnost Marxeve misli*, da v današnjem svetu marksizem še naprej spodbuja k prizadevanju za iskanje smisla in kritično raziskovanje vsega obstoječega, da je še zmeraj najbolj smotrno izhodišče za odpravljanje teh mitov in ideoloških mistifikacij, ki rabijo za duhovno zasušnjevanje in čimbolj uspešno manipuliranje s popredmetenimi človeškimi bitji. Dušan Nedeljković analizira v referatu *Izvori, osnove in perspektive dialektike od Hegla in Engelsa do Lenina in danes* nekatera ključna besedila omenjenih dialektikov ter sklone, da se v revolucionarnem preobratu znanstvenega spoznanja, družbe in človeka našega prehodnega obdobja z vsakim novim dejavnim in spoznavnim posegom v univerzalno gibanje in spreminjanje kot obliki vsake in vsesplošne materije kaže samo njeno samogibanje kot bistvena vsebina, izvor in osnova dialektike. *Odnos resnične in navidezne skupnosti pri Heglu in Marxu* je naslov referata Davora Rodina, v katerem mu gre za analizo, ki naj bi pokazala, ali razmerje dejanske in navidezne skupnosti, kot so ga razumeli Hegel, Marx, Engels, pa tudi Lenin, zares zajema resnico meščanskega živ-

ljenja kot navidezne skupnosti ali pa je narobe, da je tudi razmerje dejavnosti in navideznosti, v najbolj temeljnem smislu te besede, fiktivno. Božidar Debenjak in Boris Zihlerl z referatom *Friedrich Engels in vprašanje o naravi dialektike* ter *Nekaj kritičnih pripomb k sodobnemu razpravljanju o Engelsu* postavljata v ospredje istovetnost Marxove in Engelseve misli. Razlika med njima je v tem, da prvi razlikuje dva miselna vzorca: vzorec kritične teorije, ki je historični materializem, in pa vzorec legitimacijske teorije, ki si vzdeva ime »dialektični in historični materializem«, pri čemer je prvega mogoče locirati v Marxovem opusu, drugega pa identificirati v stalinističnem centrizmu; drugi pa dokazuje, da dialektičnega materializma ni mogoče povezovati izključno s Stalinom, saj že Engels opredeljuje novi materializem kot v bistvu dialektičen, zaradi česar izraz docela ustreza in ni nobenega razloga, zakaj naj bi se ga izogibali in se rajši zatekali v napol feuerbachovsko terminologijo zgodnjega Marxa. Dušan Pirjevec v referatu *Med Marxom in Stalinom* navaja da stalinizem ni napaka in ne deviacija, zato tudi ne dopušča nobenega umika niti na način vrnitve v nedolžnost avtentične Marxove misli, kajti stalinizem se dogaja tako, da se v njem in prek njega določeni socialnopolitični sistem s pomočjo znanosti in tehnike utrjuje kot univerzalna in planetarna moč v svoji nihilističnosti. *O aktualnosti miselnega konteksta od Hegla do Lenina* je naslov referata Vanje Sutliča; temeljna misel referata je, da je za Hegla dialektika pot konstrukcije celote, za Marxa pa pot destrukcije celote. Vojan Rus se v referatu *Dialektika in sodobni svet* bori zoper to, da

je sodobna filozofija pretežno le del samodejne družbene dialektike, njen ujetnik in pospeševalec, čeprav bi bila lahko nekaj drugega, če bi npr. upoštevala princip nasprotnosti, polarnosti ali kakorkoli ga že imenujemo. Andrej Kirn ugotavlja, v referatu *Marxovo mesto v razumevanju tehnike*, da so različni poskusi opredeliti in razumeti tehniko odvisni predvsem od stopnje zgodovinskega razvoja tehnike same, potem pa podrobno analizira Marxov prispevek k razumevanju tehnike. Andrija Stojković posega z referatom *Sodobni pomen Leninove zamisli humanizma* v razpravo o tem, kaj je humanizem nasploh in kaj je Leninov humanizem posebej. *Dialektika in/kot kibernetika* je naslov referata Tineta Hribarja, v njem je obravnavana radikalizacija absolutne negativitete kot edine zaresne pozitivitete v nezaustavljivem spreminjanju obstoječega sveta.

Političnoekonomski referati so tile: *Blagovna produkcija, socializem in klasični marksizma-leninizma* Franceta Černeta; avtor se ukvarja predvsem s temile vprašanja: 1. ali je Marxova negacijska logika ob socialističnem gospodarstvu kot nasprotju kapitalističnega blagovnega gospodarstva realistična, 2. ali je neposredno povezana s socializmom kot formacijo in 3. ali je povezana z graditvijo socializma v Jugoslaviji. Filip Lipovec se v referatu *Marx in temeljne ekonomske zakonitosti* ukvarja s tremi temeljnimi zakonitostmi oziroma tremi temeljnimi ekonomskimi zakoni v Marxovi ekonomski teoriji. Zvonimir Tanko opozarja v referatu *Marx, Engels in Lenin o nagrajevanju »po delu«* na nekatera temeljna gledišča klasikov marksizma do te problematike. Dušan Čalić je za temo svojega referata *Ekonomika in politika v luči njenega*

pojmovanja izbral predvsem odnos med marksizmom in revizionizmom ob tem vprašanju. *Teorija realizacije pri Marxu, Leninu in Keynesu* je naslov referata Viljema Merharja, ki prihaja do sklepa, da so se s končno fazo industrializacije v kapitalistični ekonomiji spremenile razmere, ki so zaostrile problem realizacije in družbene reprodukcije na kapitalistični podlagi. Te razmere je s svojo teorijo zajel Keynes, ki pa ostaja v okvirih kapitalističnih produkcijskih odnosov, čeprav nakazuje potrebo po redistribuciji, ki se lahko uresničuje le, če se spremene ti odnosi. Ivan Maksimović vztraja v referatu *Marx in problemi sodobne politične ekonomije* predvsem na tem, da socializma ni mogoče uresničiti zgolj z avtomatičnim delovanjem objektivnih ekonomskih zakonov, temveč da je potrebna še velikanska podpora organizirane subjektivne zavesti.

Sociološko-politološki referati sestavljajo tretji sklop simpozijske problematike. Adolf Bibič skuša v referatu *Država in družba pri Heglu in Leninu*, kljub temu da privoljuje v to, da je horizont Heglove »Filozofije prava« meščanski kozmos, horizont Leninove »Države in revolucije« pa komunistična družba, pokazati tako na oddaljenost kot na bližino med Leninom in Heglom. Združuje ju problem svobode. *Nekatere metodološke predpostavke za rekonstrukcijo Marxovega pojmovanja in kritike meščanske družbe* so temeljna vsebina referata Ivana Prpiča, kar nazorno kaže že naslov sam. Anton Žun izhaja v referatu *Engelsovi pogledi na vlogo države v družbi*, iz tega, da izhodišče Egelsove misli o državi ni bilo v pravnih in političnih filozofiji, marveč že neposredno v ekonomski in sociološki analizi kapitalistične

družbe. *Aktualnost Leninovega dela »Država in revolucija«* je referat Gorazda Kušaja, v katerem pride do sklepa, da je to Leninovo delo zanesljivo teoretično merilo za presojo bistva buržoazno-kapitalistične in proletarsko-socialistične države. V referatu *Lenin in začetki federalizma v Sovjetski zvezi* Ivan Kristan govori o dejstvu, da Lenin ni prepuščal razvoja federativnih odnosov prostemu poteku, čeprav je puščal času čas, marveč je poudaril, da mora partija proletariata ocenjevati posamezne konkretne primere samoodločbe s stališča preprečevanja nacionalnega zatiranja in s stališča koristi celotnega družbenega razvoja. Jonče Josifovski se v referatu *Lenin in nasilje* v sklepih opre na Leninov nauk, da tudi nasilje more in mora služiti humanističnim ciljem, kadar ni drugega izhoda. *Pojmovanje javnosti pri Leninu* je referat Franceta Vrega; njegova temeljna misel je, da se pri Leninu javno mnenje omejuje na izražanje mnenja revolucionarne javnosti, pri čemer mehanizem javnega mnenja vendarle v neki meri lahko deluje in so mnenja lahko relevanten dejavnik oblikovanja političnih odločitev, medtem ko se po Leninovi smrti »javnost« čedalje bolj oži na ozek državno-partijski vrh. V referatu *Novejša sociologija ter Marxovo in Leninovo pojmovanje družbenih razredov* navaja Jože Goričar, da je Marxovo pojmovanje družbenih razredov vplivalo in še zmeraj vpliva na del današnje nemarksistične sociologije, zlasti zaradi tega, ker so vse sestavine Leninove definicije neposredno uporabne za empirično raziskovanje. Oleg Mandić obravnava v referatu *Aktualnost Leninovega prispevka sociologiji* v glavnem Leninovo razmerje do dialektike ter sklene, da je Leninovo razumevanje posameznih dialektič-

Michael J. Apter

Nova tehnologija izobraževanja

nih zakonov naprednejše od Engelsovega, ker zavrača zadnje preostanke Heglovih idealističnih formulacij. *Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov* je referat Marjana Britovška; njegovo raziskovanje se sicer omejuje na zgodovinsko analizo Marxovih in Engelsovih stališč, vendar pa naj bi imelo proučevanje njunih stališč, njihova pravilna interpretacija in kritično vrednotenje še vedno svoj pomen tudi z vidikov naše konkretne politične vsakdanjosti. Enver Redžić pa z referatom *Engelsove teze o nezgodovinskih narodih in njegovi pogledi nanje dokazuje*, da je stališče o vedenju avstrijskih Slovanov do revolucije leta 1848 »antizgodovinsko« enostransko.

Zbornik vsebuje poleg referatov še troje diskusijskih prispevkov (Branko Rudolf: *Dialektika kot vodilo in metoda*, Peter Jambrek: *Družbeno-ekonomski razvoj in politične spremembe*, Matilda Jogan: *Adekvatnost razrednih determinant v naši sociologiji*) ter diskusijo s simpozija. Na kraju je dodano pod naslovom: *Vtisi o dosežkih simpozija* tudi gradivo, ki so ga ob simpoziju objavili Naši razgledi.

Zbornik kaže na to, da je bil simpozij pripravljen in je tudi potekal v ozračju sicer ne popolne odprtosti, pa vendarle tolikšne, kakršno je na Slovenskem težko doseči. Referati so diferencirani, kar priča, da na simpoziju ni bilo kakih »homogenih pogledov na preteklost in sedanjost« (Bibič). Kljub temu pa to ni onemogočalo tvorne razprave in siceršnje — razen redkih izjem — strpne izmenjave gledišč. Posebej je treba poudariti, da simpozij ni bil omejen na slovenski okvir, marveč je imel jugoslovanski značaj.

S. HRIBAR

Apterjevo knjižico* — dodati je treba, da jo je v slovenščino prevedla Daša Komac in da je uvod slovenski izdaji napisal Milan Adamič — moramo vsekakor pozdraviti in pohvaliti republiško izobraževalno skupnost, ki je dala pobudo, da se izda. Na borih 141 straneh nam namreč prikaže široko panoramo »novih tehnologij«, ki jih zdaj začenjajo uporabljati v šolah — od televizije prek učnih strojev in računalnikov do posebnih načinov učenja branja, matematike in tujih jezikov — navaja nič manj kot 169 naslovov iz angleške in ameriške literature (uredništvo je temu prizadevno dodalo še trideset novih, tudi naših) in doda še vrsto fotografij, ki so popolnoma nevednemu bralcu (in takih nas je vsaj za zdaj najbrž še večina) zelo dobrodošle, saj si pač vsak nevednež želi o novih rečeh najprej zvedeti to, »kakšne so sploh videti«. Tem na prvi pogled očitnim prednostim knjižice naj dodamo še to, da navaja po vsakem poglavju »povzetke« (pregledno urejen po točkah) in opis »dodatne literature«, ki se nanaša na tisto poglavje.

Skratka, vrsta prednosti, ki jih bo znal ceniti predvsem tisti, kdor

* (Izdali republiška izobraževalna skupnost in Cankarjeva založba v Ljubljani, 1971)

bi si rad v naglici ustvaril pregled nad to »novo tehnologijo«, ugotovil, »za kaj pravzaprav gre«, in se šele na podlagi te ugotovitve odločil za to, ali se bo začel v stvar podrobneje poglobljati ali ne. V mislih imam seveda predvsem učitelja, ki po eni strani vsak dan močneje doživlja, kako zastarele so tradicionalne učne metode in kako malo si lahko pomaga s svojim znanjem — po drugi strani pa seveda z mešanimi občutki gleda naproti dnevu, ko ga bo po njegovem »nadomestil stroj« (kako je pravzaprav s tem, nam Apterjeva knjiga sama precej pove). Seveda pa tudi ne smemo prezreti radovednega laika, ki bi rad sledil toku časa in vedel vsaj nekaj o vseh področjih, ki so v današnjem življenju aktualna. Kajti če je danes sploh kaj resnično »aktualno«, potem je prav gotovo izobraževanje, in prihodnost družbe bo poslej čedalje bolj odvisna od uspešnosti pri reševanju problemov izobraževanja (tudi o tem primerjaj Apterja, zlasti v prvem delu, in Adamičev predgovor!) Skratka, oba, učitelj in laik, bosta verjetno rada segla po knjižici, še zlasti zato, ker sta pravzaprav na področju, ki ga knjižica obravnava, verjetno oba konec koncev laika.

Saj je »nova tehnologija« danes pravzaprav zares pognala korenine edinole v ZDA. Dodajmo temu še to, da se je začela zares razvijati šele v zadnjih desetih letih, pa bomo razumeli, kako da Anglež Apter govori šele o »prvih korakih« v svoji domovini. In zato bo še tem bolj za nas vsekakor veljalo, da nam bodo splošni priročniki za zdaj bolj potrebni kot pa specialna literatura. Kot omenja Apter sam, je doslej že »mnogo knjig« napisanih o metodah in napredku, ki so ga dosegli pri proučevanju posameznih predmetov, vendar pa dodaja:

»Ta knjiga pa je drugačna: napisana je za tiste, ki bi se radi v razmeroma kratkem času seznanili s celotnim in obširnim (?) pregledom doseženega napredka pri razvoju tehnik, ki so trenutno najvažnejše in najzanimivejše.« In kot rečeno, prav take knjige smo najbolj potrebovali.

Uredniku in prevajalki smo zanj o vsekakor hvaležni; omeniti pa moramo seveda tudi nekaj pomanjkljivosti.

Navada, da se poleg naslova prevoda doda tudi originalni naslov knjige, je vsekakor lepa, in prav je, da je tudi v našem prevodu dodano: »Michael J. Apter, The New Technology of Education«. Toda poleg tega ne zvemo ničesar niti o tem, kdo je pravzaprav ta M. J. Apter (nekaj o tem bi lahko povedal, recimo, tovariš Adamič v svojem uvodu ali pa bi se to dodalo na hrbtne strani knjige), niti tega, kdo je knjigo izdal, niti tega, kdaj je izšla. Čeprav lahko bralec sam sklepa, da je morala knjiga iziti ne prej kot leta 1967 (kar je letnica najnovejše knjige, navedene v literaturi) in ne kasneje kot leta 1971 (ko je izšel prevod), naj poudarim, da je prav to zadnje še prav posebno važno. Danes nekatere znanstvene revije opremljajo celo objavljene članke z datumom, kdaj so prispeli v uredništvo: s tem je dokumentirano, da je v njih upoštevano znanje, ki je bilo na razpolago tega in tega dne, kajti ta znanja so lahko ob izidu revije že ovržena! Toliko glede bibliografske skrivnosti.

Poleg tega se včasih zdi, da izdajatelj in prevajalka nista pomislila na to, da je bralec knjižice laik. Tako npr. dobimo že v Adamičevem predgovoru — poleg drugih bolj ali manj znanih tujk — izraz »responder« ali pa prav neokusno spako »večsenzorno učenje«. Ti izrazi se kasneje v tekstu ne pono-

vijo, tako da nepoučeni bralec niti iz konteksta ne more razbrati, za kaj pravzaprav gre. Tudi prevajalka je bila do tujk ponavadi preveč strpna — čeprav npr. za skoraj mednarodni psihološki izraz »reinforcement« uporablja dvomljivi slovenski prevod »podkrepitev«. Nazive raznih organizacij ipd. navaja v angleščini, brez prevoda, kar je težko razumeti, saj bi bralec verjetno raje vzel v roke original kot prevod, če bi znal angleško. Prav tako je za našega bralca-laika težko razumljivo, kadar je v tekstu govor o angleških zadevah, angleških črkah, v funtih izraženih denarnih vrednostih itd., in bi bila zato na takih mestih pač potrebna razlaga. Prevod brez razlage in pojasnil lahko celo zavaja, kot nam kaže primer na strani 79, kjer beremo o uporabi besede »netopir« pri pouku branja. Bralcu seveda ni jasno, zakaj Angleži uporabljajo za primer tako nenavadno žival, ki ima vrh tega v slovenščini še tako dolgo ime. Če bi vedel, da ima netopir v angleščini kratko in za pouk branja primerno ime »bat«, bi bila stvar jasnejša. Prevajalka bi storila bolje, če bi ohranila angleško besedo in dodala v oklepaju v pojasnilo slovensko besedo »netopir«.

Včasih ravna prevajalka s precejšnjim občutkom za pomenski razpon besede: »učitelj... pomaga študentu« (str. 70) — »večina učiteljev si... prizadeva poučevati s hitrostjo, ki je primerna za srednje nadarjene otroke... Tako se bistri študentje dolgočasijo« (stran 52). Prevajalka tu očitno ne upošteva, da imata besedi »student« in »teacher« v angleščini širši razpon kot v slovenščini, kjer poznamo učitelje samo v osnovni šoli, študente pa samo na univerzi, tako da »študentje« seveda ne morejo biti hkrati tudi »otroci«. Še posebno čudno pa zveni moto sklepnega

poglavja: »In nihče ne naliva novega vina v stare steklenice — Marko III, 22«. Vsakomur, kdor je kdaj moral v trgovini plačati kavcijo za steklenico, je dobro znano, da se novo vino mnogo pogosteje naliva v stare steklenice kakor pa v nove. Toda prevajalki se citat očitno sploh ni zdel čuden. Sicer bi se za stvar pozanimala — če se ji zaradi tega izreka že ni ljubilo odpreti slovenskega svetega pisma nove zaveze — in zvedela to, kar piše npr. J. T. Shipley (Dictionary of Word Origins, Littlefield, Adams & Co., Paterson, N. J. 1961, stran 53): »*Bottle*: this is glass today, but was once of the same material as your bottle...« Beseda »bottle«, ki jo je prevajalka mehanično prevedla s »steklenico«, pomeni torej prvotno »meh«, in šele zdaj je bralcu, ki morda nikoli ni obiskoval verouka, jasno, za kaj gre: novega vina ne gre točiti v stare mehove, ker bi jih sicer razgnalo.

Prav to pa je morda hkrati tudi najpomembnejše, kar je treba upoštevati v zvezi z »novo tehnologijo«. Že Goethejev Mefistofeles je izjavil, da bedaku tudi kamen modrih ne bi nič pomagal, ker je zanj pač treba modrega. Govorimo o »novi tehnologiji« in mislimo, da bo sama od sebe rešila problem izobraževanja — toda saj niti Gutenbergova tehnologija, ki je stara že štiristo let, v izobraževanju še ni izkoriščena zaradi miselnosti učiteljev, ki se še vedno ne morejo znebiti svoje vloge edino zveličavnega oraklja! Ves napredek vzgojne tehnologije, od Gutenberga sèm, odpira namreč čedalje večje možnosti za samostojnost in iniciativnost, če naj »nova tehnologija« ne postane prazen ritual. Brez vrednostnega preobrata v vzgoji bo tehnologija mrtva, kajti »nihče ne deva novega vina v stare mehove, sicer vino mehove razžene in bo uničeno

tako vino kot mehovi. Novo vino je marveč treba devati v nove mehove.« (Marko 2:22, prevod iz leta 1958)

J. MAKAROVIČ

Branko Bošnjak

Grška filozofska kritika biblije

Lani je pri založbi Naprijed iz Zagreba izšla knjiga Branka Bošnjaka, profesorja za zgodovino antične filozofije na zagrebškem vseučilišču, ki skuša z zgodovinskim pristopom potegniti načelno demarkacijsko črto med teologijo in filozofijo, točneje — med mišljenjem teologije in filozofije. Knjiga ima podnaslov »Kelsos contra Apologeticos«, s čimer avtor nakazuje težišče filozofske analize celotnega dela. Zakaj si je izbral avtor polemiko med Kelsosom in Originesom (oba iz 2. stoletja n. št.)? Sam pravi o tem takole: »Kelsosov način mišljenja poznamo, vemo pa tudi to, da je njegova argumentacija ostala možna tudi po tolikem času... glede tega ostaja Kelsos tudi danes primer ne samo zgodovinskega utemeljevanja neke kritike, temveč tudi zgodovinske kontinuitete, ker nam tudi danes nekaj pove in je sam prav prek te celotne preteklosti tudi del naše sedanjosti.« (str. 11).

Avtor teži, da bi situiral spopad med antiko in krščanstvom (prav-

zaprav med antično filozofijo in krščanskim mitološkim mišljenjem) tako, da bi bil razviden iz samih ohranjenih in tradiranih tekstov. S tem dosega tako objektivnost poročanja kot tudi zgodovinsko perspektivo celotnega problema odnosa med religijo in filozofijo. Poleg tega je vselej jasno, kakšno je avtorjevo mišljenje, in bralcu ostaja na voljo, da se s svojim razmišljanjem vključuje v problematiko.

Čeprav je težišče knjige na Kelsosovi platonistični kritiki biblije (starega in novega testamenta), pa s tem nikakor ni izčrpana vsebina knjige. Avtor jo je razdelil na šest poglavij, od katerih je sicer vsako poglavje tako rekoč samostojna razprava, družijo pa jih osnovna tema, izražena v naslovu. Iz te celote se nekoliko ločita zadnji dve poglavji, ki v njih avtor obravnava sodobno kritiko krščanstva znotraj krščanstva samega in razmišlja o filozofskem in religioznem pojmovanju boga ter o prihodnosti kot filozofski kategoriji.

Uvodno poglavje govori — zaradi boljšega razumevanja osnovne teme — o odnosu med religijo in filozofijo v antični Grčiji. Ta odnos je prikazan izredno plastično in se kaže kot kritično mišljenje, ki odstira v mitološkem, religijskem bogu »... mišljenje mišljenja, tj. mišljenje, in mišljenje lahko misli samo sebe kot absolutum in s tem misli samega sebe kot začetek in konec, vendar ni demiurg (stvarnik) sveta, ampak abstrakcija mišljenja, ki je samo sebe deificiralo!« (str. 46)

Čeprav zgodovina filozofije krščanstva dokazuje, da se je v marsičem obogatilo od platonizma, pa je bil prav platonizem v osebi Kelsosa tista filozofska smer, ki je »... iz tal grške filozofske tradicije, in posebno iz duha platonizma, kritizirala krščansko verovanje

kot izmišljotino nesposobnih in moralno sumljivih ljudi ...» (str. 84).

Kelsosovi kritiki krščanstva je posvečeno drugo in lahko rečemo tudi osrednje poglavje celotne Bošnjakove knjige. Kelsosova kritika (ki sicer ni ohranjena iz prve roke) je prikazana prek Originesove polemike, ki ima kar osem knjig. Profesor dr. B. Bošnjak obravnava vsako Originesovo knjigo »Contra Celsus« posebej in skuša čim bolj jasno izluščiti racionalno, filozofsko jedro Kelsosove kritike, hkrati pa tudi bistvene poteze Originesove krščanske apologetike. Kelsos je kot prvi filozofski kritik krščanstva na podlagi biblije dokazal, da se ta vera ne giblje na filozofskem (filozofsko-kritičnem) nivoju in zato postavlja proti krščanstvu platonistično antitezo. Ob tem je uporabljal primerjalno metodo, ki mu je omogočila izluščiti protislovja med pismom stare zaveze in Jezusovim krščanstvom, torej med židovstvom in krščanstvom. »S svojo primerjalno metodo je Kelsos razbil iluzijo o krščanstvu kot razodeti religiji in o Kristusu kot o božjem sinu, ki ga je rodila devica Marija s posredovanjem Svetega duha. Njegova velika zasluga je, da je snel svetost z verovanja, ki se je predstavljalo kot takšno in tudi širilo ...» (str. 224). Z Originesovimi odgovori pa je bil dan tudi vzorec za krščansko apologetiko, ki je v brezpogojnem verovanju na eni in v alegorični razlagi protislovij v bibliji na drugi strani. Krščanska apologetika (kot vsaka apologetika sploh) je torej bistveno dogmatska in zato tudi nujno nekritična. Vrednost Kelsosove kritike krščanstva je torej glede na metodo apologetike v filozofski metodi, v racionalni kritični analizi, ki je ohranila svojo vrednost prav do danes. Poudariti pa je treba, da Kelsos ni nastopil proti krščanstvu kot ateist, ampak

kot filozof, ki je po Platonovem zgledu iskal »... enotnost filozofije in mitologije, torej logosa in mita ...« (str. 223)

Bošnjakov prikaz polemike Origines — Kelsos je natančno delo zgodovinarja. Zato je uporabil obilje citator kot sredstvo dokazovanja pa tudi kot sredstvo prikazovanja. V tem je tudi ena izmed bistvenih vrednosti celotnega dela: bralec si lahko sam ustvari svojo sodbo in vračajoč se na že prebrane strani (lahko tudi z biblijo v roki) pogloblja svoje znanje in spoznanje.

Tretje poglavje prikazuje tipičnega patrističnega apologeta, Klementa Aleksandrijskega (2. st. n. št.). V duhu patristike je skušal združiti krščansko in grško filozofijo, v kateri je bil vzgojen, tako da med njima ne bi bilo načelnega protislovja. Nastopal je zlasti proti tistim, ki so hoteli grško antično filozofijo popolnoma zavreči. Pri njem se je prvič pojavilo mnenje, ki za uradno cerkev nekako še vedno velja, da je filozofija »služabnica teologije«. Da bi sploh lahko zgradil svojo sintezo med filozofijo in krščanstvom, je uporabil dokaj svojevrstno (in seveda nekritično) metodo: skušal je dokazati izvir grške filozofije v pismu stare zaveze. »Skušal je prepričati samega sebe pa tudi svoje somišljenike in končno tudi helensko izobraženega bralca, da je bil prvi in najstarejši filozof Mojzes, ker je bil tudi najstarejši teolog«. (str. 229). Filozofija se kaže v tej inačici kot delna resnica, ki se razvije v popolno resnico šele v krščanski teologiji.

Četrto poglavje govori o teocentризmu v zgodovini in razvoju krščanske apologetike. V tem poglavju se mi zdi vsekakor najbolj zanimiv prikaz Tertulijanove apologetike, ki je postavljena kot nasprotje med krščanskim zahodom

(ki ga predstavlja Tertulijan) in krščanskim vzhodom (katerega predstavnik je Klemen Aleksandrijski). Tertulijan je namreč povsem zavrnil filozofijo, ker mu ni potrebna za verovanje, poleg tega pa je samemu verovanju na moč nevarna. V delu *De anima* je po Bošnjakovi navedbi zapisal naravnost preroške besede: »Filozofi so patriarhi heretikov«. Filozofija je predstavljena torej kot vir herezije, zakaj ... samo to je kriterij resnice, kar prihaja od Kristusa, po poti, po kateri gredo njegovi spremljevalci« (str. 293). Tako je Bošnjak pokazal vse možne (in zgodovinsko realne) poti apologetike, ki ni samo dogmatične narave, ampak pelje (kot kaže Tertulijanov primer) neposredno v verski fanatizem. To pa je nevarnost vsakega dogmatizma — ne samo verskega.

Peto poglavje z naslovom »Religiozna kritika apologije« je zelo koristna informacija o najznačilnejših sodobnih krščanskih sektah, ki skušajo spreminjati (v tej ali oni smeri) uradno, cerkveno dogmatiko. Krščanske sekte temelje na različnih interpretacijah biblije, prav te različne interpretacije pa so že kritika apologetske dogmatike. Vse pozornosti je vredna zlasti Bošnjakova analiza »holandskega katekizma«, ki je po avtorjevem mnenju »... v bistvu nov, popularno filozofsko religiozni način obravnavanja človekove eksistence nasploh... zato gre za to, da bi pojmovali fenomen religije kot človekovo stalnost in bi vsak zase reševal ta (problem) po svoji vesti.« (str. 309). Holandski katekizem ima vsekakor res filozofsko eksistencialno strukturo in prav zato omogoča načeloma drugačen pristop k religiji.

»Holandski katekizem« je zbudil mnogo polemik, z njegovimi trditvami pa se ukvarja posebna teološka komisija, saj gre z uradno

cerkvenega vidika za očitno herezijo. Avtorji knjige z enakim naslovom namreč dvomijo o nekaterih dogmah, kot so dogma o brezmadežnem spočetju device Marije, o izvirnem grehu, o evharistiji itd. Posebno poglavje v Holandskem katekizmu govori tudi o marksizmu, pri čemer pa je precej jasno, da bolj napada dogmatsko inačico marksizma, ki jo je razvoj marksizma pravzaprav že prevladal (npr. v pojmovanju človeka-posameznika). Bošnjak zelo točno ugotovi, da je v Holandskem katekizmu »... marksizem postavljen na raven soteriološkega nauka, ki ne more konkurirati krščanstvu, ker Marx ni vstal od mrtvih, Jezus Kristus pa je...« (str. 322). Tudi tu se pravzaprav odpira odnos med filozofijo in religijo, odnos, ki ga je dojel že Kelsos in ga je Bošnjak na podlagi zgodovine filozofije in religije lucidno opredelil takole: »Filozofija se osvobaja religije tedaj, ko religijo brez preostanka prevede na problem antropologije kot filozofske discipline, to pomeni, če témo religije in teologije prevlada tako, da pojmuje razgovor o bogu kot razgovor o človeku, v njegovem zgodovinskem trajanju in spreminjanju.« (str. 223).

V šestem, sklepnem poglavju obravnava avtor problematiko pojmovanja boga v filozofiji in religiji. Tu izhaja iz trditve, da je marksizem kot filozofija edini sposoben, da odgovori na probleme svojega časa, ker pojmuje človeka »v njegovi totalni neposrednosti« (str. 344). Na koncu postavi avtor tezo, ki je za religijo naravnost usodna: »Religija je simptom in ne bistvo človeka«, kar neposredno izhaja iz Marxovega stališča, po katerem je kritika religije začetek vsake kritike. Od tod tudi Bošnjakovo stališče, ki kaže na prihodnost religije: »Simp-

tom je izraz nečesa, to nekaj pa je različno pogojeno. Če se spremeni ta pogojenost, se bo spremenil tudi simptom.« (str. 353). Čeprav Bošnjak ne pove natanko, kateri so ti pogoji, katerih sprememba bo povzročila tudi spremembo simptoma (torej izginotje, opuščanje religije), pa je precej jasno, da s tem odpira novo vprašanje, ki ga ne moremo reševati zgolj v okviru filozofije, ampak interdisciplinarno. Vsekakor pa izhaja iz vsega Bošnjakovega pisanja, da ne gre za znano tezo, po kateri naj bi religija zginila vzporedno z oblikovanjem »znanstvenega svetovnega nazora«.

Knjiga dr. B. Bošnjaka je po temeljnem osnutku delo, ki je v jugoslovanski literaturi te vrste nekaj enkratnega. V njej je neposredno in razvidno pojasnjen odnos

filozofije do religije, knjiga je prerez tega odnosa od antike do danes, od predsokratske filozofije do sodobnega marksizma. Danes, ko nam gre na eni strani za ploden dialog med kristjani in komunisti, včasih pozabljamo na tiste temeljne nazorske razlike, ki se jih moramo v tem dialogu zavedati in prav Bošnjakova knjiga nam jasno kaže, kako se je treba lotiti problema religije: ne s stališča nereflektirane, fanatičnega ateizma, ampak iz tiste kritične misli, ki jo omogoča filozofsko mišljenje, posebej dogmatsko neobremenjeni marksizem. Ko razpravljamo o odnosu do religije z vidika prosvetno pedagoške dejavnosti, bi nemara kazalo razmisliti o prevodu te dragocene knjige.

F. JERMAN

Popravki

Recenzijo knjige Dušana Vejnovića: *Od plemen do narodov v Afriki* (TIP št. 6—7/1972, str. 1089) je napisal Anton Bebler. Polno ime objavljamo na željo avtorja.

V prispevku Igorja Pavlina »Preobrazba« (TIP št. 6—7/72) je nekaj napak, ki so popačile avtorjeve misli: na str. 944 v 1. in 2. vrstici se namesto »... ki bi lahko razgalila njihove privilegije oziroma dosledno težila k resnici...« misel pravilno glasi: »... ki bi lahko razgaljala njihove privilegije razpolaganja s samo težnjo po resnici...« V 9. vrsti: namesto »... po znanstveni sli po družbeni...« pravilno: »... po znanstveni ali po družbeni...« V 18. vrsti: namesto »... gre za mobilizacijo javnosti...« pravilno »... gre za tako mobilizacijo javnosti...« 945. stran, 10. vrsta: namesto »... omogočil razvoj...« pravilno »... omogočilo razvoj...« V 28. vrsti: namesto »... poslanstvo obveščanja, razlaganja...« pravilno »... poslanstvo osveščanja, razlaganja...« V 36. vrsti: namesto »... Ko kličemo k njeni preobrazbi, ali pozivamo k ukinjanju, lahko mobiliziramo...« pravilno »... Pri pozivanju k njeni preobrazbi ali njenemu ukinjanju je možno mobilizirati...«

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MAJER Boris: Izmenični tok iz mislečih glav. Delo, Lj., 27. maja 1972.

MAJER Boris: Odgovornost komunistov za strokovno in idejno raven. Delo, Lj., 15. aprila 1972.

PETROVIĆ Milivoje: Problem dijalektike u savremenoj jugoslovenskoj marksističkoj filozofiji. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 5, str. 605—623.

RUPEL Dimitrij: Odgovornost komunistov za strokovno in idejno raven. Delo, Lj., 8. aprila 1972.

ZIHERL Boris: Nekaj kritičnih pripomb k sodobnemu razpravljanju o Engelsu. Delo, Lj., 15. aprila 1972.

II. FILOZOFIJA

HEIDEGGER Martin: O biti istine. Gledišta, Beograd, 1972, št. 5—6, str. 867—884.

HUSSERL Edmund: Kartezijanske meditacije. Problemi, Lj., 1972, št. 110, str. 52—65.

SUVIN Darko: Brechtov »Kavkaški krug s kredom« kao marksistički figurizam. Praxis, Zagreb, 1971, št. 5, str. 733—743.

SVARC Benediktus: Filozofija Martina Bubera, Gledišta, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 797—820.

URBANIČ Ivo: Marginalije o filozofskih meditacijah. Problemi, Lj., 1972, št. 110, 44—51.

—: UVOD u Heideggera. (HEIDEGGER M.): (Što je to filozofija? — Što je metafizika? — Filozofija i teologija — Pitanje o tehnici. — Okret. — Despot B.: Što jest pitanje (: Vidokrug Martina Heideggera.) Zagreb, Centar za društvene delatnosti omladine RK SOH 1972. 147+ (I) str. — sign. 12.608-4.

VOLKAMNN-SCHLUCK Karl Heninz: Put mišljenja u modernom svijetu. Praxis, Zagreb, 1971, št. 5, str. 725—732.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENŠEK Vladimir: »Konfliktni model« in struktura jugoslovenske družbe. Problemi, Lj., 1972, št. 110, str. 32—43.

GRUJIĆ Dragoslav: O problemu zasnivanja pojma inteligencije. Gledišta, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 835—852.

HASANOVIĆ-ČENGIC Fadila: Shvatanje klase u savremenoj francuskoj sociologiji. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 5, str. 635—646.

MIHAJLICA Mitar: Komuna između teorije i prakse. Gledišta, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 821—834.

RADENOVIĆ Predrag: Praktikum iz sociologije rada. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije (1972). 273+(II) str. — sign. II/12.714.

RUS Veljko: Participativna i reprezentativna demokracija. Praxis, Zagreb, 1971, št. 5, str. 697—718.

TOMIN Miloš: Reprodukcijska seljačkih gazdinstava i poljoprivrednih zadruga. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 4, str. 457—473.

STEFANELLI Renzo: Evropski geti. Emigracija in tržišče dela. Naši razgledi, Lj., 9. jun. 1972, št. 11.

—: TEORIJA socialnega dela. Naši razgledi, Lj., 1972, 9. jun., št. 11.

- : VREDNOST prava u jugoslovenskom društvu: F. Bučar, C. Kušelj, J. Đorđević, A. Gams, N. Visković, K. Čavoški, B. Jojić. Gledišta, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 713—773.

IV. PSIHOLOGIJA

- ROT Nikola: Psihološke osnove predrasuda. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 5, str. 673—686.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- BARTHES Roland: Od umetniškog dela do teksta. Problemi, Lj., 1972, št. 110, str. 75—79.

- : CONFRONTATION. The student rebellion and the universities. Ed. by Daniel Bell and Irving Kristol. (3. print.) New York, London, Basic Books (1969). XII+191 str. — sign. III/2836.

- COOMBS Philip H.: Svetska kriza obrazovanja. (La crise mondiale de l'éducation. Prev. D. Rakić.) (Beograd 1971. 225+(II) str. (Obrazovanje i kultura, 1.) — sign. II/12.756-1.

- DANILOVIĆ Rajko: Naučno-tehnološka revolucija i istorijske mogućnosti. Beograd, (Radnički univerzitet) 1970. 24 str. — sign. 12.885.

- FOUCAULT Michel: Izjavna funkcija. Problemi, Lj., 1972, št. 110, str. 80—91.

- GIC Ludvig: Fenomenologija kiča. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 469—479.

- JAVORNIK Marjan: Vizija samoupravne kulture. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 376—382.

- HARTMAN Bruno: Međunarodno leto knjige. Dialogi, Maribor, 1972, št. 390—392.

- HUSEN Torsten: Kaj dosežemo z daljšim poukom? Naši razgledi, Lj., 23. jun. 1972, št. 12.

- KIRN Andrej: Razvoj in kriza novoveške znanosti. Problemi, Lj., 1972, št. 110, str. 18—31.

- KLINEBERG Oto: Današnja rasistična miselnost. Naši razgledi, Lj., 26. maja 1972, št. 10.

- KOGEJ Pavle: Notranja reforma šole (nad. in konec). Delo, Lj., 15. aprila 1972.

- KOSTIĆ Predrag: Lukačeva teorija realizma i Adornove teze o uklanjanju predmetnosti u romanu i o subjektivizmu pripovedača. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 5, str. 647—660.

- LEKOVIC Zdravko: Socijalne razlike i demokratizacija školskog sistema. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 4, str. 494—505.

- LUŽNIK Miro: Ob novem učnem načrtu za osnovne šole. Naši razgledi, Lj., 9. jun. 1972, št. 11.

- MARION Sikst: »Otroci brez staršev«. Naši razgledi, Lj., 1972, št. 12, 23. jun.

- MIKELN Miloš: Aktualne kulturne dileme — pravilne i nepravilne. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 460—468.

- PLANIRANJE dugoročnog razvoja obrazovanja u Jugoslaviji. Opatija, 26. 27 i 28 okt. 1970. Beograd, Institut za političke studije FPN 1971. 241+(V) str. (Političke sveske. 1971, 1.) — sign. 11.935-1971/1.

- RICHTA Radovan i saradnici: Civilizacija na raskršću. Društvene i ljudske posledice naučno-tehničke revolucije. (Civilizace na rozcesti. Predgovor: Zoran Vidaković. Prev. Jara Ribnikar.) Beograd 1972. XLIV+371 str. (Marksizam i savremenost, II. kolo, knj. 3) — 12.470-2/3.

- : SUND — šta je to? Tribina. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 390—401.

- TAVCAR Ivo: Kulturno-prosvetne zajednice i međurepublička saradnja. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 5/6, str. 347—351.

- : UNIVERZA v Mariboru: kaj menijo »potrošniki«. Dialogi, Maribor, 1972, št. 6, str. 357—360.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- CASSIRER Ernst: Mit o državi. (The Myth of the State. S engl. prev. Olga Šafarik.) Beograd, Nolit 1972. 295 str. (Symposion-) — sign. II/12.751.

MUHIĆ Fuad: Rasizam i autoritarni politički režimi XX stoljeća. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 5, str. 663—672.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

RIBIĆ Adolf: Zaostrena odgovornost komunistov. Komunist, Lj., 9. jun. 1972, št. 23.

CVJETICANIN Veljko: Društveni korijeni nacionalizma u Jugoslaviji. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 437—451.

ČUKOVIĆ Milan: Neki aspekti daljeg razvoja skupštinskog sistema. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 4, str. 474—493.

DOLANC Stane: Delavski razred noće le besede. Delo, Lj., 5. aprila 1972.

DOLANC Stane: Le skupaj z delovnimi množicami, z delavci. Delo, Lj., 12. maja 1972.

DOLANC Stane: Še idejne zmede in nerazumevanja. Delo, Lj., 17. jun. 1972.

DOLANC Stane: Tito točno izraža in politično oblikuje tisto, kar delavci in delovni ljudje čutijo in mislijo. Delo, Lj., 25. maja 1972.

ĐORĐEVIĆ Jovan: Federalizam, nacija, socijalizam. Prilog javnoj debati o ustavnim promenama. Beograd, Privredni pregled 1971. 92+(I) str. — sign. 12.898.

GOSLAR Miran: »Boriti bi se morali predvsem proti neupravičeni revšćini.« Delo, Lj., 1. aprila 1972.

GRGIĆ Silvo: Kako povećati interes stanovalecva za samoupravljanje. I—IV. Komunist, Lj., 9, 16, 23, 30. jun. 1972, št. 23—26.

HOČEVAR France: »Zunanja politika mora nastajati in rasti iz celotnega sistema samoupravne demokracije. Delo., 17. maja 1972.

HUMO Avdo: Rukovodeća uloga radničke klase u samoupravnom socijalizmu. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 4, str. 439—456.

KARDELJ Edvard: Odločilen korak pri razvoju naše družbe. Delegatski sistem. Delo, Lj., 3. maja 1972.

KARDELJ Edvard: Vsa ustvarjalna osebnost se je iskrla od inicijativnosti delovne energije in revolucionarnega optimizma. Delo, Lj., 8. aprila 1972.

KARDELJ Edvard: Imeti moramo demokracijo v politici in svobodu pri znanstvenem raziskovanju. Delo, Lj., 20. aprila 1972.

KARDELJ Edvard: Protivorečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi. Socijalizam, Beograd, 1972, št. 399—438.

KOČJAN Slavko: Prostorski načrt ter varstvo kmetijskih zemljišč. Naši razgledi, Lj., 23. jun. 1972, št. 12.

KRAIGHER Sergej: Aktualna gospodarska vprašanja prikrivajo resnično razredno bistvo političnega boja. Delo, Lj., 22. aprila 1972.

KRANJC Stane: Usposabljanje komunistov već poudarka. Komunist, Lj., 30. jun. 1972, št. 26.

KRIVIC Vladimir: Varstvo ustavnosti v Sloveniji in naš (: novi :) ustavni sistem. Delo, Lj., 20. maja 1972.

KROPUSEK Tone — M. Švab — J. Globačnik: Sindikati med dvema ognjema. Delo, Lj., 22. aprila 1972.

—: NACIONALIZEM in »strojanski konj«. Iz poročila CK ZKH. Delo, 13. maja 1972.

POPIT Franc: Tehnokratizam je sodobna oblika odtujevanja človeka. Komunist, Lj., 16. jun. 1972, št. 24; Delo, Lj., 18. jun. 1972.

POPIT France: Socijalistična demokracija je boj na dveh frontah. Delo, Lj., 1. aprila 1972.

POPIT France: Boj za ekonomsko stabilizaciju — sestavni del razredne strategije za samoupravna razmerja. Delo, Lj., 9. maja 1972.

PREGL Živko: S pozivom mladim, naj bodo revolucionarni, ne predpisujemo receptov. Delo, Lj., 13. maja 1972.

—: REPUBLIKA kot država in samoupravna skupnost. Vsebinski načrt za posvetovanje, referat in avtorizirana razprava na posvetovanju v Kranju dne 11. in 12. nov. 1971.

(Ljubljana, Skupnost slovenskih občin) (1972.) 201 str. — sign. II/12.764.

SADIKOVIĆ Čazim: Od programa do Ustava. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 452—461.

SUVAR Stipe: Odkrit boj na idejni fronti. Delo, Lj., 22. aprila 1972.

SUVAR Stipe: Tri riječi o trenutku jugoslovenskog socijalizma. Praxis, Zagreb, št. 5, str. 677—696.

TITO: Tisti, ki pripovedujejo o razpadu, ne vidijo, kako trdna je naša skupnost. Delo, Lj., 18. aprila 1972.

TITO: Do pglavitnih ciljev socializma pridemo samo tako, da krepimo vlogo delavskega razreda. Delo, Lj., 9. maja 1972.

TITO: Razrednemu sovražniku pokažimo, da ne poznamo šale. Delo, Lj., 9. maja 1972.

TITO: Ljudstva, ki se je pripravljeno boriti, ni mogoče premagati. Delo, Lj., 14. maja 1972.

TITO: Samoupravljanje je tista sila, ki bo ohranila večnacionalno Jugoslavijo kot enotno državo. Delo, Lj., 24. maja 1972.

VIPOTNIK Janez: Odločujoč vpliv delovnega človeka na vse pomembne družbene odločitve. Delo, Lj., 12. jun. 1972.

VRANICKI Predrag: Socializem in kriza. Delo, Lj., 10. jun. 1972.

ZABKAR J. Boris: Poskus o slovenskem narodu. Sodobnost, Lj., 1972, št. 6, str. 576—580.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

KNJAZEVI J.: Jugoslavija in SEV. Naši razgledi, Lj., 23. jun. 1972, št. 12.

KRAŠOVEC Stane: Ali je ekonomska rast vse? Delo, Lj., 20. maja 1972.

MOLJK Anton: Raziskovanje razvitih za manj razvite. Naši razgledi, Lj., 9. jun. 1972, št. 11.

STANOVNIK Janez: Gospodarska preobrazba in zlitost Evrope. Delo, Lj., 15. aprila 1972.

VEZOČNIK Lojze: Razočaranje, ki nalaga obveznosti (UNCTAD). Naši razgledi, Lj., 23. jun. 1972.

VIPOTNIK Janez: Naš gospodarski trenutak. Delo, Lj., 12. aprila 1972.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVESČANJA IN JAVNO MNENJE

VATOVEC Fran: Slovenski časnikarji in časnikarstvo. Dialogi, Maribor, 1972, št. 6, str. 377—390. (konec sledi).

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

ČIMIČ Esad: Religija i socijalni konflikti. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 5, str. 625—634.

HRIBAR Tine: Teologija revolucije. Problemi, Lj., 1972, št. 110, štr. 1—17.

MLIVONČIČ Ivica: Strujanja u Katoličkoj crkvi Latinske Amerike. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 477—506.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BRIDA Marija: Sloboda i neki aspekti povjesnog događaja. Praxis, Zagreb, 1971, št. 5, str. 719—724.

KOVAČ Božo: 27. april 1972. Delo, Lj., 26. aprila 1972.

TITO: Vojni spomini. Delo, Lj., 20. in 27. maja in 3. jun. 1972.

3. Politični sistemi in organizacije:

DRAŠKOVIĆ Momčilo: Narodne komunne u NR Kini. (Beograd 1972.) 256 str. (Savremena društvena misao, I. kolo, 6. knj.). — sign. 12.477-6.

HADŽI-VASILEVA Jokica: Političko organizovanje u tropskoj Africi. Specifičnost i problemi. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 507—527.

4. Delavska in progresivna gibanja:

KRŽAVAC Savo: Gierak in »druga Poljska«. Prijateljskemu obisku na rob. Komunist, Lj., 30. jun. 1972, št. 26.

LEFEBVRE Henri: Je li radnička klasa revolucionarna? Esej. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 527—534.

TITO: Tito moskovskim delavcem. Delo, Lj., 10. jun. 1972.

5. Međnarodni odnosi:

BEBLER Aleš: Premiki v velikem trikotniku. Naši razgledi, Lj., 9. jun. 1972, št. 11.

LOKAR Aleš: Razvoj Slovencev kot sistem. Polemika. Sodobnost, Lj., 1972, št. 6, str. 559—576.

SIEČNIK Luka: »Kdor krši državno pogodbo, je grobar Avstrije«. Naši razgledi, Lj., 23. jun. 1972, št. 12.

TOMINSEK Fedor: Kočevski proces. TV-15, Lj., 30. jun. in 6. jul. 1972.

ZIHERL Boris: Dediščina Osvobodilne fronte. Delo, Lj., 27. aprila 1972.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

FERENC Tone: Sovražnik o Titu. Dokumenti — gradivo. Borec, Lj., 1972, št. 5, str. 270—273.

FILIPČIČ France: Politični jetniki v mariborski kaznilnici, med katerimi je bil tudi tovariš Tito. Borec, Lj., 1972, št. 5, str. 275—285.

MILADINOVIČ Milan M.: Tito humanist in revolucionar. Borec, Lj., 1972, št. 5, str. 257—269.

POPIT France: Izreden prispevek Borisa Kidriča k preobratu tradicionalnega razvoja slovenske zgodovine. Delo, Lj., 11. aprila 1972.

RIBIČIČ Mitja: Boris Kidrič — vojak socialistične revolucije. Delo, Lj., 1. aprila 1972.

TITO: Tujci o Titu in Tito o tujini. Delo, Lj., 25. maja 1972.

VRANICKI Predrag: Lev Davidovič Bronstein Trocki. Praxis, Zagreb, 1971, št. 5, str. 635—675.

ZIHERL Boris: Veliki borec za socializem (... Georgi Dimitrov). Delo, Lj., 17. jun. 1972.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: **LENINIZM** i nacional'nyj vopros v sovremennyh uslovijah. (Avt. kolektiv: P. N. Fedoseev i dr.). Moskva, Politizdat 1972. 567 str. (cir.) — sign. 12. 925.

LÖWENSTEIN Julius I.: Vision und Wirklichkeit. Marx contra Marxismus. Basel und Tübingen 1970. XIV + 170 str. (Veröffentlichungen der List Gesellschaft e. V. Reihe A: Studien des List Institutes, 65.) — sign. II/3996-A/65.

LUKACS Georg: Marxismus und Stalinismus. Politische Aufsätze. Reinbek bei Hamburg 1970. 251 str. (V: Lukacs G.: Ausgewählte Schriften, 4. — Rowohlt's deutsche Enzyklopädie, 327/328.) — sign. 3566-327/328/4.

II. FILOZOFIJA

BALLESTREM Karl G.: Die sowjetische Erkenntnistheorie und ihr Verhältnis zu Hegel. Dordrecht-Holland (1968.) IX + 189 str. (Sovietica, 6.) — sign. II/6644-6.

KOLAKOWSKI Leszek: Die Philosophie des Positivismus. (Aus dem Polnischen von Peter Lachmann. »Filozofia pozytywistyczna«. München 1971. 258 str. (Serie Piper, 18.) — sign. 12.832-18.

—: **MARXISTISCH-leninistisches** Wörterbuch der Philosophie. Hrsg. von Georg Klaus und Manfred Buhr. Reinbek bei Hamburg 1972. 3 Bde. (Rororo. Handbuch. 6155, 6156, 6157) — sign. II/11.540-

—: **PROBLEMS** in the Philosophy of Mathematics. Ed. by Imre Lakatos. (2. print.) Amsterdam & London 1972. XV + 241 str. (The International Colloquium in the Philosophy of Science, London 1965, 1.) — sign. II/11.540-

III. SOCIOLOGIJA

BERGER Peter L. & Thomas Luckmann: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie. Mit einer Einleitung zur deutschen Ausgabe von Helmuth Plessner. (2. Aufl.) (Frankfurt a. M.) Fischer Vlg (1970). XIX + 220 str. (Condition humana). — sign. 12.900.

BOTTMORE T. B.: Critics of Society. Radical thought in North America. (2. e. d) London, Allen & Unwin (1969). XIV + 143 str. — sign. 12.973.

CLAUSS Günther & H. Ebner: Grundlagen der Statistik für Psychologen, Pädagogen und Soziologen. Berlin, Volk und Wissen Volkseigener Vlg 1971. 367 str. — sign. II/12.743.

- COTGROVE Stephen: Science, Industry and Society. Studies in the sociology of science. By S. Cotgrove and Steven Box. London, Allen & Unwin (1970). XX+211 str. — sign. II/12.735.
- : ČELOVEK i obćestvo. Pod obćej redak. A. S. Paškova. (Leningrad) 1971. 176 str. (Ućenje zapiski. Naućno-issledovatel'skij institut kompleksnyh social'nyh issledovanij, 8.) — sign. II/12.693-8.
- DIECKMANN Johann: Pädagogische Soziologie. Zur Erziehungs- und Schulsoziologie. Mit einem Beitrag von Paul Lorenz. Heidelberg, Quelle & Meyer 1970. 160 str. — sign. II/12.729.
- KREUTZ Henrik: Soziologie der empirischen Sozialforschung. Theoretische Analyse von Befragungstechniken und Ansätze zur Entwicklung neuer Verfahren. Stuttgart 1972. VI+209 str. (Soziologische Gegenwartsfragen. N. F. 38) — sign. III/1158-38.
- MAC BRIDE William Leon: Fundamental Chage in Law and Society. Hart and Sartre on revolution. (By) William Leon McBride. The Hague & Paris 1970. 235 str. (Studies in the Social Sciences, 6) — sign. II/11.568-6.
- MUSGRAVE P. W.: The Sociology of Education. London, Methuen & Co. (1971). 278 str. — sign. II/12.725.
- MYRDAL Gunnar: Objectivity in Social Research. London, Duckworth & Co. (1970.) VII+111 str. — sign. II/12.769.
- TEWS Hans Peter: Soziologie des Alterns. Heidelberg (1971). 352 str. (UTB. Uni-Taschenbücher. 83,96.) — sign. 12.893-83,96.
- : WOHNGRUPPE, Kommune, Grossfamilie. Gegenmodelle zur Kleinfamilie. Hrsg. von Johhanes Feil. (Reinbek bei Hamburg 1972.) 135 str. (Rororo. Sachbuch, 6726.) — sign. 12.887-6726.
- BOAS George: The Challenge of Science. Washington, University of Washington Press (cop. 1965.) XX+92+ (IV) str. — sign. 12.907.
- BÖNISCH Alfred: Futurologie. Eine kritische Analyse bürgerlicher Zukunftsforschung. Frankfurt a. M., Marxistische Blätter 1971. 270 str. — sign. 12.922.
- BUSCH Vannevar: Science is not enough. New York (1969.) 192 str. (Vzpor. nasl.): Modern arms and free man. (Apollo Editions, 213). sign. 12.95-213.
- CLARKE M. L.: Higher Education in the Ancient World. London, Routledge and Kegan Paul (1971). IX+188 str. — sign. II/12.749.
- : EDUCATION in Europe. — L'éducation en Europe. Sociological research. — Recherches sociologiques. Ed. by M. A. Matthijssen and C. E. Vervoort. The Hague & Paris (1969). XIV+315 str. (Publications of the International Social Science Council, 11.) — sign. II/12.721-11.
- HERTZ David B.: New Power for Management. Computer systems and management science. New York, McGraw-Hill Book Co. (cop. 1969). XVI+208 str. — sign. II/12.695.
- : INTERNATIONAL Aspects of Technological Innovation. — Proceedings of a Science policy symposium. Paris, 7—9 sept 1970. Paris (1971). 89 str. (Etudes et documents de politique scientifique. — Science policy studies and documents, 26). — sign. III/2678-26.
- PETZOLD Volker: Modelle für morgen — Probleme von Städtebau und Umweltplanung. (Reinbek bei Hamburg 1972.) 135 str. (Rororo Tele, 51.) — sign. 12. 385-51.

VI. POLITIČNE VEDE

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- BEINHAUER Hagen H. & Ernst Schmacke: Fahrplan in die Zukunft. Digest internationaler Prognosen. Düsseldorf, Droste Vig (1970.) 271 str. — sign. II/12.750

1. Splošna dela:

- ETZIONI Amitai: Demonstration Democracy. Prepared under the auspices of the Center for policy research. New York (itd.), Gordon & Breach, Science Publ. (cop. 1970.). XIII+108 str. — sign. II/12.722.

KOFLER Leo: Stalinismus und Bürokratie. (Neuwied & Berlin) 1970. 182 str. (Sammlung Luchterhand, 6) — sign. I/2699-6.

KOLAKOWSKI Leszek: Toward a Marxist Humanism. Essays on the left today. Transl. from the Polish by Jane Zielonko Peel. New York (cop. 1968). 220 str. (Evergreen Books, E 492.) — sign. 6859-E/492.

ROBERTS Geoffrey K.: A Dictionary of Political Analysis. London, Longman (1971). XXII+229 str. — sign. II/12.694(u).

—: SOCIALIST Humanism. An international symposium. Ed. by Erich Fromm. (A Doubleday Anchor Book, A(529). — sign. 4588-A/529.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

MEISTER Albert: Ou va l'autogestion Yougoslave? Paris, Anthropos (1970). 386+(I) str. — sign. II/12.696.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: ORIGINES et débuts des partis communistes des pays latins (: 1919—1923 :) Textes etab. et annot. par Siegfried Bahne. Dordrecht-Holland (cop. 1971). XLIII+655 str. (Archives de Jules Humbert-Droz, 1.) — sign. II/12.710-11.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

CANAPA Marie-Paule: Réforme économique en Yougoslavie. Le secteur privé. Les investissements étrangers. L'émigration économiques. Les arrêts de travail. Paris 1970. 96+(I) str. (Travaux et recherches de science politique, 9.) — sign. II/12.759-9.

DELEYNE Jan: Die chinesische Wirtschaftsrevolution. Eine Analyse der sozialistischen Volkswirtschaft Pekings. Mit einem Nachwort von Christa Plath. (Reinbek bei Hamburg 1972.) 182 str. (Rororo. Aktuel, A, 580.) — sign. — 11. 788-A/580.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BOSSE Hans: Marx-Weber-Troeltsch. Religionssoziologie und marxistische Ideologie kritik. (2. Aufl.) (München 1970.) 155 str. (Gesellschaft und Theologie. Abt.: Sozialwissenschaftliche Analysen, 2.) — sign. 12.899-2.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: SOZIALGEOGRAPHIE. Hrsg. von Werner Storkebaum. Darmstadt 1969. VII+530. (Wege der Forschung, 59.) — sign. 12.322-59.

Iz domačih revij

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU, Zagreb, št. 1, 1971

JOSIP ŽUPANOV: Industrijski konflikti in samoupravni sistem; **PAVAO NOVOSEL:** Televizija in razvoj politične kulture; **DIMITRIJE SERGEJEV:** Sodobno pojmovanje alienacije; **FIKRETA BAHTIJAREVIC-ŠIBER:** Različna teoretska lotevanja motivacijskega vidika organizacijskega ponašanja; **JOVAN MIRIČ:** Interesne skupine v političnem sistemu Jugoslavije; *Recenzije:* **ANTE MARUSIČ:** Ideologija, stvarnost, resnica (Zvonko Lerotić); **PIERRE FRANCASTEL:** Etudes de sociologie de l'art (Tena Martinić); **SEYMOUR MARTIN LIPSET:** Politični človek (Zvonko Lerotić); *Prikazi, Revije, Bibliografija.*

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU, Zagreb, št. 2, 1971

Članki, razprave: **SRĐAN VRCAN:** Nekatere teoretične implikacije religioznosti kot množičnega pojava v socializmu; **ESAD COMIČ:** Struktura religiozne zavesti v mestnih in vaških okoljih; **ZDENKO ROTER:** Narava in struktura

religioznosti v Sloveniji; **STEFICA BAH-TIJAREVIČ:** Nekatere značilnosti religioznosti in ateizma pri učencih srednjih šol; **MARKO ORŠOLIČ:** Marksistična sociologija religije v Jugoslaviji; *Recenzije:* **EMMANUEL MOUNIER:** Angažirana vera; *Prikazi, Revije, Bibliografija.*

NAŠE TEME, Zagreb, št. 5, 1972

Članki, razprave: **IVAN PRPIČ:** Politična, teoretična in človeška emancipacija v zgodnjih delih Karla Marxa; **DUŠAN VEJNOVIČ:** Stalinizem na področju teorije o naciji in nacionalnem vprašanju in vloga narodno-osvobodilnih gibanj v sodobnih procesih formiranja nacij; **ŽIVOJIN KOJIC:** Odnos delavcev borskega rudnika do družbeno-ekonomskih problemov družbe; **DUŠAN PIREC:** O nekaterih gospodarskih problemih Sovjetske zveze; **IVAN JAKOPOVIČ:** Kulturna hegemonija proletariata v socializmu; *Pogledi:* Psihoanaliza v nekem romanu Thomasa Manna (Dragutin Mikšić); *Razstava knjig:* Književna kritika in marksizem (Ivan Salečić); Delovna organizacija in sistem znanstvenih informacij (Ante Lešaja); **MARSHAL McLUHAN:** Poznavanje občil — človekovih podaljškov (Dubravka Sokić); **DVORJAKIN, VOLKOV, SEVJAKOV:** Kritika teorij sodobnih buržoaznih ekonomistov (Svetislav Polovina); *Iz domačih in tujih revij.*

ŠUVAR, Dr. Stipe: Self-Management and the Relations among Peoples**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1113—1124**

The author treats the historical and topical aspects of nationalism in Yugoslavia, especially in Croatia. Besides the inherited differences in development of peoples, he lists above all the stagnation of selfmanagement and the privileged position of bureaucracy as the objective reasons of the reproduction of nationalism. He advocates the thesis that bureaucracy in socialism is in many ways and also in national policy the heir of bourgeoisie, that it uses the classic forms of »ordering« the relations among peoples — be it unitarism, or rather national nihilism, or the extreme nationalism. He defines the »old« and the »new« nationalism, which melted in one flow in Croatia recently. In the new policy the unstable, amorphous, manipulated »general national movements«, and leaders got primacy, the role of the League of Communists and other organized subjective forces was subordinated to these two factors. Petit bourgeois nationalism could show its power above all because of the destructive forces in the League of Communists of Croatia itself.

UDC 323.1(45)

JERI, Dr. Janko: Slovene National Community in Italy**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1125—1136**

The article analyses some central elements of the national position of the Slovenes (partly also the Croats) in province of Giulia, from the Austrian period, characterized by a continuous rise in all the fields, to the brutal assimilation policy of the Fascist regime between the two wars, and the partial national renewal in the period following 1945 up to the Triest agreement in 1954. The author thinks that such an overview is necessary, if we want to actually evaluate the present position of the Slovenes in Italy. He namely emphasizes especially that the policy of democratic minority demands also today a profound correction of the consequences of the past injustice, since the persecution and discrimination activity does not affect some concrete situation only, its effects really reach beyond it also.

UDC 614

CVAHTE, Dr. Saša: The Present and Future of our Health**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1137—1150**

In his article the author analyses the health condition of the population of Slovenia. Chosen pointers: deathrate of babies, invalidism, the reasons of mortality, violent death, already offer an insight into the essential shortcomings of the biological structure of the present man, at this the weakness of blood circulation organs with the heart and veins in brain, as the central quality is obvious. Next comes the increasing disharmony between the quickly developing mind and the obviously lagging behind body, and the appropriate change of the external environment. By means of comparative data the author establishes that effectiveness of labour can be characteristically increased by appropriate social relations. In the analysis of the difference of the duration of life between males and females, and of the change in death-rate with males, the author confirms the assumption that the solutions should be sought in more appropriate social relations, which are — as has been shown earlier — more and more immanent in man. The historical road of individual human society will finally depend on these also.

UDC 3712(497.12):323.3

FERBAR, Janez: Drop-out in Elementary Schools and Social Differentiation**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1183—1193**

Socio-political forums have come to a clear conclusion that the reasons of social differences are not in the system of schooling, and that the drop-out only sharpens them and is not the reason of them. School institutions whose duty it was to realize these framework solutions did not succeed in it, partially also because they replaced objective reasons by subjective reasons. Conversion of teachers is attempted in naive improving style, instead of realizing more painful measures of levelling out social differences for the strong middle layer in the developed areas. The second mistake in soothing social differences is the use of the economical principle, by means of which the planned measures turn to their very opposite: instead of a universal effect they are introduced particularistically. The author suggests measures, among which some have not received any social attention for quite some time, because they are characteristic of economically and socially backward areas, with minor political influence. At the same time he rejects those measures of dubious value which aim at dramatic effects and which really cannot be obtained in school.

SUVAR, dr. Stipe: Samoupravljanje in mednacionalni odnos
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8-9, str. 1113-1124

Avtor obravnava zgodovinske in aktualne vidike nacionalizma v Jugoslaviji — posebej na Hrvaškem. Med objektivnimi vzroki reprodukcije nacionalizma navaja poleg podedovanih razlik v razvitosti nacij zlasti stagnacijo samoupravljanja ter privilegirani položaj birokracije. Zagovarja tezo, da je birokracija v socializmu v mnogočem in tudi v nacionalni politiki naslednik buržoazije, da se poslužuje klasičnih oblik »urejanja« mednacionalnih odnosov — najsi gre za unitarizme oziroma nacionalni nihilizem ali pa za ekstremni nacionalizem. V eseju opredeli »staris in »novis« nacionalizem, ki sta se zadnja leta zlasti na Hrvaškem zčila v en tok. V novi politiki sta dobila primat labilno, amorfno, manipulirano »vsenacionalno gibanje« in pa liderstvo, vloga ZK in drugih organiziranih subjektivnih sil je bila prvima dvema dejavnikoma podrejena. Malomeščanski nacionalizem je lahko pokazal svojo moč predvsem zaradi razdiralnih silnic v sami ZKH.

UDK 323.1(45)

JERI, dr. Janko: Slovenska narodnostna skupnost v Italiji
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8-9, str. 1125-1136

Esej razčlenjuje nekatere osrednje prvine narodnostnega položaja Slovencev (delno tudi Hrvatov) v Julijski krajini od avstrijskega razdobja, za katero je bil značilen kontinuiran vzpon na vseh področjih, do brutalne asimilacijske politike fašističnega režima med dvema vojnama in zgolj delne narodnostne obnove v obdobju po letu 1945 do sklenitve tržaškega sporazuma 1954. Avtor sodi, da je tak pregled nujen, kolikor želimo stvarno ovrednotiti sedanji položaj Slovencev v Italiji. Posebej namreč opozarja, da demokratska manjšinska politika terja tudi danes korenito popravilo posledic krivic iz preteklosti, saj preganjavska in diskriminacijska dejavnost ne učinkuje le na kako konkretno situacijo, temveč dejansko sega njen učinek tudi preko nje.

UDK 614

CVAHTE, doc. dr. Saša: Sedanjost in prihodnost našega zdravja
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8-9, str. 1137-1150

Avtor v svojem članku razčlenjuje zdravje prebivalstva Slovenije. Izbrani kazalci: umrljivost dojenčkov, invalidnost, vzroki umrljivosti, nasilne smrti, že dovoljujejo vpogled v bistvene pomanjkljivosti biološke strukture sedanjega človeka, pri čemer je očita šibkost obtočil s srcem in možganskimi žilami kot središčno kakovostjo. Nato pa naraščajoče nesoglasje med hitro razvijajočim se duhom in očitnim zaostajanjem telesa ter ustrezno spremembo zunanjega okolja. S primerjalnimi podatki avtor dalje ugotavlja, da je učinkovitost dela moč značilno povečati z ustreznimi družbenimi odnosi. V analizi medspolne razlike v trajanju življenja ter v spremembi v umrljivosti moških potrjuje avtor svojo domnevo, da je razrešitve iskati v ustreznostih družbenih odnosih, ki so — kakor je že poprej pokazano — človeku vse bolj imanentni. Od njih bo v končni meri tudi odvisna zgodovinska pot posamezne človeške družbe!

UDK 3712(497.12):323.3

FERBAR, Janez: Osip v osnovni šoli in socialna diferenciacija
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8-9, str. 1183-1193

Družbeno-politični forumi jasno ugotavljajo, da vzroki socialnih razlik niso v šolskem sistemu in da je osip le njihov ostrivec, ne pa vzrok. Šolske institucije, ki bi bile dolžne te okvirne rešitve uresničevati, tega niso uspele storiti, delno tudi zato, ker so objektivne vzroke zamenjevale s subjektivnimi. Spreobračanje učiteljstva se lotevalo v naivno poboljševalnem stilu, namesto da bi realizirale za močni srednji sloj v razvitih predelih bolj boleč ukrep izenačevanja socialnih razlik. Druga napaka pri blažitvi socialnih razlik je ta, da smo uporabili načelo ekonomičnosti, s čemer se nameravani ukrepi sprevržejo v svoje nasprotje: namesto da bi delovali univerzalno, jih uvajamo le partikularistično. Avtor predlaga ukrepe, med katerimi nekateri že dolgo niso deležni nobene družbene skrbi, ker so tipični za ekonomsko in družbeno zaostala področja, ki imajo le neznaten politični vpliv. Obenem zavrača tiste ukrepe dvomljive vrednosti, ki merijo na dramatične učinke in ki jih v šoli v resnici ni mogoče doseči.

MARKIČ, Boštjan: Societies and Social Organizations as a Part of Self-Management Social Structure**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1204—1211**

Societies and social organizations will perform their task successfully, if they are founded on democratic internal relations, and if they make possible permanent and general activity and direct influence of all their members. Social participation in societies and social organizations is increased by the openness of such institutions to the young, coming generations justly seeking the space for social activity and establishment. People can satisfy their various needs and interests more and more only through different organization mechanisms, among which we can list societies and social organizations. This is a consequence of the increasingly developed state of social structures and connected with the same, more pronounced social needs and growing social specialization. In our political system an important place is given to societies and social organizations in the struggle to surpass the political monopoly of the state. It would be good for the development to take the direction of a more varied direct connections between individual societies and social organizations, and for the Socialist Alliance of the Working People to keep in its relations with societies and social organizations the right to act only in the spheres of central socio-political significance.

UDC 301.17(497.1)

PAVLIČ, Breda: Needs and Values in Self-Management Society**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1219—1229**

The institutional investigation of the position and role of the means of mass communication in contemporary industrial society is necessarily connected with the problem of the needs and values of the contemporary man. The following questions arise: Is the development of consumers society really a necessary condition for the further building of self-management socialist society? What is the role of the means of mass communication with us with regard to the development of consumption, how do they influence our values, etc? The author wishes to encourage further discussion and organized interdisciplinary research of the problem of the needs and values in our society. That is why she calls attention to Marx's concept of human needs, which deserves deep analysis, and the views of more recent scientists, above all Amitai Etzioni. It is a question of the reevaluation of the fundamental human needs, i. e. demystification of numerous »needs« forced upon man by increasingly well organized industrial society and its aggressive advertizing.

UDC 001.81

SPLIHAL, Slavko: Productive Content Analysis**Teorija in praksa, Vol. 9, No. 8—9, Ljubljana 1972, p. 1230—1241**

The author gives a critical estimate of the older definition of the content analysis, above all the known definition of Bernard Berelson. Contrary to the later, and in accordance with the demands of the sociological, political and communication sciences, he defines the analysis of contents as a research method of the objective and systematical determination of the characteristics of information, so that on the basis of these characteristics conclusions can be reached about the reasons and conditions of the presentation of information and the effects of its presentation. This means that the (productive) analysis of contents must have such a methodological basis that in its final phase it makes possible direct or indirect review and/or comparison of obtained data concerning the contents with the indicators of in terms of communication relevant behaviour of individuals and groups. It is true, content analysis on such a basis does not make it possible to achieve a scientifically founded conclusion about the reasons and effects of communications on the basis of the results of the analysis only, still it is a necessary condition for the entire research of communication trends within real social frameworks.

UDK 331.152.1:061(497.1)

MARKIČ, Boštjan: Društva in družbene organizacije kot del samoupravne strukture družbe**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8—9, str. 1204—1211**

Društva in družbene organizacije bodo svojo nalogo uspešno izpolnile, če bodo temeljile na demokratičnih notranjih razmerjih in če bodo omogočale stalno in vsestransko aktivnost ter neposreden vpliv celotnega članstva. Družbeno participacijo v društvi in družbenih organizacijah povečuje odprtost teh institucij do mladih, prihajajočih generacij, ki upravičeno iščejo prostor za družbeno aktivnost in uveljavitev. Svoje različne potrebe in interese lahko ljudje zadovoljujejo vse bolj le preko različnih organizacijskih mehanizmov, kamor štejemo tudi društva in družbene organizacije. Vse to je posledica vedno večje in naraščajoče razvitosti družbenih struktur in v zvezi s tem znatnejših družbenih potreb ter večje družbene specializacije. V našem političnem sistemu pripisujemo društvom in družbenim organizacijam pomembno mesto v boju za preseganje političnega monopola države. Smiselno bi bilo, da bi šel razvoj v smeri bolj razgibanega neposrednega povezovanja posameznih društev in družbenih organizacij in da bi si SZDL v odnosu do društev in družbenih organizacij pridržala pravico nastopanja le na področjih, ki imajo osrednji družbeno-politični pomen.

UDK 301.17(497.1)

PAVLIČ, Breda: Potrebe in vrednote v samoupravni družbi**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8—9, str. 1219—1229**

Institucionalno preučevanje položaja in vloge sredstev množičnega obveščanja v sodobni industrijski družbi je nujno povezano z vprašanjem potreb in vrednot sodobnega človeka. Zastavljajo se nam vprašanja: ali je razvoj potrošniške družbe res nujen pogoj za nadaljnjo graditev samoupravne socialistične družbe? Kakšno vlogo imajo sredstva množičnega obveščanja pri nas glede na razvoj potrošnje, kako ta vplivajo na naše vrednote itn.? Zelja avtorja je, da spodbudi k nadaljnji razpravi in organizirani interdisciplinarni raziskavi problema potreb in vrednot v naši družbi. Zato opozarja na Marxovo pojmovanje človeških potreb, ki bi ga morali poglobljeno analizirati, in na stališča novjših znanstvenikov, zlasti Amitaia Etzionia. Gre predvsem za revalorizacijo človeških temeljnih potreb, tj. za demistifikacijo številnih »potreb«, ki jih sodobnemu človeku vsiljujejo vse bolj organizirana industrijska družba in njena zelo agresivna ekonomska propaganda.

UDK 001.81

SPLIHAL, Slavko: Produktivna analiza vsebine**Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 8—9, str. 1230—1241**

Avtor kritično ocenjuje starejše definicije analize vsebine, zlasti znano definicijo Bernarda Berelsona. V nasprotju z njimi in v skladu z zahtevami socioloških, politoloških in komunikacijskih znanosti definira analizo vsebine kot raziskovalno metodo za objektivno in sistematično določanje značilnosti sporočil, da bi na podlagi značilnosti lahko sklepali o vzrokih in pogojih prezentacije sporočil ter o učinkih njihove prezentacije. To pomeni, da mora biti (produktivna) analiza vsebine metodološko tako zasnovana, da v svoji končni fazi omogoča neposredno ali posredno preverjati in/ali primerjati dobljene podatke o vsebini z indikatorji komunikacijsko relevantnega vedenja posameznikov in skupin. Tudi tako zasnovana analiza vsebine sicer ne omogoča, da bi si zgolj na podlagi rezultatov analize ustvarili znanstveno utemeljeno sodbo o vzrokih in učinkih sporočil, vendar je nujen pogoj za celostno raziskovanje komunikacijskih tokov v realnih družbenih okvirih.

Tuji avtorji

Giuseppe Vacca

rojen 1939, docent za zgodovino političnih doktrin na univerzi v Bariju; dela: Politika in filozofija pri Bertrandu Spaventi (1967); Nacionalna združitev in kulturna hegemonija (1969); Lukács ali Korsch? (1968); Marksizem in socialna analiza (1969); Znanost, država in razredna kritika (1970).

iz vsebine naslednjih števil

- **Džemal Sokolović:** Skupinska lastnina in družbeni nadzor
- **Okrogla miza:** Bistveni vzroki za konflikte v naši družbi
- **Zdenko Roter:** Cerkev, demokracija in politično angažiranje vernikov
- **Peter Gibbon:** Religiozna in razredna dialektika v Ulstru
- **Janko Jerl:** Slovenska narodnostna skupnost v Italiji (II)
- **Jože Štrec:** Ponavljanje v sodobni slovenski osnovni šoli
- **Aktualni intervju:** Razgovor z Markom Bulcem o delovanju predsedstva SFRJ in razgovor z Vido Tomšič o vlogi žensk v gospodarskem in družbenem razvoju
- **Boris Verbič:** Skupna kmetijska politika EGS
- **Tadeusz M. Jaroszewsky:** Konceptija avtentičnega življenja pri Martinu Heideggru
- **Jože Šter:** Industrijske raziskave v Sloveniji
- **Kálmár Kulcsár:** Sociološka raziskovanja na Madžarskem
- **Anton Bebler:** Zgodovina sovjetsko-kitajske meje
- **Bogdan Kavčič:** Položaj sindikata v delovni organizaciji

teorija in praksa

t